www.e-rara.ch

T. Livii Patavini historiarum libri qui supersunt omnes ex recensione Arn. Drakenborchii una cum libri XCI fragmento anekdotō Giovenazzio-Brunsiano et indice rerum locupletiss

Drakenborch, Arnold

Francofurti, 1777

ETH-Bibliothek Zürich

Shelf Mark: Rar 8645

Persistent Link: https://doi.org/10.3931/e-rara-37955

Tomus III.

www.e-rara.ch
Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

Visual Library

Rar

R 1975/262:3 R

Rar 8695:3

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARVM LIBRI

QVI SVPERSVNT OMNES
EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII
VNA CVM
LIBRI XCI FRAGMENTO ANEKΔOTΩ
GIOVENAZZIO - BRVNSIANO
ET
INDICE RERVM LOCVPLETISS.

ACCESSIT
PRAETER VARIETATEM LECTT.
GRONOVIANAE ET CREVERIANAE
GLOSSARIVM LIVIANVM
CVRANTE
AVGVSTO GVIL. ERNESTI

TOMVS III.

FRANCOFVRTI ET LIPSIAE
MDCCLXXVIII.

B 1975/262 3
Sta Cat.
17. 4. 75

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBER XXXV.

EPITOME

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, conlocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. *Quaerenti deinde, quem secundum poneret,* Pyrrhum, *inquit,* castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse. *Exsequenti, quem tertium diceret,* semet ipsum *dixit. Ridens Scipio,* Quidnam tu diceres, si me, *inquit,* vicisses? Tunc vero, *inquit,* me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum,* Roma cave tibi, *refertur. Adparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, incitatus ab Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit: et, bello adversus Philopoemenem Achaeorum praetorem gesto, ab Aetolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate juncta, Antiochus Syriae rex, quum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupavit: inter quas Chalcidem, et totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas et adparatum belli ab Antiocho continet.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXV.

Principio anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quae post profectionem M. Catonis permultae rebellaverant, crebra magis, quam digna dictu, proelia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proelia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Praetor haec gesserat Scipio. Idem pro praetore, Lusitanos, pervastata ulteriori provincia, cum ingenti praeda domum redeuntes, in ipso itinere adgressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis: nam et acie frequenti armatis adversus longum et inpeditum turba pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnae horae accesserant: nec ulla quiete data, laborem viae proelium exceperat. Itaque principio pugnae vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos: deinde aequata paullisper pugna est. In hoc discrimine ludos Jovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, propraetor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus. deinde prorsus terga dedit. et, quum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt caesa: capti quinginti quadraginta, omnes fere *a*) equites: et signa militaria capta centum triginta quatuor. de exercitu Romano septuaginta et tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum praedae exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem expositа est: potestatsque dominis suas res cognoscendi facta.

a) *ferme* Gron. Crev.

facta. cetera vendenda quaestori data: quod inde refectum est, militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius praetor, quum haec in Hispania gerebantur. itaque tam adversae, quam secundae res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrabantur: et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugae accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent; ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset, eligeret ex omni numero sex *b*) millia et quingentos pedites, et equites trecentos. *Ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores negare, *Ad rumores, a privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut praetores ex provinciis scriberent, aut legati renunciarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi a praetore.* Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse delectus caussa C. Flaminium scribit: et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adjecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millia hominum, adfluente quotidie multitudine ad famam belli spemque praedae, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem dixerat *c*) ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit, et, quum hostes mille passuum ab oppido *d*) trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die et ipse trans fluvium fere quingentos passus *e*) ab hoste posuit castra. inde levibus proeliis a populationibus agrum sociorum tu-

b) *sex* l. *tria* Gron. Crev.
c) *edixerat* Gron. Crev.
d) *hostes non plus passuum tribus millibus ab oppido* Gron. Crev.
e) *ferme mille passus* Gron. Crev.

tabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum conlecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad praedandum emittebant: et quum coacta vis magna pecorum praedaeque esset, paratum erat praesidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Consul in aciem exibat, hostes pugnam detrectabant: praedatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boji diripi sua inpune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji, ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quaerentes. nocte praetergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exspectavit: et, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantae copiae, et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit. et triarios vallum circumjicere; cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Calli fecerunt, postquam apertas esse insidias, et recto ac justo proelio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Hora secunda ferme concursum est. sinistra sociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant. praeerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis; ne certaminis studio prius procurrerent *f*), quam datum

f) *concurrerent* Gron. Crev.

datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere jussit. inde, quum signum dedisset, inpetum ex aperto facerent. Haec agenti nuncius venit a Ti. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios inpetum Gallorum, et caesos permultos esse; et, qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnae. legionem alteram ex duabus, si videretur, submitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna. Quum et recens miles, et frequens ordinibus legio succesisset *g*), et sinistra ala ex proelio subducta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant inpetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui praeerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos inmitterejubet: et legionarios equites in subsidiis esse. Haec procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus caedentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, *Ut paullulum adniterentur: victoriam in manibus esse. dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent. si restitui ordines sissent* h), *integro rursus eos proelio et dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios jussit signa. omnes conniti tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant. et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites inmissi. Quatuordecim millia Bojorum eo die caesa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres et viginti, praefecti socium quatuor, et M. Genucius, et M. Marcius, tribuni militum secundae legionis.

g) *successit* Gron. Crev. h) *sivissent* Gron. Crev.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literae adlatae sunt, L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Bojis facto, et Q. Minucii a Pisis. *Comitia suae sortis esse. ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum et damno reipublicae, non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis e republica esset interregnum iniri, quam abse in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegae ad senatum missas deferrent ad eum; et nunciarent, *senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum.* Missi legati renunciarunt, *L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum Bojis factum, disceptatio in senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, *Fortunae populi Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis opera et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset, et persequi fugientes non licuisset.*

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas foenore laborabat: et quod *i*), quum multis foenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero foenore obruebant debitores. Cujus coercendi *k*) quum ratio quaereretur, diem finiri placuit Feralia, quae proxime fuissent: ut, qui post eam diem socii civibus Ro-

i) *quod* del. *Gron. Crev.* k) *cernendi* Gron. Crev.

Romanis credidiſſent pecunias, profiterentur; et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, poſtquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo aeris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebeſque ſcivit, ut cum ſociis ac nomine Latino pecuniae creditae jus idem, quod cum civibus Romanis, eſſet. Haec in Italia domi militiaeque acta. In Hiſpania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hiſpania oppidum Illuciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. et per hiemem proelia aliquot, nulla memoria digna, adverſus latronum magis, quam hoſtium, excurſiones, vario tamen eventu, nec ſine militum jactura, ſunt facta. Majores res geſtae a M. Fulvio. Is apud Toledum oppidum cum Vaccaeis Vectonibuſque et Celtiberis ſignis conlatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Quum l) haec in Hiſpania gerebantur, comitiorum jam adpetebat dies. itaque L. Cornelius Conſul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in ſenatu quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, quoque in ſtatu provincia eſſet; queſtus eſt cum Patribus conſcriptis, quod, tanto bello una ſecunda pugna tam feliciter perfecto, non eſſet habitus Diis immortalibus honos. Poſtulavit deinde, ut ſupplicationem ſimul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui conſul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *et conſulis L. Cornelii ad ſenatum, et M. Marcelli ad magnam partem ſenatorum, adlatas eſſe, inter ſe pugnantes: eoque dilatam eſſe conſultationem, ut praeſentibus auctoribus earum literarum diſceptaretur. Itaque exſpectaſſe ſeſe, ut conſul, qui ſciret ab legato ſuo adverſus ſe ſcriptum aliquid, quum ipſi veniendum eſſet, deduceret eum ſecum Romam: quum etiam verius eſſet, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri eſſe amotum de induſtria, ne* m) *ea, quae ſcri-*

l) *Dum — agerentur* Gron. m) *ne* l. *qui* Gron. Crev. Crev.

pſiſſet, praeſens diceret, aut argueret coram: et, ſi quid vani adferret, argui poſſet, donec ad liquidum veritas explorata eſſet. Itaque nihil eorum, quae poſtularet conſul, decernendum in praeſentia cenſere. Quum pergeret nihilo ſegnius referre, ut ſupplicatio decerneretur, triumphantique ſibi urbem *n*) invehi liceret; M. et C. Titinii tribuni plebis, ſe interceſſuros, ſi de ea re fieret ſenatuſconſultum, dixerunt.

IX. Cenſores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita centum quadraginta tria millia, ſeptingenta quatuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam conlapſa quaedam ruinis ſunt: et porta Coelimontana fulmine icta eſt, muruſque circa multis locis de coelo tactus. Et Ariciae, et Lanuvii, et in Aventino, lapidibus pluit; et a Capua nunciatum eſt, examen veſparum ingens in forum advolaſſe, et in Martis aede conſediſſe. eas conlectas cum cura, et igni crematas eſſe. Horum prodigiorum cauſſa decemviri libros adire juſſi, et novemdiale ſacrum factum, et ſupplicatio indicta eſt, atque urbs luſtrata. liſdem diebus aediculam Victoriae Virginis, prope aedem Victoriae, M. Porcius Cato dedicavit biennio poſt, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulſo, L. Apuſtius Fullo, Q. Aelius Tubero, cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore, tertia pars agri demta eſt: quo poſtea, ſi vellent, novos colonos adſcribere poſſent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, et ambitio magis, quam umquam alias, exarſerat conſularibus comitiis. multi et potentes petebant patricii plebejique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hiſpania provincia nuper deceſſerat magnis rebus geſtis, et L. Quinctius Flamininus, qui claſſi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Vul-

n) *in urbem* Gron. Crev.

Vulso, hi patricii. Plebeji autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque conjecti. nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. major gloria in Scipione o): et, quo major, eo propior invidiam. Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat; quae res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Hannibalem, censorque fuerat. In Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat a populo post triumphum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, se petere* ajebat: *pro legato et participe administrati belli. se terra, fratrem mari, rem gessisse.* His obtinuit, ut praeferretur candidato, quem Africanus frater ducebat p); quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum praejudicium senatus, virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti. adeo ne in plebejo quidem consule, quum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. Postero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappo q), Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Jovis aedis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est. nam et castra consulis obpugnata, aegre sunt defensa: et non ita multo post per saltum angustum

o) *Scipionis: e. q. m. e. p. invidiae* Gron. Crev.
p) *deducebat* Gron. Crev. q) *Tappus* Gron. Crev.

stum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua quum exitus non pateret, conversо agmine redire instítit consul: et ab *r*) tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant, Caudinaeque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum praefectus consuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum suis eruptúrum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset. in eos se impetum facturum: et nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis.* Conlaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt, et obsequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, coeperunt. Nihil primo adspectu contemtius. equi homineque paulului et graciles: discinctus et inermis eques, praeterquam quod jacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemtum de industria augentes, labi ex equis, et per ludibrium spectaculo esse. Itaque, qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, jam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidae adequitare, dein refugere, sed propius saltum paullatim evehi: velut quos inpotentes regendi equi invitos efferrent. postremo subditis calcaribus inter *s*) medias stationes hostium erupere: et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viae tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boji, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quam Aetolorum gens. Ii post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam

r) *a* Gron. Crev. s) *per* Gron. Crev.

cuam Europae poſſeſſionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas praetor eorum, conqueſtus injurias Romanorum ſtatumque Aetoliae, *quod omnium Graeciae gentium civitatiumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſſa ipſi fuiſſent*, legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedaemonio Damocritus, *ademtis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere. *inde militem, inde naves navaleſque ſocios habuiſſe. incluſum ſuis prope muris Achaeos videre dominantes in Peloponneſo. numquam habiturum recuperandi ſua occaſionem, ſi eam, quae tum eſſet, praetermiſiſſet. Nullum exercitum Romanum in Graecia eſſe: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam cauſſam exiſtimaturos Romanos, cur legiones in Graeciam rurſus* t) *tranſmittant.* Haec ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, quum in Graeciam Antiochus trajeciſſet, conſcientia violatae per ſociorum injurias Romanae amicitiae, conjungeret ſe cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud diſſimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore faſtigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademtae res. Ad hoc vetuſta regum Macedoniae fama, peragratuſque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu ſe conſilium adferre. nam neque, ut ante ſe moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu tranſierit in Graeciam, ſuadere; et, qui ſine Antiocho adverſus Romanos Aetoloſque tam diu ſuſtinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, ſociis Aetolis, qui tum graviores hoſtes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus reſiſtere Romanos poſſe?* Adjiciebat de duce Hannibale, nato adverſus Romanos hoſte, qui plures et duces et milites eorum occidiſſet, quam quot ſupereſſent. Haec Philippo Nicander. Alia Dicaearchus

t) *rurſum* Gron. Crev.

chus Antiocho: et omnium primum, *praedam de Philippo Romanorum esse* dicere, *victoriam Aetolorum, et aditum in Graeciam Romanis nullos alios, quam Aetolos. dedisse; et ad vincendum vires eosdem praebuisse.* deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent: quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque occasionem recuperandi ea, quae bello amisissent, adrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis eum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod jam obpugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, obpugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius et *u*) P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elaeam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt *v*). Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, adcolam tanto potentiorem regem credens; eumdem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: et aut funditus subiatum iri:

aut,

u) *et* del. *Gron. Crev.* v) *ascenderunt* Gron. Crev.

aut, si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur; ut animum ejus et tentaret, si qua posset, et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His conloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi conlocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quaerenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras* x), *quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quaerenti deinde, *quem secundum poneret? Pyrrhum*, dixisse. *castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium mallent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et subjecisse. *Quidnam tu diceres, si me vicisses? Tum me vero*, inquit, *et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum Punico astu responsum, et improvisum adsentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestimabilem secrevisset.

XV.

x) *ultimas oras* Gron. Crev.

XV. Villius ab Epheſo Apameam proceſſit. eo et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, obcurrit: Apameae congreſſis diſceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quinctium et legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi, filii regis, quem miſſum paullo ante dixeram in Syriam, diremit conloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque eius juvenis deſiderium. id enim jam ſpecimen ſui dederat, ut, ſi vita longior contigiſſet, magni juſtique regis in eo indolem fuiſſe adpareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus ſuſpectior fuit, gravem ſucceſſorem eum inſtare ſenectuti ſuae patrem credentem, per ſpadones quoſdam, talium miniſteriis facinorum acceptos regibus, veneno ſuſtuliſſe. Eam quoque cauſſam clandeſtino facinori adjiciebant, quod, cum Seleuco filio Lyſimachiam dediſſet, Antiocho quam ſimilem daret ſedem, ut procul ab ſe honore eum quoque ablegaret, non habuiſſet. Magni tamen luctus ſpecies per aliquot dies regiam tenuit: legatuſque Romanus, ne alieno tempore incommodus obverſaretur, Pergamum conceſſit. Rex Epheſum, omiſſo, quod inchoaverat, bello, rediit. ibi, per luctum regia clauſa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, ſecreta conſilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, vireſque aeſtimans regis ex rebus in Syria aut Aſia geſtis, non cauſſa modo ſuperiorem eſſe Antiochum, quod nihil aequi poſtularent Romani, ſed bello quoque ſuperaturum credebat. Fugienti regi diſceptationem cum legatis, ſeu jam experto eam minus proſperam, ſeu moerore recenti confuſo, profeſſus Minio, ſe, quae pro cauſſa eſſent, dicturum, perſuaſit, ut a Pergamo arceſſerentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Epheſum venerunt. Rex a Minione excuſatus, et abſente eo res agi coepta eſt. Ibi praeparata oratione Minio; *Specioſo titulo*, inquit, *uti vos, Romani, Graecarum civitatium liberandarum video: ſed facta veſtra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho juris ſtatuiſtis, alio ipſi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampſacenique Graeci ſunt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus ſtipendium, a quibus naves ex foedere exigitis?*

gitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges inposuisse. Eamdem de Smyrna et Lampsaco civitatibusque, quae Ioniae aut Aeolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a majoribus, et stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad haec ei responderi velim, si ex aequo disceptatur, et non belli causa quaeritur. Ad ea Sulpicius, Fecit verecunde, inquit, Antiochus, qui, si alia pro causa ejus non erant, quae dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparasti, causa? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore juris, semper usurpato, numquam intermisso, quae ex foedere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam foedus mutaverint, sic y) Asiae civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot secula adserendi eos in servitutem faciet z); quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, et Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatium ago, quam, ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere aequius est?

XVII. Vocari deinde civitatium legationes jussit, praeparatas jam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et aequa iniquis miscent, a) e disceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remissa ulla re, neque inpetrata, aeque

y) add. *et* Gron. Crev.
z) *facit* Gron. Crev.
a) *postulationes inserit aequa iniquis miscentes* Gron. Crev.

aeque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiae major erat) alius superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, inponentium leges. *quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedaemonem, remissam. Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* alii, *parvas et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse. sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri* b): *nisi crederent, Persas, quum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierunt, gleba terrae et haustu aquae eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio c) erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tamquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tamquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo* adfirmabat, *si in Europam transisset rex, et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. Jam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quaeque belli paratos. In duobus velut cornibus Graeciae, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates: quibus eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire, ferarum modo, quae claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere. meminisse etiam*

b) *semper per ius iniusta impetrandi fieri:* Gron. c) *concilio* Gron. Crev.

etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna, et socii praeoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus in concilium, propter conloquia cum Villio suspectus regi, et in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, et percunctari causam repentinae alienationis, et purgare se, tempore apto, quaesita simpliciter iracundiae causa auditaquo: *Pater Hamilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, numquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me* d) *quaerant. Odi, odioque sum Romanis, id me verum dicere, pater Hamilcar et Dii testes sunt. Proinde, quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito.* Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romae destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni praeesset. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, et socium La-

d) *quam ex me* Gron. Crev.

tini nominis viginti millia, et equites octingentos *e*). Alteri consuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: et socium ac Latini nominis ex eodem exercitu *f*) quindecim millia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum, in supplementum ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, et centum quinquaginta equites; et sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit. L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Praetores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatae provinciae sunt. Atilio classis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent: et ut *g*) sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere jussus, et ex navalibus veteres deducere, si quae utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini nominis, et mille pedites darent *h*) Romanos. Hi duo praetores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte jam obpugnantem socios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: et, *i*) priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere.

XXI. Praetoribus Fulvio et Scribonio: quibus, ut jus dicerent Romae, provincia erat, negotium datum, ut, praeter eam classem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul praetoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio

e) *nongentos* Gron. Crev.
f) inf. *pedites* Gron. Crev.
g) *ut si* Gron. Crev.
h) *consuli — daret* Gron. Crev.
i) *si* del. *Gron. Crev.*

tio fuit prodigiorum cauſſa. Capram ſex hoedos uno foetu edidiſſe, ex Piceno nunciatum eſt: et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluiſſe: Formiis portam murumque de coelo tacta: et (quod maxime terrebat) conſulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum cauſſa ſupplicatum eſt: bovem cum cura ſervari aliquo aruſpices juſſerunt. Tiberis, infeſtiore quam priore inpetu inlatus urbi, duo pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, ſive imbribus, ſive motu terrae leviore, quam ut alioqui ſentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, et multos obpreſſit. In agris paſſim inundatis pecua ablata, villarum ſtrages facta eſt. Priuſquam L. Quinctius conſul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Piſano cum Liguribus ſignis conlatis pugnavit: novem millia hoſtium occidit: ceteros fuſos fugatoſque in caſtra compulit. Ea uſque in noctem magno certamine obpugnata defenſaque ſunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua caſtra invaſit. praedae minus inventum eſt, quod ſubinde ſpolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hoſtibus dedit. ex agro Piſano in Ligures profectus, caſtella vicoſque eorum igni ferroque pervaſtavit: ibi praeda Etruſca, quae miſſa a populatoribus fuerat, repletus eſt miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui quum nihil, quod ſatis maturam cauſſam belli haberet, niſi adverſus Lacedaemonium tyrannum, adtuliſſent, quem et Achaei legati nunciabant *k*) contra foedus maritimam oram Laconum obpugnare; Atilius praetor cum claſſe miſſus eſt in Graeciam ad ſocios tuendos. Conſules, quando nihil ab Antiocho inſtaret, proficiſci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Bojos venit. Duo conſulum agmina diverſa late agrum hoſtium pervaſtarunt. primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde univerſus ſenatus, poſtremo in quibus aut fortuna aliqua, aut di-

k) *annunciabant* Cron. Grev.

gnitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae. nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia fecit: oppida duo l) Hispanorum, Vesceliam Holonemque, et castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito m). eam quum obpugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis conlatis prospere pugnavit: et, fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae Patribus erant, quam exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos idemtidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quae adlatum erat, quum in Aetoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi praetorem Atilium cum classe miserat in Graeciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quinctium, et Cn. n) Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium legatos in Graeciam misit; et, ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res poscceret, in Macedoniam trajiceret; et ut M. Fulvius praetor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliae oram: et ut, o) cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat) et ut idem praetor L. Valerio collegae scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exer-*

l) *duo* del. *Gron. Crev.*
m) *munita* Gron. Crev.
n) *Cn.* l. C. Gron. Crev.
o) *ut* del. Gron. Crev.

exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia p), *et quadringentos equites scribere eum, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri posset.* Eum delectum praetor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam versa erant, praesidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nunciavit, Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse; et Aetolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent. Et Eumeni absenti, et praesenti Attalo gratiae actae: et aedes liberae, locus, lautia decreta, et munera data, equi duo, bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo, et aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuncii bellum instare adferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius praetor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere praemittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, et, praemisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio, et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem adpareret, consulatus datus est. additur *q*) ei de plebe collega, M'. Acilius Glabrio. Postero die praetores creati, L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Baebius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, et circa Apolloniam copias continere: et M. Fulvio praetori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

p) add. *pedites.* Gron. Crev. q) *additus.* Gron. Crev.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi praeparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summa vi Gythium obpugnabat; et, infensus Achaeis, quod miserant obsessis praesidium, agros eorum vastabat. Achaei, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatae sententiae erant: literae T. Quinctii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque Romanam exspectandi. Quum principum alii in sententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopoemenis sententiam exspectabat. Praetor is tum erat, et omnes eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is praefatus, *Bene comparatum apud Aetolos esse, ne praetor, quum de bello consuluissent, ipse sententiam diceret:* statuere quamprimum ipsos, quid vellent, jussit. *Praetorem decreta eorum cum fide et cura exsecuturum: adnisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos poeniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus et ratio administrandi ejus libera praetori permissa sunt. Philopoemen, praeterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quae a mari Gythium tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum, sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achaeorum deduxit.

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur, praesidia, tres tectas naves, et lembos pristesque, tradita vetere classe ex foedere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si

si praesidia maritima intercluſiſſet. Praetor Achaeorum, ſicut terreſtrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel uſu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, niſi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, quum Crateri uxorem Nicaeam ab Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in claſſe regia quondam navigium) deduci ab Aegio putrem jam admodum et vetuſtate dilabentem juſſit. Hac tum praetoria nave praecedente claſſem, quum in ea Patrenſis Tiſo praefectus claſſis veheretur, obcurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo ſtatim incurſu ad novam et firmam navem vetus, quae per ſe ipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes, qui in nave erant. cetera claſſis, praetoria nave amiſſa, quantum quaeque remis valuit, fugerunt. ipſe Philopoemen in levi ſpeculatoria nave fugit: nec ante fugae finem, quam Patras ventum eſt, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, et multos experti caſus, inminuit. quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, obfendiſſet, eo plus in ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, breve id tyranno gaudium ſe effecturum adfirmabat.

XXVII. Nabis, quum proſpera elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, et terreſtres aditus claudere opportune poſitis praeſidiis voluit. tertia parte copiarum ab obſidione Gythii abducta, ad Pleias poſuit caſtra. Inminet is locus et Leucis, et Acriis *r*), qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Quum ibi ſtativa eſſent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia caſas ex arundine *s*) textas fronde, quae umbram modo praeberet, texiſſent; priuſquam in conſpectum hoſtium veniret Philopoemen, nec opinantem eum inproviſo genere belli adgredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, caetratos pleroſque, cum fundis et jaculis et alio levi genere armaturae, inpoſuit. inde litora legens, quum

r) *Acris* Gron. Crev. s) *arundinibus* Gron. Crev.

ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit: et, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem caesis ab omni parte castrorum injecit. Multi prius incendio absumti sunt, quam hostium adventum sentirent: et, qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia absumta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in majora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus, Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: et, magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam a Gythio tyrannus praesidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem et Achaeis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimae ignominiae restituti animi, et hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est. cujus rei ignarus Philopoemen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedaemone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum praeter Lacedaemonem raptim duxisset, Pyrrhi (quae vocant) castra occupavit: quem peti locum ab Achaeis, non dubitabat. inde hostibus obcurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viae prope quinque millia passuum. cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum: quod existimabat Philopoemen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab *t*) tergo suos adgressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum: una, praeoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini obcurrisse hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopoemen praecipue in ducendo agmine lociscque capiendis solertiae atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id ma-

*) *a* Gron. Crev.

maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, et ad difficilem tranſitu ſaltum veniſſet, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum ſolus iret, *u*) ſecum ipſe agitabat animo; quum comites haberet, ab iis quaerebat, *Si hoſtis eo loco adparuiſſet, quid, ſi a fronte, quid, ſi ab latere hoc aut illo, quid, ſi ab tergo adoriretur, capiendum conſilii foret? Poſſe inſtructos recta acie, poſſe inconditum agmen, et tantummodo aptum viae, obcurrere. Quem locum ipſe capturus eſſet*, cogitando aut quaerendo exſequebatur; *aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim intereſſe) uſurus; quo impedimenta, quo ſarcinas, quo turbam inermem rejiceret; quanto ea, aut quali praeſidio cuſtodiret; et utrum pergere, qua coepiſſet ire via, an eam*, v) *qua veniſſet, repetere melius eſſet; caſtris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia eſſet. qua poſtero die caſtra moventi tutum maxime iter, quae forma agminis foret.* His curis cogitationibuſque ita ab ineunte aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio eſſet. Et tum omnium primum agmen conſtituit: dein Cretenſes auxiliares et, quos Tarentinos vocabant, equites, binos ſecum trahentes equos, ad prima ſigna miſit: et, juſſis equitibus ſubſequi, ſuper torrentem, unde aquari poſſent, rupem occupavit. Eo inpedimenta omnia et calonum turbam conjectam armatis circumdedit, et pro natura loci caſtra communivit. tabernacula ſtatuere in aſpretis et inaequabili ſolo difficile erat. Hoſtes quingentos paſſus aberant. ex eodem rivo utrimque cum praeſidio levis armaturae aquati ſunt: et, priuſquam (qualia in propinquis caſtris ſolent) contraheretur certamen, nox intervenit. Poſtero die adparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum eſſe. nocte in valle a conſpectu hoſtium averſa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, caetratorum.

XXIX. Luce orta, Cretenſium levis armatura et Tarentini equites ſuper torrentem proelium commiſerunt. Telemnaſtus *x*) Cretenſis popularibus ſuis, equitibus

u) *erat* Gron.
v) *ea* Gron. Crev.
x) *Latemnaſius* Gron. Crev.

tibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenſes et hoſtium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, praeſidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, et armis paribus. Procedente certamine, et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut, modico edito proelio, in fugam inclinarent, hoſtemque ad inſidiarum locum pertraherent. Effuſe ſecuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati, et interfecti ſunt, priuſquam occultum hoſtem viderent. Caetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, inſtructi ſederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes ſuos acciperent. Conſurgunt deinde ipſi integri, recentes, inſtructi: et in hoſtes inordinatos, effuſos, labore etiam et vulneribus feſſos, inpetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: et haud paullo concitatiore curſu, quam ſecutus erat, fugiens, ad caſtra eſt compulſus. multi caeſi captique in ea fuga ſunt. Et in caſtris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani juſſiſſet; loca magis conſragoſa, et, quacumque temere proceſſiſſet, iniqua, quam hoſtem, metuens. Inde et ex fortuna pugnae, et ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore eſſet, unum de auxiliaribus ſpecie transfugae mittit ad eum, qui pro comperto adferret: Achaeos ſtatuiſſe poſtero die ad Eurotam amnem, qui prope ipſis adfluit moenibus, progredi *y*), ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in caſtra portarentur: ſimul etiam tentaturus, ſi quorum animi ſollicitari ad defectionem a tyranno poſſent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculſo metu relinquendi caſtra cauſſam probabilem praebuit. Poſtero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu ſtationem agere pro vallo juſſit. ipſe, tamquam in aciem cum robore exercitus egreſſus, ſigna ocius ferri ad urbem juſſit.

XXX. Philopoemen, poſtquam citatum agmen per anguſtam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretenſium auxiliares in ſtationem ho-

y) *procederet* Gron. Crev.

hostium, quae pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achaeorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt. Extemplo cactrati Achaeorum in castra impetum faciunt, et diripiunt z): ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos proelium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quae, pleraeque adversae cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopoemen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus jussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet. ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumto, et modica quiete erant) delectos, nihil praeter gladios secum ferentes, extemplo educit; et duarum portarum itineribus, quae Pheras, quaeque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedaemonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt praegressi, a) jam tutum rati, in patentes vias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi caesi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopoemen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta

z) *& diripiunt* del. *Crev.* a) *ubi praetergressi ea sunt* Gron. Crev.

ginta vastandis agris Laconum absumsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, aequantibus eum gloria rerum Achaeis imperatori Romano, et, quod ad Laconicum bellum adtineret, praeferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Aetoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent. minimum operae in Achaeis adeundis consumserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: adlocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. Adcuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi et Aetolorum erant: quia, quum reddi filium obsidem Philippo adlatum esset, stipendiumque inpositum remitti, inter cetera vana adlatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Aetolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita differendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem praecipue. Ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequidquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quae fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit, *Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit,

par-

partim adſenſum, partim indignationem *b*), dicere id auſum eum. Quinctius quidem adeo exarſit ira, ut, manus ad coelum tendens, Deos teſtes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnae tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod ſemper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio *c*) legatiſque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati adſignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, ſed omnia, quae hominibus ſancta caraque ſint, T. Quinctio et populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis immortalibus precari poſſe, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora ſua citius per furorem ſaevituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Hujus orationem ſubſecutae multitudinis preces ſunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Jam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant: eoque ipſo forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miſerant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum ſecum adduxerat, regis legatum. Qui, priuſquam concilium iis daretur, inpleverant omnium aures terreſtres navaleſque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ante* e) *omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipſos emere Romanos poſſit.* Adparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet. nam et veniſſe eos, et, quae agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: et, quamquam prope abſciſa res erat, tamen non ab re eſſe Quinctio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanae ſocietatis Aetolos, qui vocem liberam mittere adverſus regis legatum auderent. Athenienſes maxime in eam rem idonei viſi ſunt, propter et *f*) civitatis dignitatem, et vetuſtam ſocietatem cum Aetolis. ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent.

Thoas

b) *partim aſſentientium partim indignantium* Crev.
c) *ab T. Quinctio* Gron. Crev.
e) *ad* Gron. Crev.
f) *et propter* Gron.

Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus, *Optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamque incolerent*, ait, *integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque*, inquit, *si modo vos, quae inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, et Aetolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Graeciae res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quae suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quae vellent, potestas facta est, mentione omn regis praetermissa, Romanae societatis Aetolos, meritorumque in universam Graeciam T. Quinctii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia calida et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, et in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quae ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere. ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumturos arma. Postquam ventum est eo. Quinctius in concilio, orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis. et quoties ab iis fides mota foederis esset. pauca de jure civitatium, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent; quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, et pernicie Graeciae dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent.* Haec nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis

nis ejuſdem, cum adſenſu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et abſentibus Romanis, decretum fieret, quo arceſſeretur Antiochus ad liberandam Graeciam, diſceptatumque inter Aetolos et Romanos. Huic tam ſuperbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. nam quum id ipſum decretum poſceret eum Quinctius, non veritus majeſtatem viri, *aliud in praeſentia, quod magis inſtaret, praevertendum ſibi eſſe*, dixit: *decretum reſponſumque brevi in Italia, caſtris ſuper ripam Tiberis poſitis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quaeque de Antiocho, nihil per ſe ipſi moti, et ſedentes exſpectare adventum viderentur regis, concilium quidem univerſae gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant ſanctius conſilium *g*): ex delectis conſtat viris) id agitabant, quonam modo res in Graecia novarentur. Inter omnes conſtabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanae ſocietatis eſſe, et praeſenti ſtatu gaudere. multitudinem, et quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia novare *h*) velle. Aetoli conſilium uno die ſpei quoque non audacis modo, ſed etiam inpudentis, ceperunt. Demetriadem, Chalcidem, et Lacedaemonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc exſul Eurylochus, de cujus fuga cauſſaque fugae ante dictum eſt, quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui ejuſdem factionis erant, liberos et conjugem ejus cum ſordida veſte, tenentes velamenta ſupplicum, concionem frequentem adire jubent, ſingulos univerſoſque obteſtantes, ne inſontem, indemnatum conſeneſcere in exſilio ſinerent. Et ſimplices homines miſericordia, et inprobos ſeditioſoſque inmiſcendi res tumultu Aetolico ſpes movit: pro ſe quiſque revocare jubebant. His praeparatis, Diocles, cum omni equitatu (et erat tunc

g) *concilium* Gron.
h) *novari* Gron. Crev.

tunc praefectus equitum) ſpecie reducentis exſulem hoſpitem profectus, die ac nocte ingens iter emenſus, quum millia ſex ab urbe abeſſet, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum ſubſequi juſſa, praeceſſit. poſtquam portae adpropinquabat, deſilire omnes ex equis juſſit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, ſolutis ordinibus: ut comitatus magis praefecti videretur, quam praeſidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi ſubſequens equitatus poſſet, media urbe ac per forum, manu Euryſochum tenens, multis obcurrentibus gratulantibuſque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur. tum in domos miſſi; qui principes adverſae factionis interficerent. Ita Demetrias Aetolorum facta eſt.

XXXV. Lacedaemone non urbi vis adferenda, ſed tyrannus dolo capiendus erat: quem, ſpoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulſum, qui occupaſſet occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Cauſſam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia ſibi, quum illis auctoribus rebellaſſet, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati ſunt, et triginta delecti ex juventute equites. Iis *i)* a praetore Damocrito in conſilio arcano gentis, de quo ante dictum eſt, denunciatum, *Ne ſe ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam ſua quiſque opinione praecipere poſſet, crederent miſſos eſſe. quidquid Alexamenum res monuiſſet ſubiti conſilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exſequendum parati eſſent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum miſſos ab domo ſe ſcirent.* Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo ſpei implevit. *Antiochum jam in Europam tranſiſſe, mox in Graecia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem eſſe crediturос Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non poſſe: elephantorum aciem conſpectu ipſo debellaturam. Aetolos toto ſuo exercitu paratos eſſe venire Lacedaemonem, quum res poſcat: ſed frequentes armа-*

i) *His* Crev.

matos oſtendere advenienti regi voluiſſe. Nabidi quoque et ipſi faciendum eſſe, ut, quas haberet copias, non ſineret ſub tectis marceſcere otio: ſed educeret; et in armis decurrere cogeret, ſimul animos acueret, et corpora exerceret. Conſuetudine leviorem laborem fore: et comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri poſſe. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie conſiſtebant, tyrannus cum tribus ſummum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante ſigna vectabatur, cornua extrema inviſens; in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quae in rem eſſe videbantur; nunc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res popoſciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo pauliſper cum tyranno vectatus, quum ad ſuos conceſſiſſet, tum *k)* equitibus ab domo ſecum miſſis, *Agenda*, inquit, *res eſt, juvenes, audendaque, quam me duce inpigre exſequi juſſi eſtis. Parate animos dextraſque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, ceſſet. Qui cunctatus fuerit, et ſuum conſilium meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe.* Horror cunctos cepit: et meminerant, cum quibus mandatis exiſſent. Tyrannus ab laevo cornu veniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus jubet, et ſe intueri. colligit et ipſe animum confuſum tantae cogitatione rei. Poſtquam adpropinquabat, inpetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: et, priuſquam a media acie ſubcurreretur, exſpiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, poſtquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: et ſpectatorum turba ex cuſtodibus vitae mortiſque ultoribus eſt *l)* facta.

k) *cum* Gron. l) *eſt* del. *Gron. Crev.*

Nec moviſſet ſe quiſquam, ſi extemplo, poſitis armis, vocata in concionem multitudo fuiſſet, et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Aetoli *m*) ſine injuria cujuſquam. ſed, ut oportuit in conſilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumſit: Aetoli, velut capta urbe, quam liberaſſe videri volebant, in praedam verſi. Simul indignitas rei, ſimul contemtus, animos Lacedaemoniis ad coëundum fecit, alii dicere, exturbandos Aetolos, et libertatem, quum reſtitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendae rei eſſet, regii generis aliquem in ſpeciem adſumendum. Laconicus ejus ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum inponunt, et, armis adreptis, Aetolos vagos per urbem caedunt. Tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon (Minervae eſt templum aereum) congregati caeduntur. Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi, comprehenſi a magiſtratibus, ſub corona venierunt.

XXXVII. Philopoemen, audita caede tyranni, profectus Lacedaemonem, quum omnia turbata metu inveniſſet; evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocietati Achaeorum Lacedaemonios adjunxit: eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus *n*) A. Atilius cum quatuor et viginti quinqueremibus ad Gythium acceſſit. Iiſdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulſum opibus eorum, qui Romanae ſocietatis erant poſt T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, ſed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eamdem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea proceſſit;

m) *frequentibus i. retentis ſ. a. Aetolis* Gron. Crev.

n) *quod ad idem forte tempus* Gron. Crev.

cessit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas et o) ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus; ut inde, quum pedestres copias adpropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant. deinde, postquam resedit terror, et prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam coetu celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, *Ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, et Romanam societatem respicerent. ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Aetolos.* Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoria justitiam benignitatemque expertas. itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda moenia Chalcidis oppidani quum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se obpugnandos venirent? Respondit Thoas dux Aetolorum, *Non ad obpugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos catena, sed* p) *multo graviore, vinctos esse, quam quum praesidium Macedonum in arce habuissent. Se vero*, negare Chalcidenses, *aut servire ulli, aut praesidio cujusquam egere.* Ita digressi ex conloquio legati ad suos. Thoas et Aetoli, ut qui spem

o) *et Thoas* Gron. p) *et* Gron.

omnem in eo, ut inproviso obprimerent, habuissent, ad justum bellum obpugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut, quid morae esset, sciret, postquam rem omissam a sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi obcurrit. Placuit, quingentos milites praesidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. Et, ut praesidii aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem, et Villium ad Demetriadem praemisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem adgressurus. Villius quinqueremi nave ad ostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis, quum se effudisset, quaesivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes, sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, et sineret Magnetas in concordia et libertate esse, nec per conloquii speciem multitudinem sollicitaret.* Altercatio inde, non sermo, fuit: quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque praediceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando. ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuncio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulerunt me velut de spatio Graeciae res inmixtae Romanis: non quia ipsas operae pretium est perscribere, sed quia causiae fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis, (inde namque di-

ver-

verteram) L. Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius adversus Bojos. Boji quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, et praefecti cum equitatu (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta: unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex *q*) senatusconsulto plebeique scito. tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Naevius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quina dena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maxime fuerunt terrores; diutinus *r*) alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit. incendio a foro Boario orto, diem noctemque aedificia in Tiberim versa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum est. Decrevere, ut consulibus Italia, et quo senatus censuisset, (jam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) provinciae essent. cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, et trecenti equites, sex millia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius consul jussus: ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis praetorum decretum est: prima ut sors duae, urbanaque et inter cives ac peregrinos jurisdictio esset: secunda, Bruttii: tertia, classis, ut navigaret, quo se-

q) *ex del. Gron. Crev.* *r*) *diutius* Gron.

natus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania ulterior. imperatum praeterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet; et socium ac Latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites. eum exercitum praetori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Aedes duae Jovi eo anno in Capitolio dedicatae sunt. Voverat L. Furius Purpureo praetor Gallico bello unam, alteram consul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in foeneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos aedilibus curulibus, M. Tuccio et P. Junio Bruto. de multa damnatorum quadrigae inauratae in Capitolio positae in cella Jovis supra fastigium aediculae, et duodecim clipea inaurata: et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in adparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, et Alexandria Troas, et Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque a tergo relinquere, trajiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertae, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratae sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui, omnibus in Graecia tumultu completis, Demetriadem adferebat in potestate esse: et, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem et regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi. concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem usus de Hannibale est movere sententiam prope jam certam regis. nam *neque dimittendam partem navium a classe regia* censebat; *neque, si mittendae naves forent, minus quempiam ei classi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exsulem illum et Poenum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium posset facere. Et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in praese-*

to

s) *Pkarerum* Gron. Crev.

ctio regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce, comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore. si summa petantur, et dantem, et accipientem praegravatura.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non aequant: quia virtutem et bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, non ultra differre profectionem in Graeciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari adscendit, ut Minervae sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta: et ducentae onerariae cum omnis generis commeatu bellicoque alio adparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit: inde Scyathum trajecit. ubi, conlectis in alto, quae dissipatae erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit, ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade obcurrerunt. quorum frequentia laetus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. decem millia peditum fuere, et quingenti equites, sex elephanti; vix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli, postquam Demetriadem veniisse Antiochum adlatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara *s)* in sinum Maliacum processerat. in-

s) Phalaram Gron. Csev.

de, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, et quibus aliis laetitia effusa vulgi significatur.

XLIV. In concilium ut ventum est, aegre a Phaenea praetore principibusque introductus, inde facto silentio, rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, *Quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suae inpensae erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, et tempore ad navigandum inmaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Aetoli, omnia vel in se uno posita praesidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in praesentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile praebuisset mare, omnem se Graeciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum. Nec inpensae, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Graeciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asiae venturos. In praesentia curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.*

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium adsensu locutus discessit. Post discessum regis, inter duos principes Aetolorum, Phaeneam et Thoantem, contentio fuit. Phaeneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quae in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho, censebat, quam duce belli. *Adventum ejus et majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint.* Thoas negare, *Paci studere Phaeneam: sed discutere adparatum belli velle, ut taedio et inpetus relanguescat regis, et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim aequi ab Romanis inpetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse: nec, nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi inploraturos fuisse. Quo celerius spe*

omnium

omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Romanos. Haec vicit sententia: imperatoremque regem adpellandum censuerunt: et triginta principes, cum quibus, si qua vellet consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita, dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Aetolis tentatam, primum adgredi: et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et adparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: et alio itinere principes Aetoli, juniorum paucis evocatis, ad Chaeroneam obcurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum trajecit, et, quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrimque ad conloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque adsumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandae Graeciae, caussa in Europam trajecisse; et liberandae re*t), *non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. ita enim utriusque injuria tutam alterius semper praesidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad haec Mictio, unus ex principibus, *Mirari se,* dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut foedere iniquo adligata, quas nolit,*

t) *trajecisse; liberandae vero re* Gron. Crev.

nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenſes neque vindice libertatis ullo egere u), *quum liberi ſint, neque praeſidio, quum pacem ejuſdem populi Romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam regis non adſpernari, neque ipſorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, ſi inſula excedant, atque abeant. nam ipſis certum eſſe, non modo non recipere moenibus, ſed ne ſocietatem quidem ullam pacifci, niſi ex auctoritate Romanorum.*

XLVII. Haec renunciata regi ad naves, ubi reſtiterat, quum eſſent; in praeſentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam poſſet) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum vanum inceptum *v*) evaſiſſet, conſultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achaeos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Boeotorum gentem averſam ab Romanis jam inde a Brachyllae morte, et quae ſecuta eam fuerant, cenſebant. Achaeorum Philopoemenem principem, aemulatione gloriae in bello Laconum, infeſtum inviſumque eſſe Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujuſdam Megalopolitani, habebat: qui, ſe oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, et filiae Apamiam nomina inpoſuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus ſecutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Aetoli et Antiochus inpulerant in ſpem, quod is vere regum ſtirpis eſſet, regni Macedoniae, ſi Amynandrum Athamaneſque Antiocho conjunxiſſet. et ea vanitas promiſſorum non apud Philippum modo, ſed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaja legatis Antiochi Aetolorumque, coram T. Quinctio, Aegii datum eſt concilium. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, eſt auditus. Is, ut plerique, quos opes regiae alunt, vaniloquus, maria terraſque inani ſonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Helleſponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim ſagittis ex equo utentes, et, a quo nihil ſatis tecti ſit, averſos refugiente equo certius figentes.* His equeſtribus copiis

u) *indigere* Gron. Crev. v) *inane coeptum* Gron. Crev.

piis quamquam vel totius Europae exercitus in unum coacti obrui possent, adjiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymaeosque et Cadduſios adpellans. *Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Arabios, et ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullae unquam nec arte, nec virtute navali aequassent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre, supervacaneum esse. Scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiae totius partisque Europae rege. Eum tamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam veniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, laedatur. Non enim, ut secum adversus eos, arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petiit, ut, quae facillima et tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguae in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii: *ingratos* adpellans, et exprobrans *non victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque et exercitum sua opera servatos. quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem, inmolantemque, et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret.*

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quam apud quos, verba faceret*, dicere, *Archidamum rationem habuisse. Achaeos enim probe scire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis, esse: et in conciliis magis concionibusque, quam in acie, adparere. itaque parvi Achaeorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, et per eos absenti regi*

eum

eum se jactasse. Quod si quis antea ignorasset, quae res Antiochum et Aetolos conjunxisset, ex legatorum sermone potuisse adparere: mentiendo in vicem jactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii x) *ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, et quae modo audiebatis, narrant; vos ceteraque civitates et gentes suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, et consternit maria suis classibus. Est autem res simillima coenae Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni, et sciti convivatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa et varia venatio; homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam et speciem ferinae carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quae paullo antè jactatae sint, posse. Varia enim genera armorum, et multa nomina gentium inaudita-rum, Dahas, et Medos, et Caddusios, et Elymaeos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus. et utinam subjicere oculis vestris, Achaei, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiunculorum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias foenore in stipendium quaerentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: et mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Aetolis, et Aetoli regiae vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertae potius spectataeque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant,* y) *non interponi vos bello: nihil immo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis.*

L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventes aequis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achaeorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent, bol-

x) *hi* Crev. y) *dicunt* Crev.

bellumque et Antiocho, et Aetolis nunciari juberent. Auxilia etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanae partis erant, Quinctius est adcitus, et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est ejectus. Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Boeoti nihil certi responderunt: *quum Antiochus in Boeotiam venisset, tum, quid sibi faciendum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus, quum ad Chalcidis praesidium, et Achaeos et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et praevenirent sui, et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, et ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti, et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, quum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermaeum, qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum praesidium petendum, missus. qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, inminens mari: quinque millia passuum a Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Euboeae est mari trajectus. Ubi et in sano lucoque, ea religione et eo jure sancto, quo sunt templa, quae z) asyla Graeci appellant, et nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vaga-

z) *quae* del. Gron. Crev.

vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim adgressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque, sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores, partim ex suis, partim Aetolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quae nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui Romanae partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiae causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi obpugnare est adortus. Priores Achaei et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra marique obsiderentur, et jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat Euboeae, teneret rex, ne ceterae quidem ejus insulae urbes imperium abnuerunt. magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunae urbes in suam ditionem venissent.

EPITOME LIBRI XXXVI

Man. Acilius Glabrio consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Graecia expulit, idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem matris Deum, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu judicatus, dedicavit; idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Praeterea navalia certamina prospera adversus praefectos Antiochi regis referuntur.

T.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVI.

P. Cornelium Cn. filium Scipionem et M'. Acilium Glabrionem conſules, inito magiſtratu, Patres, priuſquam de prouinciis agerent, res diuinas facere maioribus hoſtiis juſſerunt in omnibus fanis, in *a*) quibus lectiſternium majorem partem anni fieri ſolet; precarique, quod ſenatus de novo bello in animo haberet, ut ea res ſenatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia ſacrificia laeta fuerunt, primiſque hoſtiis perlitatum eſt: et ita aruſpices reſponderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum oſtendi. Haec quum renunciata eſſent, ſolutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri juſſerunt: *Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſecuti eſſent, bellum iniri?* ſi ea rogatio perlata eſſet, tum, ſi ita videretur conſulibus, rem integram ad ſenatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum ſenatus decrevit, ut conſules Italiam et Graeciam provincias ſortirentur; cui Graecia eveniſſet, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate ſenatus ſcripſiſſet imperaſſetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex ſenatuſconſulto in Macedoniam trajeciſſet. Et extra Italiam permiſſum, ut, ſi res poſtulaſſet, auxilia ab ſociis, ne ſupra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium ſuperioris anni conſulem legari ad id bellum placuit. Alter conſul, cui Italia provincia eveniſſet, cum Bojis juſſus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos ſuperiores conſules habuiſſent; alterum ut mitteret Romam, eaeque urbanae legiones eſſent paratae, quo ſenatus cenſuiſſet.

II.

a) *in* del. *Gron.*

II. His ita in senatu ad id, quae cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est: *quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset esse cum rege Antiocho*, b) *quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei caussa supplicationem imperarent consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Jovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in haec verba, praeeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto.* Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et praetores sortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quinctio consule, dati sunt; jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam praeter eum exercitum, quem a M. Fulvio propraetore accepturus esset, decretum est, c) ut novorum militum tria millia duceret, et trecentos equites; ita ut in iis duae partes socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, pro praetore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachino Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis

b) *cum rege Antiocho esse* Gron. c) *est* del. Gron. Crev. Crev.

gis custodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum devehendumque in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Graeciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius praetor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Graeciam primo quoque tempore jussus, et ab Atilio naves accipere. veteres naves: quae in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Junio praetori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Karthaginienses et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in adparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent.* In comparando inpigre classem C. Livium praetorem contentio, orta cum colonis maritimis, paullisper tenuit. Nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebei *d)* adpellarunt: ab iis ad senatum rejecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his *e)* colonis non esse. Ostia, et Fregenae, et Castrum novum, et Pyrgi, et Antium, et Tarracina, et Minturnae, et Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de vacatione certaverunt. Consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium retulit: *Ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ad praesidium nunciaretur? f) et num Aetolis quoque separatim indici juberent bellum? et num prius societas eis et amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *Jam ante sese, quum de Philippo consulerentur, decrevisse, nihil referre, ipsi coram, an ad praesidium, nunciaretur. Amicitiam renunciatam videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satisfieri aequum censuis-*

sent.

d) *plebis* Gron. Crev.
e) *eis* Crev.
f) *an satis esset ad praesidium aliquod eius nunciare?* Gron. Crev.

sent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terra marique obpugnatum issent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent. Omnibus jam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit: *Ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset, et quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primae et tertiae, uti omnes Brundisium Idibus Majis convenirent.* ipse ante diem quintum Nonas Majas paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies et praetores in provincias profecti sunt.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniae et Ptolemaeo Aegypti, g) Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, et pecuniam, et frumentum. ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti adlata. Nihil ejus acceptum. Gratiae regibus actae. et, quum uterque se cum omnibus copiis in Aetoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum; Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Karthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt. Karthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam adportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere se. et classem suorum suo sumtu comparaturos: et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Masinissae legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Karthaginiensibus remissum; praeterquam si quid navium ex foedere deberent. de pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Quum

g) *Philippo et Ptolemaeo Aegypti rege* Gron.

V. Quum haec Romae agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant; sicut h) Epirotae communi gentis consensu, et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achaeos petebant, quos, post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati suae arma inlaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne quid obfenderent Romanos. petebant enim, *ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Graecia, et primos impetus Romanorum excepturos. Sed, si ipse posset terrestribus navalibusque copiis praesidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas et urbibus et portubus suis accepturos. si id non posset, deprecari, ut se nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi adparebat, ut, sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniae ab Romanis foret, quod, non exspectato longinquo auxilio ab se, praesentis viribus subcubuissent. Huic tam perplexae legationi, quia non satis in promtu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis, quae ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Boeotiam ipse profectus est, causas in speciem irae adversus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllae necem, et bellum a Quinctio Coroneae, propter Romanorum militum caedes, inlatum; re vera per multa jam secula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis, et multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Boeotiae principibus, Thebas venit. ibi in concilio gentis, quamquam et ad Delium, inpetu in praesidium Romanum facto, et ad Chalcidem commiserat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eamdem oratio-

h) *Sicuti* Gron. Crev.

nem exorsus, qua in conloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achaeorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet; neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub levi verborum praetextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regressus, praemissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander adcitus ad consultandum ex Athamania: et Hannibal Poenus, *i*) jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modo diversae sententiae erant; quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quae tum ferme media erat, differendum in veris principium; et alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit: *Si, ex quo trajecimus in Graeciam, adhibitus essem in consilium, quum de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur; eamdem* k) *sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Euboeam Boeotosque et Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullae suae vires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Graecia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec his noxae futurum sit, quod, quum Romani procul abessent, vim tuam praesentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quam hos? cui, si semel in cassam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires adferat, quae non accessio tantum ad Romanum esse bellum,*

i) *Poenus* del. Gron. Crev. k) *eam* Gron. Crev.

lum, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi obpugnentur. Aetoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiae Europaeque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid l) tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quae igitur res mihi fiduciam praebet, conjungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quae societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Aetoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quae ad exciendum in Graeciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper adfirmavit; fremere Philippum, et aegre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi inpositas. Ille quidem ferae bestiae vinctae aut clausae, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis aequabat. cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, et claustra refringamus, ut erumpere diu coercitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne m) hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiae est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniae coeperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in Euboea Chalcidem captam, et castellum Euripi expugnatum Romani, seu Etruriam Ligurumque et Galliae Cisalpinae oram bello ardere, et, qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque

l) quicquid Gron. qui quid m) ut Gron. Grev.

copias. Sequantur classem onerariae cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatum. Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Corcyrae in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad litus Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Graeciae praesidebis, et speciem Romanis trajecturum te praebens, et, si res poposcerit, trajecturus. Haec suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quae consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii adprobent eam sententiam, quae tibi optima visa fuerit.

VIII. Haec ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis in praesentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyenidam misit. Legati Lariſſam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperitur *n*) Amynandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso, quaerente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est, in unum ossibus, quae passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse, si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Lariſ-

sa

n) *opperiretur* Gron.

sa venerunt, quaerentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in praesidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larisaeorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum caussa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheraeis ageret, missus, cui nullo dato responso, Phaerei ipsi o) legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in caussa pari, quae pro Chalcidensibus in conloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo poeniteret, dimisit. Haec renunciata Pheras legatio quum esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam: et rex ab omni parte simul obpugnare moenia est adgressus; et, ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primam adgressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis injecit. Primum inpetum obpugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, p) quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi coepere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. postremo victi malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. nec ibi mora deditionis est facta. cernentibus Pheraeorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, ma-

o) add. *suum* Gron. Crev. p) *deinde* Gron. Crev.

lo domiti tandem feciſſent. cum ipſa urbe Hippolochus Lariſſaeorumque deditum eſt praeſidium. Dimiſſi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad concillandos Lariſſaeorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypaeram et Metropolim, et iis circumjecta caſtella recepit; omniaque jam regionis ejus, praeter Atracem et Gyrtonem, in poteſtate erant. Tum adgredi Lariſſam conſtituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio praeſidii dimiſſi, vel exemplo tot civitatium dedentium ſeſe, non ultra in pertinacia manſuros. Elephantis agi ante ſigna terroris cauſſa juſſis, quadrato agmine ad urbem inceſſit: ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Lariſſaeorum inter metum praeſentem hoſtium et verecundiam abſentium ſociorum. Per eoſdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinaeum: et Menippus cum tribus millibus peditum Aetolorum et ducentis equitibus in Perraebiam profectus, Malloeam et Cyretias vi cepit, depopulatuſque eſt agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Lariſſam ad regem redeunt: conſultanti, quidnam agendum eſſet de Lariſſa, ſupervenerunt. Ibi in diverſum ſententiae tendebant: aliis, vim adhibendam, et non differendum cenſentibus, quin operibus ac machinis ſimul undique moenia adgrederentur urbis ſitae in plano, apertae, campeſtri undique aditu *q*), aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendae, memorantibus: nunc hiemem et tempus anni nulli bellicae rei, minime obſidioni atque obpugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter ſpem metumque legati a Pharſalo, qui ad dedendam urbem ſuam forte venerant, animos auxerunt. M. Baebius interim, cum Philippo in Daſſaretiis congreſſus, Ap. Claudium ex communi conſilio ad praeſidium Lariſſae miſit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod ſuper Gonnos eſt, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Lariſſa abeſt, in ipſis faucibus ſaltus, quae Tempe adpellantur, ſitum. Ibi caſtra metatus

q) *in plano, a parte c. u. facilis aditu* Gron.

tus latius, quam pro copiis, et plures, quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quaesierat, hosti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos caussatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, et Demetriadem rediit: Aetolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cujus rei caussa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque laetitia erat, quod et hostes excesserant finibus, et intra moenia praesidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiae, quum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando, fatigasset, invitum se gravioris fortunae conditioni inligantem, tandem inpetrata re, tamquam in media pace nuptias celebrat: et reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res susceperat, bellum Romanum et Graeciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis et vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes praefectos regios (qui ubique, ad Boeotiam maxime, praepositi hibernis erant) cepit luxuria: in eamdem et milites effusi sunt. nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem, aut vigilias servavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chaeroneam *r*), quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites, quam ducem, hibernasse. Alexandrum inde Acarnana *s*) et Menippum Macedonem Stratum Aetoliae copias ducere jussit. ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. consilio *t*) principum Aetoliae habito, via, quae praeter Calydonem et Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, obcurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum, multis emtus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat,

r) *Chaeroneam* l. *in Acarnaniam* Gron.
s) *Acarnanem* Gron. Crev.
t) *concilio* Crev.

bat, sed Clytum etiam praetorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniae caput est, non facile ad defectionem posse cerneret inpelli, propter metum Romanae classis, quae cum Atilio, quae ve circa Cephaleniam erat, arte eos est adgressus. nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniae esse, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil adtinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum praesidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in praesidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; et alii manendum in Romana societate, alii non adspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, et qui ejus factionis erant, de industria conjecti, clam militibus, qui regem admovere copias jubebant, ipsi terebant tempus. itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox *u*) ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnesilocho in urbem est inductus: et, aliis sua voluntate adfluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos quum permulsisset, ad spem vulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem et legatis praemissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt.

Et

u) *et mox* Gron. Crev.

Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, quum praesidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephaleniae praepositus fuerat, accepisset, Leucadem venit implevitque spei socios: M'. Acilium consulem jam cum legionibus mare trajecisse, et in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, praesidio Medione inposito, et in quibusdam aliis Acarnaniae oppidis, Thyrio abscessit, et per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Baebius et Philippus rex, jam ante per hiemem in Dassaretiis congressi, quum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id tempus rebus gerendis inmaturum erat, in hiberna regressi, principio veris conjunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perrhaebiae, Baebius Phacium est adgressus, quo primo prope impetu capto, Phaestum eadem celeritate capit. inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium *v*) occupat: praesidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se conjungit. Sub adventum Romani exercitus, seu ad metum virium, seu ad spem veniae, quum dedidissent sese; ad ea recipienda oppida, quae Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium, Ericinium *x*), Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in praesidio erat, et circumsidunt, et, priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis, vel Thessalis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam adparuit vi agendum, quia videbatur et Limnaeam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeam ire placuit: Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum *y*).

XIV.

v) *Phricium* Gron. Crev.
x) *Ericinum* Gron. Crev.
y) *oppugnandum* l. *oppidum* Gron.

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius consul, cum decem z) millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias Lariſſam ducere delectos militum tribunos juſſit. ipſe cum equitatu Limnaeam ad Philippum venit. Adventu conſulis deditio ſine cunctatione eſt facta: traditumque praeſidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum conſul proficiſcitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt ſeſe, deinde et Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de praeſidio, quum obvius forte fuiſſet Philippus rex, ad ludibrium regem eum conſalutari juſſit; ipſe congreſſus fratrem, haud ſane decoro majeſtati ſuae joco, adpellavit. Deductus inde ad conſulem cuſtodiri juſſus, et haud ita multo poſt in vinculis Romam miſſus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quae in praeſidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi eſt. fuere autem ad tria millia hominum. Conſul Lariſſam eſt profectus, ibi de ſumma belli conſulturus. in itinere ab Pieria et Metropoli legati tradentes urbes ſuas obcurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus ſpem Athamaniae potiundae, exercitum eo duxit, praemiſſis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga ſe regis munificentiamque commemorantes: et Amynander, cujus praeſentis majeſtas aliquos in fide continuiſſet, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hoſti, et Romanis merito tunc a) propter defectionem infenſis, cum conjuge ac liberis regno exceſſit, Ambraciamque ſe contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi conceſſit. Conſul, ad reficienda maxime jumenta, quae et navigatione, et poſtea itineribus fatigata erant, paucos Lariſſae moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem eſt progreſſus b). Venienti Pharſalus, Scotuſſa, et Pherae, quaeque in eis praeſidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere ſecum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetria-

z) *viginti* Crev.
a) *tum* Gron. Crev.
b) *profectus* Gron. Crev.

triadem remittit. Proëmam inde recepit, et quae circa eam caſtella erant. Ducere tum porro in ſinum Maliacum coepit. Adpropinquante faucibus, ſuper quas ſiti Thaumaci ſunt, deſerta urbe, juventus omnis armata ſilvas et itinera inſedit, et in agmen Romanum ex ſuperioribus locis incurſavit. Conſul primo mittere, qui ex propinquo conloquentes deterrerent eos a tali furore: poſtquam perſeverare in incepto vidit, tribuno cum duorum ſignorum militibus circummiſſo, intercluſit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum, clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex ſilvis inſidiatorum caedes facta eſt. A Thaumacis altero die conſul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypataeorum agros vaſtavit.

XV. Quum haec agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui, jam tum cernens, nihil ſe ex Graecia, praeter amoena Chalcide hiberna et infames nuptias, petiſſe, Aetolorum vana promiſſa incuſare et Thoantem: Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, ſed prope vatem omnium, quae tum evenirent, admirari. ne tamen temere coepta, ſegnitia inſuper everteret, nuncios in Aetoliam mittit, ut, omni contracta juventute, convenirent. Jam et ipſe eo decem millia fere peditum ex iis, qui poſtea venerant ex Aſia, expleta, et equites quingentos duxit. Quo quum aliquando pauciores, quam umquam antea, conveniſſent, et principes tantummodo cum paucis clientibus eſſent, atque ii dicerent, omnia ſedulo ab ſe facta, ut quam plurimos ex civitatibus ſuis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adverſus detrectantes militiam valuiſſe; deſtitutus undique et ab ſuis, qui morabantur in Aſia, et ab ſociis, qui ea, in quorum ſpem vocaverant, non praeſtabant, intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Graeciam dirimit. ante ſaltum Thermopylarum in ſeptentrionem verſa Epirus, et Perrhaebia, et Magneſia, et Theſſalia eſt, et Phthiotae Achaei, et ſinus Maliacus. intra fauces ad meridiem vergunt Aetoliae pars major, et Acarnania, et cum Locride Phocis, et Boeotia adjunctaque inſula Euboea, et, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra,

ſita

sita ab tergo et Peloponnesus. Hoc jugum, ab Leucate et mari ad occidentem verso per Aetoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aspreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullas c) ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon adpellatur: in cujus valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius, quam sexaginta passus. Haec una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylae, et ab aliis, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus adpellatur, nobilis Lacedaemoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat. et, quum duplici vallo fossaque, et muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim jacentium lapidum, permunisset omnia, satis fidens, numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Aetolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem obpugnaturum, et jam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Aetolorum utraeque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et praesidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quas d) per inminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus. nam et Lacedaemonios quondam ita a Persis circumitos fama erat; et nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuncio audito, dissensio

c) *ullos* Gron. Crev. d) *quos* Gron. Crev.

senſio inter Aetolos orta eſt. pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant, pars ſubſiſtendum Heracleae ad utramque fortunam; ut, ſive victus a conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis; ſive vinceret, ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modo in ſententia ſua, ſed etiam exſecuta eſt conſilium. duo millia Heracleae ſubſtiterunt: duo trifariam diviſa Callidromum, et Rhoduntiam, et Tichiunta (haec nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

XVII. Conſul poſtquam inſeſſa ſuperiora loca ab Aetolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, conſulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum e), ad caſtella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipſe, priuſquam ad hoſtem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis eſt adlocutus: *Pleroſque omnium ordinum, milites, inter vos eſſe video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auſpicioque militaveritis. Macedonico bello inexſuperabilis magis ſaltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portae ſunt hae, et unus, inter duo maria clauſis omnibus, velut naturalis tranſitus eſt. munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt, et validiores impoſitae: exercitus hoſtium ille et numero major, et militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thraceſque et Illyrii erant, ferociſſimae omnes gentes: hic Syri et Aſiatici Graeci ſunt, leviſſima genera hominum et ſervituti nata. Rex ille bellicoſiſſimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, et circa omnium adcolarum bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam* f) *is eſt, qui, quum ad inferendum populo Romano bellum ex Aſia in Europam tranſiſſet, nihil memorabilius toto tempore hibernorum geſſerit, quam quod amoris cauſſa ex domo privata, et obſcuri etiam inter populares generis, uxorem duxit: et novus maritus, velut ſaginatus nuptialibus coenis, ad pugnam proceſſit. Summa virium ſpeique ejus in Aetolis fuit; gente vaniſſima et ingratiſſima,*

e) *militum* Gron. Crev.

f) *ſileam* Gron. Crev.

ma, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, et in seditione ipsi inter se sunt: et quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleae incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedaemonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum intereat ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiae, nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque g) praecautum est, ne quid adversus vos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare, (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare) neque ea tantum in praemium vestrum cessura, quae nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem adparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, praedae futurum: Asiam deinde Syriamque, et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur? In haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo pugnae proposito, instruit aciem consul, arta fronte, ad naturam et angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, et ipse copias eduxit. Levis armaturae partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sarissophoros adpellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut

g) *atque* l. *anteque* Gron. Crev.

ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum adsueto praesidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes et sagittas simul ac jacula ingerebant. deinde, ut major, nec jam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta, subductis ordinibus, concesserunt: inde ex vallo prope alterum vallum, hastis prae se objectis, fecerunt. et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem ad pugnandum suis praeberet. et propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi sunt: et aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Aetolis, et magna ex parte caesis, (incautos enim et plerosque sopitos obpresserat) super inminentem castris collem adparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba et agmen, adparebat, Aetolos credere, visa procul pugna, subsidio venire. ceterum, ut primum signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abjectis armis, fugerent. et munimenta sequentes inpedierunt, et angustiae vallis, per quam sequendi erant; et maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se majorem, quam in proelio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quae tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis,

Heracleam obtinentibus praesidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Consul, noctis insequentis tertia vigilia praemisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. Aliquantum viae praeceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnaeque et fugae conlectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae adsecutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos obpressierunt. nec praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajecisse secum regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus. quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnae, ab incursu Aetolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem et Boeotiam exercitum ducente, consciae defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur. ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coronaeum ventum est. Ibi statua regis, Antiochi, posita in templo Minervae Itoniae, iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, quum communi decreto Boeotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum saevire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Boeoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnae tempus decem naves regiae cum praefecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuncius adversae pugnae, quum perfugisset, trepidae inde recenti terrore naves Cenaeum Euboeae petierunt.

ibi

ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quae ex Asia profectae eumdem portum tenuerant, naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius, praefectus Romanae classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, praetervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves. quae novissimae agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis ejusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus, sub adventum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit: inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portae patuerunt, quum, adpropinquante eo, Aristoteles, praefectus regis, urbe excessisset. et ceterae urbes in Euboea sine certamine traditae, post paucosque dies *h*), omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria, laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quae gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achajae petit: a Patris Corcyram usque Aetoliae atque Acarnaniae litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiae trajecit. quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. ante lucem ingressus urbem, a porta ad praetorem M. Junium iter intendit. Is prima luce senatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus, quum adveniens audisset, praegressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quae gesta essent. Duo inde legati jussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quae in senatu, de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est; et ut quadraginta hostiis majoribus praetor, quibus Diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior,

h) *paucosque per dies* Gron. Crev.

qui biennio ante praetor in *i*) Hiſpaniam erat profectus, ovans urbem eſt ingreſſus: argenti bigati prae ſe tulit centum *k*) triginta millia: et extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti ſeptem.

XXII. Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemiſit, *ut tunc ſaltem, experti regiam vanitatem, reſipiſcerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab ſenatu ſeu furoris ſui, ſeu erroris venia. et ceteras* l) *Graeciae civitates defeciſſe eo bello ab optime de ſe meritis Romanis: ſed, quia poſt fugam regis, cujus fiducia officio deceſſiſſent, non addidiſſent pertinaciam culpae, in fidem receptas eſſe. Aetolos quoque, quamquam non ſecuti ſint regem, ſed arceſſierint, et duces belli, non ſocii, fuerint, ſi poenitere poſſint, poſſe et incolumes eſſe.* Ad ea quum pacati nihil reſponderetur, adpareretque, armis rem gerendam, et, rege ſuperato, bellum Aetolicum integrum reſtare; caſtra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipſo die, ut ſitum noſceret urbis, ab omni parte equo moenia eſt circumvectus. Sita eſt Heraclea in radicibus Oetae montis: ipſa in campo, arcem inminentem loco alto et undique praecipiti habet. Contemplatus omnia, quae noſcenda erant, quatuor ſimul locis adgredi urbem conſtituit, a flumine Aſopo, qua et gymnaſium eſt, L. Valerium operibus atque oppugnationi praepoſuit: arcem extra muros, quae frequentius prope, quam urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: a *m*) ſinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adverſus Dianae templum, Ap. Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arieteſque, et alius omnis adparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleenſis, paluſter omnis frequenſque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam ſuppeditabat: tum, quia refugerant intra moenia Aetoli, deſerta, quae in veſtibulo urbis erant, tecta in varios uſus non tigna modo

i) inſ. *ulteriorem* Gron. Crev. l) *ceteras* Gron. Crev.
k) *et triginta* Gron. Crev. m) *a* del. *Gron. Crev.*

modo et tabulas, sed laterem quoque, et caementa, et saxa variae magnitudinis, praebebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quam armis, urbem obpugnabant: Aetoli contra armis se tuebantur. nam, quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: et ipsi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integrae vires erant, et frequentes et inpigre fecerunt: in dies deinde, pauciores et segnius. Etenim, quum multis urguerentur rebus, nulla eos res aeque, ac vigiliae conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor e partibus simul obpugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos jam Aetolos sciret consul et ex ratione temporis, et quod ita transfugae adfirmabant, tale consilium iniit. media nocte receptui signum dedit, et ab obpugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. inde coepta obpugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati caussiam esse Aetoli non continuandae obpugnationis, quae et ipsos adfecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris adparebant.

XXIV. Consul, quum nocte media intermisisset obpugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi adgressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes jussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Aetoli pars sopiti adfecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in te-

nebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis adscensus tentant. adversus quos undique ad opem ferendam obcurrunt Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur, neque obpugnatur: sed, qui obpugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. Jam diluceſcebat, quum signum consul dedit: et sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undique Aetoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt; non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriae sentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit, quae, fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possint: cum dimidia parte militum *n*) consul, ab urbe escensurus *o*) in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce erant, Aetoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, et fractis jam animis, et nulla ibi praeparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis, pueriſque, et inbelli alia turba in arcem, quae vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset. itaque, ad primum impetum abjectis armis, dediderunt sese. Traditus inter ceteros princeps Aetolorum Damocritus est: qui principio belli decretum Aetolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat: *In Italia daturum, quum casta ibi Aetoli posuissent.* ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito obpugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Boeotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaret-

n) *militum parte* Gron. Crev. o) *ascensurus* Gron.

faretque, quod morbo inpeditus bello non interfuiſſet, congreſſus. inde diverſi ad duas ſimul obpugnandas urbes profecti. Interſunt ſeptem millia ferme paſſuum. et quia Lamia quum poſita eſt in tumulo, tum regionem ea maxime deſpectat oppidum, qua breve intervallum videtur, et omnia in conſpectu ſunt; quum eniſe, velut propoſito certamine, Romani Macedoneſque diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis eſſent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis, et omnibus ſupra terram operibus, ſubtus Macedones cuniculis obpugnabant: et in aſperis locis ſilex ſaepe inpenetrabilis ferro obcurrebat. et, quum parum procederet inceptum, per conloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, ſi prius Heraclea capta foret, Romanis ſe potius, quam ſibi, dedituri eſſent, ſuamque gratiam conſul in obſidione liberanda facturus eſſet. Nec eum opinio eſt fruſtrata: confeſtim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut obpugnatione abſiſteret: *aequius eſſe, Romanos milites, qui acie dimicaſſent cum Aetolis, praemia victoriae habere.* Ita receſſum ab Lamia eſt, et propinquae clade urbis ipſi, ne quid ſimile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priuſquam Heraclea caperetur, diebus, Aetoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miſerunt: inter quos et Thoas idem, qui antea *p*), miſſus eſt. mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipſe, coactis rurſus terreſtribus navalibuſque copiis, in Graeciam trajiceret: deinde, ſi qua ipſum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret. *id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi ſocios, tum etiam ad incolumitatem regni, non ſinere Romanos, omni cura vacuos, quum Atolorum gentem ſuſtuliſſent, omnibus copiis in Aſiam trajicere.* Vera erant, quae dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in praeſentia pecuniam, quae ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria navaliaque adfirmavit miſſurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipſum haud invitum morantem, ut exactor praeſens promiſſorum adeſſet.

p) *qui et antea* Gron. Crev.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: et post paucos dies, quam ad bellum renovandum adciendumque regem in Asiam miserant legatos, abjectis belli consiliis, pacis petendae oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum alia sibi praevertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit. ei, quae secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt; consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus *q)* antiqua foederum ordiri, meritaque in populum Romanum, *Absistere iis*, Flaccus jussit, *quae ipsi violassent ac rupissent. confessionem iis culpae magis profuturam, et totam in preces orationem versam, nec enim in caussa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. et se suppliciter agentibus iis adfuturum* r), *et apud consulem, et Romae in senatu. eo quoque enim mittendos fore legatos.* Haec una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se inposituros: et ipsos nihilominus suae potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phaeneas legationis princeps longam orationem, et varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret; *Aetolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Aetoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phaeneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo, ut mihi Dicaearchum civem vestrum, et Menestam* s) *Epirotam*, (Naupactum is cum praesidio ingressus ad defectionem compulerat) *et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, *Non in servitutem*, inquit, *sed*

q) *Parantibus iis* Gron. Crev. r) *et suppliciter a. i. se af-*
s) *Menetam* Gron. Crev. *futurum* Gron. Crev.

sed in fidem tuam nos tradidimus. et certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes, quae moris Graecorum non sint. Ad haec consul, *Nec, Hercle,* inquit, *magnopere nunc curo, quid Aetoli satis ex more Graecorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos jam jubeo:* adferrique catenas, et circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phaeneae ferocia, Aetolisque aliis est: et tandem, cujus conditionis essent, sensere, et, *se quidem,* Phaeneas, *et qui adsint Aetolorum, scire facienda esse, quae imperentur,* dixit: *sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse. ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Aetolis, induciae datae; et Hypatam reditum est. Ubi quum in consilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaeneas, et quae imperarentur, et quae ipsis prope accidissent, exposuisset; ingemuerunt quidem principes conditioni suae, parendum tamen victori censebant, et ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium.

XXIX. Postquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo saevitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quae imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?* Et spes forte oblata, quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quam conscenderat navem, in Aetoliam, perfecta legatione, rediens Phalara *t*) in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nunciatum est, velut hospitis, non hostis, adventu motus Philippus, adcumbere eum epularique jussum *u*), atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum

t) *Phaleram* Gron. u) *jussit* Gron. Crev.

ipsum quisdem de se timere quidquam vetuit. Aetolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit. qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxissent. *Sed praeteritorum, quae magis reprehendi, quam corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem adversus se odia debere; et Nicandrum privatim ejus diei, quo servatus a se foret, meminisse.* Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

XXX. M'. Acilius, vendita, aut concessa militi circa Heracleam praeda, postquam nec Hypatae pacata esse consilia, et Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit; praemisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam adscendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei sit crematum, adpellant. inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum) ibi et jumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt, et homines vexati. Et *v*) facile adparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam inpeditum saltum nullo praesidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: et, uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisis copiis pro situ moenium, circumsedit, nec minus operis laborisque ea obpugnatio, quam Heracleae, habuit.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achaeis, quod concilii eorum recusaret esse, obpugnari coepta est. Etenim duae civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum erant: cum Aetolis sentiebant. Elei tamen, post fugatum ex Graecia Antiochum, legatis Achaeorum lenius responderant; *dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset.* Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant

v) *Id* Cron. Crev.

verant bellum; trepidique rerum suarum, quum jam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis, non Achaeis, et aperire portas, et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanem praetorem Achaeorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, et venire ad se juberet. Dicto paruit Diophanes: et, soluta obsidione, expeditus ipse, praegressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quinctio obcurrit; et, quum causas obpugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum jussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, et Achaeorum concilii essent, si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum caveri x) sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo sibi praebere jussit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret. qua expeditione fractis animis, Aetolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulae praefecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hierocles Agrigentinum successorem misit.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nunciis, pecuniam pactus, insulam Achaeis tradidit. Id praemium belli suum esse, aequum censebant Romani. *non enim M'. Acilium consulem legionesque Romanas Diophani et Achaeis ad Thermopylas pugnasse.* Diophanes adversus haec purgare interdum se gentemque; interdum de jure facti differere. Quidam Achaeorum et initio eam se

x) *cavere* Gron. Crev.

se rem adspernatos testabantur. et tunc pertinaciam increpitabant praetoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius, sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque, *Si utilem*, inquit, *possessionem ejus insulae censerem Achaeis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam vos habere sinerent. ceterum sicut testudinem, ubi conlecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video esse; ubi exserit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achaei, clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sint terminos, ea et jungere vobis, et juncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quae extra sint, et exposita ad omnes ictus esse.* Adsentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere ausо, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defeciſſent ab societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta *y*) ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in praesidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex proelio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque praemissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniae ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant et paucae naves Demetriade, quibus praeerat Isidorus: eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. Inde Dolopiam, et Aperantiam, et Perrhaebiae quasdam civitates recepit.

XXXIV.

y) *quanti* Gron.

XXXIV. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum trajecit; quae jam per duos menses (sed prope excidium erat) obpugnabatur, et, si capta vi foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quamquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriae suae, quum liberaret Graeciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos esse, quum, quae tum maxime acciderant, casura praemonens, a furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatae a se Graeciae funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium esse. itaque, concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac servaret. Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse. Ceterum, postquam ad consulem venit: *Utrum fefellit* z), inquit, *te, M'. Acili, quid agatur? an, quum satis provideas* a), *nihil id magnopere ad summam rem* b) *pertinere censes?* Erexerat exspectatione consulem; et, *Quin expromis*, inquit, *quid rei sit?* Tum Quinctius: *Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus obpugnandis tempus terere, quum jam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhaebiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse? Atqui non tantum interest nostra, Aetolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, et victoriae tuae praemium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes* c) *Graeciae habere.*

XXXV. Adsentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, obcurrebat: tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paullo ante vociferati Aetoli fuerant, rediit. ibi quum

z) *fallit* Gron. Crev.
a) *provideas* Gron. Crev.
b) *rempublicam* Gron. Crev.
c) *nondum tot urbes, quot Philippum gentes &c.* Gron. Crev.

quum inpensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se jussit. Phaeneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. quibus provolutis ad pedes, *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut et irae meae et orationi temperem. Evenerunt, quae praedixi eventura. et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendae Graeciae datus, ne ingratis quidem benefacere abstiam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.* Ita, ut consuerat Quinctius, fecerunt: nec adspernatus est legationem consul. induciisque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Aegium trajecit. ibi de Eleis et de *d*) exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum. et neutra perfecta res, quia suae gratiae reservari eam Achaei, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *Se utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se causam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotae Romam missi senatum adierunt. iis, magis, quae non feciissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam probasse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria, iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in aede Jovis Optimi Maximi, permissum ab senatu. centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius, qui ob-

d) *de* del. *Gron. Crev.*

les Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Bojis gerendum erat, proficiscereturpostulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos propraetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus. censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes Matris Magnae Idaeae dedicata est: quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari detulerat. Locaverant aedem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius *e*) est auctor, Megalesia adpellatos. Item Juventatis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque ejus cecidit: idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandae causa ludi facti: et eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo haec, jam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas perveniisse in tegulas aedificii, proditum memoriae est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jusserunt. Tarracinae et Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluisse; Minturnis aedem Jovis et tabernas circa forum de coelo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas na-

e) *Valerius Antias* Gron. Crev.

naves fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adissent, renunciarunt, *Jejunium instituendum Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum: et ut novemdiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset. coronati supplicarent: et consul P. Cornelius, quibus Diis, quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere jussit: ipse in agrum Bojorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, nocte inprovisо castra Q. Minucii proconsulis adgressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta. Prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. Postremo, quum alia atque alia agmina erumperent, et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. caesa supra *f*) quatuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Bojorum exercitu signis conlatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium caesa, Antias Valerius scribit; capta tria millia et quadringentos; signa militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, (quia in augendo eo non alius intemperantior est) magnam victoriam fuisse adparet, quod et castra capta sunt, et Boji post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio ejus victoriae caussa decreta ab senatu, victimaeque majores caesae.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. argenti transtu-

f) *super* Gron. Crev.

transtulit duodecim millia pondo: bigati argenti centum g) triginta: auri centum viginti septem pondo *h*). P. Cornelius consul primo, obsidibus a Bojorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit: quo, si vellet, populus Romanus colonias mittere posset. Inde, Roman, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, et adesse Romae ad diem triumphi jussit. ipse, postero die, quam venit, senatu in aedem Bellonae vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blaesus tribunus plebis, non *negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi*, censebat. *Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Bojis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicae potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Juberent, consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Bojos quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.*

XL. Ad ea consul, *Neque se Ligures provinciam sortitum esse*, ait, *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. se de Gallis Bojis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: a quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod*

g) inf. et Gron. Crev. h) *septem pondo* l. *quinque* Gron. Crev.

tantum numerum Gallorum occiderit i) *in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum caesam, multa millia capta: senes puerosque Bojis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit; utro tandem modo promtiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se adtineat, sibi gloriae in omnem vitam illo die satis quaesitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam Matrem Idaeam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adjicitur,* k) *satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicae imaginem fore.* Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit, et vasa aenea Gallica: et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum. *l*) ad hoc *m*) auri pondo ducenta quadringenta septem *n*) argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. *o*) militibus, qui currum secuti sunt, trecenos *p*) vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, et de injuria tribuni bello alieno se inligantis, ut suae victoriae fructu se defraudaret, quum dissentiisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI.

i) *ceciderit* Gron. Crev.
k) *addatur* Gron. Crev.
l) *unum* del. *Gron. Crev.*
m) *hanc* Gron. Crev.
n) *quinque* Gron. Crev.
o) *tria* Gron. Crev.
p) *trecentos* Gron.

XLI. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tamquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut adsentando faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima *q*) apud regem auctoritas erat, *Magis mirari se*, ajebat, *quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Graecia, quam ex Italia in Graeciam trajicere: et multo majorem caussam Antiochum, quam Aetolos, esse. neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendae caussa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, et de ipsa Asia, breve terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: et aut imperium adimendum orbem terrarum adfectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera et providere, et fidelilter praedicere visus. itaque ipse rex navibus, quae paratae instructaeque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terra venirent Romani, praesidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare et deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius praefectus Romanae classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus orae convenire jusserat apertas naves, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam praetervectus, quum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Graeciae civitatium adiit, quum veniisset, percunctatus de statu belli, (necdum enim omnia in Graecia perpacata erant) et ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerum caussa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protinus

q) *ut maxime* Crev. Gron.

depopulatus, Maleam petit: et, prospera navigatione usus, paucis diebus Piraeeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus navibus obcurrit; quum Aeginae diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta rostratis navibus; multis praeterea minoribus, quae aut apertae rostratae, aut sine rostris speculatoriae erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum obpugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus diversas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuncios ad regem misit, qui, omissis, quae in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum adcelerare potuit, Ephesum rediit: et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum: *et utique prius confligendum, quam classis Eumenis et Rhodiae naves conjungerentur Romanis, ita numero non ferme inpares futuros se, ceteris omnibus superiores* r). *et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipsas inscite factas inmobiles esse, tum etiam, ut quae in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil praeter militem atque arma habituras. multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque et ventorum: quae omnia ignaros turbatura hostes essent.* Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium exsecuturus erat. Biduum in adparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae, erant, profecti Phocaeam petierunt. inde, quum audisset, adpropinquare jam Romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quae ad Sipylum

r) *futuros; ipsum c. o. superiorem* Gron. Crev.

pylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas. classis ad Cyssuntem portum Erythraeorum, tamquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Aegaeum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumto, Phocaeam trajiciunt. Eumenes, Elaeam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus, paullo a Phocaea ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus transversis quum urguerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulae naves ire; deinde, ut lenita paullum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut adpropinquare hostes adlatum est, occasione pugnandi laetus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu praefectos navium ad terram explicare jubet, et aequa fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, et, simul armamenta componens, opperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant, quibus ut aequaret laevum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum coeptum est, et ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Jam omnibus in conspectu erant: duae Punicae naves antecedebant Romanam classem, quibus obviae tres fuerunt regiae naves. et ut in numero impari, duae regiae unam circumsistunt: et primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, et, dejectis caesisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quae compari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam a tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, praetoria nave in hostes

tendit. adverſus quam eadem ſpe duae, quae Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendae navis cauſſa juſſit, et in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere, et, ubi pugnam pedeſtri ſimilem feciſſet, meminiſſe Romanae virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paullo facilius, quam ante duae unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam claſſes quoque undique concurrerant, et paſſim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commiſſo certamine advenerat, ut animadvertit laevum cornu hoſtium ab Livio turbatum, dextrum ipſe, ubi aequa pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo poſt primum ab laevo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie ſuperari ſe vidit, ſublatis dolonibus effuſe fugere intendit: mox idem et, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad ſubficere remiges potuerunt, et in ſpe, erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. poſtquam celeritate navium, utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem abſtiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerſis. Romanae claſſis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Epheſi, fugae finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem perſequi intenderunt. medio fere in curſu obviae fuere iis quinque et viginti tectae Rhodiae naves, cum Pauſiſtrato praefecto claſſis. Iis adjunctis, Epheſum hoſtem perſecuti, ante oſtium portus acie inſtructa ſteterunt. Poſtquam confeſſionem victis ſatis expreſſerunt, Rhodii et Eumenes domos dimiſſi: Romani, Chium petentes, Phoenicuntem primum portum Erythraeae terrae praetervecti, nocte anchoris jactis, poſtero die in inſulam ad ipſam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocaeam tranſmittunt. Ibi relictis ad praeſidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas claſſis venit: et, quum jam hiems adpeteret, foſſa valloque circumdatis naves ſubductae. Exitu an-

ni

ni comitia Romae habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Laelius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die praetores creati, M. Tuccius, L. Aurunculejus, Cn. Fulvius, L. Aemilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

EPITOME LIBRI XXXVII

L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Graecia provincia decerneretur, quum C. Laelio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Aemilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Graecia expulerat, et de Aetolis triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio pax data est ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi juverant, quaedam civitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exaequatus Asiaticus appellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVII

L. Cornelio Scipione, C. Laelio consulibus, nulla prius secundum religiones acta in senatus res est,

quam de Aetolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant; et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Graecia redierat, adjuti sunt. Aetoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in caussa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. Ceterum et praesentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxae, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt, et, excedere curia jussi, magnum certamen praebuere. Plus ira, quam misericordia, in caussa eorum valebat; quia non ut hostibus modo, sed tamquam indomitae et insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremo neque dari, neque negari pacem placuit. duae conditiones eis latae sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere jussi. Tum de consulum provinciis coeptum est agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in senatu poterat. is, quum senatus aut sortiri, aut comparare inter se provincias consules jussisset, elegantius facturos dixit, si judicio Patrum, quam si sorti, eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc dato, *cogitaturum, quid sibi faciendum esset*, cum fratre uno locutus, jussusque ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegae, *facturum se, quod is censeret*. Quum res, aut nova, aut vetustate exemplorum memoriae jam exoletae, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri suo provinciam Graeciam* a) *decrevissent, se legatum iturum*. Haec vox, magno adsensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque Romanis, auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreverunt.

II. Praetores inde provincias sortiti, L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Aemilius Re-

a) *Graeciam* del. *Crev.*

Regillus classem, P. Junius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Graecia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duae autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum additae peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, et socium Latini nominis quinque millia, equites ducenti: et adjectum, ut, quum in provinciam venisset; si e republica videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus; duae legiones Romanae, et socium Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat, et Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Bojos, et P. Cornelio proconsuli tradere, jussus. Ex agro, quo victos bello multaverat Bojos, deductae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, et socium ac *b*) Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Aetoliam trajectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Aemilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, et centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, et decem millia socium ac Latini nominis scribere, et quadringentos equites; L. Aemilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, et socios navales a M. Junio praetore superioris anni accipere jussus, et scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum; cum iis navibus militi[illegible]sque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est

b) ac del. *Gron. Crev.* paullo infra eadem lectio servatur.

est, et iidem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binae eo anno decumae frumenti imperatae: Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo Siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romae Junonis Lucinae templum de coelo tactum erat, ita ut fastigium valvaeque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta, et duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nuncabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinaeque instauratae; quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus Diis decemviri ex libris ut *d*) fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti: et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium adscenditur, cum signis septem auratis, et duobus equis, et marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Aetolorum tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater ejus erant, ab duabus cohortibus, missis a M'. Acilio, Romam deducti, et in Lautumias conjecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire, L. Cornelius consul jussit. Legati a Ptolemaeo et Cleopatra, regibus Aegypti, gratulantes quod M'. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, venerunt: adhortantesque, ut in Asiam exercitum trajicerent *e*), *omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria, esse: reges Aegypti ad ea, quae censuisset senatus, paratos fore.* Gratiae regibus actae: legatis munera dari jussa, in singulos quaterna millium aeris.

IV. L. Cornelius consul, peractis, quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum

d) *ut* del. *Crev Crev.* e) *traduceret* Gron. Crev.

cum A. Cornelio propraetore essent, ut hi omnes Idibus Quinctilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent: et, omnibus jam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, et nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quinctiles, coelo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculejo negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post proelium navale majorem classem aliquanto reparare. Aetoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quae in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni, memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad obpugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est, inopinatam adgredi rem, et Lamiam obpugnare. Nam et a Philippo prope ad excidium adductos esse; et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, obprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est adgressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. constantius tamen, quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, quum viri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, jam *f*) multifariam scalis adpositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit: et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priusquam praetorium dimitteret, do-

f) *jam* del. *Gron. Crev.*

denunciavit, *ut ante lucem armati paratique essent. nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis adgressus, quum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divendita, partim divisa praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamen segnia aestiva essent, et Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationem haberent, obpugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus obpugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur: et quum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis g) genus parare, aut comminisci oppidani conabantur. omnis spes in armis et audacia erat. eruptionibus crebris erstationes hostium, et eos ipsos, qui circa opera et machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decussus erat, quum adlatum est, successorem, Apollonia exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum tredecim millibus peditum et quingentis equitibus consul veniebat. Jam in sinum Maliacum venerat: et praemissis Hypatam, qui tradere urbem juberent, postquam responsum est, nihil, nisi ex communi Aetolorum decreto, facturos; ne teneret se obpugnatio Hypatae, nondum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe, (jam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem, praegressum agmen, (sicut ante dictum est) deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt: qui, causam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens, Asiam et regem Antiochum spectabat, jussieratque Athenienses, non

g) *oppugnationis* Crev.

non Romanis ſolum, ut pacem bello praeferrent, ſed etiam Aetolis perſuadere: Celeriter, auctoribus Athenienſibus, frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit: et ſpem pacis eis ſermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populoſque in Hiſpania prius, deinde in Africa, in fidem ſuam veniſſe. in omnibus ſe majora clementiae benignitatiſque, quam virtutis vellicae, monumenta reliquiſſe.* Perfecta videbatur res, quum aditus conſul idem illud reſponſum retulit, quo fugati ab ſenatu fuerant. Eo tamquam novo quum icti Aetoli eſſent, (nihil enim nec legatione Athenienſium, nec placido Africani reſponſo profectum videbant) referre ad ſuos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam eſt, nec conſilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat; et, permiſſo libero arbitrio, ne in corpora ſua ſaeviretur, metuebant. Redire itaque eoſdem legatos ad conſulem et Africanum juſſerunt, et petere, ut, ſi dare vere pacem, non tantum oſtendere, fruſtrantes ſpem miſerorum, vellent, aut ex ſumma pecuniae demerent, aut permiſſionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil inpetratum, ut mutaret conſul; et ea quoque irrita legatio dimiſſa eſt. Secuti et Athenienſes ſunt: et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulſis Aetolos, et complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad ſpem revocavit; auctor inducias ſex menſium petendi, ut legatos Romam mittere poſſent. *Dilationem nihil ad praeſentia mala, quippe quae ultima eſſent, adjecturam. levari per multos caſus, tempore interpoſito, praeſentes clades poſſe.* Auctore Echedemo iidem miſſi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, a conſule inpetraverunt: et, ſoluta obſidione Amphiſſae, M'. Acilius, tradito conſuli exercitu, provincia deceſſit: et conſul ab Amphiſſa Theſſaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Aſiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod inſiſtis, L. Scipio, ego quoque adprobo: ſed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, ſi imperio noſtro fidus eſt, et iter, et commeatus, et omnia, quae in longo itinere exercitus alant*

alunt juvantque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem obprimet, qui mittetur. Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, et in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem demsit, novare eum quidquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus *i*) difficiles erant, munitas vidit. Haec referens eadem, qua ierat celeritate Thaumacis obcurrit consuli. Inde certiore et majore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio adparatu et accepit, et prosecutus est rex. Multa in eo et dexteritas, et humanitas visa, quae commendabilia apud Africanum erant: virum sicut ad cetera egregium, ita a comitate, quae sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente et praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in adparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Subcurrebat, *Superatum se, quum classis abfuisset Rhodiorum. quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem hostium aequaret.* Itaque et Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicum arcessendas naves, et Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enisius et eas, quae erant, reficere et alias parare naves jussit. Ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens: etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exso-

i) *transitus* Gron. Crev.

exfoleta ſtirpe gentis, ſervantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes; quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erythriſque Romani ſollicitabant. Claſſis Romana, ſicut ante dictum eſt, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, quum magnam praedam agi poſſe dixiſſet ex hoſtium agro, qui circa Thyatira eſſet, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum ſecum mitteret. miſſi ingentem praedam intra paucos dies averterunt.

IX. Inter haec Phocaeae ſeditio orta, quibuſdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togae quingentae imperatae erant, cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et praeſidium Romanum exceſſit. tum vero liberata metu factio erat, quae plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et optimates in Romana ſocietate perſtandum cenſebant. defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis ceſſatum priore aeſtate erat, eo maturius aequinoctio verno eumdem Pauſiſtratum claſſis praefectum cum ſex et triginta navibus miſerunt. Jam Livius a Canis cum triginta navibus et ſeptem quadriremibus, quas ſecum Eumenes rex adduxerat, Helleſpontum petebat: ut ad tranſitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, praepararet, quae opus eſſent. In portum, quem vocant Achaeorum, claſſem primum advertit. inde Ilium adſcendit, ſacrificioque Minervae facto, legationes finitimas ab Elaeunte, et Dardano, et Rhoeteo, tradentes in fidem civitates ſuas, benigne audivit. Inde ad Helleſponti fauces navigat; et, decem navibus in ſtatione contra Abydum relictis, cetera claſſe in Europam ad Seſtum *k*) obpugnandam trajecit. Jam ſubeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum ſollemni habitu ante portam obcurrunt. Juſſu ſe matris Deum famulos Deae venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret moenibus urbique. Nemo

k) *Seſton* Gron. Crev.

mo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum trajecta classis, ubi quum, tentatis per conloquia animis, nihil pacati responderetur, ad obpugnationem sese expediebant.

X. Dum haec in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius praefectus, (erat autem exsul Rhodius) quum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum praefectum superbe quaedam et contemtim in se concionantem *l)* dixisse, praecipuo certamine animi adversus eum summo, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret, *Et se Pausistrato patriaeque suae magno usui, si liceat, fore; et a Pausistrato se restitui in patriam posse.* Quum, quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei, aut silentio tegendae. Tum internuncius, *regiam classem aut totam, aut majorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei, pretium tanti meriti nullum aliud paciscenti, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut adspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiae terrae petit: ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, substitit. Ultro citroque nuncii cursare: nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuncio ejus Polyxenidas sua manu scripsit, *se ea, quae pollicitus esset, facturum,* signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. Neque enim eum, qui sub rege viveret commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu sua testata daret. inde ratio simulatae proditionis composita, *Omnium* m) *se rerum adparatum omissurum,* Polyxenidas dicere; *non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum: paucas ante portum Ephesi in salo habiturum; quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret.* Quam neglegentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. partem na-

l) *concionatum* Gron. Crev. m) *omnem* Gron. Crev.

navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit: ut paratus esset, quum signum adgrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem: subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia refecit: remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatae caussa venisset, pro speculatore deprehensus *n*) deducitur Panormum ad praefectum. is percunctanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, et navalia tegi: numquam intentius rem navalem administratam esse. Haec ne pro veris audirentur, animus errore et spe vana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia arcessito, deductisque raptim, quae subductae erant, navibus, quum diem non tam in adparatu absumsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat; post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi quum interdiu ob eamdem caussam quiesset, nocte in proxima Samiae terrae trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata quinque *o*) navibus tectis Palinurum jusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere, ipse interim, classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter conlecto animo, terra melius arceri, quam mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem submoturus. id inceptum ejus Nicander a terra visus *p*) quum turbasset, repente mutato consilio, naves conscendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves

n) *comprehensus* Gron. Crev. p) *missus* Gron.
o) *cum quinque* Gron. Crev.

ves fieri, quum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus, unam viam salutis esse ratus, si vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi ceteris jussis, ipse princeps concitata nave remis ad ostium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Navis rostris icta subprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos et Pausistratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprehensae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra, captae. quinque tantum Rhodiae naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis via sibi inter confertas naves facta. contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae se portabant. Erythraeae triremes, quum haud procul a Samo Rhodiis navibus, quibus ut essent praesidio, veniebant, obviae fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam, porta una per custodes aperta, recepit; et Cyme aliaeque ejusdem orae urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies oblidionem toleraſſet, praesidio regio tutante moenia, jam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidii permittente, magistratus eorum cum Livio de conditionibus tradendae urbis agebant. rem distinebat, quod, utrum armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Haec agentibus quum interveniſſet nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Livius, ne successu tantae rei elatus Polyxenidas classem, quae ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta, naves, quae subductae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam venit. Livius omni classe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenaeas, Phocaeam petit. quam quum teneri valido regio praesidio audisset, nec procul Seleuci castra esse; depopulatus maritimam oram, et praeda maxime hominum raptim in naves inposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe adsequeretur,

tur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem, simul luctum ingentem fecit. nam, praeter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiserant; multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. deinde, quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis decem alias, praefecto omnium Eudamo, miserunt: quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythraeam primum classem adplicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde quum in proxima Samiae vellent trajicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum coeli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. Medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari jactari coeperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiae classi conjungerent, ab Epheso profectus, primo ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) insulam trajecit, ut praetervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo adgrediendi ratus, paullo post increbescente vento, et majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Aethaliam insulam trajecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves adgrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiae desertum tenuerunt: classis cetera, noctem totam in alto jactata, in eumdem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanae naves vacuo ab hostibus mari Samum trajecerunt. Eodem et Rhodia classis post dies paucos venit. quam ut exspectatam esse adpareret, profecti extemplo sunt

Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatium) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. postquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in anchoris stetit: pars in terram milites exposuit. In eos, jam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in praesidio Ephesi erat, jam moenibus adpropinquantes eruptionem fecit, exutosque magna parte praedae ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viae positis, ad eliciendum extra moenia Macedonem. Romani ad urbem agmine iere: inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: et, terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit, inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum juventute Cephallenum faciebat: clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piraeei L. Aemilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates obcurrit. qui, audita clade Rhodiorum, quum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. profectae etiam apertae Athenienstium naves sunt. Aegeo mari trajecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit: deductusque ad Aemilium, praesidii caussa se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiae naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. Trajicienti Aemilio a Chio Samum duae Rhodiae quadriremes missae obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus obcurrit. Samum postquam ventum est, accepta a Livio classe, et sacrificio, ut adsolet, rite facto, Aemilius consilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim est primus rogatus sententiam) *Neminem fidelius dare posse consilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo*

mo habuisse, tota classe Ephesum petere, et onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus subprimere. et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod, in fluminis modum, longum, et angustum, et vadosum ostium portus sit. Ita ademturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classem facturum.

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesivit, *Quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus praebendum? an nihilominus tota classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint, et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid adtinere, claudi portum? Quin contra, illos, tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, quieta aestiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque objectos, omnium inopes, in assidua statione futuros: ipsos magis adligatos inpeditosque, ne quid eorum, quae agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant.* Eudamus, praefectus Rhodiae classis; magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse, quid censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, *Omissa in praesentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam,* censuit, *et Patara, caput gentis, in societatem adjungenda. in quas res magnas id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse: et eam classem, quae in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae conjungatur.* Haec maxime movit sententia. placuit tamen, Regillum tota classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, et quatuor quadriremibus Rhodiis, et duabus apertis Smyrnaeis, in Lyciam est missus, Rhodum prius jussus adire, et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas praetervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enisae fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul et, ad quam rem missus

esset, iis exposuit, et consuluit eos. Adprobantibus cunctis, et ad eam, quam habebat, classem adsumtis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos. sperabantque, subito terrore aliquid moturos. postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi coeptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, et nocte inminente. Praetervecti moenia portum Phoenicunta, minus duum millium spatio inde distantem, petiere, navibus ab *q)* maritima vi tutum: sed altae rupes insuper inminebant, quas celeriter oppidani, adsumtis regiis militibus, quos in praesidio habebant, ceperunt. adversus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issaeos auxiliares et Smyrnaeorum expeditos juvenes misit. Ii, dum missilibus primo et adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis, quam conserebatur, pugna, sustinuerunt certamen: postquam plures ab urbe adfluebant, et jam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur, et navibus etiam ab terra periculum esset: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario proelio cecidit. postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: et Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmissicum *r)* profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius, praetervectus Aliam, in Graeciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam trajiceret.

XVII. Aemilius, postquam omissas in Lycia res, et Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, et summa vi adgredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum praetervecti, in

q) *a* Gron. Crev. r) *Telmessicum* Gron. Crev.

in Bargylietico *s*) sinu exscensionem ad Jassum fecerunt. Urbem regium tenebat praesidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per conloquia principum et magistratuum tentarent animos, postquam nihil in potestate sua responderunt esse, ad urbem obpugnandam ducit. Erant Jassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare institerunt, *Ne urbem, et vicinam sibi, et cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsilii nullam aliam caussam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Jassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent.* Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege adsumto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut obpugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, quum oram Asiae legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia inpune conari posset. Movere ea Aemilium: vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, quum respondissent, non posse; caussam nactus omittendae rei, Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem perlicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciae maritima obpugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit: deinde, omissa obpugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit obpugnandum *t*). Attalus primo, stationibus ante urbem positis, et excursionibus equitum levisque armaturae, magis lacessebat, quam sustinebat, hostem, postremo, quum, per levia certamina expertus,

s) *Bargyllietico* Crev. *t*) *oppugnandum* Gron.

tus, nulla parte virium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore et Antiochus, ab Apamea profectus, Sardibus primum deinde, haud procul Seleuci castris, ad caput Caici amnis stativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admixtis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quae postquam Samum sunt nunciata, primo Eumenes, avocatus domestico bello, cum classe Elaeam petit: inde, quum praesto fuissent equites peditumque expediti, praesidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rursus levia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elaeae, et tot classes in unum convenisse portum, Antiocho adlatum est; et sub idem tempus audivit, consulem cum exercitu jam in Macedonia esse, pararique, quae ad transitum Hellesponti opus essent; tempus venisse ratus, prius, quam terra marique simul urgueretur, agendi de pace, tumulum quemdam adversus Elaeam castris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit, misso caduceatore ad Aemilium, velle se de pace agere.

XIX. Aemilius, Eumene a Pergamo adcito, adhibitis et Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud adspernari pacem: Eumenes, *Nec honestum esse*, dicere, *eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honeste, inclusi moenibus et obsessi velut* u), *leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non jussu* v) *populi Romani pepigerimus* x)? *Quaero enim pace per te facta, redituruſque extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat; aut po-*

u) *velut* del. *Gron. Crev.* v) *non jussu* l. *injussu* Gron. Crev.
x) *peregerimus* Gron.

populus jubeat? Reſtat ergo, ut maneas in Aſia, et rurſus in hiberna copiae reductae, omiſſo bello, exhauriant commeatibus praebendis ſocios: deinde (ſi ita viſum ſit iis, penes quos poteſtas fuerit) inſtauremus novum de integro bellum: quod poſſumus, ſi ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, Diis volentibus, perfeciſſe. Haec ſententia vicit, reſponſumque Antiocho eſt, ante conſulis adventum de pace agi non poſſe. Antiochus, pace nequidquam tentata, evaſtatis *y)* Elaeenſium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hoſtiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Aſiae major regiis militibus parta eſt praeda. Eodem Adramytteum, ut urbi praeſidio eſſent, navibus circumvecti, Aemilius et Eumenes venerunt.

XX. Per eoſdem forte dies Elaeam ex Achaja mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis praepoſito, acceſſerunt. quos egreſſos navibus obviam miſſi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli erant, et ipſe dux Philopoemenis, ſummi tum omnium Graecorum imperatoris, diſcipulus. qui biduum ſimul ad quietem hominum equorumque, et ad viſendas hoſtium ſtationes, quibus locis temporibuſque accederent reciperentque ſeſe, ſumſerunt. Ad radices fere collis, in quo poſita eſt urbs, regii ſuccedebant. ita libera a tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in ſtationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Poſtquam ſemel compulſi metu ſe moenibus incluſerunt, contemtus eorum, et inde neglegentia, apud regios oritur; non ſtratos, non infrenatos magna pars habebant equos. paucis ad arma et ordines relictis, dilapſi ceteri ſparſerant ſe toto paſſim campo, pars in juvenales *z)* luſus laſciviamque verſi, pars veſcentes ſub umbra, quidam ſomno etiam ſtrati. Haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma ſuos capere, et ad juſſa *a)* praeſto eſſe jubet: ipſe Attalum adiit, et in animo ſibi eſſe dixit,

y) *vaſtatis* Gron. Crev.
z) *iuveniles* Gron. Crev.
a) *portam* Gron. Crev.

dixit, hostium stationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, porta egressus, haud procul statione hostium, occasionem opperiens, consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam credere esse: et hostes, paullisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quidquam ex solita neglegentia, insuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quantum adcelerare possent, sequi jussis, ipse princeps inter equites cum turma sua, quam posset effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium inprovisо invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, quum vincula abrupissent, trepidationem et tumultum inter suos fecerunt; pauci stabant inpavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare, aut adscendere facile poterant, multo majorem, quam pro numero equitum, terrorem Achaeis inferentibus. Pedites vero ordinati et praeparati sparsos per neglegentiam, et semisomnos *b*) prope adorti sunt: caedes passim fugaque per campos facta est. Diophanes, secutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto, (spectaverant enim e moenibus Pergami non viri modo, sed feminae etiam) in praesidium urbis rediit.

XXI. Postero die regiae, magis compositae et ordinatae, stationes quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra: et Achaei eodem ferme tempore, atque in eumdem locum processerunt. Per multas horas intenti utrimque velut jam futurum inpetum exspectavere: postquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis conlatis abire agmine, ad iter magis, quam ad pugnam, composito, coepere. Quievit Diophanes, dum in conspectu erant. deinde eodem, quo pridie, inpetu in postremum agmen incurrit; tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut, quum terga caederentur, nemo pugnandi causa re-

b) *semisomnes* Gron. Crev.

reſtiterit. trepidanteſque, et vix ordinem agminis ſervantes, in caſtra compulſi ſunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere caſtra coegit. Antiochus, poſtquam Romanos et Eumenem ad tuendum Adramytteum veniſſe audivit, ea quidem urbe abſtinuit, depopulatus agros. Peraeam inde, coloniam Mitylenaeorum expugnavit. Cotton, et Corylenus, et Aphrodiſias, et Grene, primo inpetu captae ſunt. inde per Thyatira Sardes rediit. Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis praeſidio erat. Claſſis Romana cum Eumene Rhodiiſque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elaeam rediit. Inde Phocaeam petentes ad inſulam, quam Bachium vocant (inminet urbi Phocaeenſium) adpulerunt, et, quibus ante abſtinuerant templis ſignique, (egregie autem exornata inſula erat) quum hoſtiliter diripuiſſent, ad ipſam urbem tranſmiſerunt. eam diviſis inter ſe partibus quum obpugnarent, et viderent, ſine operibus, armis ſcaliſque capi non poſſe; miſſum ab Antiocho praeſidium trium miliium armatorum quum intraſſet urbem; extemplo, obpugnatione omiſſa, claſſis ad inſulam ſe recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hoſtium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, et praeparare conſuli atque exercitui, quae ad tranſitum Helleſponti opus eſſent: Romanam Rhodiamque claſſem redire Samum, atque ibi in ſtatione eſſe, ne Polyxenidas ab Epheſo moveret. Rex Elaeam, Romani et Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Aemilius, frater praetoris, deceſſit. Rhodii celebratis exſequiis, adverſus claſſem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim ſuis navibus, et una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum, ut ibi in ſtatione eſſent, profecti ſunt. Biduo ante, quam Eudamus cum claſſe a Samo veniret, tredecim a Rhodo naves cum Pamphilida praefecto adverſus eamdem Syriacam claſſem miſiae, adſumtis navibus quatuor, quae Cariae praeſidio erant, obpugnantibus regiis, Daedala et quaedam alia parva caſtella obſidione exemerunt. Eudamum confeſtim exire placuit. additae huic quoque ſunt ad eam claſſem, quam habebat, ſex apertae naves. Profectus quum,

quan-

quantum adcelerare poterat, maturaſſet, ad portum, quem Megiſten vocant, praegreſſos conſequitur. inde uno agmine Phaſelidem quum veniſſent, optimum viſum eſt, ibi hoſtem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciae et Pamphyliae Phaſelis eſt: prominet penitus in altum, conſpiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, et procul navium praebet proſpectum. eo maxime, ut in obvio claſſi hoſtium eſſent, electus locus eſt. Ceterum, quod non proviserunt, et loco gravi, et tempore anni, (medium enim aeſtatis erat) ad hoc inſolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, coeperunt. cujus peſtilentiae metu profecti, quum praeterverherentur Pamphylium ſinum, ad Eurymedontem amnem adpulſa claſſe, audiunt ab Aſpendiis, ad Sidam jam hoſtes eſſe. Tardius navigaverant regii, adverſo tempore Eteſiarum, quod velut ſtatum Favoniis ventis eſſet. Rhodiorum duae et triginta quadriremes, et *c*) quatuor triremes fuere. Regia claſſis ſeptem et triginta majoris formae navium erat, in quibus tres hepteres et quatuor hexeres habebat. praeter has decem triremes erant. et hi *d*) adeſſe hoſtes ex ſpecula quadam cognovere. Utraque claſſis poſtero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, e portu movit: et, poſtquam ſuperavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo et conſpecti ab hoſtibus ſunt, et ipſi eos viderunt. Ab regiis *e*) ſiniſtro cornu, quod ab alto objectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, praeerat. et jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima praetoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediae claſſi praeerat. Eudamus, poſtquam hoſtium aciem inſtructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipſe in altum evehitur, et deinceps, quae ſequebantur, ſervantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum praebuit. nam nec ſic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari poſſet: et feſtinans ipſe praepropere cum quinque ſolis navibus Han-

c) *et* del. *Gron. Crev.*
d) *alii* Grom.
e) *regio* Grom.

Hannibali obcurrit. ceteri, quia in frontem dirigere jussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis et navium virtus, et usus rei maritimae terrorem omnem Rhodiis demsit. nam et in altum celeriter evectae naves locum post se quaeque venienti ad terram dedere; et, si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines discursu praetervecta, in puppim impetum dabat. maxime exterruit hepteris regia, a multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praestantem, urguebat: et circumvenisset, ni, signo sublato ex praetoria nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes, quae in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. tum et Hannibal, quaeque circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magna parte aegris, et ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paullo amplius integras abscedentes, e turri praetoriae navis silentio facto, *Exsurgite*, inquit, *et egregium spectaculum capessite oculis!* Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope una voce exclamavere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, jussit. Aliquamdiu secuti sunt: postquam terrae adpropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quae primo concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum, non tam victoria laeti, quam alius alium accusantes. quod, quum potuisset, non omnis submersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno praelio ad-

adverso, ne tum quidem praetervehi Lyciam audebat, quum conjungi veteri regiae classi quamprimum cuperet. Et, id ne ei facere liberum esset, Rhodii Charicliten cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe, cui praefuerat, Samum redire ad Romanos jusserunt; ut, quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara obpugnanda.

XXV. Magnam laetitiam Romanis jam prius nuncius victoriae, deinde adventus adtulit Rhodiorum. et adparebat, si ea cura Rhodiis demta esset, vacuos eos tuta ejus regionis maria praestaturos. sed, profectio Antiochi ab Sardibus, ne obprimerentur urbes maritimae, abscedere custodia Ioniae atque Aeolidis prohibuit. *f*) Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem, quae circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatium modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia; sed ad Prusiam, Bithyniae regem, miserat legatos literasque, quibus translitum in Asiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum, imperium esset. Philippum et Nabin expugnatos; se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset.* His motum Prusiam literae Scipionis consulis, sed magis ejus fratris Africani, ab suspicione tali averterunt: qui, praeter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum majestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse. et esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate, vel viribus parem. Philippum et Nabin, hostes bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, et*

f) *prohibuerunt* Gron. Crev.

et filium obsidem redditum: et quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate et Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumsisset. Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma venit, et edocuit; quanto et spes victoriae certior Romanis, quam Antiocho, et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.

XXVI. Antiochus, postquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse; quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi umquam feliciter, aut tunc magnae et certae fiduciae esset. Erat tamen momentum in praesentia spei, quod et magnam partem Rhodiae classis circa Patara esse, et Eumenem regem cum omnibus navibus suis, consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude praeparatam absumta. His fretus. Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari inminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum: et ipsam urbem suae esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos, audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos. eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. Igitur, operibus obpugnare urbem adgressus, et ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas et aggerem muro injunxit, et testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populique Romani

mani inplorantes, miserunt. Aemilium et Sami segnis diu mora obsendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnae facturum esse: et turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessae auxilio, incertam g) finem habituro, adligari. Eudamus Rhodius, qui et tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere, *Quanto satius esse, vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem iterum vincere* h), *totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?*

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumtis jam omnibus, Chium parabant trajicere. id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italia missae onerariae dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulae (objecta aquiloni ad Chium et Erythras sunt) quum pararent trajicere, literis certior fit praetor frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul adlatum est, Tejos regiae classi benigne commeatus praebuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum adparuerunt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus, instituit sequi. adparuit inde, piraticas celoces et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis praeda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam vertunt, et celeritate superabant, levioribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terrae erant. Itaque, priusquam adpropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se a portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. ipse collis est in modum metae in

g) *incertum* Crev. h) *vincere iterum* Gron. Crev.

in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus *i*): a continenti artae semitae aditum habet: a mari exesae fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quam, quae in statione sunt, naves, promineant. Circa ea adpropinquare non ausae naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. tandem, sub noctem vano incepto quum abstitissent, Teum postero die accessere: et, in portu, qui ab tergo urbis est, (Geraesticum ipsi adpellant) navibus constitutis, praetor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teji, quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, *et juvisse eos commeatu classem hostium* arguit, *et quantum vini Polyxenidae promisissent: quae si eadem classi Romanae darent, revocaturum se a populatione militem; sic minus, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum quum retulissent legati, vocatur in concionem a magistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus, postquam movisse a Samo Romanos audivit, et, ad Myonnesum piratas persecutos, Tejorum agrum depopulari, naves in Geraestico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant) ancoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum, circumsessis ad exitum faucibus portus, expugnasset, sic et Romanam expugnaturum. nec est dissimilis natura loci. Promontoriis coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duae simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et, denis navibus ad promontoria stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expositis, terra marique simul hostes obprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teji facturos se imperata promisissent, ad accipiendos com-

i) *fastigiatus* Gron. Crev.

meatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, quum forte duae naves in arto ostio inplicitos remos fregissent. et inter alia id quoque movit praetorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traducta classe ad urbem, ignaris omnibus, egressi milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte diei agrestis quidam, ad praetorem adductus, nunciat, *alterum jam diem classem stare ad insulam Macrin, et paullo ante visas quasdam moveri, tamquam ad profectionem, naves.* Re subita perculsus praetor tubicines canere jubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quam in repentino incendio aut capta urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus: incertisque clamoribus (quibus ipsis tubae obstreperent) turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire prae tumultu poterat: trepidatumque cum periculo et in mari, et in terra foret, ni, partibus divisis, Aemilius, cum praetoria nave primus e portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset; Eudamus Rhodiaque classis subtritissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et, ut quaeque parata esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primae in conspectu praetoris, et coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum et Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit; tantum laevo evecta cornu, ut amplecti et circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare *k*) ordinem Romanos, et tantum non jam circumiri a dextro cornu. concitat naves; (et erant Rhodiae

k) *exaequare* Gron. Crev.

diae 1) longe omnium celerrimae tota classe) aequatoque cornu, praetoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam objecit.

XXX. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiae duae et viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximae formae naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe regios praestabant: Rhodiae naves agilitate, et arte gubernatorum, et scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quae ignes prae se portabant: et, quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adversi regiae naves, ne prora concurrerent, quum declinassent, neque ipsae ferire rostro hostem poterant, et obliquas se ipsae ad ictus praebebant. et, si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad proelium, trepidabant. Plurimum tamen, quae solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani quum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objecere: momentoque temporis et media acies Antiochi, et laevo in cornu circumventae naves mergebantur. Dextera pars integra, sociorum magis clade, quam suo periculo, terrebatur. ceterum, postquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae, relictis sociis, vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus (et erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis; quarum decem et tres captae in potestatem hostium venerunt, ceterae incensae aut demersae. Romanorum duae naves fractae sunt, vulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam, quum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa e nave sua, unco dente, velut manu ferrea injecta, adligavit alterius proram: inde tumultu injecto, quum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale et inplicitum remis, latus alterum deterfit, de-

1) add. *naves* Gron. Crev.

bilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali proelio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, praesidium ab Lysimachia, ne obprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione absessit, et Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale proelium cursum a Samo intenderat, navigat. ibi naves in proelio quassatas quum refeciisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit: Rhodias, parte praedae et spoliis navalibus decoratas, domum redire jubet. Rhodii impigre praevertere, ad trajiciendasque copias consulis iere: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocaeam trajecit. in sinu maris intimo posita haec urbs est, oblonga forma, duum millium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in artiorem velut cuneum. Lamptera ipsi acpellant. mille et ducentos passus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit; ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, ab re acpellant Naustathmon *l*), quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII.

l) *Naustathmos ab re appellatur* Gron. Crev.

XXXII. Hos portus tutissimos quum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis, aut operibus, moenia adgrederetur, mittendos censuit praetor, qui principum magistratuumque animos tentarent. postquam obstinatos vidit, duobus simul locis obpugnare est adortus. Altera pars infrequens aedificiis erat; templa Deum aliquantum tenebant loci: ea prius ariete admoto, quatere muros turresque coepit. deinde, quum eo multitudo obcurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries. et jam utrimque sternebantur muri. ad quorum casum quum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam adscensum in muros tentarent; adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile adpareret, plus in armis et virtute, quam in moenibus, auxilii esse. coactus ergo periculo militum praetor receptui cani jussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Diremto proelio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda et obmolienda, quae ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a praetore missus: qui, castigata pertinacia eorum, *Majorem curam Romanis, quam illis*, ostenderet, *esse, ne in perniciem urbis pugnaretur, si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi.* Haec quum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse praesidii, retulerant *m*); tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem inferrentur, et pronunciasset praetor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocaeenses, numquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.* Ab hac voce, velut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Aemilius primo restitere et revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes: et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Postquam ira et avaritia imperio potentiora erant, praeconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur: et in omnibus, quae ipsius pote-

m) *retulerunt* Gron. Crev.

statis fuerunt, fides constitit praetoris. Urbem, agrosque, et suas leges iis restituit: et, quia jam hiems adpetebat, Phocaeaeae portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus consuli, transgresso Aeniorum Maronitarumque fines, nunciatur, victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque a praesidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de navali victoria, laetius fuit: utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus praeparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi propositum fuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta aegrique consequerentur. qui passim per omnia Thraciae castella, fessi morbis ac longitudine viae, relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt. ubi, omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum praeparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus in Asiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religioni ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu: caussaque et is ipse morae erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides, de pace adferens mandata: quam impetrabilem fore, magnam ei spem adtulit mora et cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam adtigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem: et ita mandatum ab rege erat. in eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat: notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, et quando, et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt:

alii,

alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, quum reciperet sese, in eo delapsum tumultu ex equo *n*), cum duobus equitibus obpressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob haec quum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio, legati verba sunt audita. Is, *multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse*, dixit, *quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim, et Lampsacum, et Alexandriam Troadem, et Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse. quarum Lysimachia jam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quae in Asia sint, civitates tradere, paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensae quoque, in bellum factae, partem dimidiam regem praestaturum populo Romano.* Hae conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Ut memores rerum humanarum, et suae fortunae moderarentur, et alienam ne urguerent. Finirent Europa imperium. id quoque immensum esse. Et parari singulo adquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci jam temperantiam Romana cupiditate, pacis et concordiae caussa, regem passurum.* Ea, quae legato magna ad pacem inpetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, *et impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem,* aequum censebant, *cujus culpa bellum excitatum esset; et, non Ionia modo atque Aeoliae deduci debere praesidia regia: sed, sicut Graecia omnis liberata esset, ita, quae in Asia sint, omnes liberari urbs. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum monten possessione Asiae Antiochus cedat.*

n) *in eo tumultu delapsum equo* Gron. Crev.

XXXVI. Legatus, postquam nihil aequi in consilio inpetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus et animi Scipionis, et moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, et, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem inpetrasset. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror; quum te fortunam ejus, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus; aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus: si pacem tamquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, et non solum frenis, sed etiam jugo accepto, quae disceptatio ex aequo, quum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne umquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. publice nec habeo o) quidquam ab illo, nec dabo. Quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuncia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset.* Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli adparatum intendit.

XXXVII. Consul, omnibus praeparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque civitate obviam effusa, venit. inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subjectus moenibus, positis, in urbem arcemque quum escendisset p), sacrificavit Minervae praesidi arcis; et Ilienses in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, et Romanis laetis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo et Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superat-

o) *habebo* Gron. Crev. p) *ascendisset* Gron. Crev.

perare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus jusserat consul, in eadem stativa rediit, inde, plurium dierum praeparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems obprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus, P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me rediisse audierit.* Quamquam sexaginta *q*) duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra: et, ne si *r*) extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita *s*) altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossae circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit; unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde quum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste, posuit castra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti) tumultuose amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos. deinde, quum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, crescret numerus, regii, fessi jam et plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam

q) *septuaginta* Gron. Crev. s) *cubitis* Gron. Crev.
r) *si* l. *dum* Gron. Crev.

quam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo millia fere *t)* et quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen *u)* millia, per se *v)*, nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo aequum proelium sustinuere, et, crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens instructae utrimque acies pro vallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, *Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem. aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellent, differendum esse in aestatem bellum.* Nullum umquam hostem Romani aeque contemserunt. conclamatum undique est, *duceret extemplo, et uteretur ardore militum:* qui, tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, et qua parte adiri vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. tertio signa in medium campi prolata, et instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrectando certamen, et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit; tantum progressus a *x)* castris, ut dimicaturum adpareret. Romana acies unius prope formae fuit, et hominum et armorum genere. duae legiones Romanae, duae socium ac Latini no-

t) *ferme* Gron. Crev.
u) *tantum* Crev.
v) *aliquanto pauciores instatione erant, et tamen per se nullo* Gron.
x) e Gron.

nominis erant: quina millia et quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant, triarii postremos claudebant. Extra hanc veluti justam aciem, a parte dextra consul Achaeorum caetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia obposuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat: extremos Tralles et Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Laevum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant. quatuor tamen inde turmae equitum obpositae. Haec summa copiarum erat Romanis, et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant *y*). Hi praesidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. nam, praeterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor et quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine, (longe enim illi praestant) sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae adpellabantur. haec media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. hoc et roboris in regiis copiis erat, et, perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem praebebat. Ingentes ipsi erant. addebant speciem frontalia, et cristae, et tergo inpositae turres, turribusque superstantes, praeter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille et quingentos equites Gallograecorum obposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi adpellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, et ejus-

y) *erant, praesidio relicti* Gron. Crev.

ejusdem regionis mixti multarum gentium equites, continens his grex sedecim elephantorum est obpositus in subsidiis: ab eadem parte, paullulum producto cornu, regia cohors erat: Argyraspides a genere armorum adpellabantur. Dahae deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles, duo millia et quingenti Mysi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtaei funditores, et Elymaei sagittarii. Ab laevo cornu phalangitis adjuncti erant Gallograeci equites mille et quingenti: et similiter his armati duo millia Cappadocum: (ab Ariarathe missi erant regi) z). Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia et septingenti, et tria millia cataphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus et Lydis inmixti. Ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli, quos adpellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo, pari ei, quae in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo millia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria millia caetratorum; (Pisidae hi a) erant, et Pamphylii, et Lycii) tum Cyrtaeorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sexdecim elephanti modico intervallo distantes.

XLI. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laevo praepositi: media acies tribus permissa, Minioni, et Zeuxidi, et Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die levata in nubes caliginem dedit. humor inde, ab austro velut, perfudit omnia. Quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum; et humor, toto fere gravi armato, nihil gladios aut pila hebetabat. Re-

z) *missi rege* Gron. Crev. a) *hi* del. *Gron. Crev.*

Regii, tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur: et humor arcus fundasque et jaculorum amenta emollierat. Falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. armatae autem in hunc maxime modum erant. cuspides circa temonem ab jugo decem cubita exstantes, velut cornua, habebant; quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent. et in extremis jugis binae circa eminebant falces; altera aequata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere objiceretur, abscinderet: haec, ut prolapsos subeuntesque contingeret. item ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diversae deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo, aut in medio locatae forent, per suos agendae erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis injiceret, quam justa adoriretur pugna, Cretenses sagittarios, funditoresque, et jaculatores equitum, non confertos, sed, quam maxime possent, dispersos, excurrere jubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Haec velut procella, partim vulneribus missilium undique conjectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus et levis armatura, et expediti funditores, et velox Cretensis momento declinabant: et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et ab alia circumstantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae: amotoque inani ludibrio, tum demum ad justum proelium, signo utrimque dato, concursum est.

XLII. Ceterum vana illa res verae mox cladis caussa fuit. auxilia enim subsidiaria, quae proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos quum, dissipatis subsidiis, perveniisset equitatus Romanus, ne primum quidem in-

impetum pars eorum sustinuerunt. alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde laevum cornu inclinavit; et, turbatis auxiliaribus, qui inter equites *b*), et quos adpellabant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, et impeditus intercursu suorum usus praelongarum hastarum, (sariſſas Macedones vocant) intulere signa Romanae legiones, et pila in perturbatos conjecere. ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, adsuetum jam ab Africis bellis et vitare impetum belluae, et ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita a tergo caedebantur: quum in parte alia fugam suorum, et prope jam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus a dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, praeter quatuor turmas equitum, et eas, dum adplicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit *c*). nec a fronte tantum instabat, sed, circumito a flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII. Praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos *d*) pontifex maximus factus est. Is, qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni obcurrit; et stare primo, deinde redire in pugnam, jubebat, pavorem et turpem fugam increpans. Minae exinde erant, in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo

b) *equitem* Gron. Crev.
c) *facit* Gron. Crev.
d) *post annos paucos* Gron. Crev.

quo laevum hostium primo impetu fugatum fuerat ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, et aliam et a castris et ex acie adfluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum, et arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. Ceterum fugientibus major pestis, intermixtis quadrigis, elephantisque, et camelis erat, et sua ipsorum turba: quum, solutis ordinibus, velut caeci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, et major prope quam in acie, caedes est edita. nam et primorum fuga in castra maxime inclinavit; et hujus fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quae se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt caedem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum caesa eo *e*) die dicuntur, equitum tria *f*) millia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor et viginti equites; et de Eumenis exercitu quinque et viginti. Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magna praeda in sua reverterunt; postero die spoliabant caesorum corpora, et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et a Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes contendit *g*). inde, quum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum Apa-

e) *ea* Gron. Crev.
f) *quatuor* Gron. Crev.
g) *concessit* Gron. Crev.

Apameam praegressos, et ipse quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praepositō: quibus spretis, consensu oppidanorum et militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.

XLV. Sub idem fere tempus et ab Trallibus, et a Magnesia, quae super Maeandrum est, et ab Ephesō legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas, audita pugna, et, classe usque ad Patara Lyciae pervectus, metu stationis Rhodiarum navium, quae ad Megistēn erat *h*), in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiae civitates in fidem consulis ditionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus jam consul erat. eo et P. Scipio ab Elaea, quum primum pati laborem viae potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petiit, inpetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater fratris filius venerunt. hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe invento, tum P. Scipionem, et per eum consulem, adierunt: praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, *Non tam, quid ipsi dicamus, habemus*, inquit Zeuxis, *quam ut a vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque inpetrare a victoribus possimus. Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis. quanto id majore et placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quae vos dominos orbis terrarum fecit? Positis jam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam Deos, consulere et parcere vos generi humano oportet.* Jam ante, quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quae in Deum inmortalium potestate erant, ea habemus, quae Dii dederunt. Animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundae res extulerunt, nec adversae minuerunt. ejus rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem.* Post-

h) *erant* Crev.

Postquam Hellespontum trajecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaque omni, quae cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabitis: quingenta praesentia; duo millia et quingenta, quum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint: millia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, et quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Haec quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, ert quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed numquam hh) *satis liquebit nobis, iti pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, conctorem Aetolici belli, qui et illorum fiducia vos, et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasimachum* i) *Acarnana, et Chalcidenses Philonem et Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima praecipitari.* Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: et legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. secutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum.

XLVI. Dum haec in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem est invectus. Praelata sunt in eo trium-

hh) *nusquam* Gron. i) *Mnasilochum* Crev.

pho signa militaria ducenta triginta: et argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmum Atticum centum tredecim millia, cistophorum ducenta quadraginta octo: vasa argentea caelata multa, magnique ponderis. Tulit et supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, Aetolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies, quum e carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit laetitiam nuncius ex Hispania tristis, adversa pugna in Vastetanis, ductu L. Aemilii proconsulis, apud oppidum Lyconem cum Lusitanis sex millia de exercitu Romano cecidisse. Ceteros, paventes intra vallum compulsos, aegre castra defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Haec ex Hispania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculejus praetor in senatum introduxit, iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumtis, quosdam taedio adcolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, *Uti C. Laelius consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quae in eas colonias dividerentur: et ut L. Aurunculejus praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo. k)

XLVII. Haud ita multo post, quum jam consularium comitiorum adpeteret tempus, C. Laelius consul ex Gallia Romam rediit. is non solum, ex facto absente se senatusconsulto, in supplementum Cremonae et Placentiae colonos scripsit; sed, ut novae coloniae duae in agrum, qui Bojorum fuisset, deducerentur, et retulit, et auctore eo Patres censuerunt. Eodem tempore L. Aemilii praetoris literae adlatae de navali pugna ad Myonnesum facta, et L. Scipionem consulem

k) *Tappus* Gron. Csev.

lem exercitum in Asiam trajecisse. Victoriae navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera et laeta eveniret. vicenis majoribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est jussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat adversa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi caussa, non consulto senatu, ut sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messalla l) Fulvius consul unus creatur, quum ceteri centurias non explessent: isque m) postero die Cn. Manlium, Lepido dejecto, (nam Messalla tacuit) collegam dixit. Praetores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo et Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsaeus, L. Baebius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romae fuisse, et pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis caussa, consulem L. Scipionem, et cum eo P. Africanum, in conloquium evocatos regis, et ipsos comprehensos esse; et, ducibus captis, confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, et deletas omnes copias Romanorum esse. Ob haec Aetolos sustulisse animos, et abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam, et in Dardanos, et in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia profectos. Haec qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio propraetore ex Aetolia missos esse. Subtexit deinde fabulae huic, legatos Aetolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse; unde audissent, imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, et exercitum deletum esse; Aetolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque adfirmata res mea opinione sit, nec pro vana praetermissa.

XLIX.

l) *Missala* Gron. Crev. m) *is quoque* Gron.

XLIX. Aetoli legati in senatum introducti, quum et causa eos sua et fortuna hortaretur, ut consitendo seu suae culpae seu errori veniam peterent supplices; orsi a beneficiis in populum Romanum, et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et obsenderunt aures insolentia sermonis; et eo, vetera et obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paullo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria subiret animos Patrum, et, quibus misericordia opus erat, iram et odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, *permitterentne arbitrium de se populo Romano?* deinde ab altero, *habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios et hostes essent?* nihil ad ea respondentes egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, *Totos adhuc Antiochi Aetolos esse, et ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Delopiae atque Athamaniae bellum inferebant. Senatusconsultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum est, *Ut Aetoli eo die juberentur proficisci ab urbe, et intra quintumdecimum diem Italia excedere.* A Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denunciatumque, *Si qua deinde legatio ex Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Aetoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt; sortiri eos Aetoliam et Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, et sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, et quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Aetolia, est decretus; et, ut supplementum scriberet, permissum. civium sociorumque eumdem numerum, quem collega. naves quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare jussus, ac ducere secum: nec cum Aetolis

tolis ſolum bellum gerere, ſed etiam in Cephalleniam inſulam trajicere. Mandatum eidem, ut *n*), ſi per commodum reipublicae facere poſſet, ut ad comitia Romam rediret. nam, praeterquam quod magiſtratus annui ſubrogandi eſſent, cenſores quoque placere creari. ſi qua res eum teneret, ſenatum certiorem faceret, ſe ad comitiorum tempus obcurrere non poſſe. Aetolia M. Fulvio, Aſia Cn. Manlio ſorte evenit. Praetores deinde ſortiti ſunt, Sp. Poſtumius Albinus urbanam et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo claſſem, L. Plautius Hypſaeus Hiſpaniam citeriorem, L. Baebius Dives Hiſpaniam ulteriorem. Siciliae legio una et claſſis, quae in ea provincia erat, decreta; et ut duas decumas frumenti novus praetor imperaret Siculis, earum alteram in Aſiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eoſdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari juſſum. L. Baebio ſupplementum in Hiſpaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, et ſex millia peditum Latini nominis, ducenti *o*) equites. Plautio Hypſaeo in Hiſpaniam citeriorem mille Romani dati ſunt pedites, duo millia ſocium Latini nominis, et ducenti equites. cum his ſupplementis ut ſingulas legiones duae Hiſpaniae haberent. Prioris anni magiſtratibus, C. Laelio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt. prorogatum et P. Junio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia eſſet, et M. Tuccio propraetori *p*) in Bruttiis et Apulia.

LI. Priuſquam in provincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum et Poſtumium Albinum fuerat. Conſulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus pontifex maximus; praetorem hunc, ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit. Et in ſenatu, et ad populum magnis contentionibus certatum

n) *ut* del. *Gron. Crev.* o) *et ducenti* Gron. Crev.
p) *praetori* Gron. Crev.

est; et imperia inhibita ultro citroque, et pignora capta, et multae dictae, et tribuni adpellati, et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; et multae ex jussu populi remissae. Ita provinciae ereptae *q*) praetorem magistratu abdicare se conantem Patres auctoritate sua deterruerunt: et, ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules praetoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: et post dies paucos nuncii certi literaeque imperatoris Romam adlatae; quae non tantum gaudium ab recenti metu adtulerunt, (desierant enim victum in Aetolia metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiae haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus *r*) copias, censuerunt: metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione jussu Patrum, quae acta in Asia essent, expositi. Supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta majores hostiae inmolari jussae. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is quum breviter et egisset gratias Patribus, *quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicassent*: et gratulatus esset, *quod mari terraque prospere res gessissent: quodque regem Antiochum, fusum fugatumque et exutum castris, prius Europa, post et Asia, quae cis Taurum montem est, expulissent: sua* deinde *merita nulle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere*, dixit. Haec adprobantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia, *quid sibi a senatu populoque Romano tribui aequum censeret: propensius cumulatiusque, si quo possit, prout ejus merita sint, senatum facturum;* ad ea rex; *Si ab aliis sibi praemio-*

rum

q) *Ita provincia erepta* Gron. Crev. r) *eas* Gron. Crev.

rum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut inmoderate cupisse, aut petisse parum modeste videri posset: verum enimvero, quum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse. Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent. et quum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes in vicem, non magis mutua, quam inexplicabili facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut *absurdum esse* diceret, *ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. quae adcommodata regno suo sint, ipsum optime scire; Asiam longe melius, quam senatum, nosse. revocandum igitur et cogendum, quae vellet, quaeque sentiret, expromere.*

LIII. Reductus a praetore in templum rex, et dicere jussus: *Perseveassem*, inquit, *tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: et, illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sint* s), *ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatium Graecarum, et liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates, quae liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re vera subjectos imperio et obnoxios habituri sint? Et, (si Diis placet) quum has tantas opes adfectabunt, dissimulabunt, ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere, et conveniens esse antefactis, dicent. Haec vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit; neve non solum inaequaliter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios praeter modum extollatis; sed etiam, ne, qui adversus vos arma tulerint, in* t) *meliore statu sint, quam socii et amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse;*

s) *sunt* Gron. Crev. t) *in* del. Gron. Crev.

disse; in certamine autem amicitiae nostrae u), *benevolentiae erga vos, honoris, qui a vobis habebitur, minime aequo animo vinci possum. Hanc ego maximam haereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetua et constanti fide ad extremum finem vitae perduxit: nec dumtaxat animum* v) *vobis bonum ac fidelem praestitit, sed omnibus interfuit bellis, quae in Graecia gessistis, terrestribus, navalibus* x); *omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum aequari ulla parte posset, vos adjuvit. Postremo quum Boeotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem et studio in colendis vobis adjicere (etenim inexsuperabilia haec erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque et inpensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, et bellum in Asia gestum praebuerunt materiam. Rex Asiae et partis Europae Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quae defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quae vetustissima domus nostrae vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me aequiparare posset, imperatores vestros adjuvi; commeatus terra marique suppeditavi; navalibus proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus adfui; nec labori meo, nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitae regnique. Liberatus deinde obsidione, quum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus, tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro obcurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, numquam a consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego fratresque mei. nulla expeditio,*

u) *vestrae* Gron. Crev. x) *navalibusque* Gron. Crev.
v) *animum dumtaxat* Gron. Crev.

litio, nullum equestre proelium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, Patres conscripti, quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Hostis Masinissa ante vobis, y), quam socius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem et Karthaginienses fideliter atque inpigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed, adjecta opulentissima parte Syphacis regni, praepotentem inter Africae reges feciſtis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud vos sumus, qui numquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Boeotia, in Aetolia, Philippi, Antiochi, Aetolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri juga enostis Antiochum z), ut ipsi teneretis eas terras, nullos adcolas, nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ulla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerunt a); quanto est vestra prudentia et aequitate dignius, sociis bene meritis, quam hostibus, vos consulere?

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit: et facile adparebat, munifice omnia et propenso animo facturos. Interposita Smyrnaeorum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Conlaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati, quam se regi tradere,

y) *Masinissa hostis vobis ante* Gron. Crev.

z) *Antiochum emostis* Gron. Crev.

a) *fuerint* Gron.

dere, maluissent, introducti Rhodii sunt. quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo Romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil*, inquit, *nobis tota nostra actione, Patres conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est; cum quo uno maxime regum et privatum singulis, et, quod magis nos movet, publicum civitati nostrae hospitium est. Ceterum non animi nostri, Patres conscripti, nos, sed rerum natura, quae potentissima est, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus; reges serva omnia et subjecta imperio suo esse velint. Utcunque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem praebitura videtur. Nam, si aliter socio atque amico regi, et bene merito hoc ipso in bello, de cujus praemiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, et gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatium deformaretis. Sed ab hac necessitate, aut gratiae in amicum minuendae, aut gloriae vestrae, egregie vos fortuna vindicat. Est enim Deum benignitate non gloriosa magis, quam dives, victoria vestra: quae vos facile isto velut aere alieno exsolvat. nam et Lycaonia, et Phrygia utraque, et Pisidia omnis, et Chersonesus, quaeque circumjacent Europae, in vestra sunt potestate. quarum una quaelibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis potest: omnes vero datae maximis eum regibus aequare. Licet ergo vobis, et praemiis belli ditare socios, et non decedere instituto vestro, et meminisse, quem titulum praetenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli: quid feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia feciistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. Alia enim aliis et honesta est et probabilis* b) *causa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut possideant. Vos nec cupistis haec, antequam*

b) *et probabilis est* Gron. Crev.

quam haberetis; nec nunc, quum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro dignitate et gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jam pridem intuetur, pugnastis. quae parare et quaerere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimae nobilissimaeque, vel fama rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium receptae in fidem et clientelam vestram universae gentis c) perpetuum vos praestare decet. Non, quae in solo modo antiquo sunt, Graecae magis urbes sunt, quam coloniae earum, illinc quondam profectae in Asiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuslibet bonae artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quaeque civitas et conditoribus suis. Adistis Graeciae, adistis Asiae urbes plerique. nisi quod longius a vobis abjumus, nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terrae vinci posset, jam pridem efferassent tot indomitae circumfusae gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Graeciae incolerent. non enim sonum modo linguae vestitumque et habitum, sed ante omnia mores, et leges, et ingenium sincerum integrumque a contagione adcolarum, servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. quo arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quaedam civitates cum Antiocho senserunt. Et aliae prius cum Philippo, et cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Karthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, Patres conscripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod ju-

c) *gentis* del. *Gron. Crev.*

justissimae irae vestrae negastis. Rhodii et in hoc, et in omnibus bellis, quae in illa ora gessistis, quam forti fidelique opera vos adjuverimus, vestro judicio relinquimus. nunc in pace id consilium adferimus; quod si comprobaveritis, magnificentius vos victoria usos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint. Apta magnitudini Romanae oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem falsi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, *Ut suae potius clementiae, quam regis culpae, qui satis superque poenarum dedisset, memores consulerent. postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem servandam censuit, et paucos post dies populus jussit. Foedus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, et eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditae deinde et aliae legationes ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum, *Decem legatos more majorum senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni adtribuerentur, praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem. ea civitatis Rhodiorum essent. Ceterae civitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eaedem Eumeni vectigal penderent: quae vectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Arunculejum, L. Aemilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem.

LVI. His, quae praesentis disceptationis essent: libera mandata. de summa rerum senatus constituit: *Lycaoniam omnem, et Phrygiam utramque, et Mysiam, regias silvas, et Lydiae Ioniaeque, extra ea oppida, quae libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quae Hydrela adpellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phry-*

Phrygiam vergentem, et caſtella vicoſque ad Maeandrum amnem, et oppida, niſi quae libera ante bellum fuiſſent; Telmiſſum item nominatim, et caſtra Telmiſſium, praeter agrum, qui Ptolemaei Telmiſſii fuiſſet: haec omnia, quae ſupra ſcripta ſunt, regi Eumeni juſſa dari. Rhodiis Lycia data, extra eumdem Telmiſſum, et caſtra Telmiſſium, et agrum, qui Ptolemaei Telmiſſii fuiſſet: haec et ab Eumene, et ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum inſulam trans Maeandrum amnem eſt; oppida, vici, caſtella, agri, qui ad Piſidiam vergunt; niſi quae eorum oppida in libertate fuiſſent, pridie quam cum Antiocho rege in Aſia pugnatum eſt. Pro his quum gratias egiſſent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia eſt, egerunt: *Argis et illos, ſicut ſeſe, oriundos eſſe, ab ea germanitate fraternam ſibi cum iis caritatem eſſe. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex ſervitute regia eximerent.* Vocati ſunt regis Antiochi legati, actumque cum iis eſt: nec quidquam inpetratum, teſtante foedera Antipatro, adverſus quae ab Rhodiis non Solos, ſed Ciliciam peti, et juga Tauri tranſcendi. Revocatis in ſenatum Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus regius, expoſuiſſent Patres, adjecerunt; *Si utique eam rem ad civitatis ſuae dignitatem pertinere cenſerent Rhodii, ſenatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero inpenſius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, ceſſuroſque ſe potius adrogantiae Antipatri, quam cauſſam turbandae pacis praebituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatum eſt.

LVII. Per eos dies, quibus haec geſta ſunt, legati Maſſilienſium nunciarunt d), *L. Baebium praetorem, in provinciam Hiſpaniam proficiſcentem, ab Liguribus circumventum; magna parte comitum caeſa, vulneratum ipſum, cum paucis, ſine lictoribus, Maſſiliam perfugiſſe, et intra triduum exſpiraſſe.* Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Junius Brutus, qui propraetor in Etruria eſſet, provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipſe in ulteriorem Hiſpaniam proficiſceretur, eaque ei provincia eſſet.* Hoc ſenatuſconſultum lite-

d) *nunciaverunt* Gron. Crev.

literaeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt: profectusque in Hispaniam est P. Junius propraetor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor veniret, L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu conlecto, signis conlatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes. caesa decem et octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, et castra expugnata. Hujus victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Kalendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena jugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Bojis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. quae res, tamquam in se parum magni certaminis caussam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat *e*), favor populi se inclinabat. Id quum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri; P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum, captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in aerarium retulisset *f*). Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem, perpetuo tenore vitae paratam, toga candida elevabat. Is testis, quae vasa aurea atque argenta, captis castris, inter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in hujus maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti in-

e) *obligarat* Gron. Crev. *f*) *detulisset* Gron.

indignarentur nobiles homines, id aeque novus competitor inaestimabili perjurio incesseret.

LVIII. Centum millium multa inrogata erat. bis de ea re g) certatum est. tertio, quum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in aede Apollinis quum senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Kalendis Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt: pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi; tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta, cistophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatusconsulto, quod L. Aemilius *h*) in Hispania prospere rempublicam gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit. qui, ne cognomini fratris *i*) cederet, Asiaticum se adpellari voluit. Et in senatu, et in concione de rebus ab se gestis differuit. Erant, qui fama id majus bellum, quam difficultate rei, fuisse interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque ejus victoriae praefloratam ad Thermopylas esse. Ceterum vere aestimanti Aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimi *k*) Orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Merito ergo et Diis inmortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, et imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Kalendas Martias. qui triumphus spectaculo oculorum

g) *re* del. *Crev.*
h) add. *Paullus* Gron. Crev.
i) *cognomine fratri* Gron. Crev.
k) *ultimis* Gron. Crev.

lorum major, quam Africani fratris ejus, fuit; recordatione rerum et aestimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducentos triginta unum *l*); aureas coronas ducentas triginta *m*) quatuor; argenti pondo centum triginta septem millia et quadringenta viginti; tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia; cistophorum trecenta triginta unum millia et septuaginta; nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia; vasorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo et quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor, et duces regii, praefecti, et purpurati duo et triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. et stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum. proelio in Asia facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam, et Q. Fabius Labeo praetor ad classem venit. Ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti *n*) Q. Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est, in Cretam insulam trajicere. Cydoniatae bellum adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primum Cretae litus adtigit, nuncios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli mi-

l) *unum* del. *Gron. Crev.* n) add. *itaque* omisso Q. Gron. Crev.
m) *viginti* Gron. Crev.

minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque causam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi inpetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciae oram missis, ab Aeno et Maronea *o*) praesidia Antiochi deduci jussit, ut in libertate eae civitates essent.

o) *Maronia* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XXXVIII

M. Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega ejus, Gallograecos Tolistobojos, et Tectosagos, et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur. nam quum Ortiagontis, regis Gallograecorum, uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo. Cum Ariarathe, rege Cappadociae, amicitia juncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio foedus cum Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra, Hac die, *inquit,* Quirites, Karthaginem vici: *et prosequente populo, Capitolium adscendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit: incertum ibi, an Romae, defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus damnatusque, quum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunis plebis, qui antea Scipio-*

nibus inimicus fuerat, interceſſit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum quaeſtores in bona ejus publice poſſidenda miſſi eſſent, non modo in iis ullum veſtigium pecuniae regiae adparuit, ſed nequaquam tantum redactum, quantae ſummae erat damnatus. Conlatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae neceſſaria ei erant ad cultum, redemta.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVIII

Dum in Aſia bellum geritur, ne in Aetolis quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempeſtate, pulſo Amynandro, ſub praefectis Philippi regio tenebatur praeſidio: qui ſuperbo atque inmodico imperio deſiderium Amynandri fecerant. Exſulanti tum Amynandro in Aetolia literis ſuorum, indicantium ſtatum Athamaniae, ſpes recuperandi regni facta eſt. remiſſique nuncii ab eo ad principes *a*) Argitheam, (id enim caput Athamaniae erat) ſi popularium animos ſatis perſpectos haberet *b*) inpetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam ſe venturum cum delectis Aetolorum, quod conſilium eſſet gentis, et Nicandro praetore. quos, ubi ad omnia paratos eſſe vidit, certiores ſubinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingreſſurus eſſet. Quatuor primo fuere conjurati adverſus Macedonum praeſidium. hi ſenos ſibi adjutores ad rem gerendam adſumſerunt: deinde, paucitate parum freti, quae celandae rei, quam agendae, aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam ſe diviſerunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi cuſtodia regiae pecuniae eſſe ſolita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agen-

a) *remiſſique ab eo nunciant* b) *haberent* Gron. Crev. *principibus* Gron. Crev.

agendam veniſſent, in foro obverſarentur: die certa multitudinem omnem convocarent ad praeſidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat; ex compoſito quatuor ſimul locis praeſidia Macedonum expulſa, literaeque in alias urbes paſſim dimiſſae, ut vindicarent ſeſe ab inpotenti dominatione Philippi et reſtituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis a Zenone praefecto praeſidii interceptis, et arce ab regiis occupata, paucos dies obſidentibus reſtitit: deinde id quoque traditum Amynandro eſt: et omnis Athamania in poteſtate erat, praeter Athenaeum caſtellum, finibus Macedoniae ſubjectum.

II. Philippus, audita defectione Athamaniae, cum ſex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta majore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera ſubfeciſſent) cum duobus millibus Athenaeum, quod unum a praeſidio ſuo retentum fuerat, pervenit. inde, proximis tentatis, quum facile animadvertiſſet, cetera hoſtilia eſſe, Gomphos regreſſus, omnibus copiis ſimul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus praemiſſum, Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheae inminentem: quem ubi teneri a ſuis locum vidit, ipſe circa templum Jovis Acraei poſuit caſtra. ibi unum diem foeda tempeſtate retentus, poſtero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo adparuere Athamanes, in tumulos inminentes viae diſcurrentes. ad quorum conſpectum conſtitere prima ſigna, totoque agmine pavor et trepidatio erat: et pro ſe quiſque, quidnam futurum eſſet, cogitare, ſi in valles ſubjectas rupibus agmen foret demiſſum. Haec tumultuatio regem, cupientem, ſi ſe ſequerentur, raptim evadere anguſtias, revocare primos, et eadem, qua venerat, via referre coëgit ſigna. Athamanes primo ex intervallo quieti ſequebantur: poſtquam Aetoli ſe conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini inſtarent, reliquerunt; ipſi a lateribus ſe circumfuderunt. quidam, per notos calles breviore via praegreſſi, tranſitus inſedere: tantumque tumultus Macedonibus eſt injectum

ctum, ut fugae magis effusae, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint, hic finis sequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas obprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum concessere. quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: dispersosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaserunt. postero die per inducias sepeliendi caesos potestas facta est.

III. Amynander, recuperato regno, legatos et *bb*) Romam ad senatum, et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho proelium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, et majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta, (nam fuerat quondam Aetolorum) eadem spe in Aperantiam transcenderunt. ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes numquam Aetolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, postquam Amphilochus cum Aetolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, et caedem praesidii ejus accepere, et ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse, Aetolis fama adfertur, Antiochum in Asia victum ab Romanis, nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nunciantes jam cum exercitu trajecisse. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatium earum suae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt; nihil, ne bellum haberent, prius, quam pene in conspectu hostis

bb) et del. Gron.

stis erat, praemeditati. Jam M. Fulvius, Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat adgredi, quae tum contribuerat se Aetolis. *sive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: sive detrectarent certamen, obpugnationem fore haud difficilem. nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos et cetera opera esse: et Arethontem, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere; et aestatem aptam rei gerendae adesse.* his persuaserunt, ut per Epirum duceret.

IV. Consuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis obpugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subjecta est *c*), Perranthem incolae vocant. urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem; arx, quae inposita est tumulo *d*), orientem spectat. amnis Aretho, ex Athamania *e*) fluens, cadit in sinum maris, ab nomine propinquae urbis Ambracium adpellatum. praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli; muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paullo amplius tria millia passuum. Fulvius bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem objecit. ea omnia vallo ac fossa ita jungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam obpugnationis Ambraciae Stratum jam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. deinde, postquam urbem jam magna ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte adgredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde, periculosum inceptum ratus, ne qua

 senti-

c) *est* del. *Gron. Crev.*
d) *quae posita in tumulo est* Gron. Crev.
e) *Acarnania* Gron. Crev.

sentirent Romani, et regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Consul, jam munimentis, quibus sepienda urbs erat, jam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis moenia est adgressus. tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum, quod vocant, admovit; unum e regione Aesculapii; unum adversus arcem. Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus moenium, cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. deinde, ut praeter spem stare muros viderunt, conlectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes asserem, praefringebant *f*): ad hoc eruptionibus, et nocturnis in custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, jam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. inde Nicander praetor, spem nactus solvendae incepto forti oblidionis, Nicodamum quemdam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae adversus Pyrrheum erant, adgrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu et *g*) nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, quum alias custodias fefelliſſet, per alias inpetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adjecit; et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est adgressus. Id inceptum conatu, quam effectu, gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat.

VI.

f) *perfringebant* Gron. Crev. *g*) *et* del. *Gron. Crev.*

VI. Tribus locis, ſicut ante dictum eſt, ad Pyrrheum opera Romana erant: quae omnia ſimul, ſed nec adparatu, nec vi ſimili, Aetoli adgreſſi ſunt. alii cum ardentibus facibus, alii ſtuppam picemque et malleolos ferentes, tota conlucente flammis acie, advenere. multos primo inpetu cuſtodes obpreſſerunt. deinde, poſtquam clamor tumultuſque in caſtra eſt perlatus, datumque a conſule ſignum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique geſta res eſt. a duobus irrito incepto, quum tentaſſent magis, quam iniſſent, certamen, Aetoli abſceſſerunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diverſis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certa fovebant ſpe, jam Nicandrum ex compoſito adfore, et terga hoſtium invaſurum. Haec res aliquamdiu animos pugnantium ſuſtinuit. ceterum, poſtquam nullum ex compoſito ſignum a ſuis accipiebant, et creſcere numerum hoſtium cernebant, deſtituti ſegnius inſtare: poſtremo, re omiſſa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incenſa, et pluribus aliquanto, quam ipſi cecederant, interfectis. quod ſi ex compoſito acta res fuiſſet, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna caede hoſtium potuiſſe. Ambracienſes, quique intus erant Aetoli, non ab ejus ſolum noctis incepto receſſere, ſed in reliquum quoque tempus, velut proditi a ſuis, ſegniores ad pericula erant. jam nemo eruptionibus, ut ante, in ſtationes hoſtium, ſed, diſpoſiti per muros et turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perſeus, ubi adeſſe Aetolos audivit, omiſſa obſidione urbis, quam obpugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam *h*) exceſſit, atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorum rex, cum ſexaginta lembis Corinthium ſinum invectus, adjunctis Achaeorum, quae Patris erant, navibus, maritima Aetoliae vaſtabat. adverſus quos mille Aetoli miſſi, quacumque ſe claſſis circumegerat per litorum amfractus, brevioribus ſemitis obcurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluri-

h) *Amphilochia* Gron. Crev.

bus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam et pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, et armati, ruinis superstantes, instar munimenti erant. Itaque, quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere instituit. et aliquamdiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, sefellere hostem. Cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit. pavidique, ne jam subrutis muris, facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem, quantum esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt *i*), aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso furculis ab hostibus muro, pervenerunt. ibi commissis operibus, quum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est; intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis praetentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. dolium a fundo pertusum; qua fistula modica inferi posset, et fistulam ferream operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina praelongae hastae, quas sarissas vocant, ad submovendos hostes eminebant. scintillam levem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae inposito, flando accenderunt. inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam foedo quodam nidore ex adusta pluma, quum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Quum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab Aetolis Phaeneas et Damoteles, cum liberis man-

i) *acceperant* Gron.

mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt. nam praetor eorum, quum alia parte Ambraciam obpugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Aetolos simul ad tria diversa bella obcursantes subsicere, convocato concilio, Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, *ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, et prope extra orbem terrae ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phaeneas et Damoteles, quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. Quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem a fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi orare consulem, *ut parceret urbi, miseretur gentis quondam sociae, nolle dicere injuriis, miseriis certe coactae insanire. Non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, feciisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice poenam injungi debere.* Ad ea consul respondit: *Magis saepe, quam vere umquam, Aetolos pacem petere, imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno, excessisse. Aetolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentum argenti populo Romano dandum: cujus summae dimidium praesens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in foedus esse, ut eosdem, quos populus Romanus, amicos atque hostes habeant.*

IX. Adversus quae legati, et quia gravia erant, et quia suorum animos indomitos ac mutabiles *k*) noverant, nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra, praetorem et principes consulerent. Clamore et jurgio excepti, *quam diu* 1) *rem traherent, qualemcumque pacem referre jussi?* quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat, cir-

k) *immutabiles* Gron. 1) *quamdiu* l. *quod* Gron. Crev.

circumventi Thyrium *m*) custodiendi deducuntur. Haec mora injecta est paci. Quum jam Athenienſium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud conſulem eſſent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta, venerat in caſtra Romana; magis pro Ambracia urbe *n*), ubi majorem partem temporis exſulaverat, quam pro Aetolis, ſollicitus. Per hos certior factus conſul de caſu legatorum, adduci eos a Thyrio juſſit. quorum poſt adventum agi coeptum eſt de pace. Amynander, quod ſui maxime operis erat, inpigre agebat, ut Ambracienſes compelleret ad deditionem. id quum per conloquia principum, ſuccedens murum, parum proficeret: poſtremo, conſulis permiſſu ingreſſus urbem, partim conſilio, partim precibus, evicit, ut permitterent ſe Romanis. Et Aetolos C. Valerius Laevini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, conſulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienſes, prius pacti, ut Aetolorum auxiliares ſine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein (Aetoli) *o*), *ut quingenta Euboica darent talenta; ex quibus ducenta praeſentia, trecenta per annos ſex penſionibus aequis: captivos perfugaſque redderent Romanis: urbem ne quam formulae ſui juris facerent, quae poſt id tempus, quo T. Quinctius trajeciſſet in Graeciam, aut vi capta ab Romanis eſſet, aut voluntate in amicitiam veniſſet: Cephallenia inſula ut extra jus foederis eſſet.* Haec quamquam ſpe ipſorum aliquanto leviora erant, petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permiſſum eſt. Parva diſceptatio de urbibus tenuit. quae quum ſui juris aliquando fuiſſent, avelli velut a corpore ſuo aegre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem juſſerunt. Ambracienſes coronam auream conſuli centum et quinquaginta pondo dederunt: ſigna aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam ceterae regionis ejus urbes erant, ſublata omnia avectaque nihil praeterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia conſul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab

m) *Thyrrheum* Gron. Crev. o) *Aetoli* del. Gron.
n) *urbe* del. Gron. Crev.

ab Ambracia abeſt) caſtra poſuit. eo tandem legati Aetoli, mirante conſule, quod morarentur, venerunt. Inde, poſtquam adprobaſſe pacem concilium Aetolorum accepit, juſſis proficiſci Romam ad ſenatum, permiſſoque, ut et Rhodii, et Athenienſes *p*) deprecatores irent, dato, qui ſimul cum iis proficiſceretur, C. Valerio fratre, ipſe in Cephalleniam trajecit. Praeoccupatas aures animoſque principum Romae criminibus Philippi invenerunt; qui, per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochoſque, et Athamaniam ereptas ſibi querens, praeſidiaque ſua, poſtremo etiam filium Perſea ex Amphilochis pulſum, averterat ſenatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienſes cum ſilentio auditi ſunt. Athenienſis legatus Leon, Iceſiae filius, eloquentia etiam dicitur moviſſe: qui vulgata ſimilitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, uſus, *quum in fide Romanae ſocietatis manſiſſent, inſita gentis tranquillitate quieſſe eos* ajebat: *poſtquam flare ab Aſia Thoas et Dicaearchus, ab Europa Meneſtas* q) *et Damocritus coepiſſent; tum illam tempeſtatem coortam, quae ad Antiochum eos, ſicuti* r) *in* s) *ſcopulum, intuliſſet.*

XI. Diu jactati Aetoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hae: *Imperium majeſtatemque populi Romani gens Aetolorum conſervato ſine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adverſus ſocios amicoſque eorum ducetur, per fines ſuos tranſire ſinito; neve ulla ope juvato. Hoſtes eoſdem habeto, quos populus Romanus, armaque in eos ferto, bellumque* t) *pariter gerito. perfugas, fugitivos, captivoſque reddito Romanis ſociiſque; praeterquam ſi qui capti, quum domos rediſſent, iterum capti ſunt; aut ſi qui eo tempore ex iis capti ſunt, qui tum hoſtes erant Romanis, quum intra praeſidia Romana Aetoli eſſent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyraeorum magiſtratibus ſine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quiſque eorum primum inventus fuerit, reddantur. obſides quadraginta arbitratu con-*

p) *et Athenienſes et Rhodii* Gron. Grev.
q) *Menetas* Gron. Grev.
r) *ſicut* Gron.
s) *ſicut ad* Crev.
t) *bellum* Gron. Crev.

consulis Romani dato, ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto praetor, praefectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto. De pecuniae summa, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum juris aliquando fuerunt, qui eorum T.* u) *Quinctio, Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut* v) *armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint. Oeniadae cum urbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus foedus ictum cum Aetolis est.

XII. Eadem non aestate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus haec a M. Fulvio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis a L. Scipione, et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit: qua, conlaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis Antiochum juvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa, nec inmodica, adjecit. Laeti milites x) cum frequenti adsensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romae tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam obcurrit Attalus cum mille peditibus, equi-

u) *T.* l. *L.* Gron.
v) *aut* del. *Gron. Crev.*
x) *milites* del. *Gron. Crev.*

equitibus ducentis, Athenaeo fratre jusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul, conlaudato juvene, cum omnibus copiis ad Maeandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat, et contrahendae naves erant ad exercitum trajiciendum. Transgressi Maeandrum ad Hieran Comen pervenerunt.

XIII. Fanum ibi augustum Apollinis et oraculum; sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris castris ad Harpasum flumen ventum est: quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper desciisset, aut auctoritate, aut armis, cogeret jura antiqua pati. Eodem et Athenaeus, Eumenis et Attali frater, cum Cretensi Leuso et Corrago Macedone venit. mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi captum Alabandensibus reddit. ipse, nihil via digressus, ad Antiochiam super Maeandrum amnem posuit castra. Hujus amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quondam Phrygiae fuit. migratum inde haud procul veteribus Celaenis, novaeque urbi Apameae nomen inditum ab Apamea, sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit. Famaque ita tenet, Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Maeander, ex arce summa Celaenarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienen *y*) et Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex foedere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est; quod, Romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est constantia consulis, qui dimisso tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos, quod vocant, processum est. ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. in finibus

y) *Prienem* Gron.

bus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quae vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo inpetu turbavere: deinde, ut adparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. quinque et viginti talenta argenti, et decem millia medimnum tritici imperata. ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem primo inpetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, inminens flumini Indo, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto *a*) dejectus. Haud procul a Cibyra aberant: nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque inportuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus, consul praemittit. Huic agmini, jam fines ingredienti, legati obcurrerunt, nunciantes, paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem. et *a*) coronam auream quindecim talentum *b*) adferebant. Helvius, integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit. quibus eadem referentibus, consul, *Neque Romani*, inquit, *bonae voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus: et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena ejus magis, quam de amicitia, nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet; veniendique ad eum potestatem tyranno, et copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit; vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum. et oratio fuit submissa et infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suae ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, praeter Cibyram, et *c*) Syleum, et Alim-

2) *elephante* Gron. Crev.
a) *et in c.* Gron. Crev.
b) *talenta* Gron. Crev.
c) *et* del. *Gron. Crev.*

Alimne quae d) adpellatur. ex his, ut se suosque spoliaret, quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. *Enimvero*, inquit consul, *ferri jam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, quum per legatos frustrareris nos: praesens quoque in eadem impudentia persistis.* e) *Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta.* Hac denunciatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae. et paullatim inliberali adjectione. nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrymis, ad centum talenta est perductus. adjecta decem millia medimnum frumenti. Haec omnia intra sex dies exacta. f)

XV. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem, posuit castra. Postero die est praeter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropolim manserunt. inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolae fugerunt. Vacuum hominibus, et refertum rerum omnium copia, oppidum diripuerunt. inde ab Lysis fluminis fonte, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, obpugnabant: inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt. *cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare.* Volenti consuli caussa in Pamphyliam divertendi oblata est. adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendiis ceterisque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) comen posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa g) urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat. eam, metu incola-

d) *et quae Alimne* Gron. Crev.
e) *nisi praesens q. i. s. i. persistat* Gron. Crev.
f) *acta* Gron. Crev.
g) *Cormasam* Gron. Crev.

incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lysinoe, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidae, longe optimi bello regionis ejus. quum ea res animos facit, tum agri foecunditas, et multitudo hominum, et situs inter paucas munitae urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem praesto fuerat, praedatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis, et viginti millibus medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimae fontes, ad vicum, quem Aporidos comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Aegros inde et inutilia impedimenta quum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiae processit. Inde Synnada venit, meta omnibus circa oppidis desertis quorum jam praeda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus adpellant, pervenit. ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassum posuit castra. ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistobojorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis, seu inopia agri, seu praedae spe, nullam gentem, per quam ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leonorio ac Lutario regulis, secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium quum perveniissent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terrae ejus esset, cepit: et, Lysimachia fraude capta, Chersoneseque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisam *h*) freto cernentibus Asiam multo magis animi ad transeundum accensi,

h) *divisis* Gron.

censi; nunciosque ad Antipatrum, praefectum ejus orae, de transitu mittebant. quae res quum lentius ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves et tres lembos adimit. his, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo post Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio transmisit. Coeunt deinde in unum rursus Galli, et auxilia Nicomedi dant, adversus Zyboetam i), partem tenentem Bithyniae, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zyboeta est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt, ut, quas adissent, quasque non adissent, pariter ultimae propinquis, imperio parerent. Postremo, quum tres essent gentes, Tolistoboji, Trocmi, Tectosagi, in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistoboji Aeolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiae sortiti sunt. et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. Sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt. tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto, praeter omnium opinionem, adfuit fortuna, et signis conlatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione

i) *Zybeam* Gron. Crev.

milites maxime in hunc modum adlocutus est consul: *Non me praeterit, milites, omnium, quae Asiam colunt, gentium Gallos fama belli praestare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit. procera corpora, promissae et rutilatae comae, vasta scuta, praelongi gladii: ad hoc cantus ineuntium* k) *proelium, et ululatus, et tripudia, et quatientium scuta in patrium quemdam modum* l) *horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed haec, quibus insolita atque insueta sunt, Graeci, et Phryges, et Cares timeant: Romanis, Gallici tumultus adsuetis, etiam vanitates notae sunt. Semel primo congressu ad Alliam olim fuderunt majores nostros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum consternatos caedunt fugantque; et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Jam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem fervido ingenio et caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. Hi jam degeneres sunt; mixti, et Gallograeci vere, quod adpellantur: sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terrae proprietas coelique, sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Massilia, inter Gallos sita, traxit aliquantum ab adcolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana, dura illa et horrida, disciplina manst? Generosius in sua quidquid sede gignitur; insitum alienae terrae, in id, quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos vi-*

k) *inchoantium* Gron. Crev. l) *morem* Gron. Crev.

victores caedetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriae, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex saepe fudit fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare, deinde, quum diu manibus humanis alantur, mitescere; in hominum feritate mulcenda non eamdem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram; Paeoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus, emensi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quae copia rerum omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo coelo, clementibus adcolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis viris, cavenda ac fugienda quamprimum amoenitas est Asiae. tantum hae peregrinae voluptates ad exstinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinae morisque adcolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua venerunt; bellique gloriam victores eamdem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.

XVIII. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis amicitia manserat, et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata; precantibusque, ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati cum illis reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret *m*). *ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant.* Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram coeptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bu-

m) *inferrent* Gron.

bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, Gallograeciae caſtellum, caſtra habentibus Romanis adparuere cum magno tumultu hoſtium equites. nec turbarunt tantum ſtationes Romanas, repente invecti; ſed quoſdam etiam occiderunt. qui tumultus quum in caſtra perlatus eſſet, effuſus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde conſul, ut quijam ad hoſtes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura coacto agmine procedebat, et *n*) continentibus itineribus quum ad Sangarium flumen perveniſſet, pontem, quia vado nuſquam tranſitus erat, facere inſtituit. Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miſcetur ad Bithyniam Tymbreti *o*) fluvio. inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem ſeſe effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piſcium adcolis ingentem vim praebet. Tranſgreſſis ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae a Peſſinunte obcurrere cum inſignibus ſuis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli et victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere ſe omen quum dixiſſet conſul, caſtra eo ipſo loco poſuit. poſtero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum eſt, ſed plus, quam mediterraneum celebre et frequens emporium. tria maria pari ferme diſtantia intervallo habet, Helleſpontum *p*), ad Sinopen, et alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui uſus contraxere. id tum deſertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium, invenerunt. Ibi ſtativa habentibus legati ab Epoſognato venerunt, nuncIantes, *Profectum eum ad regulos Gallorum nihil aequi impetraſſe. ex campeſtribus vicis agriſque frequentes demigrare, et cum conjugibus ac liberis, quae ferre atque agere poſſint* q), *prae ſe agentes portantesque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque ſitu ſeſe tueantur.*

XIX.

n) *et* del. *Gron. Crev.*
o) *Thymbri* Gron. Crev.
p) *ad Helleſpontum* Crev.
q) *poſſint* Gron. Crev.

XIX. Certiora poſtea Oroandenſium r) legati adtulerunt: *Toliſtobojorum civitatem Olympum montem cepiſſe; diverſos Tectoſagos alium montem, qui Magaba dicatur; petiſſe. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectoſagos depoſitis, armatorum agmine Toliſtobojis ſtatuiſſe auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon, et Combolomarus, et Gaulotus. Iis haec maxime belli ratio ſumendi fuerat, quod, quum montes editiſſimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quae ad uſum quamvis longi temporis ſubſicerent, taedio ſe fatigaturos hoſtem s) cenſebant. *Nam neque auſuros per tam ardua atque iniqua loca ſubire eos: et, ſi conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari poſſe. nec quietos, in radicibus gelidorum montium ſedentes, frigus, aut inopiam laturos.* Et quum ipſa altitudo locorum eos tutaretur, foſſam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos inſederant, circumjecere. Minima adparatus miſſilium telorum cura fuit, quod ſaxa adfatim praebituram aſperitatem ipſam locorum credebant.

XX. Conſul, quia non cominus pugnam, ſed procul locis obpugnandis, futuram praeceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium haſtarum, ſagittarum, glandiſque, et modicorum, qui funda mitti poſſent, lapidum paraverat. inſtructuſque miſſilium adparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme millibus locat caſtra. Poſtero die cum quadringentis equitibus et Attalo progreſſum eum, ad naturam montis ſitumque Gallicorum caſtrorum viſendum, equites hoſtium, duplex numerus, effuſi caſtris in fugam averterunt. occiſi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hoſtium extra munimenta proceſſit, tuto circumvectus montem, animadvertit, meridiana regione terrenos et placide adclivos ad quemdam finem colles eſſe, ad ſeptentrionem arduas et rectas prope rupes; atque, omnibus ferme aliis inviis, itinera tria eſſe: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno ſolis ortu, et ab aeſtivo occaſu. Haec contemplatus, eo die ſub ipſis radicibus poſuit caſtra.

r) *Oenoandenſium* Gron. s) *hoſtes* Gron. Crev.

postero die, sacrificio facto, quum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit, ipse cum maxima parte copiarum, qua aequissimum aditum praebebat mons, adscendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, et tuto possit, subire jubet. si qua periculosa et praerupta obcurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim adferre; sed obliquo monte ad se declinare, et suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab aestivo occasu erigere agmen. et Attali auxilia trifariam aequo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. Edictum praefectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant; opemque ferre, quo postulent res, properent.

XXI. Galli, duobus lateribus satis fidentes invia esse, ab ea parte, quae in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, inminentem viae minus mille passuum a castris, occupandum mittunt; eo se rati velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico intervallo velites eunt, et ab Attalo Cretenses sagittarii, et funditores, et Tralli, et *t*) Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede conlato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci proelium commissum est, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate et copia telorum. Procedente certamine, nihil jam aequi erat. scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela alia habebant, praeter gladios: quorum, quum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. sagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur: nec, quid agerent, ira et pavore obcaecatis animis, cer-

t) *et* del. *Gron. Creu.*

cernebant: et erant deprehenſi genere pugnae, in quod minime apti ſunt. Nam quemadmodum cominus, ubi in vicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant caeco inpetu, habent, velut ferae transfixae in ſuos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et ſunt ſuſa et candida corpora, ut quae numquam, niſi in pugna, nudentur: ita et plus ſanguinis e multa carne fundebatur, et foediores patebant plagae, et candor corporum magis ſanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. interdum infecta cute, ubi latior, quam altior, plaga eſt, etiam gloriosius ſe pugnare putant. Iidem, quum aculeus ſagittae aut glandis, abditae introrſus, tenui vulnere in ſpeciem urit, et ſcrutantes, quae vellant, telum non ſequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvae perimentis peſtis verſi, proſternunt corpora humi, ſic ut paſſim procumberent. Alii, ruentes in hoſtem, undique configebatur: et, quum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, et in dextra haſtas, quibus eminus utitur. gladio Hiſpanienſi eſt cinctus. quod ſi pede conlato pugnandum eſt, translatis in laevam haſtis, ſtringit gladium. Pauci ſupererant jam Gallorum. qui, poſtquam ab levi armatura ſuperatos ſe viderunt, et inſtare legionum ſigna, effuſa fuga caſtra repetunt, pavoris et tumultus jam plena: ut ubi feminae, puerique, et alia inbellis turba permixta eſſet. Romanos victores deſerti fuga hoſtium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui dederunt, eſcendiſſent *u*), poſtquam ad invia ventum eſt, flexere iter in partem montis, quae una habebat iter; et ſequi conſulis agmen, modico uterque intervallo, velut ex compoſito, coeperunt: quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. Subſidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſaepe uſui fuerunt: ut, primis forte deturbatis, ſecundi, et tegant pulſos, et integri pugnam excipiant. Conſul, poſtquam ad tumulos, ab levi armatura captos, prima

u) *aſcendiſſent* Gron. Crev.

signa legionum pervenerunt, respirare et conquiescere paullisper militem jubet; simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat; Et, *quum levis armatura tale proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspectari? Castra illis capienda esse, in quae compulsus ab levi armatura hostis trepidet.* Praecedere tamen jubet levem armaturam: quae, quum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia subficerent, haud segne id ipsum tempus consumserat. Jam castris adpropinquabant: et Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. obruti deinde omni genere telorum, quum, quo plures ac densiores erant, eo minus vani quidquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulsam in castra, vis ingens missilium telorum conjiciebatur: et, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum atque puerorum ploratibus, significabat. In eos, qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se conserti haerebant: nec diutius inpetum Romanorum sustinuerunt.

XXIII. Patentibus jam portis, priusquam inrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. ruunt caeci per vias, per invia; nulla praecipitia saxa, nullae rupes obstant: nihil praeter hostem metuunt. Itaque plerique praecipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. consul, castris captis, direptione praedaque abstinet militem: sequi pro se quemque, et instare, et perculsis pavorem addere jubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit. protinus ad persequendos hostes mittit: et ipse paullo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur; debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi caesi forent, aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. nec contineri suos a direptione castrorum valuit: praedaque eorum, iniquissima sorte, qui

u) *escendissent* Gron. Crev.

qui pugnae non interfuerant, facta est. Equites diu, ignari et pugnae et victoriae suorum, steterunt. deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis confectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes amfractus montium fugaque et caedes fuit; et magna pars rupibus inviis in profundae altitudinis convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum caesa, auctor est: Valerius Antias, qui magis inmodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis aetatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Consul, armis hostium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes jussit: et aut vendidit, quod ejus in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quam aequissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque: ante omnes Attalus, summo ceterorum adsensu. nam singularis ejus juvenis quum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paullo plus decem millia aberant. Ubi quum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos, cui custodiae centurio praeerat, et libidinis et avaritiae militaris. Is primo ejus animum tentavit. quem quum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat, vim fecit. Deinde, ad leniendam indignitatem injuriae, spem reditus ad suos mulieri facit; et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuncium ad suos mitteret. Locum prope flumen constituit; quo

duo

duo, ne plus, neceſſarii captivae cum auro venirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſervus inter captivos ejuſdem cuſtodiae erat. hunc nuncium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti et duo neceſſarii mulieris ad conſtitutum locum, et centurio cum captiva venit. ubi quum aurum oſtenderent, quod ſummam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua ſua, *ſtringerent ferrum, et centurionem penſantem aurum occiderent*, imperavit. Jugulati praeciſum caput ipſa involutum veſte ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priuſquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique, cujuſnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſſet, et injuriam corporis, et ultionem violatae per vim pudicitiae confeſſa viro eſt: aliaque (ut traditur) ſanctitate et gravitate vitae hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conſervavit.

XXV. Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagum oratores ad conſulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam conlocutus cum ſuis regibus eſſet. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in poſterum diem conſtituitur, locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorum et Ancyram eſt viſus. Quo quum conſul ad tempus cum praeſidio quingentorum equitum veniſſet, nec ullo Gallorum ibi viſo, regreſſus in caſtra eſſet, oratores iidem redeunt, excuſantes, religione objecta venire reges non poſſe. principes gentis, per quos aeque res tranſigi poſſet, venturos. Conſul ſe quoque Attalum miſſurum dixit. Ad hoc conloquium utrimque ventum eſt. trecentos equites Attalus praeſidii cauſſa quum adduxiſſet, jactae ſunt pacis conditiones. Finis rei quia abſentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti conſul regeſque eo loco poſtero die congrederentur. Fruſtratio Gallorum eo ſpectabat, primum ut tererent tempus, donec res ſuas, quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipſi conſuli, parum cauto adverſus conloquii fraudem, inſidiabantur.

Mille

Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerunt equites. Et succeſſiſſet fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi conſilium initum erat, ſtetiſſet fortuna. Pabulatores lignatoreſque Romani in eam partem, in qua conloquium futurum erat, ducti ſunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis praeſidium et ipſum pro ſtatione habituri erant, hoſti obpoſitum. ſuam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul, adfirmante Attalo, venturos reges, et tranſigi rem poſſe, profectus e caſtris, quum eodem, quo antea, praeſidio equitum quinque millia fere proceſſiſſet, nec multum a conſtituto loco abeſſet, repente concitatis equis cum inpetu hoſtili videt Gallos venientes. conſtituit agmen, et expedire tela animoſque equitibus juſſis primo conſtanter initium pugnae accepit, nec ceſſit. dein, quum praegravaret multitudo, cedere ſenſim, nihil confuſis turmarum ordinibus, coepit. poſtremo, quum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conſervandis praeſidii eſſet, omnes paſſim in fugam effuſi ſunt. tum vero inſtare diſſipatis Galli, et caedere: magnaque pars obpreſſa foret, ni ſtatio pabulatorum, ſexcenti equites, obcurriſſent. Ii, procul clamore pavido ſuorum exaudito, quum tela equoſque expediſſent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores a victis terror. et primo inpetu ſuſi Galli ſunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hoſtis Gallis erat; ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani ſeſſos ſequebantur. Pauci ergo effugerunt. captus eſt nemo: major multo pars per fidem violati conloquii poenas morte luerunt. Romani, ardentibus ira animis, poſtero die omnibus copiis ad hoſtem perveniunt.

XXVI. Biduum natura montis per ſe ipſum exploranda, ne quid ignoti eſſet, abſumſit conſul. tertio die, quum auſpicio operam dediſſet, deinde inmolaſſet, in quatuor partes diviſas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adverſus cornua Gallorum erigeret. Hoſtium quod roboris erat, Tectoſagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum

minum quinquaginta. equitatum (quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces et Morzi auxiliares in laevo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut aeque magna vis ad manum esset, curavit. Ubi adpropinquarunt, omnia eadem utrimque, quae fuerant in priore proelio, erant praeter animos, et victoribus ab re secunda auctos, et hostibus fractos: quia, etsi non ipsi victi erant, suae gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque a paribus initiis coepta res eumdem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum. nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus, vulnera accipiebant. Consul, jam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, et memoria Toliſtobojorum cladis territi, et inhaerentia corporibus gerentes tela, tessique et stando et vulneribus, ne primum quidem inpetum et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit. sed pauci intra munimenta sese *v*) recepere: pars major, dextra laevaque praelati, qua quemque inpetus tulit, fugerunt. victores, usque ad castra secuti, cecederunt terga: deinde in castris cupiditate praedae haeserunt. nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est. ceterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) cecederunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos praedamque recensuit; quae tanta fuit,

v) *Sic* Gron. Crev.

fuit, quantam avidiſſima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuiſſet annos, coacervare potuit. Galli, ex diſſipata paſſim fuga in unum locum congregati, magna pars ſaucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad conſulem miſerunt. Eos Manlius Epheſum venire juſſit. ipſe, (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit.

XXVIII. Dum haec in Aſia geruntur, in ceteris provinciis tranquillae res fuerunt. Cenſores Romae T. Quinctius Flamininus et M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt. princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor ſoli praeteriti ſunt, nemo curuli uſus honore. et in equitatu recenſendo mitis admodum cenſura fuit. Subſtructionem ſuper Aequimaelium in Capitolio, et viam ſilice ſternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi cenſerentur, ſenatum conſulerunt. decretum uti Romae cenſerentur. Aquae ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio conſule bello in Aſia cum Gallis perfecto, alter conſul M. Fulvius, perdomitis Aetolis, quum trajeciſſet in Cephalleniam, circa civitates inſulae miſit percunctatum, utrum ſe dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recuſarent. obſides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Neſiotae, Cranii, Palenſes x) et Samaei dederunt. Inſperata pax Cephalleniae adfulſerat; quum repente una civitas, incertum quam ob cauſſam, Samaei deſciverunt. Quia opportuno loco urbs poſita eſſet, timuiſſe ſe ajebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipſine ſibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exuerint, an jactata ſermonibus res apud Romanos perlata ad eos ſit, nihil comperti eſt: nili quod, datis jam obſidibus, repente portas clauſerunt; et ne ſuorum quidem precibus (miſerat enim ſub muros conſul ad tentandam miſericordiam parentum populariumque) deſiſtere ab incepto voluerunt. Obpugnari deinde, poſtquam nihil pacati reſpondebatur, coepta urbs eſt. ad-

per

x) *Pallenſes* Oron. Crev.

paratum omnem tormentorum machinarumque trans-vectum ab Ambraciae obpugnatione habebat: et opera, quae facienda erant, inpigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

XXIX. Nec ab Samaeis quidquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, praetermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes murum; altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes. et plerumque iis proeliis superiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Aegio et Patris et Dymis adciti. A pueris ii, more quodam gentis, laxis globosis, quibus ferme arenae inmixtis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes, exercebantur. itaque longius certiusque et validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo telo usi sunt. et est non simplicis habenae, ut Baliarica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans; sed, librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci adsueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eae fundae Samaeos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent; et se, cum Romanis stationibus pugnantes, quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same sustinuit. quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corporibus et animis essent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in occidentem vergit) muro superato, in forum pervenerunt. Samaei, postquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem. inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.

XXX. Consul, compositis rebus Cephallenia, praesidio Samae inposito, in Peloponnesum, jam diu arcessentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemoniis, trajecit. Aegium a principio Achaei concilii, semper con-

ven-

ventus gentis indicti sunt; seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quae Achaici concilii essent, in vicem conventus agerentur. et sub adventum consulis, Damiurgis civitatium, qui summus est magistratus, Aegium evocantibus, Philopoemen (praetor tum erat) Argos conventum edixit. quo quum adpareret omnes fere conventuros, consul quoque, quamquam Aegiensium favebat causae, Argos venit: ubi quum disceptatio fuisset, et rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant: quorum magna pars in maritimis Laconicae orae castellis, quae omnis ademta erat, habitabant. id aegre patientes Lacedaemonii, ut aliqua *y*) liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviso occupavere. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedaemonios. terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter. et castella omnia vicique, et exsules, quibus ibi domicilia erant, et Achaeos miserunt.

XXXI. Philopoemen praetor, jam inde ab initio exsulum causae et amicus, et auctor semper Achaeis minuendi opes et auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium querentibus dedit. decretumque, eo referente, factum est, *Quum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius et Romani Laconicae orae castella et vicos tradidissent, et, quum abstinere his ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus obpugnatus esset, caedesque ibi facta; qui ejus rei auctores adfinesque essent, nisi dederentur Achaeis, violatum videri foedus.* Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. Id imperium adeo superbum et indignum Lacedaemoniis visum

y) *aliquem* Gron. Crev.

sum est, ut, si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo jugum accepissent, ne, id quod jam diu moliretur, Philopoemen exsulibus Lacedaemonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemeni atque exsulibus erat, interfectis, decreverunt, renunciandam societatem Achaeis, legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedaemonem dederent; orarentque eum, ut veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omnium civitatium, quae ejus concilii erant, consensu bellum Lacedaemoniis indictum est. ne extemplo gereretur, hiems inpediit. Incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibus a z) mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit; jussuque ejus Elin concilio indicto, Lacedaemonii ad disceptandum adciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. cui consul, quum alia, satis ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, una denunciatione, ut bell oabstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem inposuit. Utrimque legatio missa Romam est. exsules quoque Lacedaemoniorum suam causam legationemque Achaeis injunxerunt. Diophanes et Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achaeorum fuerunt. qui, dissidentes in republica, tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus suis, quae decressent, agere liceret: libertatemque sibi inlibatam, cujus ipsi auctores essent, praestarent, Magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat: novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. ceterum responsum ita perple-

z) e Gron. Crev.

plexum fuit, ut et Achaei sibi de Lacedaemone permissum acciperent; et Lacedaemonii non omnia concessa iis interpretarentur. hac potestate inmodice Achaei ac superbe uli sunt.

XXXIII. Philopoemeni continuatur magistratus; qui veris initio, exercitu indicto, castra in finibus Lacedaemoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id feciſſent, pollicens, et illos nihil indicta causſa passuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. quos nominatim depopoſcerat, ipsi se ituros profeſſi sunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec causſam dixiſſent. ierunt alii etiam inlustres viri, et advocati privatis, et quia pertinere causſam eorum ad rempublicam censebant. Num quam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in fines, quia nihil aeque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope anteſignani exsules erant. Ii venientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto obcurrerunt. et primo laceſſere jurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur irae, ferociſſimi exsulum inpetum in Lacedaemonios fecerunt. Quum illi Deos et fidem legatorum testarentur, et legati et praetor submoveret turbas, et protegeret Lacedaemonios, vinculaque jam quosdam injicientes arceret, creſcebat tumultu concitato *a*) turba. Et Achaei ad ſpectaculum primo concurrebant *b*). deinde vociferantibus exsulibus, quae passi forent, et orantibus opem, adfirmantibusque simul, *Numquam talem occaſionem habituros, ſi eam praetermiſiſſent: foedus, quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis ſacratum fuiſſet, irritum per illos eſſe: priuſquam alio de integro foedere obligarentur, noxios puniendos eſſe;* accenſa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, saxa conjecit: atque ita septemdecim, quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti sunt: sexaginta tres postero die comprehenſi, a quibus praetor vim arcuerat, non quia sal-

a) *conoitata* Gron. *concita* Crev.

b) *concurrerunt* Gron. Crev.

vos vellet, sed quia perire caussa indicta nolebat, objecti multitudini iratae, quum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, et traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu injecto, Lacedaemoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum, uti, quae servitia tyranni liberassent; (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achaeis jus esset. Lycurgi leges moresque abrogarent. Achaeorum adsuescerent legibus institutisque. ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec aegrius passi sunt, quam exsules reduci. Decretum Tegeae in consilio communi Achaeorum de restituendis iis factum est. et, mentione inlata, externos auxiliares dimissos, et Lacedaemoniis adscriptos (ita enim vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos; priusquam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis, et comprehendere id genus hominum, et vendere jure praedae placuit. Multi comprehensi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonii diruerant. Et ager Belbinates *c*), quem injuria tyranni Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achaeorum, quod factum erat, Philippo Amyntae filio regnante. Per haec velut enervata civitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos adsueverant, sublata.

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achaeos Lacedaemonioque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum caussa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, quum M. Aemilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, dejecisset. Praetores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Clau-

c) *Belbinites* Gron. Crev.

Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eique et collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in aedem Herculis signum Dei ipsius ex decemvirorum responso, et sejuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clipea aurata *d*) ab aedilibus curulibus, P. Claudio Pulchro *e*) et Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. et aedilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant) posuit. collega ejus A. Caecilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis quum inissent *f*), de republica, deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia et Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. comparare inter se, aut sortiri jussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut sociis Latini nominis quina dena millia peditum, imperarent, et mille et *g*) ducentos equites. Messallae Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Praetores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina jurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit. e Gallia legiones, quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios traduci: et qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: et classem, quae ibi esset, Romam reducere M. Sempronium propraetorem. Hispaniis legiones singulae, quae tum in iis provinciis erant, decretae, et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum

d) *aerata* Gron. Crev.
e) *Pulchro* del. *Gron. Crev.*
f) *iniissent* Gron. Crev.
g) *et* del. *Gron. Crev.*

pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebrae obortae fuerant. et novemdiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex senatusconsulto, quod factum erat priore anno *h*), censores Romae censeri coëgissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret; et, si qui prius duxissent, ut habere eas, et ante eam diem nati, uti justi sibi liberi haeredesque essent. utraque res inpetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit, uti iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent, edocti, populi esse, non senatus jus suffragium, quibus velit, impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quinctio, lustrum condidit. censa sunt *i*) civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo *k*). Lustro perfecto, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Hieme ea, qua haec Romae gesta sunt, ad Cn. Manlium, consulem primum, deinde pro consule, hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quae cis Taurum montem incolunt, conveniebant. et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita laetior sociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populantes inferret. itaque, ut quibus libertas, Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas, pro suis quaeque facultatibus, adtulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipsis Gallis, ut pacis

h) *quod priore anno factum erat* Gron. Crev.

i) *sunt* del. *Gron. Crev.*

k) *trecenta octo* Gron. Crev.

pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Huic sexcenta *l)* talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, quum Eumenes rex veniisset, tum daturum iis leges. civitatium legationes cum benignis responsis, laetiores etam quam venerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione foedere jussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. mille et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quae una in iis locis regio tenebatur praesidio. Adpropinquanti praefectus praesidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem praesidio decessum est. A Perga, L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda *m)*, ad reliquum pecuniae ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve* n) *bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve, qui sub ditione ejus erunt, transire finito: neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani sociique Antiocho, et iis, qui sub imperio ejus erunt, praestent. Belli gerendi jus Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem usque ad Tanaim amnem, et a valle Tauri usque ad juga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma es-*

l) *Ei ducenta* Gron. Crev. n) *sociisque* Gron.
m) *Oenoanda* Gron.

ferto, ex iis oppidis, agris, castelliſque, quibus excedat. ſi qua extulit, quae quoque oportebit, recte reſtituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quae regno abſcedunt, cum rege Antiocho intraque fines ejus regni ſunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos ſocioſque ſunt, iis jus abeundi manendique eſto. Servos ſeu fugitivos, ſeu bello captos, ſeu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis ſociiſque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaque earum: neve plures, quam decem naves actuarias, (nulla quarum o) *plus quam triginta remis agatur) habeto: neve monerem ex belli cauſſa, quod ipſe inlaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam, ſi qua navis pecuniam, ſtipendium, aut legatos, aut obſides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quae ſub ditione populi Romani ſunt, Antiocho regi jus ne eſto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum ſociorumve quae aedes aedificiaque intra fines regni Antiochi ſunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum ſociorumve ſunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio eſto. Si quid ablatum eſt, id conquirendi, cognoſcendi, repetendique jus item eſto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et* p) *ex iis praeſidia deducito; utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos penſionibus aequis, (talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat) et tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: et pro frumento, quod aeſtimatione fiat, talenta centum viginti ſeptem. Obſides Romanis viginti dato, et triennio mutato; ne minores octonum denum annorum, neu majores quinum quadragenum. Si qui ſociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus eſto; dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controverſias inter ſe jure ac judicio diſceptanto, aut, ſi utriſque placebit, bello.* De Hannibale

o) *quarum* del. *Gron. Crev.* p) *et* del. *Gron. Crv.*

bale Poeno, et Aetolo Thoante, et Mnasimacho Acarnane, et Chalcidensibus Eubulida et Philone, dedendis, in hoc quoque foedere adscriptum est. et ut, si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo foedere fieret.

XXXIX. Consul juravit in hoc foedus. ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. et Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur; quaeque ibi naves regiae essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum *q*) eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius quum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde causas civitatium, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quae stipendiariae regi Antiocho fuerant, et cum populo Romano senserant, iis inmunitatem dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut stipendiariae Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt. nominatim praeterea Colophoniis, qui in Notio habitant, et Cymaeis, et Mylasenis inmunitatem concesserunt. Clazomeniis, super inmunitatem, et Drymusam insulam dono dederunt: et Milesiis, quem sacrum adpellant, agrum restituerunt: et Iliensibus Rhoeteum et Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. eadem et Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque, et Smyrnaeos, et Erythraeos, pro singulari fide, quam eo bello praestiterunt *r*), et agro donarunt, et in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus et

ager,

q) *Telmessum* Gron. Crev. r) *praestiterant* Crev.

ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis adfirmata, quae data priore decreto erant; Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum amnem, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asia Phrygiam utramque, (alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant) et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt: et Lycaoniam, et Milyada, et Lydiam, et nominatim urbes Tralles, atque Ephesum, et Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos quum esset; quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est, integra res ad senatum rejicitur.

XL. His foederibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denunciavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenaeum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam trajecit. inde, per Chersonesum modicis itineribus grave praeda omnis generis agmen trahens, Lysimachiae stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana quem vocant, inde postero die Cypsela pervenit. a Cypselis via decem millium fere silvestris, angusta, confragosa excipiebat, propter cujus difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus. et praecedere una jussa, altera magno intervallo cogere agmen, media inpedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaque alia praeda. Itaque, quum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii, et Caeni, et Maduateni, (et Coreli s), ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum, eum scisse, non alia, quam per Thraciam, redituros Romanos, et quam

s) *Coeletae* Gron. Crev.

quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum adpropinquantes, inpedimenta et sarcinas invadunt. caesisque custodibus, partim ea, quae in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Unde postquam clamor primum ad eos, qui, jam ingressi saltum, sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum simul pluribus locis proelium conseritur. Thracas praeda ipsa inpeditos oneribus, et plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes, ad caedem praebet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos obcursantibus *t*), et latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta, pugnantibus inpedimento sunt: alibi praedo, alibi praedae vindex cadit. Prout locus iniquus aequusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus, obcurrerant) varia pugnae fortuna est. multi utrimque cadunt. Jam nox adpetebat, quum proelio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis praedae habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit: pars altera ad custodiam inpedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu, quam moverent, primis se conjungunt. In eo proelio, quum et inpedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. inde Aeniorum fines praeter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolae, templum superant. Aliae angustiae circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosae, quam priores: sed, quia nihil sil-

vestre

t) *incursantibus* Gron. Crev.

veſtre circa eſt, ne latebras quidem ad inſidiandum praebent. Huc ad eamdem ſpem praedae Thrauſi (gens et ipſa Thracum) convenere: ſed, quia nudae valles, procul ut conſpicerentur anguſtias obſidentes, efficiebant, minus terroris tumultuſque fuit apud Romanos. quippe etſi iniquo loco, proelio tamen juſto, acie aperta, conlatis ſignis dimicandum erat. Conferti ſubeuntes cum clamore, inpetu facto, primum expulere loco hoſtes; deinde avertere. fuga inde caedeſque, ſuis ipſos inpedientibus anguſtiis, fieri coepta eſt. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren adpellant) poſuerunt caſtra. poſtero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manſerunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipſis, partim ex navibus ſuis, quae cum omnis generis commeatu ſequebantur. Ab ſtativis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum eſt. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etſi non infeſtum, ſuſpectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam cauſſam, quam quod praedae minus. quod peteretur, fuerat. Quamquam tum quoque Claudius auctor eſt, ad quindecim millia Thracum, praecedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae obcuriſſe. quadringentos equites fuiſſe Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hoſtes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupiſſe. eumdem mox, quum jam Mutines, in medio elephantis conlocatis, in cornua equitibus diſpoſitis, manum cum hoſte conſeruiſſet, terrorem ab tergo praebuiſſe. atque inde turbatos equeſtri velut procella hoſtes ad peditum agmen non acceſſiſſe. Cn. Manlius per Macedoniam in Theſſaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam quum perveniſſet, nondum adeo hiberno contemto mari, ut trajicere auderet, Apolloniae hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius conſul ex Liguribus ad magiſtratus ſubrogandos Romam venit, nulla, memorabili in provincia re geſta, ut ea probabi-

lis

lis morae cauſſa eſſet, quod ſolito ſerius ad comitia veniſſet. Comitia conſulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Kalendas Martias. creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Poſtero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Maſſiliota *u*) Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Craſſipes. Comitiis perfectis, quas provincias praetoribus eſſe placeret, retulit ad ſenatum conſul. decreverunt duas Romae. juris dicundi cauſſa; duas extra Italiam, Siciliam et Sardiniam; duas in Italia. Tarentum et Galliam. et extemplo, priuſquam inirent magiſtratum, ſortiri juſſi. Ser. Sulpicius turbanam, Q. Terentius peregrinam eſt ſortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Karthaginienſes pulſaſſe dicebantur, juſſu M. Claudii praetoris urbis per fetiales traditi ſunt legatis, et Karthaginem avecti. In Liguribus magni belli, et gliſcentis in dies magis, fama erat. itaque conſulibus novis, quo die de provinciis et de republica retulerunt, ſenatus utriſque *v*) Ligures provinciam decrevit. Huic ſenatuſconſulto Lepidus conſul intercedebat, *Indignum eſſe* praedicans, *conſules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium et Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alteram in Aſia, velut pro Philippo atque Antiocho ſubſtitutos, regnare. Si exercitus in his terris eſſe placeat, conſules iis potius, quam privatos, praeeſſe oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non ſit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus eſſet: ſicut M'. Acilio L. Scipio conſul, L. Scipioni* x) *M. Fulvius et Cn. Manlius ſucceſſiſſent conſules; ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium conſules debuiſſe ſuccedere. nunc certe, perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Aſia, devictis Gallis, aut conſules ad exercitus conſulares mitti, aut reportari legiones*

u) *Maſſaliota* Gron. *Maſſa* Crev.

v) *utrique* Gron. Crev.

x) *L. Scipio conſul, L. Scipioni* l. *L. Scipioni conſulibus* Gron.

nes inde, reddique tandem reipublicae debere. Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

XLIII. Inimicitiae inter M. Fulvium et M. Aemilium consulem erant: et super cetera Aemilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera, ducebat *y*). itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus introduxit. Qui *sibi, quum in pace essent, imperataque a z) prioribus consulibus fecissent, et eadem praestare obedienter M. Futvio parati essent, bellum inlatum* questi, *agros primum depopulatos, terrorem direptionis et caedis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde et obpugnatos se, et omnia exempla belli edita in se, caedibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos, bona ademta, et, quod se ante omnia moveat, templa lota urbe spoliata ornamentis. simulacra Deum, Deus immo ipsos, convulsos ex sedibus suis, ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent. Ambraciensibus superesse* a). Haec querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit: qui, *veterem et obsoletam vivm ingressos Ambracienses*, dixit. *Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M.* b) *Fulvium ab Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur. Ambraciam obpugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit; Ambraciam captam, signaque, quae ablata criminantur, et cetera spolia ejus ur-*

y) *dicebat* Crev.
a) *non superesse* Gron.
z) *a* del. Crev. Crev.
b) *M.* del. Gron. Crev.

urbis ante currum laturus, et fixurus in postibus suis. Nihil est, quod se ab Aetolis separent. eadem Ambracienſium et Aetolorum cauſſa eſt. Itaque collega meus vel in alia cauſſa inimicitias exerceat, vel, ſi in hac utique mavult, retineat Ambracienſes ſuos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambracienſibus, nec de Aetolis decerni quidquam, abſente M. Fulvio, patiar.

XLIV. Quum Aemilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, inſimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne conſule inimico Romam veniret *e)*; certamine conſulum biduum abſumtum eſt. nec praeſente Flaminio decerni quidquam videbatur poſſe. Captata occaſio eſt, quum aeger forte Flaminius abeſſet; et, referente Aemilio, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut Ambracienſibus omnes ſuae res redderentur: in libertate eſſent, ac legibus ſuis uterentur: portoria, quae vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac ſocii Latini nominis eſſent. Signa aliaque ornamenta, quae quererentur ex aedibus ſacris ſublata eſſe, de iis, quum M. Fulvius Romam reverſiſſet, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii cenſuiſſent, fieri.* Neque his contentus conſul fuit, ſed poſtea per infrequentiam adjecit ſenatuſconſultum *d) Ambraciam non videri vi captam eſſe.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis peſtilentia urbem atque agros vaſtabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati conſules, et delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti ſunt: vetereſque omnes dimiſerunt. Poſt conſulum profectionem Cn. Manlius proconſul Romam venit, cui quum ab Ser. Sulpicio praetore ſenatus ad aedem Bellonae datus eſſet, et ipſe, commemoratis rebus ab ſe geſtis, poſtulaſſet, ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, ſibique triumphanti urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo, et L. Aemilius Paullus.

XLV. *Legatos ſeſe Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendae cauſſa, foederiſque et legum, quae cum L. Sci-*

e) rediret Gron. Crev. *d) ſenatuſconſulto* Gron. Crev.

L. Scipione inchoatae fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis excipere: sed illum, cognita fraude consulis, quum saepe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. Cupientem transire Taurum aegre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admovisse tamen exercitum, et prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Quum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallograecos: cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi jussu, bellum inlatum. quod quem umquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Poenorum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populum jussisse. saepe legatos ante missos, res repetitas, postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum, et non tuum privatum latrocinium ducamus e)? At eo ipso contentus fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumseras: an et per omnes amfractus viarum, quum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiae, Lycaoniaeque, et Phrygiae recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis aeque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco aequo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, poenas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes, nobis objecerunt.

XLVI. *Nolite* f) *nomen tantum existimare mixtum esse Gallograecorum. multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum*

e) *dicamus* Gron. Crev. f) *Nolito* Gron.

tum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc rediisset? Bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pene hostium aciem subjecit. ut g) *non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerunt* h). *Quid igitur incidit? Magna fortuna populi Romani est, magnum et terribile nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope adtoniti erant, tantae corporum moles. Fundis sagittisque in fugam consternati sunt: gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut apium examina, ad crepitum primum missilium avolavere. At, Hercule, nos iidem, (admonente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, caesi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paullo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, periisset, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaeque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paullo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale, et Poenis, et Syphace, triumphus datus. et minima illa, quum jam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt, quibus nunciandum esset: ipsis utique regibus nunciaretur; an satis esset, ad praesidium aliquod nunciari? Vultis ergo haec omnia pollui et confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? fiat (pace Deum dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora vestra. Num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Graeciam atque Asiam volebant. tamen perseverantibus vobis, Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo*

a

g) *ut, si* Gron. Crev.

h) *potuerint* Gron. Crev.

a vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.

XLVII. Talis oratio Furii et Aemilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. *Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, Patres conscripti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum, hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem legatis, si Diis placet, quod consilium* i) *dispensandae cohonestandaeque victoriae imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis conlatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo fraudor; sed causam apud vos, Patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis, dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit. nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter, dixerunt. non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Non sum postulaturus a vobis, Patres conscripti, ut, quae communiter de inmanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remota* k) *universae gentis infamia atque invidia, per se ipsos aestimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiae civitates omnes adessent, et illos potius querentes, quam me accusantem, audire-*

i) *concilium* Gron.

k) *qui terras has incolunt, existimetis. Gallos remota etc.* Gron. Crev.

diretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiae urbes, et quaerite, utra l) graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties praedae abactae, referant: quum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis: et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.

XLVIII. Qui longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: et, quidquid est terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non vestro, adjecissetis. At enim sunt quidem ista vera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt: nec ideo populus Romanus his bellum indixit, aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione vestra Graecia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret; et hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alias agro multatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curae vestrae censetis esse, ut pacem terra marique habeant. An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quae dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego haec ita argumentor; tamquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te, L. Scipio adpello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati jus, collegae majestatem, et apud fratrem consulem, et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? ceciderit is? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et m) senatus decreverat,

l) utrum a Gron. Crev. m) et l. bis Gron.

et populus jusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus praesidia fuissent. ex quibus, praeter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et cum quo nominatim foedus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua caussa quum Galli ante omnes fuissent, et reguli quidam, et tyranni; ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: et Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi: et, postquam indomitos atque inplacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. Nunc, quoniam susceptí belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo considerem equidem caussae meae, etiamsi non apud Romanum, sed apud Karthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quae ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniae subjicit ea, quae Dii comprobaverunt, et in sollemnibus verbis habet, quum supplicationem aut triumphum decernit? Quod bene ac feliciter rempublicam administrarit; *si nollem, si grave, ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut Diis inmortalibus honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium adscenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum. negaretis hoc mihi cum Diis inmortalibus?*

XLIX. *Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo aequiore potuerim dimicare? Quum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent, et moenibus se tenerent? nempe obpugnandi erant. Quid? ad Thermopylas aequone loco M'. Actlius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quinctius dejecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem et emollitum amoenitate Asiae, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feri-*

tate

tate animorum, et robore corporum, huiene tantae victoriae triumphum negatis? Caeca invidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, conrumpere honores ac praemia earum. mihi, quaeso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et culta ex silvestribus facere potui, et praestare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem admitteremus, haerent. Quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus hostis nos esset, duae simul acies primi et novissimi agminis haerentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt; hoc, si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meae totus exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem; tamen proconsul n) *triumphum in Thracia duobus proeliis merueram. Sed jam dictum satis est. quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti.*

L. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus adnisi sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru et laurea, privatus inhonoratusque, urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Obpressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus majus et cum majore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt,

n) *proconsul* del. Gron. Crev.

xerunt, id, prout cujuſque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis; ſed univerſam civitatem, quae id pati poſſet, incuſabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; ſi quidem victa Karthago victum Hannibalem in exſilium expuliſſet; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non poſſit: nihil tamen aequandae libertatis eſſe, quam potentiſſimum quemque poſſe dicere cauſſam. Quid autem tuto cuiquam, nedum ſummam rempublicam, permitti, ſi ratio non ſit reddendā? qui jus aequum pati non poſſit, in eum vim haud injuſtam eſſe.* Haec agitata ſermonibus, donec dies dicendae cauſſae venit. nec alius antea quiſquam, nec ille ipſe Scipio conſul cenſorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum eſt deductus. Juſſus dicere cauſſam, ſine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab ſe geſtis eſt exorſus, ut ſatis conſtaret, neminem umquam neque melius, neque verius laudatum eſſe. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo geſta erant: et aurium faſtidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis vetera luxuriae crimina Syracuſanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, quam ad fidem praeſentium criminum retuliſſent; ſuſpicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accuſarunt. *Filium captum ſine pretio redditum, omnibuſque aliis rebus Scipionem, tamquam in ejus unius manu pax Romana bellumque eſſet, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum conſuli, non legatum, in provincia fuiſſe; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hiſpaniae, Galliae, Siciliae, Africae jampridem perſuaſum eſſet, hoc Graeciae Aſiaeque et omnibus ad orientem verſis* o) *regibus gentibuſque adpareret; unum hominem caput columenque imperii Romanii eſſe: ſub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: natum* p) *ejus pro decretis Patrum, pro populi juſſis eſſe.* infamia intactum invidia, qua poſſunt, urguent.

o) *verſus* Gron. Crev. p) *natus* Gron. Crev.

quent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est. ubi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit: silentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, tribuni plebis, vosque Quirites, cum Hannibale et Karthaginiensibus signis conlatis, in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque, quum hodie litibus et jurgiis superfederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem optimum maximum Junonemque et Minervam ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et saepe alias, egregie reipublicae gerendae mentem facultatemque dederunt. Vestrum quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes principes habeatis. ita, si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis praecessi.* Ab Rostris in Capitolium ascendit. simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis, praeter servilem comitatum et praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa Deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione verae magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Karthaginiensibus urbem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni inluxit. post quem quum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta, in Literninum concessit; certo consilio, ne ad caussam dicendam adesset. Major animus et natura erat, ac majori fortunae adsuetus, quam ut reus esse sciret, et submittere se in humilitatem caussam dicentium. Ubi dies venit, citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum caussae *q*) esse, cur abesset, excusabat. quam excusationem quum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad caussam dicendam arguerent, qua judicium et tribunos plebis et concionem re-

q) *caussam* Gron. Crev.

liquisset; et, quibus jus de se dicendae sententiae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos* r) *septendecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prehenderent eum, et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum, ad caussam dicendam, mittere non audeamus?* Tribuni plebis, adpellati ab L. Scipione, ita decreverunt, *Si morbi caussa excusaretur, sibi placere, accipi eam caussam, diemque a collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit: *Quum L. Scipio excuset morbum esse caussae* s) *fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, priusquam Romam rediisset, accusari non passurum. tum quoque, si se adpellet, auxilio ei futurum, ne caussam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu perveniisse, ut sub Rostris reum stare, et praebere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi, sit.*

LIII. Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae, Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Karthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriae L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis subcumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus umquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri perveniunt: ubi, si non venerabilis, inviolata saltem, senectus eorum confidat?* Movit et decretum, et adjecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: et, deli-

r) *annis* Gron. Crev. s) *causam* Gron. Crev.

deliberaturos se, quid sui juris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitae, quam postrema, fuit: quia in juventa bella assidue gesta: cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adjicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi. quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo adlatrare ejus magnitudinem solitus erat. hoc auctore existimantur Petillii et, vivo Africano, rem ingressi, et, mortuo, rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, jubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub ejus imperio fuerunt; quod ejus in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quaerere de iis, qui praetores nunc sunt?* Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant: senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio,

quem magis pro se, quam adversus legem, dicturum adparebat, dissuasor processit. is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. *Parum enim suisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. Et Karthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur, et frater insuper, accessio invidiae, mactetur.* M. Cato suasit rogationem, (exstat oratio ejus de pecunia regis Antiochi) et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, uti rogassent, jusserunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres jusserunt. Ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho erat, in funere quoque ante lectum isse, memoriae prodiderint, et ad portam Capenam multum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum eumdem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio; simul et delata et recepta nomina legatorum ejus, A. et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris: et, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribae quoque duo et accensus, L. Hostilius, et scribae, et accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio, et A. Hostilius legatus, et C. Furius damnati: *Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit; A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria: Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta* t). Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. in

t) *auri centum triginta argenti ducenta pondo* Gron. Crev.

in L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium ſcriptoris, eſſe in ſumma auri atque argenti. Similius enim veri eſt, argenti, quam auri, majus pondus fuiſſe; et potius quadragies, quam ducenties quadragies, litem aeſtimatam: eo magis, quod, tantae ſummae rationem etiam ab ipſo P. Scipione requiſitam eſſe in ſenatu, tradunt: librumque rationis ejus, quum Lucium fratrem adferre juſſiſſet, inſpectante ſenatu ſuis ipſum manibus concerpſiſſe; indignantem, quod, quum bis millies in aerarium intuliſſet, quadragies ratio ab ſe poſceretur. ab eadem fiducia animi, quum quaeſtores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, popoſciſſe claves, et ſe aperturum aerarium dixiſſe, qui, ut clauderetur, effeciſſet.

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitae, dieque dicta, morte, funere, ſepulcro, in diverſum trahunt: ut, cui famae, quibus ſcriptis adſentiar, non habeam. Non de accuſatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixiſſe ſcribunt: non de tempore, quo dicta dies ſit; non de anno, quo mortuus ſit: non ubi mortuus, aut elatus ſit. Alii Romae, alii Literni et mortuum, et ſepultum: utrobique monumenta oſtenduntur et ſtatuae, Nam et Literni monumentum monumentoque ſtatua ſuperinpoſita fuit, quam tempeſtate disjectam nuper vidimus ipſi. Et Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres ſtatuae ſunt: quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur eſſe, tertia poëtae Q. Ennii. Nec inter ſcriptores rerum diſcrepat ſolum, ſed orationes quoque, ſi modo ipſorum ſunt, quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter ſe. Index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet: ipſa oratio ſine nomine eſt accuſatoris. nebulonem modo, modo nugatorem adpellat, Ne Gracchi quidem oratio aut Petiliorum, accuſatorum Africani, aut diei, dictae Africano ullam mentionem habet. Alia tota ſerenda fabula eſt Gracchi orationi conveniens: et illi auctores ſequendi ſunt, qui quum L. Scipio et accuſatus, et damnatus ſit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuiſſe Africanum tradunt. quo poſt famam de fra-

trls

tris casu adlatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam; et, quum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore ejus viatorem: et tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim fecisse. Hinc *u)* enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem: et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni pollicetur *v)*, adjicit, tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri et tribuniciam potestatem, et rempublicam esse. Sed ita hanc unam inpotentem ejus injuriam invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere. prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Jovis optimi maximi exiret.

LVII. Haec, vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre conlocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit, et nupserit: an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, juravisse, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere; nec se gratiae quaerendae causa quidquam facere. sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem ejus duci non passurum.* Senatum, eo die forte coenantem in Capitolio, consurrexisse, et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse, filiam se minorem desponsse. quum illa, muliebriter indignabunda, nihil de

u) *Haec* Gron. Crev. v) *polliceretur* Gron. Crev.

de communi filia secum consultatum, adjeciſſet, non, ſi Ti. Graccho daret, expertem conſilii debuiſſe matrem eſſe; laetum Scipionem tam concordi judicio, ipſi deſponſam reſpondiſſe. haec de tanto viro, quamquam et opinionibus, et monumentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Judiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hoſtilius et Furius damnati, praedes eodem die quaeſtoribus urbanis dederunt. Scipio, quum contenderet, omnem, quam accepiſſet, pecuniam in aerario eſſe, nec ſe quidquam publici habere, in vincula duci eſt coeptus. P. Scipio Naſica tribunos adpellavit; orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliae gentis, ſed propriae familiae ſuae. *Parentes ſuos et P. Africanum ac L. Scipiones, qui in carcerem duceretur, fuiſſe Cn. et P. Scipionis, clariſſimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hiſpania, adverſus multos Poenorum Hiſpanorumque et duces et exercitus, nominis Romani famam auxiſſent, non bello ſolum, ſed quod Romanae temperantiae fideique ſpecimen illis gentibus dediſſent, ad extremum ambo pro republica* x) *morte obcubuiſſe. quum illorum tueri gloriam poſteris ſatis eſſet, P. Africanum tantum paternas ſuperaviſſe laudes, ut fidem fecerit, non ſanguine humano, ſed ſtirpe divina fatum ſe eſſe. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quae in Hiſpania, quae in Africa, quum legatus fratris eſſet, geſſiſſet, praetereantur) conſulem et ab ſenatu dignum viſum, cui extra ſortem Aſia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur; et a fratre, cui poſt duos conſulatus cenſuramque et triumphum legatus in Aſiam iret. Ibi, ne magnitudo et ſplendor legati laudibus conſulis obficeret, forte ita inciſſe, ut, quo die ad Magneſiam ſignis conlatis L. Scipio Antiochum devicisſet, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abeſſet. Non fuiſſe minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa eſſet pugnatum. Hannibalem eumdem fuiſſe inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita geſtum eſſe, ut ne fortunam quidem quiſquam criminari poſſit. In pace crimen quaeri. eam dici veniſſe.*

x) *republica* l. *populo Romano* Gron. Crev.

veniſſe. Hic decem legatos ſimul argui, quorum ex conſilio data pax eſſet. quin exſtitiſſe ex decem legatis, qui Cn. Manlium accuſarent: tamen non modo ad criminis fidem, ſed ne ad moram quidem triumphi eam accuſationem valuiſſe.

LIX. *At, Hercule, in Scipione ipſas leges pacis, ut nimium adcommodatas Antiocho, ſuſpectas eſſe. integrum enim ei regnum relictum: omnia poſſidere eum victum, quae ante bellum ejus fuerint: auri et argenti quum vim magnam habuiſſet, nihil in publicum relatum, omne in privatum verſum. An non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis quantum non decem aliis triumphis, ſi omne in unum conferatur, ſit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Aſiam omnem et proxima Europae tenuiſſe Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum ſit, a Tauro monte in Aegaeum uſque prominens mare, quot non urbes modo, ſed gentes amplectatur, omnes ſcire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, uſque ad Tauri montis juga Antiocho ademtam, expulſo in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, ſi gratuita pax eſſet, plus adimi ei potuiſſe? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam. nec Quinctio crimen quaeſitum: non enim habuiſſe eum Africanum fratrem; cujus quum gloria prodeſſe L. Scipioni debuiſſet, invidiam nocuiſſe. Tantum auri argentique judicatum eſſe in domum L. Scipionis inlatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non poſſet. Id ubi ergo eſſe regium aurum? ubi tot haereditates acceptas? In domo, quam ſumtus non exhauſerint, exſtare debuiſſe novae fortunae cumulum. At enim, quod ex bonis redigi non poſſit ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos et latrones vir clariſſimus inclidatur, et in robore et tenebris exſpiret: deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliae magis familiae, quam urbi Romanae, fore erubeſcendum.*

LX. Adverſus ea Terentius praetor rogationem Petilliam, et ſenatuſconſultum, et judicium de L. Scipione factum recitavit: ſe, ni referatur pecunia in publicum, quae

quae judicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci jubeat. Tribuni quum in consilium secessissent, paullo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronunciavit, *praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum sit, redigatur, se non intercedere praetori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiae devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit) non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem* y) *in carcere et in vinculis esse, mittique eum se jubere.* Tanto adsensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est, quantae summae damnatus fuerat. Coniata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni; ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit, quae necessaria ad cultum erant, redemta ei a proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in praetorem, et consilium ejus, et accusatores.

y) *L. Scipionem* del. *Crev.*

EPITOME LIBRI XXXIX

M. Aemilius consul, Liguribus subactis, viam a Placentia usque ad Ariminum perductam Flaminiae junxit. Initia luxuriae, introducta ab exercitu Asiatico, referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Graecum, et quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, quum

ad

ad ingentis turbae conjurationem perveniſſet, a conſule inveſtigatum, et multorum poena ſublatum eſt. A cenſoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus eſt ſenatu L. Quinctius Flamininus, T. Quinctii frater, eo quod, quum Galliam provinciam conſul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Poeno, quem amabat, ſcorto nobili, Gallum quemdam ſua manu occiderat: ſive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis ſecuri percuſſerat, rogatus a meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Exſtat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni deceſſit. Et, tamquam jungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a Pruſia Bithyniae rege, ad quem, victo Antiocho, confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad expoſcendum illum T. Quinctium Flamininum miſerant, veneno ſibi mortem conſcivit. Philopoemen quoque, dux Achaeorum, vir maximus, a Meſſeniis interemtus veneno, quum ab iis bello captus eſſet. Coloniae Potentia, et Piſaurum, et Mutina, et Parma deductae ſunt. Praeterea res adverſus Celtiberos proſpere geſtas, et initia cauſſaſque belli Macedonici continet; cujus origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat, regnum ſuum imminui a Romanis, et quod cogeretur, a Thracibus aliiſque locis praeſidia deducere.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIX

Dum haec (ſi modo hoc anno acta ſunt) Romae aguntur, conſules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hoſtis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem diſciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Aſia, et amoenitate urbium, et copia terreſtrium maritimarumque rerum, et mollitia hoſtium regiiſque opibus, ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. praecipue ſub imperio Cn. Manlii ſolute ac negligenter habiti

habiti sunt. itaque asperius paullo iter in Thracia, et exercitatior hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quae militem excitarent: loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat, et ex praeoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, et velox, et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: obpugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio, quae parsimonia adstringeret milites, praedae haud multum praeberet. Itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, praeter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat umquam cum iis vel materia belli, vel causa; quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant. nec tamen in discrimen summae rerum pugnabatur.

II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit: ea quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductae legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia ademta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis. et. quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deusit depopulatusque est. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus proeliis fatigavit: postremo coactos in aciem descendere justo proelio de-

vicit: in quo et *a*) aedem Dianae vovit. Subactis eis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates *b*) Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Aemilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit; viamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Arimînum perduxit. Proelio ultimo, quo cum Liguribus signis conlatis conflixit, aedem Junoni Reginae vovit. Haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romae apud senatum, rejectique ad consulem Aemilium; cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito, tenuerunt cautam. arma reddere *c*) Cenomanis, decedere provincia praetor jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. his querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos conquireret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve ejus apud se censum esse, probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Aetolia rediit. isque *d*), ad aedem Apollinis in senatu quum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis differuisset, petiit a Patribus, ut aequum censerent, ob rempublicam bene ac feliciter gestam, et Diis inmortalibus honorem haberi jubere, et sibi triumphum decernere. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut*

a) *et* del. *Gron. Crev.*
b) *Briniates* Gron.
c) *reddita* Gron. Crev.
d) *itaque* Gron. Crev.

ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis jacturam facere. Senatum etiam praesente consule, quod vellet, decreturum. M. Fulvius: *Si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et Deorum immortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum praeda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, quum sint nobilissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse aequi exspectare, qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factum ad aerarium detulerit,* Ambraciam non videri vi captam; *quae aggere ac vineis obpugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, quum jam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit; ubi plus tria millia hostium sint caesa. Jam de Deorum immortalium templis, spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices adtulerit? Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatium ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se et Patres conscriptos orare, et ab tribunis* e) *petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.*

V. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegae plurimum oratio movit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii ejus potestate et sacratis legibus esse. Suo quemque judicio et homines odisse aut diligere, et res probare aut improbare debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato consuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminisse; tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci; et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne*

e) *tribuno* Crev.

hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriae ac posteritati mandetur, ejusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse reipublicae, alterum alienas et mandatas exercuisse. His victus castigationibus tribunus, quum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum gratias Patribus conscriptis egisset, adjecit; *Ludos magnos se Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse. in eam rem sibi centum* f) *pondo auri a civitatibus conlatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni juberent.* Senatus pontificum collegium consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Quum pontifices negassent, ad religionem pertinere, quanta inpensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quantum g) inpenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Januario statuerat: sed quum audisset, consulem M. h) Aemilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad inpediendum triumphum Romam venientem, aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, praetulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Kalendas Januarias de Aetolis, et de Cephallenia. Aureae coronae, centum duodecim pondo, ante currum latae sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria: tetradrachmum Atticum centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa aenea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. ad hoc i) catapultae, ballistae, tormenta omnis generis: duces, aut Aetoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem et viginti. Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos socioque, donis militaribus donavit. militibus ex praeda vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI.

f) *decem* Gron. Crev.
g) inf. *vellet* Gron. Crev.
h) *M.* del. *Gron. Crev.*
i) *haec* Gron. Crev.

VI. Jam consularium comitiorum adpetebat tempus; quibus quia M. Aemilius, cujus sortis ea cura erat, obcurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni, magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone praetore, causam lege Petillia diceret, et incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se, quam in illum, judicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiae conruperat. Neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed ea etiam magis, quae in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et, quae tum magnificae suppellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. tunc psaltriae sambucistriaeque, et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulae quoque ipsae et cura et sumtu majore adparari coeptae: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse; et, quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. vix tamen illa, quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas, ducentas duodecim pondo: argenti pondo ducenta viginti millia: auri pondo duo millia centum tres *k*): tetradrachmum Atticum centum viginti septem millia: cistophorum ducenta quinquaginta: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti: et arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex

k) *centum tres* l. *ducenta tria* Gron. Crev.

plex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt. carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile adpareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus adnitentibus senatusconsultum factum est, *Ut ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium, conlatum a populo in publicum, quod ejus solutum antea non esset, solveretur.* Vicenos quinos et semisses in millia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, et sociorum agros populari. de ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiae procidit, atque id dejecit. ea religione moti Patres, et diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et plebeji ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeso et M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellorumque et provinciarum cura ad intestinae conjurationis vindictam avertit. Praetores provincias sortiti sunt, T. Maenius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quaestio de clandestinis conjurationibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus et vates: nec is, qui aperta religione, propalam et quaestum et disciplinam

pro-

profitendo, animos horrore *l*) imbueret, sed occultorum et nocturnorum *m*) antistes sacrorum. Initia erant, quae primo paucis tradita sunt: deinde vulgari coepta sunt *n*) per viros mulieresque. additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi inlicerentur. Quum vinum animos, et nox et mixti feminis mares, aetatis tenerae majoribus, discrimen omne pudoris exstinxissent; corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, quum ad id quisque, quo natura prono ris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxae, stupra promiscua ingenuorum feminarumque, erant: sed falsi testes, falsa signa testimoniaque et indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem intestinaeque caedes: ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod prae ululatibus, tympanorumque et cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Hujus mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelae Bacchanalia erant. Mater adolescentulum adpellat, *Se pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam. damnatam voti, Deum benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse. decimo die coenatum, deinde pure lautum in sacrarium deductaram.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula adfuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic consuetudo juxta vicinitatem cum Aebutio fuit, minime

l) *errore* Crev.
m) *et nocturnorum* del. *Gron. Crev.*
n) *sunt* del. *Gron. Crev.*

adoleſcentis aut rei aut famae damnoſa: ultro enim amatus adpetituſque erat: et, maligne omnia praebentibus ſuis, meretriculae munificentia ſuſtinebatur. Quin eo proceſſerat conſuetudine capta, ut poſt patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et praetore petito, quum teſtamentum faceret, unum Aebutium inſtitueret haeredem.

X. Haec amoris pignora quum eſſent, nec quidquam ſecretum alter ab altero haberent, per jocum adoleſcens vetat eam mirari, ſi per aliquot noctes ſecubuiſſet. *Religionis ſe cauſſa, ut voto pro valetudine ſua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori et ſibi et illi ſatius eſſe, quam id faceret; et in caput eorum deteſtari minas periculaque, qui id ſuaſiſſent.* Admiratus quum verba, tum perturbationem tantam adoleſcens, *Parcere exſecrationibus* jubet. *matrem id ſibi, adſentiente vitrico, imperaſſe. Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim inſimulare forſitan fas non ſit) pudicitiam, famam, ſpem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quaerentique quid rei eſſet, pacem veniamque precata Deorum Dearumque, ſi coacta caritate ejus, ſilenda enunciaſſet, *ancillam ſe*, ait, *dominae comitem id ſacrarium intraſſe, liberam numquam eo acceſſiſſe. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam eſſe: et jam biennio conſtare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quiſque introductus ſit, velut victimam tradi ſacerdotibus. eos deducere in locum, qui circumſonet ululatibus, cantuque ſymphoniae, et cymbalorum et tympanorum pulſu, ne vox quiritantis, quum per vim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit.* Orare deinde atque obſecrare, ut eam rem quocumque diſcuteret modo: nec ſe eo praecipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent. neque ante dimiſit eum, quam fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum.

XI. Poſtquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad ſacra pertinerent, faciendum eſſet; negat, eorum ſe quidquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe. Aderat ſermoni vitricus. confeſtim mulier exclamat, *Hiſpalae con-*

concubitu carere eum decem noctes non posse, illius excetrae delinimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici o), *nec Deorum verecundiam habere.* jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit: causamque ei, cur esset a matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se jussum redire dimisit: ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percunctatus est, *ecquam anum Aebutiam ex Aventino nosset?* quum *eam nosse, probam, et antiqui moris feminam,* respondisset; *opus esse sibi ea conventa* dixit. *mitteret nuncium ad eam, ut veniret.* Aebutia adcita ad Sulpiciam venit. et consul paullo post, velut forte interveniisset, sermonem de Aebutio fratris ejus filio infert. Lacrimae mulieri obortae, et miserari casum adolescentis coepit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, ejectus a matre, quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscoenis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

XII. Satis de Aebutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissa Aebutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniae, arcesseret ad se. eam, quoque esse, quae percunctari vellet. Ad cujus nuncium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara causae arcesseretur: postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem aedium abductam socru adhibita consul, *Si vera dicere inducere in animum posset,* negat, *perturbari debere. fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet. expromeret sibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina,* ait. *aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.* jam id ipsum consul laudare, *quum initiatam se non ifi-*

o) *nec vitrici nec parentis* Gron. Crev.

ficiaretur. sed et cetera eadem fide expromeret. neganti ultra quidquam scire non eamdem, dicere, *si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore. eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.*

XIII. Mulier, haud dubie, id quod erat, Aebutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae procidit, et eam primo orare coepit, *Ne mulieris libertinae cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellet: se terrendi ejus caussa, non quo sciret quidquam, ea locutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *Tum quoque*, ait, *eam cum Aebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimae feminae et cum consule loqui.* et Sulpicia adtollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset, *Magnum sibi metum Deorum, quorum occulta initia enunciaret, majorem multo*, dixit, *hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitae degere tuto posset. Bono animo esse* jubere *eam* consul, et, *sibi curae fore*, dicere, *ut Romae tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Paculam Anniam* p) *Campanam sacerdotem omnia, tamquam Deum monitu, immutasse. nam et viros eam primam suos filios initiasse, Minium et Herennium Cerrinios. et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum feciisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, et permixti viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praetermissum. plura virorum inter se, quam feminarum, esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus sparsis*

p) *Miniam* Gron. Crev.

fis q) *cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, dimissasque in aquam faces (quia vivum sulphur cum calce insit) integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinae intigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingen em, alterum jam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros femineasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur. captari aetates et erroris et stupri patientes.*

XIV. Peracto indicio, advoluta rursus gentibus preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hispala inmigraret. coenaculum super aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes verso. Res omnes Feceniae extemplo translatae, et familia arcessita. et Aebutius migrare ad consulis clientem jussus. Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, quum publico nomine, ne quid eae conjurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi inportarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis adfinis ei noxae esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura, et sine ullo tumultu investigasset. Quaestionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant: indicibus, Aebutio ac Feceniae, ne fraudi ea res sit, curare, et alios indices praemiis r) invitare jubent. sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non Romae modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. edici praeterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse caussa sacrorum velit, neu quid talis rei divinae feciſſe.* ante omnia, ut quaestio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintve s), quo stuprum flagi-

q) *passis* Gron. Crev.
r) *et alios elicere ac praemiis* Gron. Crev.
s) *coissent coniurassentve* Crev.

flagitiumve inferretur. Haec senatus decrevit. Consules aedilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quaestionem servarent; aediles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni coetus fierent; utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeessent.

XV. Ad haec officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt; et, concione advocata, quum sollemne carmen precationis, quod praefari, priusquam populum adloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita coepit: *Nulli umquam concioni, Quirites, non* t) *solum apta, sed etiam necessaria, haec sollemnis Deorum comprecatio fuit; quae vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique majores vestri instituissent: non illos, qui parvis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio: si aliquid ignorabitis, ne locum neglegentiae dem; si omnia nuda vero, ne nimium terroris obfundam vobis, vereor. quidquid dixero, minus, quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse. ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, et nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum, quae ea res sit, ignorare. alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam esse credere, et, qualecumque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero, multa millia hominum esse, illico necesse est, exterreamini; nisi adjunxero, qui quatesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici vigiles; vino, strepitibus, clamoribusque nocturnis adtoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, ceterum incrementum ingens virium ha-*

t) *tam non* Gron. Crev.

habet, quod in dies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi quum aut, vexillo in arce posito, comitiorum caussa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt: et, ubicumque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus aetatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obscoeno sacrario eductis arma committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?

XVI. Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Numquam tantum malum in republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. quidquid his omnis libidine, quidquid fraude, quidquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Necdum omnia, in quae conjuraverunt, edita facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam obprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet. crescit et serpit quotidie malum. jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam rempublicam spectat. Nisi praecavetis, Quirites, jam huic diurnae, legitime ab consule vocatae, par nocturna concio esse poterit. nunc illi vos singuli universos concionantes timent: jam, ubi vos dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie; tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium et facinus conjuravit, non suum judicet esse. Ne quis etiam errore labatur, vestrum quoque non sum securus. nihil enim in speciem fallacius est, quam prava religio. Ubi Deorum numen praetenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid inmixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta

creta pontificum, senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil aeque dissolvendae religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Haec vobis praedicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, quum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios coetus cerneretis. Omnia, Diis propitiis volentibusque, ea faciemus: qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt. nec patefieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur et obprimerentur, voluerunt. Senatus quaestionem extra ordinem de ea re mihi collegaeque meo mandavit: nos, quae ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur. Vigiliarum nocturnarum curam per urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque, aequum est, quae vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre praestare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

XVII. Recitari deinde senatusconsulta jusserunt, indicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset. *Qui nominatus profugisset, diem certam se finituros; ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad caussam dicendam vellet.* Edixerunt deinde, *ne quis quid fugae caussa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit: nec moenibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit; sed passim per totam Italiam, literis hospitum de senatusconsulto, et concione, et edicto consulum acceptis, trepidari coeptum est. Multi ea nocte, quae diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis

stodiis circa portas positis, fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminaeque mortem sibi consciverunt. Conjurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem conjurationis constabat esse, M. et C. Atinios de plebe Romana, et Faliscum L. Opiternium, et Minium Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque ejus sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules, fassique de se, nullam moram judicio fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res peribant, cogerentur praetores T. Maenius et M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quaestiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romae non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quaerere et judicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro, praeeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut caedibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali poena adficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti sunt. magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas. si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. in reliquum deinde senatusconsulto cautum est, *Ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia essent. Si quis tale sacrum sollemne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse,*

apud

apud praetorem urbanum profiteretur, praetor senatum consuleret. si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.

XIX. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio consule, senatusconsultum factum est, *Ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, quum Sp. Postumius, quaestionibus perfectis, Romam rediisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum consuerunt, magistratibusque Ardeatium praedicendum, ut *u)* intentiore eum custodia adservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis conscisendae locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. eo referente, de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatusconsultum factum est, *Ut singulis his centena millia aeris quaestores urbani ex aerario darent. Utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum adsignaret. Utique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret: nec quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset. Utique consules praetoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriae fieret, utique tuto esset. id senatum velle, et aequum censere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex senatusconsulto; et de ceterorum indicum impunitate praemiisque consulibus permissum est.

XX. Et jam Q. Marcius, quaestionibus suae regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegae decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Aemilius consules habuerunt. duas praeterea legiones novas

u) ut in int. Gron. Crev.

novas ex ſenatuſconſulto ſcribere juſſi ſunt: et viginti millia peditum ſociis et nomini Latino imperarunt, et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc exercitum, praeter legiones, in ſupplementum Hiſpanienſis exercitus duci placebat. itaque conſules dum ipſi quaeſtionibus inpediebantur, T. Maenium delectui habendo praefecerunt. Perfectis quaeſtionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos eſt profectus. Dum penitus in abditos ſaltus, quae latebrae receptaculaque ſemper illis fuerant, perſequitur: in praeoccupatis anguſtiis, loco iniquo eſt circumventus. quatuor millia militum amiſſa; et legionis ſecundae ſigna tria, undecim vexilla ſocium Latini nominis in poteſtatem hoſtium venerunt, et arma multa, quae, quia inpedimento fugientibus per ſilveſtres ſemitas erant, paſſim jactabantur. prius ſequendi Ligures finem, quam fugae Romani, fecerunt. Conſul, ubi primum ex hoſtium agro evaſit, ne, quantum deminutae copiae forent, adpareret, in locis pacatis exercitum dimiſit. Non tamen obliterare famam rei male geſtae potuit. nam ſaltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius eſt adpellatus.

XXI. Sub hunc nuncium ex Liguſtinis vulgatum literae, ex Hiſpania mixtam gaudio triſtitiam adferentes, recitatae ſunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam provinciam profectus erat, cum Luſitanis in agro Aſtenſi ſignis conlatis pugnavit. ad ſex millia hoſtium ſunt caeſa: ceteri fuſi, fugati, caſtriſque exuti. Ad oppidum deinde Aſtam obpugnandum legiones ducit. id quoque haud multo majore certamine cepit, quam caſtra: ſed, dum incautius ſubit muros, ictus ex vulnere poſt dies paucos moritur. Literis de morte propraetoris recitatis, ſenatus cenſuit mittendum, qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem conſequeretur; nunciaretque, ſenatum aequum cenſere, ne ſine imperio provincia eſſet, maturare eum proficiſci. Quarto die, qui miſſus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hiſpania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam ierat, cum

Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt: Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, majore coacto exercitu *v*), Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiverunt proelio Romanos. Nihil traditur, quae caussa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt. ad duodecim millia hominum caesa, plus duo capta: et castris Romanus potitus. et, nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi praetores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurii *x*) per biduum facti religionis caussa. (per dies) *y*) decem adparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia venerunt *z*) honoris ejus caussa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope hujus seculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novemdiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, igneseque coelestes multifariam orti adussisse complurium levi adflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedes Opis in Capitolio de coelo tacta erat. hostiis majoribus consules procurarunt, urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex Umbria nunciatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inventum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro necarique quamprimum jusserunt. Eodem anno Galli Transalpini, transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileja est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes missis, responsum est, *Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia*

v) *coacto maiore exercitu* Gron. Crev.

x) *Taurilia* Gron. Crev.

y) *per dies* sublatis uncinis velut ab emendatione illae voces non venissent. *Gron. Crev.*

z) *venerant* Gron. Crev.

Italia facerent, se scire. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex conlata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et bona vendita missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. tum conlatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: et, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non feciſſet, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Quum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quaestionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die praetores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus *a*). Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renunciaverat, peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias, Sipontum supero, Buxentum infero mari, invenisse; triumviri ad colonos eo scribendos ex senatusconsulto ab T. Maenio praetore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perseo rege et Macedonibus bellum, quod inminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. inchoata initia a Philippo sunt: et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Una eum res, quum victo leges inponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus saeviendi ademtum ei ab senatu erat: quum, quia rem integram Quinctius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset inpetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, quum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam obpugnasset, capta Heraclea, quia jussus abscedere a moenibus Lamiae erat, Romanisque oppidum deditum est, aegre eam rem tulerat. permulsit iram

a) *Marcellus* Crev.

ejus consul, quod, ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniae et Amynandro bellum inferret; et urbes, quas Thessalis Aetoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat, et urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suae ditionis fecit. inde et in Thracia quasdam urbes, novae atque insuetae libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus, quae domestico certamine vincerentur, adjungendo sese *b*), cepit.

XXIV. His sedata in praesentia regis ira in Romanos est. numquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque *c*) data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit; sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit, et nova multis locis instituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret; non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causae, quae de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhaeborum querelae de urbibus suis ab eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditae erant, ut eas non neglegi satis adpareret. Maxime moverat senatum, quod jam Aeni et Maroneae adfectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati *d*), non partis amissae, non finium jacturam querentes, sed totam Athamaniam sub jus judiciumque regis venisse. Et Maronitarum exsules (erant pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio praesidio) ii non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nunciabant Philippi esse. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea: qui nihil

b) *se* Gron. Crev. c) *quandocunque* Gron. Crev.
d) *legatii venerunt* Gron. Crev.

hil, nisi permissu Romanorum imperatorum, factum adfirmabant. *Civitates Thessalorum, et* e) *Perrhaebo-rum, et Magnetum, et cum Aimynandro Athamanum gentem, in eadem causa, qua Aetolos, fuisse. Antio-cho rege pulso, occupatum obpugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse. armis subactos parere.* Senatus ne quid absente re-ge statueret; legatos ad eas controversias disceptan-das misit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tam-philum, Ti. Sempronium, quorum sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

XXV. Ibi quum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhaebique et Athamanes haud dubii accusa-tores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui princi-pes legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem ve-niebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, et Eurymenae, et cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum ju-ris, quum vi ademtae possessaeque ab Aetolis forent, (nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat) an Ae-tolica antiquitus ea oppida fuissent. *ita enim Acilium re-gi concessisse, si Aetolorum fuissent, et si voluntate, non si* f) *vi atque armis coacti, cum Aetolis essent.* Ejus-dem formulae disceptatio de Perrhaeborum Magnetum-que oppidis fuit. omnium enim jura possidendo per oc-casiones Aetoli miscuerant. Ad haec, quae disceptatio-nis erant, querelae Thessalorum adjectae, *quod ea op-pida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta reddi-turus esset. nam, praeter belli casibus amissos, quingen-tos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministeriis: et, quae red-diderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quon-dam Thessalis quaestuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quae praeter Thebas De-metriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Jam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas*

e) *et* del. *Gron. Crev* f) *si* del. *Gron. Crev.*

euntibus ad T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Theſſalos conjectos, ut non in civitatibus ſuis, non in communibus gentis conciliis, quiſquam hiſcere audeat. procul enim abeſſe libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, ſi vox libera non ſit, liberum eſſe? Nunc ſe fiducia et praeſidio legatorum ingemiſcere magis, quam loqui. niſi provideant aliquid Romani, quo et Graecis Macedoniam adcolentibus metus, et audacia Philippi minuatur, nequidquam et illum victum, et ſe liberatos eſſe. Ut equum tenacem, non parentem frenis aſperioribus caſtigandum eſſe. Haec acerbe poſtremi: quum priores leniter permulſiſſent iram ejus, petentes, *Ut ignoſceret pro libertate loquentibus; et ut, depoſita domini acerbitate, adſueſceret ſocium atque amicum ſeſe praeſtare; et imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adjungere ſibi ſocios mallet.* Theſſalis auditis, Perrhaebi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem adpellaverat, Perrhaebiae fuiſſe, et ut ſibi reſtitueretur, agebant. et de Malloea et Ericinio eadem poſtulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et caſtella Athenaeum et Poetneum.

XXVI. Philippus, ut accuſatoris potius, quam rei, ſpeciem haberet, et ipſe a querelis orſus, *Menelaidem in Dolopia, quae regni ſui fuiſſet, Theſſalos vi atque armis expugnaſſe*, queſtus eſt: *item Petram in Pieria ab iiſdem Theſſalis Perrhaebiſque captam. Xynias quidem, haud dubie Aetolicum oppidum, ſibi eos contribuiſſe; et Paracheloida, quae ſub Athamania eſſet, nullo jure Theſſalorum formulae factam. Nam quae ſibi crimina objiciantur, de inſidiis legatorum, et maritimis portubus frequentatis aut deſertis; alterum deridiculum eſſe, ſe reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores ſuos reſpuere. Tot annos eſſe, per quos numquam ceſſaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad ſenatum crimina de ſe deferre. quem umquam verbo violatum eſſe? Semel ad Quinctium euntibus inſidias dici factas. ſed, quid iis acciderit, non adjici. Quaerentium, quod* g) *falſo*

ob-

g) *quid* Groa.

objiciant, quum veri nihil habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem. Itaque h), *servorum modo praeter spem repente manumissorum, licentiam vocis et linguae experiri, et jactare sese insectatione et convitiis dominorum.* Eiatus deinde ira adjecit, *Nondum omnium dierum solum occidisse.* Id minaciter dictum, non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt. et quum fremitus post eam vocem ortus, et tandem sedatus esset, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis respondit, *Eamdem, de quibus illi agant, civitatium causam esse. consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, quum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere velint, scire se, cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium et inutilium sociorum, injuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: praesertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint.* Causa cognita, pronunciaverunt legati, *Placere, deduci praesidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque inlatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam juris exsequendi constituendam esse.*

XXVII. Inde, graviter obsenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciae urbibus proficiscuntur. ibi legati Eumenis: *Si liberas esse Aenum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Si autem minor cura sit civitatium in Thracia positarum, multo verius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, quam Philippum, habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus* i) *periculisque omnibus interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum in eam rem praejudicium; qui quum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse,*

h) *Ita* Gron. i) *laboribusque* Gron.

quae ipsa propinquitate regionis velut adpendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, quum tam procul a finibus Macedoniae absint, civitatibus his praesidia inposuisse? Vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de statu civitatium earum scituros. Legati Maronitarum vocati, *Non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civitatibus,* dixerunt, *sed pluribus simul, et plenam Macedonum Maroneam esse itaque dominari adsentatores regios. his solis loqui et in senatu et in concionibus licere. eos omnes honores et capere ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos patria, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere.* De jure etiam finium pauca adjecerunt: *Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quae ad* k) *Thraciae Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem. Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur.*

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhaebosque nuper, ingressus differendi viam, *Non cum Maronitis,* inquit, *mihi aut cum Eumene disceptatio est; sed jam* l) *vobiscum, Romani; a quibus nihil aequi me impetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum, quae a me inter inducias defecerant, reddi mihi aequum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset, (sunt enim et parva oppida, et in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. negatum est mihi. Bello Aetolico Lamiam obpugnare jussus a consule M'. Acilio, quum diu fatigatus ibi proeliis operibusque essem, transcendentem me jam muros a capta prope urbe revocavit consul, et abducere copias inde coëgit. Ad hujus solatium injuriae permissum est, ut Thessaliae Perrhaebiaeque et Athamanum reciperem quaedam castella magis, quam urbes. ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paullo ante, si Diis placet, legati Eumenis sumebant, quae Antiochi fuerunt, Eumenem aequius esse, quam me,*

k) *ad* del. *Crev.* l) *etiam* Gron.

me, habere. id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentum, et quinquaginta tectas naves, et omnes Graeciae civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim adspernatus. hostemque ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum in Graeciam trajiceret, prae me tuli: et cum eo consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, gessi. et insequenti consuli L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus praebui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi m) *inter cetera pax quoque praestanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos, Romani, aliquid, et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quae haberem aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedoniae civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tamquam ad Antiochum, ad* n) *spoliandum me venit, et, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniae impudentissimae praetendit; quo maxime et refelli et coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Aenus, et Maronea, et Thraciae civitates adscriptae sunt? quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tamquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert. Si tamquam inimicum et hostem insectari propositum est, pergite, ut coepistis, facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.*

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se mutare. si Philippus bello cepisset eas, praemium victoriae jure belli habiturum. si neutrum eorum foret, placere*

m) *ubi etiam* Gron. Crev. n) *ad* del. *Gron. Crev.*

cognitionem ſenatui reſervari: et, ut omnia in integro manerent, praeſidia, quae in iis urbibus ſint, deduci. Hae cauſſae maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis: ut non a Perſeo filio ejus novis cauſſis motum, ſed ob has a patre bellum relictum filio videri poſſit. Romae nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L. Manlius proconſul ex Hiſpania redierat. cui poſtulanti ab ſenatu in aede Bellonae triumphum rerum geſtarum magnitudo inpetrabilem faciebat, exemplum obſtabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportaſſet, triumpharet, niſi perdomitam pacatamque provinciam tradidiſſet ſucceſſori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri praeterea pondo centum triginta *o*) duo: argenti ſedecim millia trecenta: et pronunciavit in ſenatu, decem millia pondo argenti, et octoginta auri Q. Fabium quaeſtorem advehere. id quoque ſe in aerarium inlaturum. Magnus motus ſervilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Poſtumius praetor habebat. Is de paſtorum conjuratione, qui vias latrociniis paſcuaque publica infeſta habuerant, quaeſtionem ſevere exercuit. ad ſeptem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis ſumtum eſt ſupplicium. Conſules, diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti ſunt.

XXX. Eodem anno in Hiſpania praetores C. Calpurnius et L. Quinctius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Baeturia junxiſſent, in Carpetaniam, ubi hoſtium caſtra erant, progreſſi ſunt, communi animo conſilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta eſt. quibus dum utrimque ſubvenitur a caſtris, paullatim omnes copiae in aciem eductae ſunt. in eo tumultuario certamine et loca ſua et genus pugnae pro hoſte fuere. duo exercitus Romani fuſi atque in caſtra compulſi ſunt. non inſtitere perculſis hoſtes. Praetores Romani, ne poſtero die caſtra obpugnarentur, ſilentio proximae noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt. Luce prima Hiſpani acie inſtructa ad vallum acceſſerunt,

o) *viginti* Gron. Crev.

runt, vacuaque praeter ſpem caſtra ingreſſi, quae derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies quietis ſtativis manſerunt. Romanorum ſociorumque, in proelio fugaque, ad quinque millia occiſa; quorum ſe ſpoliis hoſtes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Praetores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus ſociis Hiſpanorum auxiliis, reficiendiſque ab terrore adverſae pugnae militum animis, conſumſerunt. ubi ſatis placuere vires, et jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hoſtem poſcebat; duodecim millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia vigilia ſublatis ſignis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hoſtium caſtra erant. extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, laeva Quinctius exercitum traduxerunt; quieto hoſte, dum miratur ſubitum adventum, conſultatque, qui tumultum injicere trepidantibus in ipſo tranſitu amnis potuiſſet. Interim Romani, inpedimentis quoque omnibus traductis contractiſque in unum locum, quia jam moveri videbant hoſtem, nec ſpatium erat caſtra communiendi, aciem inſtruxerunt. in medio locatae quinta Calpurnii legio et octava Quinctii. id robur toto exercitu erat. Campum apertum uſque ad hoſtium caſtra habebant, liberum a metu inſidiarum.

XXXI. Hiſpani, poſtquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conſpexerunt, ut, priuſquam ſe jungere atque inſtruere poſſent, occuparent eos, caſtris repente effuſi curſu ad pugnam tendunt. Atrox in principio proelium fuit, et Hiſpanis recenti victoria ferocibus, et inſueta ignominia milite Romano accenſo. acerrime media acies, duae fortiſſimae legiones, dimicabant; quas quum aliter moveri loco non poſſe hoſtis cerneret, cuneo inſtitit pugnare: et uſque plures confertioreſque, medios urguebant. Ibi poſtquam laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quinctilium Varum et *p*) L. Juventium Thalnam legatos ad ſingulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et

p) *et* del. *Gron. Crev.*

et monere jubet, *in illis ſpem omnem vincendi et retinendae Hiſpaniae eſſe. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, ſed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, umquam viſurum.* Ipſe, cum equitibus duarum legionum paullulum circumvectus, in cuneum hoſtium, qui mediam urguebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum ſuis equitibus alterum hoſtium latus invadit: ſed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, et praetor ipſe ante alios. nam et primus hoſtem percuſſit, et ita ſe inmiſcuit mediis, ut vix, utrius partis eſſet, noſci poſſet. et equites praetoris eximia virtute, et equitum pedites accenſi ſunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hoſtium praetorem conſpexerunt. Itaque urguere ſigniferos pro ſe quiſque, jubere inferre ſigna, et confeſtim militem ſequi. Renovatur ab omnibus clamor. inpetus fit velut ex ſuperiore loco. Haud ſecus ergo, quam torrentis modo, fundunt ſternuntque perculſos, nec ſuſtinere alii ſuper alios inferentes ſeſe poſſunt. Fugientes in caſtra equites perſecuti ſunt, et permixti turbae hoſtium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in praeſidio caſtrorum proelium inſtauratum: coactique ſunt Romani equites deſcendere ex equis. Dimicantibus iis, legio quinta ſupervenit: deinde, ut quaeque potuerant, copiae adfluebant. Caeduntur paſſim Hiſpani per tota caſtra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille ſemiermes maxime per agros palati ſunt. Supra triginta quinque millia hoſtium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae ſuperſuit. ſigna capta centum triginta tria. Romani ſociique paullo plus ſexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. tribuni militum quinque amiſſi, et pauci equites Romani, cruentae maxime victoriae ſpeciem fecerunt. In caſtris hoſtium, quia ipſis ſpatium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concione poſtero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris. pronunciavitque, eorum maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta et expugnata eſſe. Quinctius alter praetor ſuos equites catellis ac fibulis donavit. donati et centurio-

nes

nes ex utriusque exercitu permulti: maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Consules delectibus aliisque, quae Romae agendae erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, urendoque vicos et castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram et Lunae portum. Hostes montem, antiquam sedem majorum suorum, ceperunt: et inde, superata locorum iniquitate, proelio dejecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequavit secundis aliquot proeliis. sex praeterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres et quadraginta securi percussit. Jam comitiorum adpetebat tempus. prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus consulatum petebat. Competitores *q*) habebat patricios L. Aemilium, Q. Fabium *r*), Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior petitio quatuor petentibus erat. Plebeji quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus. et hi *s*) repulsi, in spem inpetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus *t*) adversariis et majore parte senatus, *meminisse eum debere prius, se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum, aut tacitum spectatorem comitiorum se praeberet;* coërceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem, aut pro studio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut, de-

q), *competitoresque* Gron. Crev.
r) add. *Labeonem* Gron. Crev.
s) *ii* Gron.
t) *clamantibus* Groa. Crev.

dejecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam et ceterorum. locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebejos certatum est. Praetorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naevius Matho, C. Sempronius Blaesus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius, L. Porcius consules, quum Q. Caecilius, M. Baebius, et Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renunciassent *u*), regum quoque eorum civitatiumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Graeciam decreverunt ad visendum, redditaene civitates *v*) Thessalis et Perrhaebis essent. Iisdem mandatum, ut ab Aeno et Maronea praesidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire jussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. De qua re querente graviter Q. Caecilio, simul Lacedaemoniis deplorantibus, moenia diruta, abductam plebem in Achajam et venumdatam, ademtas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achaei maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quae, nisi belli pacisve causa, et quum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis venirent, vetarent indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curae iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret; quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus daretur.

XXXIV.

u) *anni P. Claudio L. Porcio consulibus, Q. Caecilius, M. Baebius, et Ti. Sempronius, qui — — renunciarunt etc.* Gron. Crev.

v) *Rhodiis et Theff. et P.* Gron. Crev.

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque praesidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis adversae principes interficeret. Ille per Casandrum x) quemdam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat, *quidquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. Seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile scituros esse* y). *percunctarentur ipsos Maronitas:* haud dubius, percussis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, *Rem evidentem pro dubia quaerendam. si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret. deinde, conlecto tandem animo, *Casandrum, qui Maroneae fuisset, si utique vellent, se missurum* dixit. *Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneae, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?* Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, et eumdem indicem haud paullo plus timebat; quia et ipse sermonem cum eo contulerat, et multorum talium ministrum et conscium habebat. Casander quoque, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

XXXV. Et legati a Philippi conloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent, nihil eorum sibi placere: et Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen inmaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit: satis credens, ipsum etiam

x) *Cassandrum* Crev. y) *esse, si perc.* Gron. Crev.

etiam juvenem, quod Romae obſes ſpecimen regiae indolis dediſſet, aliquid momenti facturum. Interim per ſpeciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipſa ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculſis iis uno proelio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, miſſis ad adcolas Iſtri fluminis barbaros, ut in Italiam inrumperent, ſollicitandos. Et in Peloponneſo adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achajam ire juſſi erant, exſpectabatur: adverſus quos ut praeparata conſilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. Ibi de Lacedaemoniis actum. *Ex hoſtibus eos accuſatores factos: et periculum eſſe, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuiſſent. quippe in bello ſociis Romanis Achaeos uſos: nunc eoſdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis, eſſe: ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exſules, ſuo beneficio reſtituti, legationem Romam adverſus gentem Achaeorum ita de ipſis meritam ſuſcepiſſent, adeoque infeſta oratione uſi eſſent, ut patria pulſi, non reſtituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis, et, quum omnia ira, non conſilio, gererentur, capitis damnati ſunt. Paucos poſt dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum eſt concilium.

XXXVI. Priuſquam agerent quidquam, terror Achaeis injectus erat et cogitatio, quam non ex aequo diſceptatio futura eſſet; quod Areum et Alcibiadem, capitis ab ſe in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant. nec hiſcere quiſquam audebat. Appius ea, quae apud ſenatum queſti erant Lacedaemonii, displicere ſenatui oſtendit: *caedem primum ad conflictum factam eorum, qui a Philopoemene cauſſam dicendam evocati veniſſent: deinde, quum in homines ita ſaevitum eſſet, ne in ulla parte crudelitas eorum ceſſaret, muros dirutos urbis nobiliſſimae eſſe, leges vetuſtiſſimas abrogatas, inclitamque per gentes Lycurgi diſciplinam ſublatam.* Haec quum Appius dixiſſet, Lycortas, et quia praetor, et quia Philopoemenis, auctoris omnium, quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita reſpondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio eſt, quam Romae nuper apud ſenatum fuit. Tunc enim Lacedaemoniis accuſantibus reſpondendum erat: nunc a vobis ipſis*

ipsis accusati sumus, apud quos caussa dicenda est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, judicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paullo ante egisti. Ego certe, quum ea, quae et hic antea apud Q. Caecilium, et postea Romae quaesti sunt Lacedaemonii, a te paullo ante relata sint, non tibi, sed illis, me apud te respondere credam. Caedem objicitis eorum, qui a Philopoemene praetore evocati ad caussam dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti et obpressi confugissent. Quum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedaemonem vobiscum simili de caussa obpugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quae belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars z) *nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad caussam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui caedem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) et tunc nobiscum erant, et* a), *quod domicilium* b) *sibi delegerant maritima oppida. se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaei, interfecerunt. nec, jure an injuria caesi sint, argumentari refert.*

XXXVII.

z) *pars maxima* Crev.
a) *et* del. *Gron. Crev.*
b) *domicilio* Gron.

XXXVII. *At enim illa certe vestra sunt, Achaei, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quae utraque ab iisdem objici qui possunt? quum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si exstitat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopoemenem exspectare, nec Achaeos, sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestrae enim illae deformes veluti cicatrices servitutis erant: et, quum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademtas adtinet, ego antiquas Lacedaemoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec male consuluisse civitati, quum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut* c) *opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri, se iniquo jure esse, et indignari possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberae gentis esse: sed vere servorum* d) *disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos jussistis, si foedus ratum est, si societas et amicitia ex aequo observatur, cur ego, quid, Capua capta, feceritis Romani, non quaero; vos rationem reposcitis, quid Achaei Lacedaemoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros diruimus. vos non muros tantum, sed urbem et agros ademistis. Specie, inquis, aequum est foedus: re apud Achaeos precaria libertas* e), *apud Romanos etiam imperium est. Sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor; sed, oro vos, quan-*

c) *ut* del. Gron. Crev.

d) *servorum verius* Gron. Crev.

e) *aequum est foedus apud Achaeos, re precaria libertas;* Gron. Crev.

quantumlibet interſit inter Romanos et Achaeos, modo ne in aequo hoſtes veſtri noſtrique apud vos ſint, ac nos ſocii; immo ne meliore jure ſint. Nam, ut in aequo eſſent, nos fecimus, quum leges iis noſtras dedimus; quum, ut Achaei concilii eſſent, effecimus. Parum eſt victis, quod victoribus ſatis eſt. plus poſtulant hoſtes, quam ſocii habent. Quae jurejurando, quae monumentis literarum in lapide inſculptis in aeternam memoriam ſancta atque ſacrata ſunt, ea cum perjurio noſtro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, et, ſi ita vultis, etiam timemus: ſed plus et veremur et timemus Deos immortales. Cum adſenſu maximae partis eſt auditus, et locutum omnes pro majeſtate magiſtratus cenſebant: ut facile adpareret, molliter agendo dignitatem ſuam tenere Romanos non poſſe. Tum Appius, *ſuadere ſe magnopere Achaeis*, dixit, *ut, dum liceret voluntate ſua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.* Haec vox audita quidem cum omnium gemitu eſt, ſed metum injecit imperata recuſandi. id modo petierunt, *ut Romani, quae viderentur, de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obſtringerent irrita ea, quae jurejurando ſanxiſſent, faciendi.* damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quae nuper facta erat, ſublata eſt.

XXXVIII. Romae principio ejus anni, quum de provinciis conſulum et praetorum actum eſſet, conſulibus Ligures, quia bellum nuſquam alibi erat, decreti. Praetores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos ſortiti ſunt; C. Sempronius Blaeſus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam, et ut idemde veneficiis quaereret, A. Terentius Varro Hiſpaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hiſpaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna et T. Quinctilius Varus, venerunt. qui, quantum bellum jam profligatum in Hiſpania eſſet, ſenatu edocto, poſtularunt ſimul, ut pro rebus tam proſpere geſtis Diis inmortalibus haberetur honos, et ut praetoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta eſt. de legionibus deportandis, quum de conſulum praetorumque exercitibus ageretur, rem integram referri juſſerunt. Paucos poſt dies conſulibus in Li-

gures binae legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus Hispanienſibus magna contentio fuit inter novos praetores et amicos abſentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque cauſſa tribunos plebis, utraque conſules habebat. hi *f*), ſe interceſſuros ſenatuſconſulto, ſi deportandos cenſerent exercitus, denuntiabant; illi, ſi haec interceſſio fieret, nullam rem aliam ſe decerni paſſuros. Victa poſtremo abſentium gratia eſt, et ſenatuſconſultum factum, *Ut praetores quatuor millia peditum Romanorum ſcriberent, quadringentos equites, et quinque millia ſociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos ſecum in Hiſpaniam portarent. quum eas legiones quatuor deſcripſiſſent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in ſingulis legionibus eſſet, dimitterent: eos primum, qui emerita ſtipendia haberent: deinde, ut cujuſque fortiſſima opera Calpurnius et Quinctius in proelio uſi eſſent.*

XXXIX. Hac ſedata contentione, alia ſubinde C. Decimii praetoris morte exorta eſt. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus (is, quia aedilis curulis deſignatus erat, ſine toga candida, ſed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenque ei cum flamine erat. et poſtquam primo aequare, mox ſuperare etiam eſt viſus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam eſſe, quod duos ſimul unus magiſtratus, praeſertim curules, neque capere poſſet, nec g) gerere; pars legibus eum ſolvi aequum cenſere, ut, quem vellet, praetorem creandi populo poteſtas fieret. L. Porcius conſul primo in ea ſententia eſſe, ne nomen ejus acciperet. deinde, ut ex auctoritate ſenatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre ſe ad eos*, dixit, *quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis deſignatus praeturam peteret, ſibi, niſi quid aliud iis videretur, in animo eſſe, e lege comitia habere.* Patres cenſuerunt, uti L. Porcius conſul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento eſſet, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii ſubrogandi e lege haberentur. Agenti conſuli

f) *ſii* Gron. g) *neque* Crev.

suli ex senatusconsulto respondit Flaccus, *nihil, quod se indignum esset, facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat, cessurum Patrum auctoritati esse. Comitiis acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tamquam non adpareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. Consul, quum et pertinaciam petentis crescere, et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advocata, quum egisset consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescumque declarandae voluntatis potestas facta esset, praetorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.* Haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, et inter se ipsos, et cum consule, fuit: donec senatus a consule est habitus, decretumque: *quoniam praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis praetorum esse: P. Cornelius utramque in urbe jurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

XL. His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia majoris certaminis, quo et majore de re, et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebeji autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. sed omnes patricios plebejosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatae, neque publicae rei gerendae, ei defuit. Urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia juris, alios elo-

quentia, alios gloria militaris provexit. huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis. idem, postquam ad magnos honores pervenit, summus imperator: idem in pace, si jus consuleres, peritissimus; si causa oranda esset, eloquentissimus. nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae nullum exstet: vivit immo vigetque eloquentia ejus, sacrata scriptis omnis generis. Orationes et pro se multae, et pro aliis, et in alios. nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum, et ipse exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis probaverit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, et linguae acerbae, et inmodice liberae fuit: sed invicti a cupiditatibus animi, et rigidae innocentiae; contemtor gratiae, divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris, periculi *h*), ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit. Qui sextum et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit, scripseritque: nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit judicium.

XLI. Hunc, sicut omni vita, tum petentem *i*) premebat nobilitas: coierantque (praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes ad dejiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famae; et ab laeso a plerisque, et laedendi cupido, exspectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat, *refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent*, criminando, et simul L. Valerio subfragabatur. *Illo uno collega castigare se nova flagitia, et priscos mores revocare posse.* His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censo-

h) *periculique* Gron. Crev. i) *pronsantem* Gron. Crev.

censorum consules praetoresque in provincias profecti sunt, praeter Q. Naevium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius praetor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, et reliquas Bacchanalium quaestionis cum omni exsecutus est cura. multos, qui aut citati non adfuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiae latentes, partim noxios judicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes a P. Cornelio conjecti sunt.

XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietae res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. Veteres praetores, C. Calpurnius Piso et L. Quinctius, Romam redierunt. utrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. tantumdem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixta exspectatione, senatum legerunt: septem moverunt senatu. ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu, adscriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera objecit ei, Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per la-

sciviam quum cavillaretur. exprobrare consuli persaepe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, quum jam vino incaluissent, nunciatum in convivio esse, nobilem Bojum cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem praesens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem adloqui consulem coepisse. Inter cujus sermonem Quinctius scorto, *Vis tu*, inquit, *quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem videre* k)? Et quum is vixdum serio adnuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque populi Romani, atque eorum, qui aderant, inploranti, latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, et fabulae tantum sine auctore editae credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiae famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. ibi jactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quaestiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum adcubantem negasse, umquam vidisse quemquam securi ferientem, et pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, adtrahi jussum, securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor objecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse: et cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quinctio fertur, ut, si id factum negaret, ceteraque, quae objecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, quum ipse, vino et Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV.

k) *adspicere* Gron. Crev.

XLIV. In equitatu recognoſcendo L. Scipioni Aſiageni ademtus equus. in cenſibus quoque accipiendis triſtis et aſpera in omnes ordines cenſura fuit. Ornamenta et veſtem muliebrem et vehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris, eſſent, in cenſum referre viatores juſſit. item mancipia minora annis viginti, quae poſt proximum luſtrum decem millibus aeris, aut eo pluris, veniſſent, uti ea quoque decies *l*) tanto pluris, quam quanti eſſent, aeſtimarentur; et his rebus omnibus terni in millia aeris adtribuerentur, aquam publicam omnem, in privatum aedificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quae in loca publica inaedificata inmolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti ſunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia *m*), lacus ſternendos lapide, detergendaſque, qua opus eſſet, cloacas; in Aventino et in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. Et ſeparatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo eſſet, et viam per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium et Titium in lautumiis, et quatuor tabernas, in publicum emit; baſilicamque ibi fecit, quae Porcia adpellata eſt. Et vectigalia ſummis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. quas locationes quum ſenatus, precibus et lacrimis publicanorum victus, induci et de integro locari juſſiſſet; cenſores, edicto ſubmotis ab haſta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paullum inminutis pretiis locaverunt. Nobilis cenſura fuit, ſimultatiumque plena; quae M. Porcium (cui acerbitas ea adſignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniae duae, Potentia *n*) in Picenum, Piſaurum in Gallicum agrum, deductae ſunt. Sena jugera in ſingulos data. diviſerunt agrum, coloniaſque deduxerunt iidem treſviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. Conſules ejus anni nec domi nec militiae memorabile quidquam egerunt.

XLV. In inſequentem annum creârunt conſules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Clau-

 dius,

l) *decem* Gron. Crev.
m) *ex pecunia i. e. r. decr.* Gron. Crev.
n) *Pollentia* Crev.

dius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die conſulatum inierunt, de provinciis ſuis praetorumque retulerunt. Praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Poſtumius Albinus, et P. Cornelius Siſenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius. Conſulibus Ligures cum iiſdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta eſt. Hiſpaniae extra ſortem prioris anni praetoribus cum ſuis exercitibus ſervatae. Praetores ita ſortiri juſſi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romae provincia eſſet. peregrinam eſt ſortitus. Siſennae Cornelio urbana, Sp. Poſtumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare eſt juſſus. Galli Tranſalpini, per ſaltus ignotae antea viae (ut ante dictum eſt) in Italiam tranſgreſſi, oppidum in agro, qui nunc eſt Aquilejenſis *o*), aedificabant. Id eos ut prohiberet, quod *p*) ejus ſine bello poſſet, praetori mandatum eſt. ſi armis prohibendi eſſent, conſules certiores faceret. ex his placere alterum adverſus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris ſubficiendi. Creatus Sp. Poſtumius Albinus.

XLVI. Hujus principio anni P. Licinius Craſſus pontifex maximus mortuus eſt: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex eſt cooptatus: pontifex maximus eſt creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris cauſſa viſceratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti, poſt ludos epulum. in quo, quum toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas, cum magnis procellis coorta, coegit pleroſque tabernacula ſtatuere in foro. Eadem paullo poſt, quum undique diſſerenaſſet, ſublata. defunctoſque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates ceciniſſent, neceſſe eſſe tabernacula in foro ſtatui. Hac religione levatis altera injecta, quod ſanguine per biduum pluiſſet in area Vulcani: et per decemviros ſupplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi cauſſa. Priuſquam conſules in provincias profici-

o) *Aquilejenſis eſt* Gron. Crev. p) *quoad* Gron. Crev.

ficiſcerentur, legationes tranſmarinas in ſenatum introduxerunt. nec umquam ante tantum regionis ejus hominum Romae fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam adcolunt, vulgata eſt, crimina querimoniaſque de Philippo non neglegenter ab Romanis audiri, multis operae pretium fuiſſe queri; pro ſe quaeque civitates genteſque, ſinguli etiam privatim, (gravis enim adcola omnibus erat) Romam, aut ad ſpem levandae injuriae, aut ad deflendae ſolatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenaeo venit ad querendum, ſimul quod non deducerentur ex Thracia praeſidia, ſimul quod in Bithyniam Pruſiae bellum adverſus Eumenem gerenti auxilia miſſa forent.

XLVII. Reſpondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat; quum haud facile eſſet, aut ea, quae objicerentur, aut quae adverſus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa ſolum, ſed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controverſia finium, de hominibus raptis pecoribuſque abactis, de jure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam judicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec ſe ſatis liquido diſcere ab eo ſenatus quum cerneret poſſe; ſimul et tirocinio, et perturbatione juvenis moveretur; quaeri juſſit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepiſſet? Quum reſpondiſſet, *accepiſſe ſe;* nihil prius nec potius viſum eſt, quam regis ipſius de ſingulis reſponſa accipere. Librum extemplo popoſcerunt; deinde, ut ipſe recitaret, permiſerunt. Erant autem de rebus ſingulis in breve coactae cauſſae: ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret; alia non per ſe ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos, qui accuſarent. Interpoſuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex aequo diſceptatum apud Caecilium foret, indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet. Has notas irritati ejus animi conlegit ſenatus. ceterum alia excuſanti juveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet ſenatus, reſponderi placuit: *Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe, quam quod, utcumque*

ea

ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare, et oblivisci, et pati praeterita senatum posse, et credere etiam, Demetrio credendum esse. Obsidem enim se animum ejus habere, etsi patri corpus reddiderit: et scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum eum populo Romano esse. Honorisque ejus caussa missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit, quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. Velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse.

XLVIII. Haec, quae augendae amplitudinis ejus caussa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt. Lacedaemonii deinde introducti sunt. multae et parvae disceptationes jactabantur: sed, quae maxime rem continerent, erant; utrum restituerentur, quos Achaei damnaverant, nec ne; inique, an jure occidissent, quos occiderant. vertebatur et, utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii; an, ut ante fuerat, secretum ejus unius in Peloponneso civitatis jus esset. Restitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, et consignari a Lacedaemoniis et Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: jussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere. nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messene desciverat a concilio Achaico. cujus belli et caussas *q*) et ordinem si expromere velim, inmemor sim propositi, quo statui non ultra adtingere externa, nisi qua Romanis cohaererent *r*) rebus.

XLIX. Eventus memorabilis est, quod, quum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur, ad praeoccupandam Coronen (profectus,) quam hostes petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis obpressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen praebet, sustinens inpetus hostium; prolapso

q) *caxsam* Gron. Crev. r) *cohaerent* Gron. Crev.

lapso equo, et suo ipse casu, et onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos jam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum adtenuatis. jacentem hostes superfusi obpresserunt: cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum, haud secus quam ducem suum, adtollunt reficiuntque, et ex valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi prae nec opinato gaudio credentes; pars nuncios Messenen praemittunt, debellatum esse, Philopoemenem captum s) adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuncius audiretur. deinde, ut super alium alius idem omnes adfirmantes veniebant: tandem facta fides; et priusquam adpropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. itaque clauserant portam turbae, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Aegre submoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauserat. et, quum pars maxima excluſa a spectaculo esset, theatrum repente, quod viae propinquum erat, compleverunt, et, ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti, ne quem motum misericordia praesentis tanti viri faceret, quum alios verecundia pristinae majestatis conlata praesenti fortunae, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt. deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, praetore Dinocrate dicente, esse, quae pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consultari coeptum.

L. Jam invesperascebat, et non modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinae ejus fortunae virtutisque: et neque ipsi demum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde qui-

s) *ea tam* del. *Gron.*

quidam, esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum. eo vinctus dimittitur, et saxum ingens, quo operitur, machina superinpositum est. ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem ejus consentiebant: sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior poenae, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quaesisse, *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achaeorum erat) *equiteque evasissent?* Postquam dictum est, *incolumes esse; Bene habet*, inquit; et, poculo inpavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Non *t*) diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentibus Achaeis noxios dedidit, ossaque reddita Philopoemenis sunt: et sepultus ab universo Achaico est *u*) concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriae mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem. adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal, et bellum adversus Eumenem motum faciebat. ibi, seu quia a Flaminino inter cetera objectum Prusiae erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriae suae primum, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset: seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi

t) *Nec* Gron. Crev. u) *est* del. *Gron. Crev.*

dendi ejus in poteſtatem conſilium cepit; a primo conloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis cuſtodiendam miſſi ſunt. Semper talem exitum vitae ſuae Hannibal proſpexerat animo, et Romanorum inexpiabile odium in ſe cernens, et fidei regum nihil ſane confiſus. Pruſiae vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem ſibi horruerat. Ad omnia undique infeſta, ut iter ſemper aliquod praeparatum fugae haberet, ſeptem exitus e domo fecerat; et ex iis *v*) quoſdam occultos, ne cuſtodia ſeparentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod inveſtigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita cuſtodiis complexi ſunt, ut nemo inde elabi poſſet. Hannibal, poſtquam eſt nunciatum, milites regios in veſtibulo eſſe, poſtico, quod devium maxime atque occultiſſimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque obcurſu militum obſeptum ſenſit, et omnia circa clauſa cuſtodiis diſpoſitis eſſe, venenum (quod multo ante praeparatum ad tales habebat caſus) popoſcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum, quando mortem ſenis exſpectare longum cenſent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hoſti armato, exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret, praedixerunt. hi legatum conſularem, qui auctor eſſet Pruſiae per ſcelus occidendi hoſpitis, miſerunt.* Exſecratus deinde in caput regnumque Pruſiae, et hoſpitales Deos violatae ab eo fidei teſtes invocans, poculum exhauſit. Hic vitae exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybius, et Rutilius hoc anno mortuum ſcribunt. Ego neque his, neque Valerio adſentior: his, quod, cenſoribus M. Porcio, L. Valerio, principem ſenatus ipſum L. Valerium cenſorem lectum invenio; quum ſuperioribus tribus luſtris Africanus fuiſſet: quo vivo, niſi ut ille ſenatu moveretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum ejus lectus non eſſet. Antiatem auctorem referit tribunus plebis M. Naevius, adverſus quem oratio in-

v) *fecerat*: *ex his*, Crev.

inſcripta P. Africani eſt. Hic Naevius in magiſtratuum libris eſt tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio conſulibus: ſed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio conſulibus, ante diem quartum Idus Decembres. inde tres menſes ad Idus Martias ſunt; quibus P. Claudius, L. Porcius conſulatum inierunt. Ita et vixiſſe in tribunatu Naevii videtur, dieſque ei dici ab eo potuiſſe; deceſſiſſe autem ante L. Valerii et M. Porcii cenſuram. Trium clariſſimorum ſuae cujuſque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur eſſe, quam quod nemo eorum ſatis dignum ſplendore vitae exitum habuit. Jam primum omnes non in patrio ſolo mortui, nec ſepulti ſunt. veneno abſumti Hannibal et Philopoemen; exſul Hannibal, proditus ab hoſpite; captus Philopoemen in carcere et in vinculis exſpiravit. Scipio, etſi non exſul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non adfuerat reus, abſens citatus, voluntarium non ſibimet ipſe ſolum, ſed etiam funeri ſuo, exſilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneſo (a quibus divertit oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum adfecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis inminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conſpiciebant: ſimul et ſpe haud dubia regnum ei poſt mortem patris deſtinabant. *Nam, etſi minor* x) *aetate, quam Perſeus, eſſet, hunc tamen juſta matrefamiliae* y)*; illum pellice ortum eſſe: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc inſignem Philippi ſimilitudinem prae ſe ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno ſolio locaturos; Perſei nullam apud eos gratiam eſſe.* Haec vulgo loquebantur. itaque et Perſea cura angebat, ne parum pro ſe una aetas valeret, quum omnibus aliis rebus frater ſuperior eſſet: et Philippus ipſe, vix ſui arbitrii fore, quem haeredem regni relinqueret, credens, ſibi quoque graviorem eſſe, quam vellet, minorem filium cenſebat. Offendebatur interdum concurſu Macedonum ad eum, et alteram jam ſe vivo regiam eſſe indignabatur. Et ipſe juvenis haud dubie inflatior redierat, ſubniſus erga ſe

x) *minore* Gron. y) *matrefamilias* Gron. Crev.

se judiciis senatus, concessisque sibi, quae patri negata essent: et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud Patrem, conciliabat; utique postquam alii legati Romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia moerens quidem et gemens, (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat) obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam praeberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas, et Dentheletos z), et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Paeoniae ea regio est prope Erigonum fluvium; qui, ex Illyrico per Paeoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, adpellari jussit.

LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuncium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea aegre patientibus iis ademta, quaeque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum adtulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio praetore exposuerunt, *Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri et egestate, ad quaerendam sedem Alpes transgressos. quae inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoque aedificare coepisse: quod indicium esset, nec*

z) *Dantheletas* Gron. Crev.

nec agro, nec urbi ulli vim adlaturos veniſſe. Nuper M. Claudium ad ſe nuncium miſiſſe, bellum ſe cum iis, ni dederentur, geſturum. Se, certam, etſi non ſpecioſam, pacem, quam incerta belli, praeoptantes, dedidiſſe ſe prius in fidem, quam in poteſtatem, populi Romani. Poſt paucos dies, juſſos et agro et urbe decedere, ſeſe tacitos abire, quo terrarum poſſent, in animo habuiſſe. arma deinde ſibi, et poſtremo omnia alia, quae ferrent agerentque a), *ademta. Orare ſe ſenatum populumque Romanum, ne in ſe innoxios deditos acerbius, quam in hoſtes, ſaevirent.* Huic orationi ſenatus ita reſponderi juſſit: *Neque illos recte feciſſe* b), *quum in Italiam venerint* c), *oppidumque in alieno agro, nullius Romani magiſtratus, qui ei provinciae praeeſſet, permiſſu, aedificare conati ſint: neque ſenatui placere, aeditos ſpoliari. Itaque ſe cum iis legatos ad conſulem* d) *miſſuros; qui, ſi redeant, unde venerint, omnia iis ſua reddi jubeant; quique protinus eant trans Alpes, et denuncient Gallicis populis, multitudinem ſuam domi contineant. Alpes prope inexſuperabilem finem in medio eſſe. non utique iis melius fore, quam* e) *qui eas primi pervias feciſſent.* Legati miſſi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. *f*) Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus, quae ſine cujuſquam injuria habebant, Italia excеſſerunt.

LV. Legatis Romanis Tranſalpini populi benigne reſponderunt. ſeniores eorum nimiam lenitatem populi Romani caſtigarunt: *Quod eos homines, qui gentis injuſſu profecti occupare agrum imperii Romani, et in alieno ſolo aedificare oppidum conati ſint* g), *impunitos dimiſerint. Debuiſſe gravem temeritatis mercedem ſtatui. quod vero etiam ſua reddiderint, vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt, et proſecuti cum donis legatos ſunt. M. Claudius Conſul, Gallis ex provincia exactis, Iſtricum bellum moliri coepit, literis ad ſenatum miſſis, ut ſibi in Iſtriam traducere legiones liceret. Id ſenatui placuit. Illud

a) *agerentve* Gron. Crev.
b) *geſſiſſe* Gron. Crev.
c) *venirent* Gron. Crev.
d) *conſules* Gron.
e) *quam* del. *Crev.*
f) *L. l. P.* Gron.
g) *junt* Gron. Crev.

illud agitabant, uti colonia Aquileja deduceretur. nec satis constabat, utrum Latinam, an civium Romanorum, deduci placeret. postremo Latinam potius coloniam deducendam Patres censuerunt. Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniae Romanorum civium sunt deductae. bina millia hominum in agro, qui proxime Bojorum, ante Tuscorum fuerat, octona jugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. jugera in singulos data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconsul *h*) haud procul flumine Ibero, in Agro Ausetano, et proelia secunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quae ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul *i*) diutino morbo est implicitus, et, nullo lacessente, peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus, ex Istria revocatus, exercitu dimisso, Romam comitiorum causa rediit. Creavit consules Cn. Baebium Tamphilum et L. Aemilium Paullum. cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat: a quo consule quintus annus erat, quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Praetores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Laevinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Caecilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa; quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiae satis credebant; nunciatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, praeter T. Quinctium Flamininum, (cujus in ea re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

h) *proprætor* Gron. Crev. i) *proprætor* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XL.

Quum Philippus liberos eorum, quos occiderat, conquiri obsides jussisset, Theoxena, pro liberis suis et fororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: quod cum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare praecipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Persen et Demetrium referuntur: et ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidii et adfectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est; regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen devenit. Item res in Liguribus et in Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numae Pompilii in agro L. Petillii scribae sub Janiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, et Graeci et Latini, inventi sunt; in quibus quum plura, quae dissolvendarum religionum, praetor, ad quem delati erant, legisset, juravit senatui, contra rempublicam esse, ut legerentur servarenturque: et ex senatusconsulto in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileja deducta est. Philippus, aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filii delationibus impulsus, veneno sustulisset, et de poena Persei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est. regnum Perseus excepit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XL.

Principio insequentis anni consules praetoresque sortiti provincias sunt. consulibus, nulla, praeter Ligures,

gures, quae decerneretur, erat. Jurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit; Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae Sardinia. Consules delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare; periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis, citeriorem in armis esse, et cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu aeger praetor esset, luxuria et otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi placuit: quatuor legiones in Ligures, uti singulae quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, et octingenti equites. hi duo consulares exercitus essent. Scribere praeterea jussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, et quadringentos *a*) equites; et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque quae ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum et ducenti equites, et sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi jussit. et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia, medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit: signa aenea in Capitolio dejecit: forem ex aede Lunae, quae in Aventino est, raptam tulit, et in posticis partibus *b*) Cereris templi adfixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum, a culminibus abrupta, foede dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique aruspices jussierunt. simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat, et a Formiis aedem Apollinis ac Cajetae de coelo tactam. ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, et diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii propraetoris cognitum, P. Sempronium

a) *sexcentos* Gron. Crev. b) *parietibus* Gron. Crev.

nium in ulteriore provincia, quum plus annum aeger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam praetores jussi proficisci. Legationes transmarinae deinde in senatum introductae sunt. Prima Eumenis et Pharnacis regum, et Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati, et Achaeorum, et Lacedaemoniorum, sub idem tempus venerunt. iis prius Marcio audito, qui ad res Graeciae Macedoniaeque visendas missus erat, responsa data sunt. Atiae regibus ac Rhodiis responsum est, legatos ad eas res visendas missurum senatum.

III. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita fecisse eum, quae senatui placuissent, fatebatur, ut facile adpareret, non diutius, quam necesse esset, facturum. neque obscurum erat reballaturum, omniaque, quae tunc ageret diceretque, eo spectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam, quae nunc dicitur, quondam adpellata Paeonia est, traduxit: Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora haec genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit; relinquentesque penates suos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant: exsecrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam coepit, satis tutum sibi quidquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, et tempore alium alio tolleret.

IV. Eam crudelitatem, foedam per se, foediorem unius domus clades fecit. Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat: generos quoque ejus postea interfecit. in viduitate relictae filiae, singulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, adspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Aeneatum, nupsit; et, apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi fororis edu-

educarentur, Poridi nupſit: et, tamquam omnes ipſa eniſa foret, ſuum ſororiſque filios in eadem habebat cura. poſtquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti eſſent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, ſed cuſtodum etiam libidini, rata, ad rem atrocem animum adjecit; auſaque eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturam, quam in poteſtatem Philippi venirent. Poris, abominatus mentionem tam foedi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemque ipſum fugae futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Aeneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Aeneae cum magna ceremonia quotannis faciunt. ibi die per ſollemnes epulas conſumto, navem praeparatam a Poride, ſopitis omnibus, de tertia vigilia conſcendunt, tamquam redituri in Theſſalonicam: ſed trajicere in Euboeam erat propoſitum. Ceterum in adverſum ventum nequidquam eos tendentes prope terram lux obpreſſit: et regii, qui praeerant cuſtodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miſerunt, cum gravi edicto, ne reverterentur ſine ea. Quum jam adpropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad coelum tendens Deos, ut ferrent opem, orabat *c*). ferox interim femina, ad multo ante praecogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: et, poſito in conſpectu poculo, ſtrictiſque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta eſt. Viae ad mortem hae ſunt: qua quemque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. Agite, juvenes mei, primum, qui majores eſtis, capite ferrum; aut haurite poculum, ſi ſegnior mors juvat.* Et hoſtes aderant, et auctor mortis inſtabat. Alii alio leto abſumti ſemianimes e nave praecipitantur. ipſa deinde, virum comitem mortis complexa, in mare ſeſe dejecit. nave vacua dominis regii potiti ſunt.

V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiae adjecit, ut vulgo ipſum liberoſque ejus exſecrarentur. quae dirae brevi ab omnibus Diis exauditae, ut ſaeviret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt.

c) *tendens, opem ut Dii ferrent, orabat.* Gron. Crev.

Perseus enim, quum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum quum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit. et primo quidam ex his adspernantium tale quidquam speciem praebuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. deinde, crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque ipsum potentioris, Perseo se adjungunt. cetera in suum quaeque tempus agenda distulerunt. in praesentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quae jam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad spretionem Romanorum trahebant. ibi quum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum exornatae neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus, et amore nominis Romani, et certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat. totus in Perseа versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque *d*) inde nobiles juvenes, et regii quosdam generis: quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, *Quid ista prosunt?* inquit. *nequaquam tantum in externis auxiliis est praesidii, quantum periculi fraude domestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu: cujus, ex quo obses Romae fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora conversa sunt: nec regem se*

d) *adduxeruntque* Gron.

se alium rentur habituros esse, quam quem Romani dedissent. His per se aegra mens senis stimulabatur. et animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cujus sollemne est tale. Caput mediae canis praecisae et prior pars ad dexteram, cum extis posterior ad laevam viae ponitur. inter hanc divisam hostiam copiae armatae traducuntur. praeferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniae regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis: postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio juventae robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnae. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. ceterum non imago fuit pugnae, sed, tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera fudibus facta; nec praeter ferrum quidquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit. id aegre patiente Perseo, laetari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere praebituram causam criminandi juvenis.

VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, quum vocatus ad coenam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die invitatio benigna et hilaritas juvenalis *e*) utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, jactabantur. Ad has excipiendas voces speculator ex convivis Persei missus, quum incautior obversaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egressis, male mulcatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *quin comissatum*, inquit, *ad fratrem imus? et iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate et hilaritate nostra lenimus?* Omnes se ire conclamarunt, praeter eos, qui speculatoris ab se pulsati praesentem ultionem metuebant.

e) *juvenilis* Gron. Crev.

quum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. Praecucurrit index ad Persea, ferro subcinctos nuncians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. etsi caussa adparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen, infamandae rei caussa, januam obserari jubet: et ex parte superiore aedium, versisque in viam fenestris, comissatores, tamquam ad caedem suam venientes, aditu januae arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paullisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, quam *f*) primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. cui, cum pater, *Satin' salvae?* et, *quaenam ea moestitia esset?* interrogaret eum, *De lucro tibi*, inquit, *vivere me scito. jam non occultis a fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum praesidio me a furore ejus sum tutatus.* Quum pavorem mixtum admiratione patri injecisset, *Atqui, si aures praebere potes*, inquit, *manifestam rem teneas, faciam. Enimvero se.* Philippus dicere, *auditurum*, vocarique extemplo Demetrium jussit: et seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. postquam venisse eos nunciatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi quum consedisset: *Sedeo*, inquit, *miserrimus pater, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, et reum; aut convicti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cernerem, quum voces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse.*

etiam

f) *quum* Gron. Crev.

etiam hostes, armis positis, foedus iciſſe, et privatas multorum ſimultates finitas. ſubituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam ſimplicitatis conſuetudiniſque inter vos, meorum denique praeceptorum; quae, vereor, ne vana ſurdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, deteſtatus exempla diſcordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus ſe ſtirpemque ſuam, domos, regna, funditus evertiſſent? Meliora quoque exempla parte altera poſui; ſociabilem conſortionem inter binos Lacedaemoniorum reges, ſalutarem per multa ſecula ipſis patriaeque. Eamdem civitatem, poſtquam mos ſibi cuique rapiendi tyrannidem exortus ſit, everſam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, et cuilibet regum hujus aetatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate, regnum aequaſſe. Ne Romanis quidem exemplis abſtinui, quae aut viſa, aut audita habebam: T. et L. Quinctiorum, qui bellum mecum geſſerunt, P. et L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt: patris patruique eorum, quorum perpetuam vitae concordiam mors quoque miſcuit. Neque vos illorum ſcelus, ſimiliſque ſceleri eventus, deterrere a vecordi diſcordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad ſanitatem flectere. Vivo et ſpirante me, haereditatem meam ambo et ſpe et cupiditate improba crevi-ſtis. Eo uſque me vivere vultis, donec, alterius veſtrum ſuperſtes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem poteſtis pati. nihil cari, nihil ſancti eſt: in omnium vicem regni unius inſatiabilis amor ſucceſſit. Agite, conſcelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quidquid aut veri poteſtis, aut comminiſci libet. Reſeratae aures ſunt, quae poſthac ſecretis alterius ab altero criminibus claudentur. Haec, furens ira, quum dixiſſet, lacrimae omnibus obortae, et diu moeſtum ſilentium tenuit.

IX. Tum Perſeus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, et armati comiſſatores accipiendi, praebendumque ferro jugulum, quando non creditur, niſi perpetratum, facinus; et eadem petitus inſidiis audio, quae latro atque inſidiator. Non nequidquam iſti unum Deme-*

metrium filium te habere, me subditum et pellice genitum adpellant. nam, si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me, querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, saevires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut a me coeptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos numquam viderint, fidem tamen implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat; per te, patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, jam pridem sentis, ita me audias, precor, tamquam si, voce et comploratione nocturna excitus, mihi quiritanti interveniss es, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses, quod tum vociferarer in re praesenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium in vicem jam diu vivimus inter nos. regnare utique vis: huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniae mos, obstat vero etiam patris judicium. Haec g) *transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes. omnia moliris et tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione, et decursu, et simulacro ludicro pugnae, funestum prope proelium fecisti: nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili proelio, tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad coenam voluisti. Credis, me, pater, inter inermes convivas coenaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis nihil a gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis. quid inimicus ad iratum, quid cum ferro subcinctis juvenibus venis? Conviam me tibi committere ausus non sum; comissatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum pararet hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accusator, crimino se nec dubia argumentis colligendo ago, Quid enim? negat se cum multitudine venisse ad januam meam?*

g) *Huc* Gron. Crev.

meam? an ferro subcinctos secum fuisse? Quos nominavero, arcesse. possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes; fatentes pro deprehensis habe.

X. Exsecrare nunc cupiditatem regni, et furias fraternas concita. sed, ne sint caecae, pater, exsecrationes tuae, discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis. noxium huic esse caput. Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui petiturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia et justitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulae, non nox, ad quietem data naturae beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra januam comissatum fratrem, moriendum est. nec eundo, nec manendo insidias evito. quo me conferam? Nihil praeter Deos, pater, et te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. periisse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia ademtas h) tot urbes, tot gentes, modo Thraciae maritimam oram, indignor. nec me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, te senectus, abstulerit, aut ne ea quidem exspectata fuerit, regem regnumque Macedoniae sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis praesidii est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivae fratris noctu sumserunt i). Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunae posuerunt, et in eo, qui omnia apud Romanos potest? neque, Hercule, istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, praeferant. Iste enim est, cujus beneficio poenam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adolescentiae suae esse aequum

h) *qui tibi ademtas* Gron. *quia* i) *assumserunt* Gron. Crev. *tibi ademtas* Crev.

quum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatae, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. mihi praeter te, pater, quid usquam aut spei, aut praesidii est?

XI. *Quo spectare illas literas ad te nunc missas L. Quinctii credis, quibus, et bene te consuluisse rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut iterum, et cum pluribus legatis et primoribus* k) *Macedonum, remittas eum? T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quaeruntur adjutores consiliis, quum te plures, et principes Macedonum, cum isto mittere jubet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est. eum jam regem, vivo patre, adpellant. Haec si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim suo loco moveo, ut ipse in ejus locum succedam? Unus ante me pater est: et, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit) haereditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem aetatis, naturae, moris Macedonum, juris gentium. Obstat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna caede petiero. Pater senex, et filio solus orbatus, de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur. Romani laetabuntur, probabunt, defendent factum. Hae spes incertae, pater, sed non inanes sunt. ita enim se res habet: periculum vitae propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumserunt; si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.*

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. deinde diu fuit silentium

k) add. *quoque* Gron. Crev.

tium *l*), quum perfusum fletu adpareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere juberent *m*), atque ita orsus est: *Omnia, quae reorum antea fuerant auxilia, pater, praeoccupavit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. quum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis conloquia dies noctesque insidietur; ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris, speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eumdem te maturet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei reliquae habeam. Circumventum, solum, inopem, invidia gratiae externae, quae obest potius, quam prodest, onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum cetera infectatione vitae meae? ut et hoc, quod jam, quale sit, scies, suspectum alio vitae nostrae tenore faceret; et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc facto et composito argumento fulciret. Simul et illud quaesivit, ut repentina et minime praeparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meae ante me accusatum; si illa separata ab hac vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut praetermitti, aut in aliud tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea, quae tu confudisti: et noctis hujus insidias, aut tuas, aut meas, detegam. Occidendi sui consilium me iniisse, videri vult: ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum est futurum, ego minor in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos a me cultos ait, atque eorum fiducia in spem regni me venisse? nam si et in*

l) *diu silentium fuit* Gron. Crev m) *juberetur* Crev.

in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, imponerent Macedoniae regem, et meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraterna caede diadema gererem, ut illis ipsis, apud quos aut vera, aut certe simulata, probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, execrabilis et invisus essem? nisi T. Quinctium credis, cujus virtute et consiliis me nunc arguis regi, quum et ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac pene omnium Deorum hominumque consensum consegit, per quae omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem, tamquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium obprimendi fratris cepisse judicetur?

XIII. *Exsequamur tamen quocumque modo confecti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum post lustrationem, quum concurrimus, et quidem, si Diis placet, lustrationum die occidere: volui, quum ad coenam invitavi, veneno scilicet tollere: volui, quum comissatum gladiis adcincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quid? dies qualis* n)*? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, praelatis omnium, qui unquam fuere, Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, praevecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem praeparatos, volutabam in animo: ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? Sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit. nam, si veneno te inter coenam tollere volui, quid minus aptum fuit,*

n) *Quis dies? qualis?* Gron.

fuit, quam pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus ad coenam abnueres? Quum autem iratus negasses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel venenum paraveram? an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo die, per speciem comissationis, occiderem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam coenam evitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?

XIV. *Non est res, qua erubescam, pater, si die festo inter aequales largiore vino sum usus. tu quoque, velim, inquiras, qua laetitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenali o) armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria haec et metus crapulam facile excussserunt; quae si non intervenissent, insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo, dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem? non milites abstinuissem meos? Et, ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater,* Nihil aliud scio, *inquit,* nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt. *Si quaeram, unde id ipsum scieris? necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumsisse ferrum, ut omnes viderent. et, ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quaerere ex iis, quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut, tamquam in re dubia, quum id quaesisses, quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quaeri jubes, num tui occidendi caussa ferrum sumserint? num me auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur, et palam est, et sui se tuendi caussa sumsisse dicunt. Recte, an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam caussam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te adgressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo prae-*

o) *juvenili* Gron. Crev.

praeter eos qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, quum comissator ego discessissem, quatuor subsitissent, ut sopitum te adgrederentur? quomodo fefellissent, et alieni, et mei, et maxime suspecti, quia paullo ante in rixa fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?

XV. Quin tu, omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidiam urit, revertieris? Cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunae successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam facis? Haec sentit Perseus, etsi non dicit: haec istum inimicum, haec accusatorem faciunt: haec domum, haec regnum tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere umquam de eo sortitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestia, consequar. Romanos objicis mihi, et ea, quae gloriae esse debent, in crimen vertis. Ego, nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. a te missus ire non recusavi. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiae causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis iidis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor. nec in bello coepit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. neutra res mihi nec gloriae, nec crimini sit. Ego, si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor poenam. si innocens sum, ne invidia conflagrem, quum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiae, te errori veniam impetra-

petrare. in eo, ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est. E convivio et comissationibus p) prope semisomnus raptus sum ad caussam parricidii dicendam. sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum q) et componendam orationem sumsissem, quum quid aliud, quam ingenii fama, periclitarer? Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et jubentem dicere caussam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante praeparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horae accusatorem audirem? an defensionem meditarer? Adtonitus repentino atque inopinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui: nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem? apud quem etiamsi caritate a fratre majore vincor, misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique serves, precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat. Quid enim, quum regnum ei tradideris, facturum credis in me r) esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri aequum censet?

XVI. Dicenti haec lacrimae simul spiritum et vocem intercluserunt. Philippus, submotis iis, paullisper conlocutus cum amicis, pronunciavit: *Non verbis se, nec unius horae disceptatione, caussam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores; et dicta factaque in magnis parvisque rebus observando:* ut omnibus adpareret, noctis proximae crimen facile revictum; suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Haec, vivo Philippo, velut semina jacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quae tum una consularis provincia erat, proficiscuntur. et, quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciae Galliae, ubi castra Marcellus habebat, venerunt uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus jussis, senatum per literas consuluit. Se-

p) *comissatione* Crev.
q) *meditandam* Gron. Crev.
r) *in me* del. *Gron. Crev.*

natus rescribere M. Ogulnium praetorem Marcello jussit: *Verius fuisse, consules, quorum provincia esset, quam se, quid e republica esset, decernere; tum quoque non placere, si per deditionem Ligures recipiet* s), *receptis arma adimi: atque, eos ad consulem mitti, senatum aequum censere.* Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam et priore praetura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronii proconsulis t) sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hispanum, Urbicuam nomine, obpugnantem Celtiberi adorti sunt. Dura ibi proelia aliquot facta: multi Romani milites et vulnerati, et interfecti sunt. victi perseverantia Fulvii u), quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi, fessi proeliis variis abscesserunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta et direpta est: praedam militibus praetor concessit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Haec ea aestate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans urbem iniit. translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti: auri octoginta pondo, et duae coronae aureae pondo sexaginta septem.

XVII. Eodem anno inter populum Karthaginiensem et regem Masinissam in re praesenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Karthaginiensibus, pater Masinissae, Gala: Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Karthaginiensibus dono dederat. Karthaginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam quum ferro et acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Karthaginienses, quod primo majorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa, *paterni regni agrum se et recepisse, et habere jure gentium*, ajebat, *et causa, et possessione superiorem esse. nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum verecantur, ne*

s) *placere sibi, per d. L. recipi, et receptis &c.* Gron. Crev.

t) *propraetoris* Gron. Crev.

u) *victis p. Fulvius* Gron. Crev.

ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit. Legati possessionis jus non mutarunt. causam integram Romam ad senatum rejecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. receserant primum in devios saltus: deinde, dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt. ac de ea re Patres consuluerunt. Alterum ex his, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos venire Romam jusserunt: alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. Fama erat, Gallos Transalpinos juventutem armare: nec, in quam regionem Italiae effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules compararunt, ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater ejus consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuere. creati P. Cornelius Cethegus, M. Baebius Tamphilus. Praetores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. *v*) Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciae ita sorte evenerunt. Ligures consulibus; praetoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Istri adjecti, quod Tarentini Brundisinique nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum *x*) navium latrociniis esse. eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatuor legiones consulibus, (quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites) et quindecim millia socium ac Latini nominis, octingenti *y*) equites. In Hispaniis prorogatum veteribus praetoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent. et in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: et socium Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. duumviros in eam rem consules creare jussi, per quos naves viginti deductae navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servissent, complerentur; ingenui tantum ut iis

v) *C.* Gron. Crev.
y) *octingentos* Gron. Crev.
x) *transmaritimarum* Gron.

praeeſſent. Inter duumviros ita diviſa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervae, velut cardo, in medio eſſet: alter in dextram partem uſque ad Maſſiliam, laevam alter uſque ad Barium tueretur.

XIX. Prodigia multa foeda et Romae eo anno viſa, et nunciata peregre. In area Vulcani et Concordiae ſanguinem pluit; et pontifices haſtas motas nunciavere, et Lanuvii ſimulacrum Junonis Soſpitae lacrimaſſe, et peſtilentia in agris, foriſque, et conciliabulis, et in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix ſubficeret. His prodigiis cladibuſque anxii Patres decreverunt, ut et conſules. quibus Diis videretur, hoſtiis majoribus ſacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto ſupplicatio circa omnia pulvinaria Romae in diem unum indicta eſt. iiſdem auctoribus et ſenatus cenſuit, et conſules edixerunt, ut per totam Italiam triduum ſupplicatio et feriae eſſent. Peſtilentiae tanta vis erat, ut, quum propter defectionem Corſorum, bellumque ab Hiennibus conciitatum in Sardinia, octo millia peditum ex ſociis Latini nominis ſcribi placuiſſet, et trecentos equites, quos M. Pinarius praetor ſecum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum eſſe, tantum ubique aegrorum conſules renunciaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, ſumere a Cn. Baebio proconſule, qui Piſis hibernabat, juſſus praetor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio praetori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quaeſtio eſt: cujus reſidua quaedam velut ſemina ex prioribus malis jam priore anno adparuerant: ſed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaeſtiones erant, quam ad exitum ullum perductae. id perſecare novum praetorem, ne ſerperet iterum latius, Patres juſſerunt. Et leges de ambitu conſules ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt.

XX. Legationes deinde in ſenatum introduxerunt. Regum primas. Eumenis, et Ariarathis Cappadocis, et Pharnacis Pontici. nec ultra quidquam eis reſponſum eſt, quam miſſuros, qui de controverſiis eorum cognoſcerent, ſtatuerentque. Lacedaemoniorum deinde exſulum

sulum et Achaeorum legati introducti sunt. et spes data exsulibus est, scripturum senatum Achaeis, ut restituerentur. Achaei de Messene recepta, compositisque ibi rebus, cum adsensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quae ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum, cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tamquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex. erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius, omnium, praeterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat, quum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc praecipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendae suspicionis caussa quidquam a se agitari de Romano bello, Stobos Paeoniae exercitu indicto, in Maedicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Haemi montis adscendendi, quia vulgatae opinioni crediderat, Ponticum simul et Hadriaticum mare, et Histrum amnem, et Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de adscensu Haemi, quum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quaerit ab eo, *Quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto, an abstinendum? Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni: qui, saeva tempestate jactatus, quum in eadem nave secum suos omnes habuisset, praecepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent, et ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus*

dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se praecepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus, qui proponeretur, casus: et, quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio, quum in conspectu locorum consultaret, qua z) proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quaeque belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam adsentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas, ex praetoribus regiis unus, qui Paeoniae praeerat, jussus est prosequi eum cum modico praesidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse coeperat, ad quem, ita inclinato regis animo, haereditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in praesentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, specularique abditos ejus sensus posset *a*). Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, praesidiis.

XXII. Philippus, Maedicam primum, deinde solitudines interjacentes Maedicae atque Haemo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in tam *b*) opacum iter, ut, prae densitate arborum inmissorumque aliorum in alios ramorum, perspici coelum vix posset: ut vero jugis adpropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere inpedirentur. tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatae opinioni, degressi inde, detraxerunt: magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria, montesque, et amnes, ex uno loco conspici potuerint.

z) *quae* Gron. Crev.
a) *possit* Gron. Crev.
b) *tam* del. *Gron.*

rint. Vexati omnes, et ante alios rex ipse, quo gravior aetate erat, difficultate viae est. Duabus aris ibi Jovi et Soli sacratis quum immolasset, qua triduo adscenderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quae caniculae ortu similia brumalibus erant. multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo laetiora in castris invenit: ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugae in Dentheletos c) transcurrit. Socii erant: sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam evastarunt, non sine magno pudore regis, quum sociorum voces, nequidquam Deos sociales nomenque suum inplorantes, audiret. Frumento inde sublato, in Maedicam regressus, urbem, quam Petram adpellant, obpugnare est adortus. ipse a campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem adgrederetur. Oppidani, quum terror undique instaret, obsidibus datis, in praesentia dediderunt sese. iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita et montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, et fraude praetoris Didae auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

XXIII. Missus hic comes, (ut ante dictum est) quum simplicitatem juvenis incauti, et suis haud inmerito succensentis, adsentando indignandoque et ipse vicem ejus, captaret, in omnia ultro suam obferens operam, fide data, arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adjutor Deum beneficio oblatus videbatur Paeoniae praetor, per cujus provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo et fratri proditur, et, auctore eo, indicatur patri. Literae primum ad obsidentem Petram adlatae sunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus. et Demetrius dissimulanter adservari jussus. Haec super cete-

c) *Dentheletas* Gron. *Dantheletas* Crev.

ra triſtem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum et praeſentia crimina: exſpectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miſerat, cenſebat. His anxius curis quum aliquot menſes egiſſet, tandem legati, jam ante praemeditatis in Macedonia, quae ab Roma renunciarent, venerunt. qui, ſuper cetera ſcelera, falſas etiam literas, ſigno adulterino T. Quinctii ſignatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, ſi quid adoleſcens, cupiditate regni prolapſus, ſecum egiſſet. *nihil eum adverſus ſuorum quemquam facturum: neque eum ſeſe eſſe, qui ullius impii conſilii auctor futurus videri poſſit.* Hae literae fidem Perſei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, ſine indicio rei ullius in tormentis moritur.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accuſavit Perſeus. fuga per Paeoniam praeparata arguebatur, et corrupti quidam, ut comites itineris eſſent; maxime falſae literae T. Quinctii urguebant. nihil tamen palam gravius pronunciatum de eo eſt, ut dolo potius interficeretur: nec id cura ipſius, ſed ne poena ejus conſilia adverſus Romanos nudaret. Ab Theſſalonice Demetriadem ipſi quum iter eſſet, Aſtraeum *d*) Paeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perſeum Amphipolim, ad obſides Thracum accipiendos. digredienti ab ſe Didae mandata dediſſe dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida ſeu inſtitutum, ſeu ſimulatum eſt. ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Aſtraeo Heracleam venit. in ea coena dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo ſenſit. et mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepiſſet ſeſe, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didae ſcelus incuſans, torquebatur. intromiſſi Thyrſis quidam Stuberaeus et Beroeaeus Alexander, injectis tapetibus in caput fauceſque, ſpiritum intercluſerunt. Ita innoxius adoleſcens, quum in eo ne ſimplici quidem genere mortis contenti inimici fuiſſent, interficitur.

XXV. Dum haec in Macedonia geruntur, L. Aemilius Paullus, prorogato ex conſulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi

d) *Aſterium* Gron. *Aeſtraeum* Crev.

Ubi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum, per speciem pacis petendae, speculatum venerunt, negante Paullo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id recusabant, quam tempore opus esse ajebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. ad hoc decem dierum induciae quum darentur, petierunt deinde, *ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum finium esse.* Id ubi inpetravere, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum obpugnare simul omnibus portis adgressi sunt. Summa vi totum *e*) diem obpugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. Conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. Sub occasum solis quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Baebium proconsulem cum literis Pisas mittit, ut obsessо sibi per inducias quamprimum subsidio veniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori, eunti in Sardiniam, tradiderat. ceterum et senatum literis certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Aemilium, et M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, ut, si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, et L. Aemilium liberaret obsidione. Haec sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Aemilius, quum et venturos sciisset, et educere in aciem potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu venire a Pisis posset.

XXVI. Romae magnam trepidationem literae Baebii fecerunt: eo majorem, quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam quum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniam Aquilejam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, posse. Una, et ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent in provinciam ire. id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules, nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam

e) add. *unum* Gron. Crev.

ſuam ſegnitiem, ſed vim morbi, in cauſſa eſſe, quo ferius perficeretur. *f*) non tamen potuerunt ſuſtinere conſenſum ſenatus, quin paludati exirent, et militibus, quos conſcriptos haberent, diem edicerent, quo Piſas convenirent. permiſſum, ut, qua irent, protinus ſubitarios milites ſcriberent, ducerentque ſecum. Et praetoribus, Q. Petillio et Q. Fabio, imperatum eſt, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias ſcriberet, et omnes minores quinquaginta annis ſacramento rogaret: Fabio, ut ſociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus et C. Lucretius, naveſque iis ornatae ſunt; Matienoque, cujus ad Gallicum ſinum provincia erat, imperatum eſt *g*), ut claſſem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, ſi quo uſui eſſe L. Aemilio atque ejus exercitui poſſet.

XXVII. Aemilius, poſtquam nihil uſquam auxilii oſtendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per ſe fortunam tentaret, priuſquam hoſtes venirent, qui jam ſegnius ſocordiusque obpugnabant. ad quatuor portas exercitum inſtruxit, ut, ſigno dato, ſimul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, praepoſito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta juſſit. ad dexteram principalem haſtatos legionis primae inſtruxit; principes ex eadem legione in ſubſidiis poſuit: M. Servilius et L. Sulpicius, tribuni militum, his praepoſiti. Tertia legio adverſus principalem ſiniſtram portam inſtructa eſt. id tantum mutatum; principes primi, et haſtati in ſubſidiis locati: Sex. Julius Caeſar et L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni praepoſiti ſunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quaeſtoriam portam poſitus: duae cohortes et triarii duarum legionum in praeſidio caſtrorum manere juſſi. Omnes portas concionabundus ipſe imperator circumiit; et, quibſcumque irritamentis poterat, iras militum acuebat; nunc fraudem hoſtium incuſans, qui, pace petita, induciis datis, per ipſum induciarum tempus contra jus gentium ad caſtra ob-

f) *proficiſcerentur* Gron. g) *eſt* del. *Gron. Crev.*

obpugnanda veniſſent: nunc, quantus pudor eſſet, edocens, ab Liguribus, latronibus verius, quam hoſtibus juſtis, Romanum exercitum obſideri. *Quo ore quiſquam veſtrum, ſi hinc alieno praeſidio, non veſtra virtute, evaſeritis, obcurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos noſtrae aetatis reges duceſque, vicerunt; ſed iis, qui hos ipſos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, per ſaltus invios conſectati ceciderunt? Quod Hiſpani, quod Galli, quod Macedones Poenive non audeant, Liguſtinus hoſtis vallum Romanum ſubit, obſidet ultro, et obpugnat! quem, ſcrutantes ante devios ſaltus, abditum et latentem vix inveniebamus.* Ad haec conſentiens reddebatur militum *h)* clamor, *nullam militum culpam eſſe, quibus nemo ad eruppendum ſignum dediſſet. Daret ſignum: intellecturum, eoſdem, qui antea fuerint, et Romanos et Ligures eſſe.*

XXVIII. Bina cis montes caſtra Ligurum erant. ex iis, primis diebus, ſole orto, pariter omnes compoſiti et inſtructi procedebant: tum, niſi exſatiati cibo vinoque, arma non capiebant. diſperſi, inordinati exibant; ut quibus pro ſpe certum eſſet, hoſtes extra vallum ſigna non elaturos. Adverſus ita incompoſitos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in caſtris erant, calonum quoque et lixarum, ſublato, ſimul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improviſa res fuit, ut perinde, ac ſi inſidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. fuga deinde effuſa, et fugientium paſſim caedes erat. Equitibus dato ſigno, ut conſcenderent equos, nec effugere quemquam ſinerent, in caſtra omnes trepida fuga compulſi ſunt: deinde ipſis exuti caſtris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occiſa, capta duo millia et quingenti. Triduo poſt Ligurum Ingaunorum omne nomen, obſidibus datis, in ditionem *i)* venit. gubernatores nautaeque conquiſiti, qui praedatores fuiſſent navibus, atque omnes in cuſtodiam conjecti. Et a C. Matieno duumviro naves ejus generis in Liguſtina ora triginta duae *k)* captae ſunt.

h) *militum* del. *Gron. Crev.* k) *duae ac triginta* Gron. i) *deditionem* Gron. Crev. Crev.

sunt. Haec qui nunciarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi; simulque peterent, ut L. Aemilio confecta provincia decedere, et deducere secum milites liceret, atque dimittere. Utrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique praetores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: et uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatum aequum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscae eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina jugera agri data. tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate et inopia fruguin insignis annus fuit. Sex menses numquam pluisse, memoriae proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribae sub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos latae, inventae sunt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Graecisque utraque arca inscripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse: in altero libros Numae Pompilii inesse. Eas arcas quum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumtis. in altera duo fasces, candelis involuti, septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini de jure pontificio erant; septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatae opinioni, qua creditur, Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili adcommodata fide. Primo ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus quum vulgarentur, Q. Petillius praetor urbanus, studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumsit. et erat familiaris usus, quod scribam eum quaestor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, quum

animadvertisset, pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit, *Sese eos libros in ignem conjecturum esse. prius, quam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu jus, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum.* Scriba *l*) tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum res est rejecta. Praetor se jusjurandum dare paratum esse ajebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit, *Satis habendum, quod praetor jusjurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. pretium pro libris, quantum Q. Petillio praetori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum.* id scriba non accepit. libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. ad quinque et triginta millia hominum, quantum numquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat; sed nequaquam numero militum hostem aequabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret, reciperetque sese. si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita, ut praeceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderentur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrissent *m*). Postremo *n*) Celtiberi, omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnae. ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus

l) inf. *ad* Gron. Crev.

m) *procurrisset* Gron. Crev. n) inf. *et* Gron. Crev.

manus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum: et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

XXXI. Praetor Romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium, praefectum socium, ad vallum hostium cum equitibus extraordinariis sinistrae alae mittit. quos ubi et propius accedere, et plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primum fremitum equestrium audivit, avertit equos, et castra repetit. eo effusius sequi hostes. primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus, non plus, a valle aberant. Itaque, ubi Flaccus satis abstractos eos a praesidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit. clamore non tantum ad ardorem pugnae excitandum subiato, sed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent. nec morati sunt, quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: ubi quinque millium *o)* armatorum, non amplius, relictum erat praesidium. quos quum et paucitas sua, et multitudo hostium, et inprovisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris, quae pars maxime a pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius ignem.

XXXII. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere. deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse, et tum cum maxime arde-

o) quinque millium l. *quingentorum* Gron. Crev.

ardere. unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor ſuorum vincentium accidebat, jam ardentia hoſtium caſtra adparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt. ceterum, poſtquam receptus pulſis nullus erat, nec uſquam, niſi in certamine, ſpes, pertinacius de integro capeſſunt pugnam. Acie media urguebantur acriter a quinta legione. adverſus laevum cornu, in quo ſui generis provincialia auxilia inſtruxiſſe Romanos cernebant, cum majore fiducia iutulerunt ſigna. Jam prope erat, ut ſiniſtrum cornu pelleretur Romanis, ni ſeptima legio ſucceſſiſſet. ſimul ab oppido Aebura, qui in praeſidio relicti erant, in medio ardore pugnae advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio caeſi Celtiberi. qui ſupererant, in omnes paſſim partes capeſſunt fugam. Equites, bipartito in eos emiſſi, magnam caedem ediderc. ad viginti tria millia hoſtium eo die caeſa: capta quatuor millia et ſeptingenti *p*), cum equis plus quingentis, et ſigna militaria octoginta *q*) octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paullo plus ducenti, ſocium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme et quadringenti ceciderunt. Praetor in caſtra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in caſtris ab ſe captis juſſus. poſtero die ſpolia de hoſtibus lecta, et pro concione donati, quorum virtus inſignis fuerat.

XXXIII. Sanciis deinde in oppidum Aeburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea urbs circumſeſſa, quum a Celtiberis auxilia arceſſiſſet, morantibus iis, non quia ipſi cunctati ſunt, ſed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viae et inflati amnes tenebant, deſperato auxilio ſuorum, in deditionem venit. Flaccus quoque, tempeſtatibus foedis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a *r*) domo profecti erant, deditionis ignari, quum tandem, ſuperatis, ubi primum remiſerunt imbres, amnibus, Contre-

p) *octingenti* Gron. Crev. q) *nonaginta* Gron. Crev. r) *a* del. *Gron Crev.*

trebiam veniſſent, poſtquam caſtra nulla extra moenia viderunt, aut in alteram partem translata rati aut receſſiſſe hoſtes, per neglegentiam effuſi ad oppidum acceſſerunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompoſitos adorti fuderunt. Quae res ad reſiſtendum eos et ad capeſſendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad ſigna frequentes veniebant, eadem magnae parti ad fugam ſaluti fuit. Sparſi enim toto paſſim campo ſe diffuderunt; nec uſquam confertos eos hoſtis circumvenit. tamen ad duodecim millia ſunt caeſa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, ſigna militaria ſexaginta duo. Qui palati e fuga domum ſe recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiae et ſuam cladem narrando, averterunt. extemplo in vicos caſtellaque ſua omnes dilapſi. Flaccus, a Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa caſtella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

XXXIV. Haec in citeriore Hiſpania eo anno geſta. Et in ulteriore, Manlius praetor ſecunda aliquot proelia cum Luſitanis fecit. Aquileja colonia Latina eodem anno in agro Gallorum eſt deducta. tria millia peditum quinquagena jugera. centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. treſviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Aedes duae eo anno dedicatae ſunt: una Veneris Erycinae ad portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir. (vota erat ab conſule L. Porcio, Liguſtino bello.) altera, in foro olitorio, Pietatis. eam aedem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir; ſtatuamque auratam, quae prima omnium in Italia ſtatua aurata eſt, patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam aedem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet: locaveratque idem ex ſenatuſconſulto. Per eoſdem dies, quibus hae aedes dedicatae ſunt, L. Aemilius proconſul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Tranſtulit coronas aureas quinque et viginti. nec praeterea quidquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante

cur-

currum ducti. aeris trecenos militibus divisit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla umquam arma, nisi imperata a populo Romano, sumere.* Responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus jussu senatus, *Orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. Ad consules irent, et, quae ab iis imperata essent, facerent. nulli alii, quam consulibus, senatum creditурum esse, sincera fide in pace Ligures esse.* Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius praetor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt, et cerae centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Karthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi, pacemque cum iis populus Romanus, non ab se tantum, sed ab rege etiam Masinissa, praestitit: qui tum *s)* praesidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

XXXV. Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Baebius, comitiorum causa Romam revocatus, consules creavit A. Postumium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. Praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Maenius. ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt. ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, et duo tribuni militum, T. Maenius et L. Terentius Massiliota *t)*. Hi, quum duo secunda proelia, deditionem Celtiberiae, confectam provinciam nunciassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, *ut ob res prospere gestas Diis immortalibus honos haberetur.* deinde, *ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus sorte*

s) *tum* l. *cum* Crev. t) *Massa* Gron. Crev.

opera et ipse et multi ante eum praetores usi essent, liceret. quod fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, injussuque abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus jussit. Praetores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit. P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, *Quaero*, inquit, *de te, L. Minuci, quum confectam provinciam nuncies, existimesne, Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? Si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut adfirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum censes; utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus tirones immisceantur? an, deductis de provincia veteribus legionibus, novas conscribendi et mittendi; quum contemtum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? Dictu, quam re, facilius sit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse? Paucae civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. quae quum ita sint, ego jam hinc praedico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum a), neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.*

XXXVI. Legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit: *Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis adsuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu opus sit, ejus esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi*

a) *electurum* Gron. Crev.

tiberi in pace manſuri ſint; ſimul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, ſi diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter ſe loquantur, aut ſubclamationibus apud concionantem imperatorem ſignificent, quid ſentiant, conjectandum ſit; palam vociferatos eſſe, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos eſſe. Diſceptationem inter praetorem legatumque conſulum relatio interrupit; qui ſuas ornari provincias, priuſquam de praetoris exercitu ageretur, aequum cenſebant. Novus omnis exercitus conſulibus eſt decretus: binae legiones Romanae cum ſuo equitatu, et ſocium Latini nominis, quantus ſemper numerus, quindecim millia peditum et octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum eſt. P. Cornelio et M. Baebio prorogatum imperium, juſſique provincias obtinere, donec conſules veniſſent. tum imperatum, ut, dimiſſo, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum eſt. novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis conſules ſcribere juſſi; et mille praeterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: et ſociis e nomine Latino imperare ſeptem millia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hiſpaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permiſſum, ut, qui milites, ante Sp. Poſtumium *v*), Q. Marcium conſules, cives Romani ſociive, in Hiſpaniam tranſportati eſſent, et praeterea, ſupplemento adducto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia, et quadringenti pedites, ſexcenti equites eſſent; et ſocium Latini nominis duodecim millia *x*), ſexcenti equites, quorum ſorti opera duobus adverſus Celtiberos proeliis uſus Q. Fulvius eſſet, eos, ſi videretur ſecum deportaret. Et ſupplicationes decretae, quod is proſpere rempublicam geſſiſſet: et ceteri praetores in provincias miſſi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium eſt. Octo legiones, praeter exercitum veterem, qui in Liguribus in ſpe propinqua miſſionis erat. eo anno eſſe placuit. et is ipſe exercitus aegre explebatur propter peſtilentiam, quae jam

v) add. *et* Gron. Crev. x) add. *pedites* Gron. Crev.

tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

XXXVII. Praetor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum insignes viri: postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est. C. Servilius pontifex maximus piacula irae Deum conquirere jussus; decemviri libros inspicere, consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona vovere, et dare signa inaurata; quae vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe et per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis, omnes coronati et lauream in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanae insinuaverat suspicio animis; et veneficii quaestio ex senatusconsulto, quod in urbe, propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat subfectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse: et testes exsistebant, qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent, quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adjecisse, *pararet se ad petendum; intra duos menses effecturam, ut consul fieret.* Inter multa alia testimonia, ad causam pertinentia, haec quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio hujus, dum consules novos delectus Romae tenet, mors deinde alterius, et creandi comitia consulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius et M. Baebius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus

spes

spes esset, Cornelius et Baebius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Liguſtini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Tauraſinorum *y*) (fuerat. In eum quum) traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus deſcendere cum liberis conjugibuſque: ſua omnia ſecum portarent. Ligures, ſaepe per legatos deprecati, ne penates, ſedem, in qua geniti eſſent, ſepulcra majorum, cogerentur relinquere, arma, obſides pollicebantur. poſtquam nihil inpetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti ſunt publico ſumtu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis pueriſque. argenti data centum et quinquaginta millia *z*), unde, in novas aedes, compararent, quae opus eſſent. agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Baebius praepoſiti. poſtulantibus tamen ipſis, quinqueviri ab ſenatu dati, quorum ex conſilio agerent. Tranſacta re, quum veterem exercitum Romam deduxiſſent, triumphus ab ſenatu eſt decretus. Hi omnium primi nullo bello geſto triumpharunt. tantum hoſtes ducti ante currum: quia, nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hiſpania Fulvius Flaccus proconſul, quia ſucceſſor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiae agrum, unde ad deditionem non venerant, inſtitit vaſtare. qua re irritavit magis, quam conterruit, animos barbarorum: et, clam comparatis copiis, ſaltum Manlianum, per quem tranſiturum exercitum Romanum ſatis ſciebant, obſederunt. In Hiſpaniam ulteriorem eunti L. Poſtumio Albino collegae Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. *ibi dimitti veteranos, ſupplementaque diſtribuere, et ordinare omnem exercitum ſeſe velle.* Dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco eſt, qua ſucceſſor eſſet venturus. Haec nova adlata res, omiſſis, quae agere inſtituerat, Flaccum raptim deducere exercitum

y) lacunam hanc indicavit modo aſteriſcis Gronovius, non explevit; Creverius autem, ut in textu, habet.

z) add. *ſeſtertium* Gron. Crev.

ex Celtiberia quum coëgiſſet, barbari, cauſſae ignari, ſuam defectionem et clam comparata arma ſenſiſſe eum, et pertimuiſſe rati, eo ferocius ſaltum inſederunt. Ubi eum ſaltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus ſimul exorti hoſtes Romanos invaſerunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones ſtare omnes, ſuo quemque loco, et arma expedire jubendo, ſedavit: et, ſarcinis jumentiſque in unum locum coactis, copias omnes partim ipſe, partim per legatos tribunoſque militum, ut tempus, ut *a*) locus poſtulabat, ſine ulla trepidatione inſtruxit; *cum his deditis rem eſſe* admonens. *Scelus et perfidiam illis, non virtutem, nec animum acceſſiſſe. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos ſibi feciſſe: cruentos ex recenti caede hoſtium gladios, et manantia ſanguine ſpolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. invehebant ſe hoſtes, et in partibus extremis jam pugnabatur. deinde acies concurrerunt.

XL. Atrox ubique proelium, ſed varia fortuna erat. egregie legiones, nec ſegnius duae alae pugnabant; externa auxilia ab ſimili armatura, meliore aliquantum militum genere, urguebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi, ubi ordinata acie et ſignis coniatis ſe non eſſe pares legionibus ſenſerunt, cuneo impreſſionem fecerunt. quo tantum valent genere pugnae, ut, quacumque parte perculere impetu ſuo, ſuſtineri nequeant. tunc quoque turbatae legiones ſunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conſpexit, equo advehitur ad legionarios equites: et, *Ecquid auxilii in vobis eſt? Actum jam de hoc exercitu erit?* quum undique adclamaſſent, *quin ederet, quid fieri velit; non ſegniter imperium exſecuturos. Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, et permittite equos in cuneum hoſtium, quo noſtros urguent. id cum majore vi equorum facietis, ſi effrenatos in eos equos inmittitis: quod ſaepe Romanos equites cum magna laude feciſſe ſua, memoriae proditum eſt.* Dicto paruerunt, detractiſque frenis bis ultro citroque cum magna ſtrage hoſtium, infractis omnibus haſtis, tranſcurrerunt.

Diſſi-

a) *et* Gron. Crev.

Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, et, prope omissa pugna, locum fugae circumspicere. Et alarii equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, et ipsi, virtute eorum accensi, sine ullius imperio in perturbatos jam hostes equos inmittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus, aversos hostes contemplatus, aedem Fortunae Equestri, Jovique optimo maximo ludos vovit. Caeduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. decem et septem millia hostium caesa eo die traduntur: vivi capti plus quatuor *b)* millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. Nullis castris eo die victor exercitus mansit. victoria non sine jactura militum fuit. quadringenti septuaginta duo milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem et novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius praetor, qui biduo ante venerat, obviam processit: gratulatusque est, quod rempublicam egregie gessisset. cum summa concordia, quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves inpositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Postumius prima et tertia legione Balistam Suismontiumque montes obsedit: et, premendo praesidiis angustos saltus eorum, commeatus intercluit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, secunda et quarta legione adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naves inpositos, praeter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineae caesae, frumentaque deusta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde

b) *tria* Gron. Crev.

Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exercitum, qui Pisas indictus erat, praeerant A. Postumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundae legionis Fulvius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, jurejurando adactis centurionibus, aes in aerarium ad quaestores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nunciatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit adsequi, deduxit castigatos Pisas. de ceteris consulem certiorem fecit. Eo referente, senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Karthaginem. Literaeque ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendae. Milites jussi ad signa redire. caussa ignominiae, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum: qui miles ad exercitum non rediisset, eum ipsum bonaque ejus vendere consul jussus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium redierat, inde, in portu relictis navibus, quum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyricorum Gentium latrocinii omnis maritimi caussam avertit. *ex regno ejus omnes naves esse, quae superi maris oram depopulatae essent. de his rebus se* c) *legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.* Venerant Romam legati a Gentio, qui, *quo tempore Romani conveniendi regis caussa venissent, aegrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni* dicerent. *Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent.* Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis et sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus; et cives Romanos dici Corcyrae retineri. Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium praetorem cognoscere: neque ante Gentio regi legatisve ejus responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia ejus anni absumsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est: in ejus locum subfectus est

c) *se* del. *Gron. Crev.*

eſt Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hiſpania redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus, tum praetextatus erat. De rege ſacrifico ſubficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellae contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem; quem, ut inauguraret, pontifex magiſtratu ſeſe abdicare jubebat. recuſantique id facere ob eam rem multa duumviro dicta a pontifice; deque ea, quum provocaſſet, certatum ad populum. quum plures jam tribus, intro vocatae, dicto eſſe audientem pontifici duumvirum, juberent; multamque remitti, ſi magiſtratu ſe abdicaſſet; ultimum de coelo, quod comitia turbaret, intervenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt, qui ſecundo loco inauguratus erat. Exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex maximus deceſſit: idem decemvir ſacrorum fuit. pontifex in locum ejus a collegio cooptatus eſt Q. Fulvius Flaccus: at pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, quum multi clari viri petiſſent: et decemvir ſacrorum Q. Marcius Philippus in ejuſdem locum eſt cooptatus. Et augur Sp. Poſtumius Albinus deceſſit. in locum ejus P. Scipionem, filium Africani, augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permiſſum, ut publice Latine loquerentur, et praeconibus Latine vendendi jus eſſet.

XLIII. Piſanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab ſenatu actae. triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. et P. Popillii Laenates. A C. Maenio praetore (cui, provincia Sardinia quum eveniſſet, additum erat, ut quaereret de veneficiis longius ab urbe decem millibus paſſuum) literae adlatae, *Se jam tria millia hominum damnaſſe, et creſcere ſibi quaeſtionem indiciis. aut eam ſibi eſſe deferendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hiſpania rediit Romam cum magna fama geſtarum rerum, qui, quum extra urbem triumphi cauſſa eſſet, conſul eſt creatus cum L. Manlio Acidino; et poſt paucos dies cum militibus, quos ſecum deduxerat, triumphans urbem eſt invectus. Tulit in triumpho coronas

ronas aureas centum viginti quatuor: praeterea auri pondo triginta unum; et signati Oscensis nummum centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de praeda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantumdem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditum, ut Annales adpellarentur. Praetores quatuor post multos annos lege Baebia creati, quae alternis quaternos jubebat creari. hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laevinus, Q. et P. Mucii Q. F. Scaevolae. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum, equitum, civium, sociorum decretae. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. et in supplementum consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites; quinque millia sociorum Latini nominis, et quadringentos equites. P. Mucius Scaevola urbanam sortitus provinciam est; et ut idem quaereret de veneficiis in urbe, et propius urbem decem millia passuum: Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaevola Siciliam, C. Valerius Laevinus Sardiniam. Q. Fulvius consul, *prius, quam ullam rem publicam ageret, liberare et se et rempublicam religione votis solvendis*, dixit, *velle. vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Jovi optimo maximo, et aedem Equestri Fortunae sese facturum: in eam rem sibi pecuniam conlatam esse ab Hispanis.* Ludi decreti, et ut duumviri ad aedem locandam crearentur. de pecunia finitur, *Ne major caussa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori, post Aetolicum bellum ludos facienti, decreta esset: neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret, adversus id senatusconsultum, quod L. Aemilio, Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset.* Decreverat id senatus propter effusos sumtus, factos in ludos Ti. Sempronii aedilis, qui graves non modo Italiae ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

XLV.

XLV. Hiems eo anno nive saeva et omni tempestatum genere fuit: arbores, quae obnoxiae frigoribus sunt, deusserat cunctas: et ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. itaque Latinas mox subito coorta et intolerabilis tempestas in monte turbavit: instauratae que sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas et in Capitolio aliquot signa constravit, fulminibusque complura loca deformavit; aedem Jovis Tarracinae, aedem Albam Capuae, portamque Romanam: muri pinnae aliquot locis decussae erant. Haec inter prodigia nunciatum et ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri, jussi adire libros edidere, quibus Diis et quot hostiis sacrificaretur: et ob fulminibus complura loca deformata ad aedem Jovis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem magno adparatu facti. Censorum inde comitia habita: creati M. Aemilius Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Aetolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiae erant, saepe multis et d) in senatu et ad populum atrocibus celebratae certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Caecilius Metellus verba fecit.

XLVI. *Non obliti sumus, censores, vos paullo ante ab universo populo Romano moribus nostris praepositos esse: et nos a vobis et admoneri, et regi, non vos a nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos quum intuemur, M. Aemili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis praelatum esse. ambo quum simul adspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum reipublicae prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis: quae periculum est, ne ex hac die nobis et reipublicae, quam vobis, graviores fiant. De quibus caussis*

d) *et* del. *Gron. Crev.*

cauſſis hoc timeamus, multa ſubcurrunt, quae dicerentur; niſi forte inplacabiles veſtrae irae inplicaverint animos veſtros. Has ut hodie, ut in iſto templo, finiatis ſimultates, quaeſumus vos univerſi; et, quos conjunxit ſuffragiis ſuis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiae conjungi a nobis ſinatis. Uno animo, uno conſilio legatis ſenatum, equites recenſeatis, agatis cenſum, luſtrum condatis: quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis, Ut ea res mihi collegaeque meo bene et feliciter eveniat, *id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire: efficiatiſque, ut, quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cujus urbis medio foro acie hoſtes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo ſimultates, ſed bella quoque finiuntur. ex infeſtis hoſtibus plerumque ſocii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani, diruta Alba, Romam traducti ſunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortales, inimicitias mortales debere eſſe.* Fremitus ortus cum adſenſu, deinde univerſorum voces idem petentium, confuſae in unum, orationem interpellarunt. Inde Aemilius queſtus quum alia, tum bis a M. Fulvio ſe certo conſulatu dejectum. Fulvius contra queri, ſe ab eo ſemper laceſſitum, et in probrum ſuum ſponſionem factam. tamen ambo ſignificare, ſi alter vellet, ſe in poteſtate tot principum civitatis futuros. Omnibus inſtantibus, qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium. Deinde, conlaudantibus cunctis, deducti ſunt in Capitolium. Et cura ſuper tali re principum, et facilitas cenſorum egregie comprobata ab ſenatu et laudata eſt. Cenſoribus deinde poſtulantibus, ut pecuniae ſumma ſibi, qua in opera publica uterentur, adtribueretur, vectigal annuum decretum eſt.

XLVII. Eodem anno in Hiſpania L. Poſtumius et Ti. Sempronius propraetores comparaverunt ita inter ſe, ut in Vaccaeos *e*) per Luſitaniam iret Albinus, in Celti-

e) *Vaccios* Gron.

Celtiberiam inde f) reverteretur g); Gracchus, si majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetraret. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso adgressus. acceptis deinde obsidibus, praesidioque impolito, castella obpugnare, agros urere, donec ad praevalidam aliam urbem (Certimam adpellant Celtiberi) pervenit. ubi quum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquae simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho, ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere sibi juberet dari. Epotis primis poculis, iterum poposcerunt; magno risu circumstantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, *Missi sumus*, inquit, *a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus. *Exercitu se egregio fidentem venisse*, respondit; *quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem si eis facturum esse:* tribunisque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, et decurrere jubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessae urbi ferendo. Oppidani, quum ignes nocte turribus nequidquam (quod signum convenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilii, in deditionem venerunt. sestertium quater et vicies ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi equites: nec obsidum nomine, (nam militare jussi sunt) et tamen re ipsa, ut pignus fidei essent.

XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum, a quibus venerant nuper legati. eos quum per aliquot dies, aremeturam levem inmittendo

f) *inde in Celtiberiam* Gron. Crev.

g) *reverteretur. Gracchus, quod majus ibi b. e. i. u. C. penetravit.* Gron.

reverteretur, si m. i. b. esset; Gracchus i. u. C. penetraret Crev.

do in ſtationes, laceſſiſſet parvis proeliis, in dies majora certamina ſerebat, ut omnes extra munitiones eliceret. ubi, quod petebatur, ſenſit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut, contracto certamine, tamquam multitudine ſuperarentur, repente tergis datis, ad caſtra effuſe fugerent. ipſe intra vallum ad omnes portas inſtruxit copias. Haud multum temporis interceſſit, quum ex compoſito refugientium ſuorum agmen, poſt effuſe ſequentes barbaros conſpexit. Inſtructam ad hoc ipſum intra vallum habebat aciem, itaque tantum moratus, ut ſuos refugere in caſtra libero introitu ſineret, clamore ſublato, ſimul omnibus portis erupit. Non ſuſtinuere inpetum necopinatum hoſtes. qui ad caſtra obpugnanda venerant, ne ſua quidem tueri potuerunt. nam extemplo ſuſi, fugati, mox intra vallum paventes compulſi, poſtremo exuuntur caſtris. Eo die novem millia hoſtium caeſa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, ſigna militaria triginta ſeptem. de exercitu Romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandum *h*) Celtiberiam legiones. et, quum ferret paſſim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit: praeda potitus ingenti eſt. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem obpugnare inſtitit. Oppidani primum inpetum hoſtium ſuſtinuerunt: deinde, quum jam non armis modo, ſed etiam operibus obpugnarentur, diffiſi praeſidio urbis, in arcem univerſi conceſſerunt. poſtremo et inde, praemiſſis oratoribus, in ditionem ſe ſuaque omnia Romanis permiſerunt. Magna inde praeda facta eſt. multi captivi nobiles in poteſtatem venerunt; inter quos et Thurri filii duo et filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentiſſimus omnium Hiſpanorum. Audita ſuorum clade, miſſis, qui fidem venienti in caſtra ad Gracchum peterent, venit. et primum quaeſivit ab eo, *ne ſibi liceret ac ſuis vivere?* quum praetor *victurum* reſpondiſſet; quaeſivit iterum, *ſi cum Romanis militare*

h) *populandam* Gron. Crev.

tare liceret? id quoque Graccho permittente, *sequar*, inquit, *vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me propiunt suspicere.* Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

L. Ergavia inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores sunt. e qua regione abduxissent legiones, extemplo inde rebellatum magnoque eum postea proelio ad montem Chaunum *i*) cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis conlatis pugnasse; multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere, ne victos crederes, feciisse Romanos *k*), nisi quod postero die lacessierint proelio manentes intra vallum *l*); spolia per totum diem legerint *m*); tertio die proelio majore iterum pugnatum; et tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta et direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse caesa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum; et signa militaria septuaginta duo. inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos fecisse. Eadem aestate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregie pugnasse scribunt. ad triginta et quinque millia hostium *n*) occidisse, et castra obpugnasse. Propius vero est, serius in provinciam perveniisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere.

LI. Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps electus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. Opera ex pecunia adtributa divisaque inter se haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habebat ibi, privatamque publicae rei inpensam inposuerat.

i) *Caunum* Gron. Crev.
k) *magnopere victores fuisse Romanos*; Gron.
l) *manentes intra vallum proelio lacessierint.* Gron. Crev.
m) *legisse* Gron. Crev.
n) *hominum* Gron. Crev.

fuerat. Theatrum et proscenium ad Apollinis, aedem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit: ei ab his columnis, quo incommode obposita videbantur, signa amovit: clipeaque de columnis, et signa militaria adfixa omnis generis demsit. M. Fulvius plura et majoris locavit usus: portum et pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius censores locaverunt inponendos. basilicam post argentarias novas et forum piscatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum: et forum, et porticum extra portam Trigeminam, et aliam post navalia, et ad fanum Herculis, et post Spei ad Tiberim aedem Apollinis Medici. Habuere et in promiscuo praeterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, forniceſque faciendos. Inpedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt. complura sacella publica, quae fuerant *o*) occupata a privatis, publica sacraque ut essent *p*), paterentque populo, curarunt. Mutarunt suffragia: regionatimque generibus hominum, causisque, et quaestibus, tribus descripserunt.

LII. Et alter ex censoribus M. Aemilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginae Junonis et Dianae, quae bello Ligustino ante annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia aeris decreverunt. dedicavit eas aedes, utramque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Junonis, biduum post Dianae, et singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit aedem Larium Permarinum in Campo. voverat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus, navali proelio adversus praefectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa est: *Duello magno regibus dirimendo * caput subigendis patrandae pacis haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilii filio auspicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Ephesum, Samum, Chiumque inspectante cos. ipso Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantisque, classis regis Antiochi antea sic victa, fusa, contusa, fugataque est,*

o) *fuerant* del. *Gron.* p) *publica rursus ut essent* Crev.

est, ibique eo die naves longae cum omnibus sociis captae LXII q). *Ea pugna pugnata, rex Antiochus regnumque* **. *Ejus* r) *rei ergo aedem Laribus Permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in aede Jovis in Capitolio supra valvas fixa est.

LIII. Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius consul, profectus in Ligures, per invios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis conlatis cum hoste pugnavit: neque tantum acie vicit: sed castra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Consul deditos in campestres agros deduxit, praesidiaque montibus inposuit. Celeriter et ex provincia literae Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretae sunt. Praetores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consulibus s) et senatu petebant, ut pacati imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia jussit, et consulem Q. Fulvium quaerere, et animadvertere in eos, qui principes et auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et moerore consumtus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, quum desiderio anxius filii, tum poenitentia crudelitatis suae. stimulabat animum et alter filius, haud dubie et sua et aliorum opinione rex; conversique in eum omnium oculi, et destituta senectus; aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae vir majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, adpellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus

q) *XLII.* Crev.
r) *regnumque ejus* **). *Ejus* Gron. Crev.
s) *consule* Gron. Crev.

incorruptus permanserat: eique ea fides, nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is, prospiciens animo, quanto cum periculo suo haereditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, et ingemiscere interdum filii desiderio sensit; nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actae, saepe querenti querens et ipse aderat. et, quum multa adsoleat veritas praebere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti et ministri facinoris, Apelles maxime et Philocles, erant; qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini adtulerant.

LV. Falsas esse, et a scriba vitiatas, signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant. Ceterum, quum suspecta magis, quam manifesta, esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus, relicto eo custodibus. Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te aestimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet.* Adductus primo ita negare inconstanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem esse adpareret. conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui expositi. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, obpresserunt: Apelles, missus ad Chaeream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse; alii tormenta etiam inficiantem perpessum adfirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque: et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter perisset, censebat.

LVI. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat. quam ut fugam necessariam duceret. tantum, ut procul abesset. curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se de-

defensurus. qui, spe potiundi ad poenam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum igitur adpellat; cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut poenitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore censebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fideli, tutela ejus custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. si neminem haberem, perire et exstingui id mallem, quam Perseo sceleste fraudis praemium esse. Demetrium excitatum ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrimasti, in locum ejus substitutum relinquam.* Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. quum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes, principibusque Antigonum commendare: et, si vita longior subpetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicae plurimum temporis moratus fuerat. inde quum Amphipolin venisset, gravi morbo est inplicitus. sed animo tamen aegrum magis fuisse, quam corpore, constat: curisque et vigiliis (quum idem itidem species et umbrae insontis interemti filii *t*) agitarunt) exstinctum esse cum diris exsecrationibus alterius. Tamen admoneri *u*) potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi praeerat, non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuncios praedispositos, ita ut convenerat, misit ad Perseum; et mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

LVII. Obpressit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perseus, et regnum scelere partum invasit. Per opportuna mors Philippi fuit ad dilationem, et ad vi-

t) *Filii eum diris egitarent* Gron. Crev. Gron. *Filii eum agitarent* Crev. paullo post *diris* del. Gron.

u) *admoveri* Gron. Crev.

res bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum trajecit. inde praegressis, qui nunciarent regi, Antigono et Cottoni *v*) (nobilis erat Bastarna; et Antigonus perinvitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus) haud procul Amphipoli fama *x*), inde certi nuncii obcurrerunt, mortuum esse regem. quae res omnem ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus praestaret *y*). id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes fundare *z*) Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniae, temporibusque iniquis regum inminens, tolleretur; et Bastarnae, relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. *Per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque, alia via traduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere; et ipsos adjuncturos se, quum ad praedam opulentissimae gentis ire vidissent.* Inde in omnem eventum consilia commodabantur. sive caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamen sublatos, praedamque ex reliquiis Bastarnarum, et possessionem liberam Dardaniae, solatio fore: sive prospere gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Graecia, quae amisisset. Haec Philippi consilia fuerant.

LVIII. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis et Antigoni. sed haud multo post famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnae emto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. inde injuriae ultro citroque fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit.

Po-

v) *praegressi, q. n. r. Antigonus et Cotto: nobilis e Bastarna, e. A. p. c i. C. l. a. c B. missus* Gron. Crev.

x) *famae incerti nuncii* Gron. Crev.

y) *daret* Crev.

z) *dare* Gron.

Poſtremo Thraces, quum vim ac multitudinem ſuſtinere hoſtium non poſſent, relictis campeſtribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) conceſſerunt. Quo ubi ire Baſtarnae vellent, quali tempeſtate Gallos ſpoliantes Delphos fama eſt peremtos eſſe; talis tum Baſtarnas, nequidquam ad juga montium adpropinquantes, obpreſſit. neque enim imbre tantum effuſo, dein creberrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore coeli toni ibuſque et fulguribus praeſtringentibus aciem oculorum; ſed fulmina etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora; nec ſolum milites, ſed etiam principes, icti caderent. itaque, quum praecipiti fuga per rupes praealtas inprovidi ſternerentur ruerentque, inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi Deos auctores fugae eſſe, coelumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, quum, tamquam ex naufragio, plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent; conſultari, quid agerent, coeptum: inde orta diſſenſio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. cetera multitudo retro, qua venerant, tranſdanubianam regionem repetiit. Perſeus, potitus regno, interfici Antigonum juſſit: et, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab ſenatu adpellaretur, miſit. Haec eo anno in Macedonia geſta.

LIX. Alter conſulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. quem triumphum magis gratiae, quam rerum geſtarum magnitudini, datum conſtabat. Armorum hoſtilium magnam vim tranſtulit; nullam pecuniam admodum. diviſit tamen in ſingulos milites tricenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis inſigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex praetura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati conſules ſunt M. Junius Brutus, A. Manlius Vulſo. Praetorum inde, tribus creatis, comitia tempeſtas diremit. poſtero die reliqui tres facti ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fontejus Capito. Ludi Romani

instaurati ab aedilibus curulibus Cn. Servilio Caepione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quae evenerant. Terra movit: in foris publicis, ubi lectisternium erat, Deorum capita, quae in lectis erant, averterunt se; lanaque cum integumentis, quae Jovi obpolita fuit, decidit. de mensa oleas quoque praegustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

EPITOME LIBRI XLI.

Ignis in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt, uterque triumphavit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae ab urbe dimissus. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta sexaginta tria millia ducenta nonaginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis haeredem mulierem instituere. suasit legem M. Cato. exstat oratio ejus. Praeterea res contra Ligures, Istros, Sardos, et Celtiberos, a compluribus ducibus prospere gestas, et initia belli Macedonici continet, quod Perseus, Philippi filius, moliebatur. miserat enim ad Karthaginienses legationem, et ab iis nocte audita erat: sed et alias Graeciae civitates sollicitabat. qui praeter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, et Antiochiae Capitolini, vilissimum regem egit.

T. LIVII PATAVINI LIBER XLI.

* * *

a patre in pace habitam armasse, eoque juventuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur.

Con-

Consilium de Istrico bello quum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quae diem non proferebat. Profectus ab Aquileja consul castra ad lacum Timavi posuit; (inminet mari is lacus) eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari superiore Anconam, velut *a*) cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius laeva usque ad Aquilejam tueretur. Eae naves ad proximum portum in Istriae fines cum onerariis et magno commeatu missae: secutusque cum legionibus consul quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra subportabantur. et, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatae sunt: in Istriamque suum praesidium stativum, repentina cohors Placentina opposita inter mare et castra: et, ut idem aquatoribus ad fluvium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum adjicere jussus est. T. et C. Aelii tribuni militum legionem tertiam, quae pabulatores et lignatores tueretur, via, quae Aquilejam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus *b*) pro regulo erat tribus haud *c*) amplius millibus armatorum.

II. Istri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt; et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quidquam eos, quae terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris, eorum turba inermis frequens inter castra et mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt; duo simul praesidia, Placentinae cohortis, et manipulorum secundae legionis, adgrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum tenorem solis, perlucens jam

a) *veluti* Gron. Crev.
b) *Carmelus* Gron. Crev.
c) *aut* Gron.

aliquid, incerta tamen, ut ſolet, lux, ſpeciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque fruſtrata Romanos, multo majorem iis, quam erat, hoſtium aciem oſtendit. qua territi utriuſque ſtationis milites ingenti tumultu quum in caſtra confugiſſent, haud paullo ibi plus, quam quod ſecum ipſi adtulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere, quid fugiſſent, nec percunctantibus reddere reſponſum poterant: et clamor in portis (ut ubi nulla eſſet ſtatio, quae ſuſtineret inpetum) audiebatur: et concurſatio in obſcuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hoſtis intra vallum eſſet. Una vox audiebatur ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis paſſim perſonabat caſtris. Itaque primo, velut juſſi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, poſtremo prope omnes, et ipſe conſul; quum, fruſtra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum, valuiſſet. Unus remanſit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiae legionis, cum tribus ſignis ab legione ſua relictus. Hunc, in vacua caſtra inpetu facto, Iſtri, quum alius armatus iis nemo obviam iſſet, in praetorio inſtruentem atque adhortantem ſuos obpreſſerunt. Proelium atrocius, quam pro paucitate reſiſtentium, fuit: nec ante finitum eſt, quam tribunus militum, quique circa eum conſtiterant, interfecti ſunt. Praetorio dejecto, direptis, quae ibi fuerunt, ad quaeſtorium forum quintanamque hoſtes pervenerunt. Ibi, quum omnium rerum paratam expoſitamque copiam, et ſtratos lectos in quaeſtorio inveniſſent, regulus adcubans epulari coepit. mox idem ceteri omnes, armorum hoſtiumque obliti, faciunt: et, quibus inſuetus liberalior victus eſſet, avidius vino ciboque corpora onerant.

III. Nequaquam eadem eſt tum rei forma apud Romanos: terra, mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in litore expoſitum in naves rapiunt: milites in ſcaphas et mare territi ruunt: nautae, metu ne compleantur navigia, alii turbae obſiſtunt, alii ab litore naves in altum expellunt. inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et caede

in

in vicem militum nautarumque oritur, donec jussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis coepit. vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt. cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, praeda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc *cc*) demum nuncius ad tertiam legionem revocandam, et Gallorum praesidium: et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri coeptum est. Tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque projicere jubent: centurionibus imperant, ut graviores aetate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, inponant: equites ut singulos e juvenibus pedites secum in equos tollant. *Egregiam gloriam legionis fore, si castra, metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant: et recipi facile esse, si in praeda occupati barbari subito obprimantur: sicut ceperint: posse capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundae legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, *Si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros, vino somnoque verisimile esse mersos jacere.*

IV. Sub haec A. Baeculonium signiferum suum, notae fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum *d*) dixit: connisusque, quum trans vallum signum traiecisset, primus omnium portam intravit. Et parte alia T. et C. Aelii, tribuni militum tertiae legionis, cum equitatu adveniunt. confestim, et quos binos oneraria in jumenta inposuerant, secuti, et consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugae; aliis somno mors continuata est: integraque sua omnia Romani, praeterquam quod vini cibique absumtum erat, receperunt. Aegri quoque

cc) *Tum* Crev. d) *iacturum* Crev.

que milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis, caedem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis. Sabello cognomen erat. is, pede saucio relictus, longe plurimos *e*) hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt caesa, captus nemo, quia ira et indignatio inmemores praedae fecit. Rex tamen Istrorum, temulentus ex convivio, raptim a suis in equum inpositus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt, plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris.

V. Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii, novelli Aquilejenses, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ii, quum Aquilejam, relictis inpedimentis, refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquilejae modo, sed Romae quoque post paucos dies, impleverunt: quo, non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga, quae vera erant, sed perditas res deletumque exercitum omnem, adlatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem, non in urbe tantum, sed tota Italia, indicti. Duae legiones civium Romanorum conscriptae, et decem millia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperata. M. Junius consul transire in Galliam, et ab civitatibus provinciae ejus, quantum quaeque posset, militum exigere jussus. Simul decretum, ut T. Claudius praetor militibus legionis quartae, et sociûm Latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret; eamque provinciam, dum consul inde abesset, tutaretur: M. Titinius praetor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque, Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius, C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui praeesset legioni, misso, delectum Romae habuit. M. Junius consul, ex Ligurjbus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protinus per civitates Galliae militibusque colonis imperatis, Aquilejam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam, ne tumultua-

ren-

e) *plurimum* Gron. Crev.

rentur, ipse, remissis auxiliis, quae Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit: delectus omissus est: exauctorati, qui sacramento dixerant: et exercitus, qui Arimini pestilentia adfectus erat, domum dimissus. Istri, magnis copiis quum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo adveniſſe audierunt, passim in civitates dilapsi sunt: consules Aquilejam in hiberna legiones reduxerunt.

VI. Sedato tandem Istrico tumultu, senatusconsultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Quum absentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva et C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post Idus Martias (prorogatae namque consulibus jam in annum provinciae erant) imperium retineret, uti causam extemplo dicere, quum abiisset magistratu, posset: huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispania Romam quum revertissent, senatus iis a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad differendas *f*) res, quas gessissent, postulandosque honores meritos, ut *g*) Diis inmortalibus haberetur honos. Eodem tempore et in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Aebutii praetoris cognitum est, quas filius ejus ad senatum adtulerat. Ilienses, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant: nec eis invalido exercitu, et magna parte pestilentia absumto, resisti poterat. Eadem et Sardorum legati nunciabant; orantes, ut urbibus saltem (jam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Haec legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus rejectum est. Aeque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione adtributi erant, querebantur: *Fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam servitutem, conlatam cum praesenti statu, praeclaram libertatem visam. non publico tantum*

f) *adifferendas* Crev. *g*) *et ut* Crev.

tum se premi imperio, sed singulos justum pati servitium. juxta se conjuges liberosque vexari: in corpus, in tergum saeviri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique: et palam res odiosas fieri, juris etiam usurpandi caussa; ne pro dubio habeant, nihil inter se et argento parata mancipia interesse. Motus his senatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicuiquam, qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutela esse, ut in ditione populi Romani civitates sociae sint.*

VII. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum; postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque ejusdem regionis Hispanis triumphavit. quadraginta millia pondo argenti Ti. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos; duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt: sociis tantumdem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Junius consul ex Istria comitiorum caussa Romam venit. Eum quum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his, quae in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quae quum consul, *se dies non plus undecim in ea provincia fuisse*, responderet; *quae se absente acta essent, se quoque; ut illos, fama comperta habere;* exsequebantur deinde quaerentes; *Quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset; in Istriam transisset? quando id bellum senatus decrevisset; quando id bellum populus Romanus jussisset? At; Hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse; sed gestum prudenter fortiterque. Immo; utrum susceptum sit nequius; an inconsultius gestum; dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris oppressas; castra Romana capta; quod peditum, quod equitum in castris fuerit: ceteros inermes fusosque; ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul nolüisset.*

VIII. Comitia deinde habita. Consules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: et postero

ſtero die praetores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numiſius, C. *h*) Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. *i*) Valerius Laevinus. Tuberoni urbana jurisdictio, Quinctio peregrina evenit, Numiſio Sicilia, Mummio Sardinia: ſed ea propter belli magnitudinem provincia conſularis facta. Gracchus eam ſortitur, Iſtriam Claudius; Scipio et Laevinus Galliam, in duas diviſam provincias, ſortiti ſunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque conſulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Iſtriaque et utriuſque hoſtibus fuit, qui in his provinciis bellum conciviſſent. Poſtero die legati Sardorum, qui ad novos magiſtratus dilati erant, L. *k*) Minucius Thermus, qui legatus Manlii conſulis in Iſtria fuerat, in ſenatum venit. Ab his edoctus eſt ſenatus, quantum belli eae provinciae haberent. Moverunt ſenatum et legationes ſociûm nominis Latini, quae et cenſores et priores conſules fatigaverunt *l*), tandem in ſenatum introductae. Summa querelarum erat, *Cives ſuos Romae cenſos pleroſque Romam commigraſſe. Quod ſi permittatur, perpaucis luſtris futurum, ut deſerta oppida, deſerti agri, nullum militem dare poſſent.* Fregellas quoque millia quatuor familiarum tranſiſſe ab ſe, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos *m*) in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandae viritim civitatis inducta erant. Lex ſociis ac nominis Latini, qui ſtirpem ex ſeſe domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. ea lege male utendo, alii ſociis, alii populo Romano injuriam faciebant. Nam et, ne ſtirpem domi relinquerent, liberos ſuos quibuſquibus Romanis in eam conditionem, ut mancipio dabant, libertinique cives eſſent: et quibus ſtirpes *n*) deeſſet, quam relinquerent, ut *o*) cives Romani fiebant. Poſtea, his quoque imaginibus juris ſpretis, promiſcue ſine lege, ſine ſtirpe, in civitatem Romanam per migrationem et cenſum tranſibant. *Haec*

his

h) *C. l. L.* Crev.
i) *C. l. P.* Gron. Crev.
k) *et L.* Crev.
l) *fatigaverant* Crev.
m) *illos plus* Gron.
n) *ſtirps* Gron.
o) *ut Lii* Gron.

ne postea fierent, petebant legati, *et ut redire in civitates juberent socios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandae caussa suum faceret, neve alienaret: et, si quis ita civis Romanus factus esset* **. Haec impetrata ab senatu.

IX. Provinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Istria decretae. In Sardiniam duae legiones scribi jussae; quina millia in singulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim millia peditum sociorum et Latini nominis, et sexcenti equites, et decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet. Tantumdem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque millia peditum sociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium jussi. Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nunciata sunt. Lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de coelo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, et quadrupedem anguem visum: et Capuae multa in foro aedificia de coelo tacta: et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter haec, quae nunciabantur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, quum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu evasit. Eorum prodigiorum caussa consules majores hostias immolarunt, et diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem dein p) de sociis C. Claudius tulit senatusconsulto, et edixit: *qui socii ac nominis Latini, ipsi majoresque eorum, M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postque ea, apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Kalendas Novembres redirent.* Quaestio, qui ita non rediissent, L. Mummio praetori decreta est. ad legem et edictum consulis senatusconsultum adjectum est: *ut, dictator, consul, interrex, censor, praetor qui nunc* q) *esset, apud*

p) *deinde* conjunctim Gron. q) *tunc* Crev.

apud eorum r) *quem* s) *manumitteretur, in libertatem vindicaretur; ut jusjurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandae causſa manu non mittere:* qui id non juraret, eum manumittendum non cenſuerunt. Haec in poſterum cauſſa juriſque dictio C. Claudio conſuli decreta eſt.

X. Dum haec Romae geruntur; M. Junius et A. Manlius, qui priore anno conſules fuerant, quum Aquilejae hibernaſſent, principio veris in fines Iſtrorum exercitum introduxerunt: ubi quum effuſe populantur, dolor magis et indignatio diripi res ſuas cernentes Iſtros, quam certa ſpes, ſatis ſibi virium adverſus duos exercitus, excivit. concurſu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo inpetu, quam perſeverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie caeſa: ceteri, omiſſo bello, in civitates paſſim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in caſtra Romana, deinde obſides imperatos, miſerunt. Haec quum Romae cognita literis proconſulum eſſent, C. Claudius conſul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque ſibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, ſine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, praeceps in provinciam abiit: ubi inconſultius, quam venerat, ſe geſſit. nam, quum concione advocata fugam e caſtris A. Manlii adverſis auribus militum (quippe qui primi ipſi fugiſſent) jactaſſet, ingeſſiſſetque probra M. Junio, quod ſe dedecoris ſocium collegae feciſſet, ad extremum utrumque decedere provincia juſſit. Quod quum milites conſulis imperio dicto audientes futuros eſſe *t*) dicerent, quum is more majorum, ſecundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab urbe eſſet; furens ira, vocatum, qui pro quaeſtore Manlii erat, catenas popoſcit, vinctos ſe Junium Manliumque minitans Romam miſſurum. Ab eo quoque ſpretum conſulis imperium eſt: et circumfuſus exercitus, fa-

r) *forum* ** Gron. Crev.
s) poſt *quem* additum (*qui*) Gron. Crev.
t) *ſeſe* Gron. Crev.

favens imperatorum cauſſae, et conſuli infeſtus, animos ad non parendum addebat. Poſtremo fatigatus conſul et contumeliis ſingulorum, et multitudinis (nam inſuper inridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquilejam rediit. Inde collegae ſcripſit, ut militum novorum ei parti, quae ſcripta in Iſtriam provinciam eſſet, ediceret, Aquilejam ut conveniret; ne quid ſe Romae teneret, quo minus, votis nuncupatis paludatus ab urbe exiret. Haec collegae obſequenter facta, breviſque dies ad conveniendum edicta eſt. Claudius prope conſecutus eſt literas ſuas. Concione adveniens de Manlio et Junio habita, non ultra triduum moratus Romae, paludatus, cum lictoribus, votiſque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, aeque ac prius, praecipiti celeritate abit.

XI. Paucis ante diebus Junius Manliuſque oppidum Neſattium, quo ſe principes Iſtrorum et regulus ipſe Aepulo receperat, ſumma vi obpugnarunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum ſuis ducibus dimiſſo, ipſe obpidum circumſedit, et vineis obpugnare intendit: amnemque praeterfluentem moenia, qui et inpedimento obpugnantibus erat, et aquationem Iſtris praebebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abſciſae *u*) aquae: et ne tum quidem memores pacis, in caedem conjugum ac liberorum verſi; etiam, ut ſpectaculo hoſtibus tam foedum facinus eſſet, palam in muris trucidatos praecipitabant. Inter ſimul complorationem feminarum puerorumque, ſimul nefandam caedem, milites, tranſgreſſi murum, oppidum intrarunt. cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occiſi. Duo deinde oppida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. Praeda, ut in gente inopi, ſpe major fuit, et omnis militibus conceſſa eſt. Quinque millia capitum ſexcenta triginta duo ſub corona venierunt. auctores belli virgis caeſi, et ſecuri percuſſi. Iſtria tota trium oppidorum excidio et morte regis pacata eſt: omneſque undique populi, obſidibus datis,

im

u) *abſciſſae* Gron. Crev.

in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi coepta.

XII. Ti. Claudius proconsul, qui praetor priore anno fuerat, cum praesidio legionis unius Pisis praeerat. cujus literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet: et adjicit decretum; *quoniam Istria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gestae. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis conlatis conflixit. fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum caesa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, literis Ti. Claudii et senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum. quindecim millia caesa; plus septingenti aut *v*) in proelio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti: et signa militaria unum et quinquaginta capta. Ligures, reliquiae caedis, in montes refugerunt passim: populantique campestres agros consuli nulla usquam adparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duab us, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis R omam revertit.

XIII. Prodigia eo anno nunciata. in Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cedidisse. Bovem in Campania locutum. Vaccam aeneam Syracusis ab agrestri tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine adspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit; et in Campania bos alenda publice data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus Diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M.

v) *aut* del. *Gron. Crev.*

Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. in ejus locum subfectus est pontifex filius ejus M. Marcellus. et Lunam x) colonia eodem anno duo millia civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. quinquagena et singula jugera et semisses agri in singulos dati sunt. de Ligure captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad urbem venit: cui, quum in senatu de rebus in Istria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm trecenta septem millia, et victoriatûm octoginta quinque millia septingentos duos. militibus in singulos quini deni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus, datum, itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.

XIV. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino inpetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam adlatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere jussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire, et coloniam ex hostibus eripere. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus. Praetores inde facti, M. Popillius Laenas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium et Gallia provincia: et, ne Istri quoque idem, quod et Ligures, facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio et Q. Petillio consulibus, quo die magistratum inierunt, inmolantibus Jovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petil-

x) *Lucam* Gron. Grev.

Petillius sacrificavit, in jocinore caput non inventum. id quum ad senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisae provincia obvenisset, quum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. additum decreto, ut binas legiones novas scriberent, et trecenos y) equites: et dena millia peditum sociis nominique Latino, et sexcenos z) imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

XV. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, quum templo egressus esset, paullo post rediit confuso vultu, et exposuit Patribus conscriptis, bovis sescenaris, quem inmolavisset, jecur defluxisse. id se victimario nuncianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, jussisse: et vidisse ceteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumtum. Territis eo prodigio Patribus, et alter consul curam adjecit: qui se, quod caput jocinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Ceteris Diis perlitatum ferunt: Saluti Petillium perlitasse negant. Inde consules praetoresque provincias sortiti. Pisae Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Praetores, L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos, sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam *Gracchum eam provinciam pacare, et T. Aebutium praetorem adjutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. Inter traditionem imperii novitatemque successoris, quae noscendis prius, quam agendis, rebus imbuenda sit, saepe bene gerendae rei occasiones intercidere.* Probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri sollemnibus excusabat, ne in provinciam iret. Citerior Hispania obvenerat. Ceterum aut ire jussus aut

y) *trecentos* Gron. Crev. z) *sexcentos* Gron. Crev.

aut jurare pro concione, sollemni sacrificio se prohiberi. id ubi in P. Licinio ita statutum est, et ab se uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Praetores ambo in eadem verba jurejurarunt. M. Titinius et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii jure in Hispania jussi: et ut in supplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia sociûm Latini nominis et trecenti equites mitterentur.

XVI. Latinae feriae fuere ante diem tertium Nonas Maji, in quibus, quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, *populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id quum ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium rejecisset; pontificibus, quia non recte factae Latinae essent, instauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera instauratae essent, hostias praebere. Accesserat ad religionem quod Cn. Cornelius consul, ex monte Albano rediens, concidit: et, parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Romam adlatus, et funere magnifico elatus sepultusque est. Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petillius, quum primum per auspicia posset, collegae subrogando comitia habere jussus, et Latinas edicere. comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles edixit. Plenis religionum animis, prodigia insuper nunciata: Tusculi facem in coelo visam; Gabiis aedem Apollinis et privata aedificia complura, Gravisci murum portamque de coelo tacta. Ea patres procurari, uti pontifices censuissent, jusserunt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors, et comitia, et Latinarum instaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum, quam obpugnare coeperat, receptam ex hostibus colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros caesa; literaeque Romam extemplo scriptae, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hostem populi Roma-

Romani: agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim posset.

XVII. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis proeliis Sardos perdomuit. quindecim millia hostium sunt caesa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nunciarent, missi; quique ab senatu peterent, ut ob eas res, ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas, Diis inmortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus, in aede Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, et quadraginta majoribus hostiis consules sacrificare jussit: Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde consulis unius subrogandi, quae in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium Laevinum. Is, jam diu cupidus provinciae, quum opportunae cupiditati ejus literae adlatae essent, Ligures rebellasse, Nonis Sextilibus plaudatus, literis auditis, tumultus ejus causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci jussit; et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem et Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione Ligurum, praeter eas copias, quas secum Parmae habebat, subitariis conlectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

XVIII. Hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis praesidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis, se defenturi, duos montes Letum et Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi. Tardius ex agris demigrantes obpressi ad mille et quingentos perierunt. Ceteri montibus se te-

nebant, et, ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti, saeviunt in praedam, quae Mutinae parta erat. captivos cum foeda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quam rite sacrificant. Satiati caede animantium, quae inanima erant, parietibus adfligunt *a*), vasa omnis generis usui magis, quam ornamento in speciem, facta. Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte adgredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constat *b*), quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt; quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistae et Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se jungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, inmemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, *se eo die Letum capturum esse.* Duabus simul partibus subire in adversos montes coepit. Ea pars, in qua ipse erat, inpigre subcedebat. Alteram hostes quum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem a fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; et suorum pauci, qui viderant, haud neglegenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse; nec id consulem ignorasse. C. Valerius, audita

periti

a) *affigunt* Gron. Crev. b) *constabat* Gron. Crev.

* * *

peritiã religionum juriſque publici, quando duo ordinarii conſules ejus anni, alter morbo, alter ferro periiſſet, ſuffectum conſulem negabant recte c) comitia habere poſſe.

* * *

deduxit.

XIX. Cis Apenninum Garuli, et Lapicini, et Hercates; trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Piſaſque depopulati erant, bellum geſſit: omnibuſque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res, in Gallia Liguribuſque geſtas duorum conſulum ductu auſpicioque, ſenatus in triduum ſupplicationes decrevit, et quadraginta hoſtiis ſacrificari juſſit. Et tumultus quidem Gallicus et Liguſtinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi obpreſſus erat. Belli Macedonici ſubibat jam cura, miſcente Perſeo inter Dardanos Baſtarnaſque certamina: et legati, qui miſſi ad res viſendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renunciaverantque, bellum in Dardania eſſe. Simul venerant et ab rege Perſeo oratores, qui purgarent, nec adcitos ab eo Baſtarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo juſſit, ut etiam atque etiam curaret, ut ſanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis eſſe videri poſſet. Dardani, quum Baſtarnas non modo non excedere finibus ſuis, quod ſperaverant, ſed graviores fieri in dies cernerent, ſubniſos Thracum adcolarum et Scordiſcorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum caſtris Baſtarnarum erat, conveniunt. d). Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiſcique in fines ſuos abirent. quod ubi ita factum, et ſolos jam eſſe Baſtarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad laceſſendum ex aperto iret; pars, devio ſaltu circumducta, ab tergo adgrederetur. Ceterum, priuſquam circumire caſtra hoſtium poſſent, pugnatum eſt;

c) *recte* del. *Gron. Crev.* d) *convenerunt* Gron. Crev.

victique Dardani compelluntur in urbem, quae fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta

* * *

XX.*** more, sella eburnea posita, jus dicebat, disceptabatque controversias minimarum rerum. adeoque nulli fortunae adhaerebat animus, per omnia genera vitae errans, uti nec sibi, nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. Non adloqui amicos, vix notis familiariter adridere; munificentia inaequali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque aestimantibus se puerilia, ut escae aut lusus, munera dare; alios nihil exspectantes ditare. Itaque nescire, quid sibi vellet, quibusdam videri. quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire ajebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, et Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus, majoremque partem pecuniae dedit. Tegeae theatrum magnificum e marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneum, (id est penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, vescuntur) vasa aurea mensae unius posuit. Rhodiis, ut nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quaeque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentiae vero in Deos vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, potest testis esse. Sed et Delon aris insignibus statuarumque copia exornavit: et Antiochiae Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit; reliquorum sui moris, et copia Graecorum artificum. Gladiatorum munus Roma-

manae consuetudinis primo majore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate, dedit: deinde saepius dando, et modo vulneribus tenus, modo sine missione etiam, et familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis praemiis paratos gladiatores arcessere solitus erat, jam suo

* * *

XXI. ***pio inter peregrinos. M. Atilio praetori provincia Sardinia obvenerat: sed cum legione nova, quam consules conscripserant, quinque millibus peditum trecentis equitibus, in Corsicam jussus est transire. dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem, et P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, et sociûm Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas praeterea legiones consules scribere jussi, cum justo numero peditum equitumque, et decem millia peditum sociis imperare, et sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quae priore anno in boves ingruerat, eo verteret *e*) in hominum morbos. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superaverant *f*), longinquo, maxime quartanae, inplicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina subficiebat. Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes absumebat: satisque constabat, nec illo, nec priore anno, in tanta strage boum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Servilius Caepio pontifex, pater praetoris, et Ti. Sempronius Ti. F. *g*) Longus decemvir sacrorum, et P. Aelius Paetus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Mamilius Vitulus curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. pon-

e) *verterat* Gron. Crev.
f) *superabant* Gron. Crev.
g) *Ti. F.* l. *C. F.* Gron.

pontifices ſubfecti ſunt, C. Sulpicius Galba ***h) in locum Tuditani. Augures ſubfecti ſunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Aelii Q. Aelius Paetus. Decemvir ſacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio ſubficitur. Quum peſtilentiae finis non fieret, ſenatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum ſupplicatio fuit. et, Q. Marcio Philippo verba praeeunte, populus in foro votum concepit: *Si morbus peſtilentiaque ex agro Romano emota eſſet, biduum ferias ac ſupplicationem ſe habiturum.* In Vejenti agro biceps natus puer, et Sinueſſae unimanus, et Auximi *i*) puella cum dentibus; et arcus interdiu ſereno coelo ſuper aedem Saturni in foro Romano intentus, et tres ſimul ſoles effulſerunt: et faces eadem nocte plures per coelum lapſae ſunt in Lanuvino: Caeriteſque anguem in oppido ſuo jubatum, aureis maculis ſparſum, adparuiſſe adfirmabant. et, in agro Campano bovem locutum eſſe, ſatis conſtabat.

XXII. Legati Nonis Juniis *k*) ex Africa redierunt, qui, convento prius Maſiniſſa rege, Karthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quae Karthagine acta eſſent, ab rege reſcierant, quam ab ipſis Karthaginienſibus. compertum tamen adfirmaverunt, legatos ab rege Perſeo veniſſe, iiſque noctu ſenatum in aede Aeſculapii datum eſſe. ab Karthagine legatos in Macedoniam miſſos, et rex adfirmaverat, et ipſi parum conſtanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos ſenatus cenſuit. tres miſſi ſunt, C. Laelius, M. Valerius Meſſalla, Sex. Digitius. Perſeus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, et, de quibus ambigebatur rebus, diſceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, ſub jus judiciumque ſuum totam coegit gentem. Inde, per Oetaeos montes tranſgreſſus, religionibus quibuſdam animo objectis, oraculum aditurus Delphos adſcendit. Quum in media repente Graecia adparuiſſet, magnum non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, ſed in Aſiam quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus ejus venit. Triduum,

h) abeſt ſignum lacunae *Gron. Crev.*

i) *Oximi* Gron. Crev.

k) *Junii* Gron. Crev.

duum, non plus, Delphis moratus, per Phthiotidem Achajam, Theſſaliamque, ſine damno injuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatium, per quas iturus erat, ſatis habuit animos ſibi conciliare: aut l) legatos, aut literas dimiſit, petens, *ne diutius ſimultatium, quae cum patre ſuo fuiſſent, meminiſſent. nec enim tam atroces fuiſſe eas, ut non cum ipſo potuerint, ac debuerint, finiri. Secum quidem omnia illis integra eſſe ad inſtituendam fideliter amicitiam.* Cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae viam quaerebat.

XXIII. Haec una ex omni Graecia gens, et Athenienſium civitas, eo proceſſerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque ſervitiis ex Achaja fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia, quum finibus ſuis interdixiſſent, intrare regni terminos ipſi non audebant. Id quum Perſeus animadvertiſſet, comprehenſis omnibus, literas ***, ceterum, ne ſimilis fuga ſervorum poſtea fieret, cogitandum et illis eſſe. Recitatis his literis per Xenarchum praetorem, qui privatae gratiae aditum apud regem quaerebat, et pleriſque moderate et benigne ſcriptas eſſe cenſentibus literas, atque his maxime, qui praeter ſpem recepturi eſſent amiſſa mancipia; Callicrates ex iis, qui in eo verti ſalutem gentis crederent, ſi cum Romanis inviolatum foedus ſervaretur, *Parva*, inquit, *aut mediocris res, Achaei, quibuſdam videtur agi; ego maxime graviſſimam omnium non agique tantum arbitror, ſed quodam modo actam eſſe. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibuſque ipſis, finibus interdixiſſemus, manereque id decretum, ſcilicet, ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi ſollicitarentur; ii concionantem quodam modo abſentem audimus regem, et, ſi Diis placet, orationem ejus probamus. Et, quum ferae beſtiae cibum ad fraudem ſuam poſitum plerumque adſpernentur et refugiant, nos caeci, ſpecie parvi beneficii, ineſcamur: et, ſervulorum minimi pretii recipiendorum ſpe, noſtram ipſorum libertatem ſubrui et tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiae ſocietatis quaeri, qua Romanum foedus, quo noſtra omnia* con-

l) *ſed aut* Gron.

continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, et, quod vivo Philippo exspectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium et Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe praestitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat praemium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanae amicitiae initae, occidit: Persea, quem populus Romanus prius poenae, quam regni, haeredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, graviores eos adcolas Graecia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: immo, si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec provinciis de controversis ad disceptationem populum Romanum m) *adivit* n). *inde, transgressus Oetam, ut repente in medio umbilico Graeciae conspiceretur, Delphos adscendit. Haec usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. quod sine ullius eorum, quos oderat, noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, et cogitare jubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus: hoc est, ut decretum, quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios, et hospitia cum principibus, et mox Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis (quantum enim interluit fretum?) trajicientem in Peloponnesum videamus, immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum dirigatur* o), *vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia et commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum et immaturum videtur.*

XXIV. Post hunc Arco, frater Xenarchi praetoris, ita differuit: *Difficilem orationem Callicrates, et mihi, et*

m) *populi Romani* Gron.

n) *nec provocantes de controversiis ad disceptationem populi Romani audivit.* Crev.

o) *redigatur* Crev.

et omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanae societatis causſam ipse, tentarique et obpugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque obpugnat, effecit, ut, qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, tamquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit et nunciat, quae occulte facta sunt. Divinat etiam, quae futura fuerant, si Philippus vixisset: quid ita Perseus regni haeres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam causſam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus; nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerat p), *ad haec, quae palam geruntur, consilia nostra adcommodare oportet. Ac scimus, Perseа, regno accepto, ad legatos Romanos venisse, ac regem Perseа a populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos venisse ad regem, et eos benigne exceptos* q). *Haec omnia pacis equidem signa esse judico, non belli: nec Romanos offendi posse, si, ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniae sumus; an infirmissimi omnium, tamquam, quos nuper subjecit, Dolopes? immo contra ea, vel viribus nostris, Deûm benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed sumus aeque subjecti ac Thessali Aetolique; nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Romanos, qui semper socii atque amici fuimus, quam Aetoli, qui paullo ante hostes fuerunt. Quod Aetolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Graecice cum Macedonibus juris est, idem et nobis sit. et cur execrabilis ista nobis solis velut desertio juris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum et bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus, novus rex, omnis injuriae insons, suo beneficio paternas simultates obliterans, meruit? cur soli omnium hostes ei sumus? Quamquam et illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniae regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius injurias, si quae forte fuerunt, * utique post mortem. Quum classis Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu*

p) *fuerit* Gron. Crev. q) *acceptos* Gron. Crev.

citu Elatiae esset, triduum in concilio fuimus, consultantes, utrum Romanos, an Philippum, sequeremur. Nonnihil metus praesens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat s): id quod erat vetusta conjunctio cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. Valeant et nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus. nemo novae societatis aut novi foederis, quo nos temere inligemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum juris praebendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum et nos quoque regno arceamus, ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana foedera est? Quid rem parvam et apertam, magnam et suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid ut ipsi locum adsentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac invisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam, si non odia finiuntur, intermittantur. Quum iidem huic orationi, qui literis regis adsentierant t), adsentirentur, indignatione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam judicasset Perseus, literis paucorum versuum impetraret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, quum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

XXV. Per haec tempora Aetolorum in semet ipsos versus furor mutuis caedibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quae novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. Exsulibus Hypataeis, qui factionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta inlustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam u) obvius exierat, quum salutatione benigni excepti essent, dextraeque datae, ingredientes portam, fidem datam Deosque testes nequidquam invocan-

s) *faceret* Gron. Crev.
t) *adsentierant* del. Crev.
u) *etiam* del. Gron. Crev.

cantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Laevinus, et Ap. Claudius Pulcher, et C. Memmius, et M. Popillius, et L. Canulejus missi ab senatu venerant. Apud eos quum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime, quum causa, tum eloquentia, praestare visus est; qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus: damnataque eo crimine, in exilium abiit. Idem furor et Cretenses incerabat. adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant. ceterum induciae et antea sex mensium fuerunt: inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quaeque modo gesta sunt, persequi non operae est satis superque oneris sustinenti res a populo Romano gestas scribere.

XXVI. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant M. Titinio praetore obtinente provinciam. rebellarunt sub adventum Ap. Claudii, orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, quum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, quum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnae, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrumque *v)* proelium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: urguentes deinde alii alios secuti evaserunt extra vallum, ut pandere aciem, et exaequari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent. ita repente eruperunt, ut sustinere inpetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt: ad quindecim millia caesa aut capta: signa ademta duo et triginta. Castra etiam eo die expugnata, debellatumque. nam, qui superfuere proelio, in oppida sua dilapsi sunt. quieti deinde paruerunt imperio.

XXVII.

v) *utrimque* Gron. Crev.

XXVII. Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. Postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus M. Aemilius Lepidus pontifex maximus. De senatu novem ejecerunt. insignes notae fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante praetor in Hispania fuerat; et L. Cornelii Scipionis praetoris, cujus tum inter cives et peregrinos jurisdictio erat; et Cn. Fulvii, qui frater Germanus et, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. Consules, votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Aemilio senatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse, et ipsorum legati adtulerant. Legati, qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt, coerceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis: neque aliud, quod ageret in provincia, quum habuisset, Romam rediit. Censores vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substruendas x) marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos: et scenam aedilibus praetoribusque praebendam: et carceres in circo, et ova ad notas curriculis numerandis, et * dam, et metas trans * et caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano consulibus, et clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt, stipitibusque sepserunt: et porticum Aemiliam reficiendam curarunt: gradibusque adscensum ab Tiberi in emporium fecerunt. et extra eamdem portam in Aventinum porticum silice straverunt, et eo publico ab aede Veneris fecerunt. Iidem Calatiae et Auximi muros faciendos locaverunt: venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumserunt. et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Postumius nihil, nisi senatus Romani populive jussu, se locaturum ipsorum pecunia *) Jovis aedem Pisauri, et Fundis, et Pollentiae etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et

x) *Substernendas* Gron. Crev.

et Sinueſſam a ga * aviariae. In his et clo * um circumducend * et forum porticibus taberniſque claudendum, et Janos tres faciendos. Haec ab uno cenſore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens et ſevera cenſura fuit. multis equi ademti.

XXVIII. Exitu prope anni diem unum ſupplicatio fuit ob res proſpere geſtas in Hiſpania ductu auſpicioque Ap. Claudii proconſulis: et majoribus hoſtiis viginti ſacrificatum. et alterum diem ſupplicatio ad Cereris, Liberi, Liberaeque fuit, quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorum ruinis nunciatus erat. Quum App. Claudius ex Hiſpania Romam rediſſet, decrevit ſenatus, ut ovans urbem iniret. Jam conſularia comitia adpetebant; quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Poſtumius Albinus et M. Popillius Laenas. Praetores inde facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicerejus, M. Furius Craſſipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans quum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in aerarium tulit. Flamen Dialis inauguratus eſt Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in aedem z) Matris Matutae cum indice hoc poſita eſt: *Ti. Sempronii Gracchi conſulis imperio auſpicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam ſubegit. in ea provincia hoſtium caeſa aut capta ſupra octoginta millia. Republica feliciſſime geſta, atque liberatis veſtigalibus * reſtitutis, exercitum ſaluum atque incolumen pleniſſimum praeda domum reportauit. iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit.* Sardiniae inſulae forma erat, atque in ea ſimulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cetera inſigne fuit T. Flaminini, quod mortis cauſa patris ſui, cum viſceratione epuloque et ludis ſcenicis, quatriduum dedit. magni tamen muneris ea ſumma fuit, ut per triduum quatuor et ſeptuaginta homines pugnarint.

* * *

z) *aede* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XLII.

Q. Fulvius Flaccus censor templum Junonis Laciniae tegulis marmoreis spoliavit, ut aedem, quam dedicabat, tegeret, tegulae ex senatusconsulto reportatae. Eumenes, Asiae rex, in senatu de Perseo, Macedonio rege, questus est: cujus injuriae in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus consul, cui id mandatum erat, in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus proeliis, in Thessalia cum Perseo parum felici eventu pugnavit. Inter Masinissam et Karthaginienses de agro fuit arbiter ad disceptandum a senatu datus. Legati missi ad civitates socias et reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta septem millia ducenta triginta unum. Res praeterea adversus Corsos et Ligures prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLII.

L. Postumius Albinus, M. Popillius Laenas quum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binae singulis decretae) et socium Latini nominis dena millia peditum et sexcenos *a*) equites, et supplementum Hispaniae tria millia peditum Romanorum scriberent, et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi jussi; cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius,

a) *sexcentos* Gron. Crev.

lius, vetus praetor, provinciam obtineret Sardiniam. Praetores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicerejus Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cujus ingentem modum possidere privatos, paullatim proferendo fines, constabat. Hic, iratus Praenestinis, quod, cum eo privatus sacrificii in templo Fortunae faciundi caussa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Praenestinis esset, priusquam ab Roma proficiscceretur, literas Praeneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi diverteretur, jumentaque, quum exiret inde, praesto essent. Ante hunc consulem, nemo umquam sociis in ulla re oneri aut sumtui fuit. ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. privata hospitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis diverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula jumenta per oppida, iter qua faciundum erat, imperabant: aliam inpensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Injuria consulis, etiamsi justa, non tamen in magistratu exercenda, et silentium, nimis aut modestum, aut timidum, Praenestinorum jus, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio hujus anni legati, qui in Aetoliam et Macedoniam missi erant, renunciarunt, *sibi convenienti regis Persei, quum alii abesse eum, alii aegrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. Facile tamen adparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Aetolia seditionem glisscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coërceri potuisse.* Quum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemque Deûm peti precationibus, quae editae ex fa-

talibus libris essent, placuit. Lanuvii classis magnae species in coelo visae dicebantur; et Priverni lana pulla terra enata; et in Vejenti apud Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistentibus glebis pisces emersisse. Ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, et quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera, quae priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea uti feriaeque essent. itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno aedis *b*) Junonis Luciniae detecta. Q. Fulvius Flaccus censor aedem Fortunae Equestris, quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat, faciebat emisso studio, ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulae marmoreae essent, profectus in Bruttios, aedem Junonis Luciniae ad partem dimidiam detegit. id satis fore ratus ad tegendum, quod aedificaretur. Naves paratae fuerunt, quae tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulae, expositae de navibus, ad templum portabantur. quamquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique praesentem lacerare: *Templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset foede, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, et loca tuenda, more majorum traditum esset; eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta aedium sacrarum, vagari: et, quod, si in privatis sociorum aedificiis faceret, indignum videri posset, id Deum immortalium templa demolientem facere: et obstrin-*

b) *aedes* Gron. Crev.

ſtringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa aedificantem: tamquam non iidem ubique Dii immortales ſint, ſed ſpoliis aliorum alii colendi exornandique. Quum, priuſquam referretur, adpareret, quid ſentirent Patres, relatione facta, in unam omnes ſententiam ierunt, ut hae tegulae reportandae in templum locarentur, piacularique Junoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemtores nunciarunt.

IV. Ex praetoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Maſſiliae moritur, quum in citeriorem Hiſpaniam iret. Itaque, quum id nunciatum a Maſſilienſibus legatis eſſet, ſenatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus ſuccedebatur, inter ſe ſortirentur, uter citeriorem Hiſpaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit; P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, quum agri Liguſtini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, ſenatuſconſultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex ſenatuſconſulto creavit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Caſſium, T. Aebutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appulejos, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviſerunt dena jugera in ſingulos, ſociis nominis Latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romam venerunt de diſcordiis ſeditionibuſque ſuis, et Theſſali legati, nuncantes, quae in Macedonia gererentur.

V. Perſeus, jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Graeciae, ſed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam praeſtando, ſibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propenſiores: quum Eumenis beneficiis muneribuſque omnes Graeciae civitates et plerique principum obligati eſſent: et ita ſe in regno ſuo gereret, ut, quae ſub ditione ejus, urbes *c*) nullius liberae civitatis fortunam ſe-

c) add. *eſſent* Gron. Crev.

cum mutatam vellent, contra Perſea fama erat poſt patris mortem uxorem manu ſua occidiſſe: Apellem, miniſtrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requiſitum a Philippo ad ſupplicium, exſulantem, arceſſitum poſt patris mortem ingentibus promiſſis ad praemia tantae perpetratae rei clam interfeciſſe. inteſtinis externiſque praeterea multis caedibus infamem, nec ullo commendabilem merito, praeferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam juſto in cives, tam munifico erga omnes homines regi, ſeu fama et majeſtate Macedonum regum praeoccupati ad ſpernendam originem novi regni; ſeu mutationis rerum cupidi; ſeu quia eum objectum eſſe Romanis volebant. Erant autem non Aetoli modo in ſeditionibus, propter ingentem vim aeris alieni, ſed Theſſali etiam: ea contagione, velut tabes, in Perrhaebiam quoque id pervaſerat malum. Quum Theſſalos in armis eſſe nunciatum eſt, Ap. Claudium legatum ad eas res adſpiciendas componendaſque ſenatus miſit. Qui, utriuſque partis principibus caſtigatis, quum injuſto foenore gravatum aes alienum, ipſis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levaſſet, juſti crediti ſolutionem in* *d*) annorum penſiones diſtribuit. Per eumdem Appium eodemque modo compoſitae in Perrhaebia res. Aetolorum cauſſas Marcellus Delphis per idem tempus hoſtilibus actas animis, quas inteſtino geſſerant bello, cognovit. Quum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem ſuo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utriſque petiit, abſtinerent bello, et oblivione praeteritorum diſcordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipſos fides obſidibus ultro citroque datis firmata eſt. Corinthum, ut ibi deponerentur obſides, convenitur.

VI. A Delphis et Aetolico concilio Marcellus in Peloponneſum trajecit, quo Achaeis edixerat conventum. Ubi, conlaudata gente, quod conſtanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuiſſent, inſigne adverſus Perſea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, com-

d) Aſteriſcus abeſt a Gron. et Crev.

commentarium ferens secum, quod de adparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia adspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemaeum renovandae amicitiae causa proficisci jussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius, in senatum introductus, multis justisque caussis regem excusavit, *Quod stipendium serius quoad diem praestaret. id se omne advexisse, ne cujus, nisi temporis, gratia regi fieret. Donum praeterea adferre, vasa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut, quae cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus Romanus, quae bono fidelique socio regi essent imperanda. se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, quum Romae esset, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne responsum, et societatem renovare cum Antiocho, quae cum patre ejus fuerat, A. Atilius praetor urbanus jussus. Quaestores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium aeris munus missum, et aedes liberae hospitio datae, sumtusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renunciaverunt, in maximo eum honore apud regem esse, amicissimumque populo Romano.

VII. In provinciis eo anno haec. C. Cicerejus praetor in Corsica signis conlatis pugnavit: septem millia Corsorum caesa; capti amplius mille et septingenti. Voverat in ea pugna praetor aedem Junoni Monetae. Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicerejus in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis moenibus sese continebant; deinde, postquam oppidum obpugnaturum Romanum

cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec consul (ut qui id ipsum obpugnatione comminanda quaesisset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam trajecit aciem, et ad terga pugnantium pervasit. Inde terror injectus Liguribus. diversi in omnes partes fugerunt. perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques. et pugna tam pervicax multos absumserat Ligurum, et in fuga passim caesi sunt. Decem millia hominum caesa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit. amplius tria millia militum amissa; quum, cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum conlecti Ligures, quum majorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se saeviturum. Atille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas quum A. Atilius praetor in curia recitasset, (nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Campania occupatus. aberat) atrox res visa senatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque obpugnatos, non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi Romani omni ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis umquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: et distractos passim justis quondam hostibus populi Romani pacatis servire. Quas ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures, pretio emtoribus reddito, ipsos restituere in libertatem; bonaque ut iis; quidquid ejus recuperari possit, reddantur curare. Arma*

primo

primo quoque tempore fieri in ea gente. consulem de provincia decedere, quum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo obpugnantes, non saeviendo in adflictos, fieri.

IX. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eamdem ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus praetori, Romam rediit; senatuque extemplo ad aedem Bellonae vocato, multis verbis invectus est in praetorem: *qui, quum ob rem bello* e) *bene gestum, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem praetor juberet. Itaque multam ei se dicere: a patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli juberent: supplicationemque, quam absentes ex literis, de bene gesta republica missis, decernere debuerint, praesentes honoris Deorum primum causa, deinde et sui aliquo tandem respectu, decernerent.* Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra inpetrata re, in provinciam redit. *f*). Alter consul Postumius, consumta aestate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua, comitiorum causa Romam rediit. Consules C. Popillium Laenatem, P. Aelium Ligurem creavit. Praetores exinde g) facti C. Licinius Crassus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. *h*) Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui sociûm Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, sed omnes in suis civitatibus censerentur. Concors et e republica censura fuit. omnes, quos senatu moverunt, quibusque equos ademerant, aerarios fecerunt, et tribu moverunt: neque ab altero no-

e) *bello rem bene* Gron. Crev.
f) *rediit* Gron. Crev.
g) *deinde* Gron. Crev.
h) *A.* l. *L.* Gron.

notatum alter probavit. Fulvius aedem Fortunae Equestris, quam proconsul in Hispania, dimicans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos sex post, quam voverat, dedicavit: et scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. in locum ejus subfectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantae nubes a mari vento repente in Apuliam iniatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent. ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumsit. Principium insequentis anni, quo C. Popillius et P. Aelius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus renovarique senatusconsultum volebant, et consul Aelius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur; prae se ferens, si qui *i*) decernerent, intercessurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter consulum infensi, in coepto perstabant. Itaque, quum de provinciis ageretur, et Macedonia, jam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. Praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam jurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules, ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse *k*) denunciarunt; nec quidquam reipublicae acturos, praeterquam quod ad provinciarum administrationem adtineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum veniſſe Romam, Valerius Antias his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina, indicandosque adparatus belli. Plurium annales, et quibus credidisse malis,

i) *quid* Gron. Crev. *k*) *esse* l. *se* Gron. Crev.

lis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, sed beneficiis etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant, existimaret deberi populus Romanus, in senatum est introductus. *Causam veniendi sibi Romam fuisse*, dixit, *praeter cupiditatem visendi Deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis obviam iret.* Orsus inde a Philippi consiliis, *necem Demetrii filii* retulit, *adversantis Romano bello; Basiarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Haec eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. itaque Persea, haereditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, jamjam primum alere ac fovere omnibus consiliis. Florere praeterea juventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam aetate. Quae quum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Jam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum, adsuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Jam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quae non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quae longo tempore, multis magnisque meritis pareretur* 1) *auctoritatem.*

XII. *Nam apud Graeciae atque Asiae civitates vereri majestatem ejus omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam ejus accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate; Seleuci filiam duxisse eum, non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiae precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem, captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus in-*

1) *pararetur* Groo. Crev.

inciſum literis eſſe: uno Thebis, altero ad Delum, auguſtiſſimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. in Achaico concilio vero, niſi diſcuſſa res per paucos Romanum imperium intentantes eſſet, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achajam daretur. At, Hercule, ſuos honores, cujus merita in eam gentem privatim, an publice, ſint majora, vix dici poſſet, partim deſertos per incultum ac neglegentiam, partim hoſtiliter ſublatos eſſe. Jam, Aetolos, quem ignorare, in ſeditionibus ſuis non ab Romanis, ſed a Perſeo praeſidium petiiſſe? His eum fultum ſocietatibus atque amicitiis eos domeſticos adparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare, ut abſtinere et ſuo et hoſtium agro frumentandi cauſſa poſſit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, ſtipendium in totidem annos praeparatum habeat: praeter annuum, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congeſſiſſe. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam ſubjectam eſſe.

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. Non ego haec, inquit, incertis jactata rumoribus, et cupidius credita, quia vera eſſe de inimico crimina volebam, adfero ad vos, Patres conſcripti; ſed comperta et explorata, haud ſecus quam ſi ſpeculator miſſus a vobis ſubjecta oculis referrem. Neque, relicto regno meo, quod amplum et egregium vos feciſtis, mare tantum trajeciſſem, ut vana ad vos adferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobiliſſimas Aſiae et Graeciae civitates, in dies magis denudantes judicia ſua, mox, ſi permitteretur, eo proceſſuras, unde receptum ad poenitendum non haberent. Cernebam Perſea, non continentem ſe Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae vi ſubigi non poſſunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam, quam impar eſſet ſors, quum ille vobis bellum m), vos ei jecuram pacem praeſtaretis; quamquam mihi quidem non parare, ſed gerere pene bellum videbatur. Abrupolim, ſocium atque amicum veſtrum, regno expulit. Arteta-

m) add. (pararet) Crev.

tetarum Illyrium, quia ſcripta ab eo quaedam vobis comperit, ſocium item atque amicum veſtrum, interfecit. Euerſam n) *et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius adverſus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturoſque ad vos, quae agerentur, profeſſi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adverſus foedus tulit, Dolopiae bella intulit, Theſſaliam et Doridem cum exercitu pervaſit, ut in bello inteſtino deterioris partis auxilio meliorem adfligeret. Confudit et miſcuit omnia in Theſſalia Perrhaebiaque ſpe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia ſibi optimates obprimeret. Haec quum vobis quieſcentibus et patientibus fecerit, et conceſſam ſibi Graeciam eſſe a vobis videat; pro certo habet, neminem ſibi, antequam in Italiam trajecerit, armatum obcurſurum. Hoc quam vobis tutum aut honeſtum ſit, vos videritis: ego certe mihi turpe eſſe duxi, prius Perſea ad bellum inferendum, quam me ſocium ad praedicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus neceſſario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere poſſum, quam uti Deos Deaſque precer, ut vos et veſtrae reipublicae, et nobis ſociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, conſulatis?*

XIV. Haec oratio movit Patres conſcriptos. ceterum in praeſentia nihil, praeterquam fuiſſe in curia regem, ſcire quiſquam potuit: eo ſilentio clauſa curia erat. bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque reſponſa eſſent, emanavere. Perſei deinde regis legatis poſt paucos dies ſenatus datus eſt. Ceterum, praeoccupatis non auribus magis, quam animis, ab Eumene rege, omnis et defenſio et deprecatio legatorum reſpuebatur: et exaſperavit animos ferociā animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *velle quidem et laborare*, dixit, *regem, ut purganti, ſe nihil hoſtile dixiſſe aut feciſſe, fides habeatur: ceterum, ſi pervicacius cauſſam belli quaeri videat, forti animo defenſurum ſe. Martem communem eſſe, et eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Graeciae atque Aſiae curae erat, quid Perſei legati, quid Eumenes in ſenatu egiſſet: et propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, mi-

n) *Euercam* Crev.

miserant pleraeque civitates, alia in speciem praeferentes, legatos. et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus junxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. Quod quum contigisset, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiae esset, quam Antiochus fuisset; popularem quidem ac gratam populis Asiae (nam eo quoque jam favor Persei venerat) orationem habuit: ceterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suae. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis, quum Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nunciasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile adpareret, non dilaturos; et ipse, praeterquam quod et ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cujus sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, adsuetos ministeriis talium facinorum, ad caedem regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos adscensurum. Progressi *o*) cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quaerebant. Adscendentibus ad templum a Cirrha, priusquam perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria erat ab laeva semitae paullum exstans a fundamento, qua singuli transirent; dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea, velut e muro, tela in praetereuntem conjicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paullatim angustiae

agmen.

o) *Praegressi* Crev.

agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus. ex semita proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis, et ceteri quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt, Pantaleon constanter inpavidus mansit ad protegendum regem.

XVI. Latrones, quum brevi circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in jugum Parnasi *p)* refugerunt eo cursu, ut, quum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vestigia, quum usque ad jugum Parnasi, nequidquam fatigati, perveniissent, re infecta redierunt. Adgressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter coeptum, nec consulte et timide reliquerunt. Compotem jam sui regem amici postero die deferunt ad navem: inde Corinthum: a Corintho, per Isthmi jugum navibus traductis, Aeginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. nam et cum uxore fratris, et praefecto arci, tamquam jam haud dubius regni haeres, est locutus. Quae postea non fefellere Eumenem: et, quamquam dissimulare et tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVI.

p) *Parnassi* Gron. Crev.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis ejus speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene adlatis referebat. simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces Romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiae interioris magnaeque inde fortunae facientibus, ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemiis petere institit ab eo rex, *Quoniam duces omnes legatique Romani hospitio ejus uti adsuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. cujus scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere, pluribus conscriis comparari. eventu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam deutur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprendi posset.* Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, jussu ejus Romam simul venit. Introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

XVIII. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus judicaretur: quippe quem non justum modo adparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules rejecta est: in praesentia tamen Cn. Sicinium praetorem, cujus inter cives et peregrinos jurisdictio erat, scribere milites placuit; qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem adpellere tuto, et copias per commodum exponere

ponere posset. Eumenes, aliquamdiu Aeginae retentus periculosa et difficili curatione, quum primum tuto potuit, profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris praetoribus jam in provincias profectis, M. Junius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniae provinciae obvenerant, fatigato saepe idem petendo senatu, tandem perviserunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria millia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones: in socialem exercitum quinque millia peditum, et trecentos equites, imperare sociis jussi. Hoc copiarum in Hispanias cum praetoribus novis portatum est.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Postumii consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen jam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, ut jam inde a puero adsuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicae etiam curae ac velut tutelae vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius praetor aedes instructas locaret, ubi filius regis comitesque ejus habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, et societatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum est, et munera binûm millium aeris summae in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia esset, adsumtos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque et insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium

legatos miserunt. adire eos Cretam et Rhodum jusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

XX. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio * *q*) bello Punico *r*) consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, et decemviros adire libros jusserunt. Decemviri, lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, victimis majoribus sacrificandum et in Capitolio Romae, et in Campania ad Minervae promontorium, renunciarunt: ludos per decem dies Jovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Aruspices, in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium portendi, responderunt; quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas disjecisset. Accesserunt, quae cumularent religiones animis. Saturniae, nunciatum erat, sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiae asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Auximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum causa res divinae factae, et supplicatio unum diem feriaeque habitae.

XXI. Consules ad id tempus in provincias non exierant, quia neque, uti de M. Popillio referrent, senatui obsequebantur, et, nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat. Aucta etiam invidia est Popillii literis ejus, quibus iterum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse. propter cujus injuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intulisset, et pacatos ad rebellium incitasset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. hoc consensu Patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et consulibus

q) nota lacunae abest: *Gron.* *M. Aemilio consule*, *cui* etc. *Crev.* *Gron.* Uncinis inclusa *priore*

r) — *Punico priore posita a* — *Aemilio* refert *Crev.*

bus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denunciarunt; et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Kalendas Sextiles primas non esset, cujus dolo malo is in servitutem venisset, ut juratus senatus decerneret, qui eam rem quaereret animadverteretque.* Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules, C. Cicerejo praetori prioris anni ad aedem Bellonae senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit jussitque. ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum, quem quaerere ea *s*) rogatione vellet. Patres ipsum eum quaerere jusserunt.

XXII. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio ceperunt. Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne caussam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud praetorem, qui de quaestione in se posita senatum consuluisset. Huic detrectationi ejus tribuni plebis, alterius rogationis denunciatione, obcurrerunt: ut, si non ante Idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo quum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi quum laceratus jurgiis multorum esset, senatusconsultum factum est, ut, qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum Consul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, transductisque Padum ager est adsignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium caussam dixit: tertio praetor, gratia consulis absentis et Popilliae familiae precibus victus, Idibus Martiis adesse reum jussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem;

s) *ea* l. *ex* Gron. Crev.

ne diceret jus, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

XXIII. Legati Karthaginienses eo tempore Romae erant, et Gulussa filius Masinissae: inter eos magnae contentiones in senatu fuere. Karthaginienses querebantur, *praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, miss. essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Karthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Karthaginienses foedere inligatos silere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum; illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam ejus non pati posse Karthaginienses. missos esse, qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se inpetrari sinerent: ut vel ex aequo apud socium populum, quid cujusque esset, disceptarent: vel permitterent Karthaginiensibus, ut adversus injusta arma pio justoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus, quam veritas, apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masinissae vellent. Modestius certe daturos eos, et scituros, quid dedissent: ipsum nullum, praeterquam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injurias Masinissae, malle. Perire namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere.* Sub haec dicta lacrimantes procubuerunt; stratique humi, non sibi magis misericordiam, quam regi *.

XXIV. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, expromeret, super qua re Romam venisset. Gulussa, *Neque sibi facile esse*, dixit, *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, quum Karthaginienses, nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indicaverint. In aede Aesculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse,*

fuisse, unde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam caussam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam caussam, nisi propter constantem fidem erga populum Romanum, odissent. His utrimque auditis, senatus, de postulatis Karthaginiensium consultus, respondere ita jussit: *Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, et nunciare patri, ut de iis, de quibus Karthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat; denuncietque Karthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissae honoris caussa, et feciss et facturos esse: jus gratiae non dare. Agrum, qua cujusque sit, possideri velle: nec novos statuere fines, sed veteres observari, in animo habere. Karthaginiensibus victis se et urbes, et agros concessisse; non ut in pace eriperent per injuriam, quae jure belli non ademissent.* Ita regulus Karthaginienseque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam renunciandamque amicitiam regi missi, redierunt: qui jam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quae vidissent, quaeque audissent. *Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Quum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi ejus potestatem non factam: postremo, quum desperato jam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, et ad eum introductos esse. Suae orationis summam fuisse; foedus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum: in quo diserte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracae* t) *praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatium Asiae regem habuisse. Pro his injuriis satisfieri, senatum aequum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra jus foe-*

t) *Samothraciae* Gron. Crev.

deris habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter: quod alii super alios legati venirent speculari dicta factaque sua, quod se ad mutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere aequum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse. scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Foedus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum foedus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere: et, si in animum inducerent, ut ex aequo foedus fieret, et se visurum, quid sibi faciendum esset, et illos credere reipublicae consulturos. Atque ita se propulisse, et submoveri e regia omnes coeptos. Tum se amicitiam et societatem renunciasse, qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denunciasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi, aut venientibus, aut manentibus, quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari adtineat, rei publicae eo anno consules gesserant. magis e republica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi, fines suos secundo populatum, simul nunciantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem: communi consilio parare Romanis bellum: et specie legatorum Illyricos speculatores Romae esse, Perse* u) *auctore missos, ut, quid ageretur, scirent.* Illyrii vocati in senatum. qui quum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quaesitum, ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia, acciperent? sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent? Hae-

u) *Perseo* Crev.

Haesitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum tamquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nunciarent, *qui* x) *socii quererentur apud senatum, exustum a rege agrum. non aequum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret injuriam.* In hanc legationem, missi, A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicerejus. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant, legati redierunt, qui renunciarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeum in Alexandria sese convenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quae populus Romanus imperasset, praestaturos, et civitates socias adisse: ceteras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis invenisse.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quae vulgo jactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari, quum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli adparatum non differendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romae subductis, quae possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliam scriberet, ut eas, quae in Sicilia naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius praetor scribere jussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem praetor peditum octo millia, quadringentos equites a sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius praetor qui z) exercitum paratum ad trajiciendum haberet, C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut et legionem secundam, quae maxime veterana in Liguribus

x) *quod* Crev. z) *quo* Crev.

erat, et ſocios *a*) Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundiſii adeſſe juberet. Hac claſſe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec ſucceſſor veniret, juſſus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quae ſenatus cenſuit, inpigre facta ſunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductae: qui deduceret eas Brundiſium, L. Porcius Licinus praepoſitus: duodecim ex Sicilia miſſae. Ad frumentum claſſi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati miſſi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Caecilius. Ad omnia praeparata Cn. Sicinius praetor, paludatus ex urbe profectus, Brundiſium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius conſul Romam rediit aliquanto ſerius, quam ſenatus cenſuerat: cui primo quoque tempore magiſtratus creari *b*), quum tantum bellum inmineret, juſſum erat. Itaque non ſecundis auribus Patrum auditus eſt conſul, quum in aede Bellonae de rebus in Liguribus geſtis differeret. ſubclamationes frequentes erant interrogationeſque, cur ſcelere fratris obpreſſos Ligures in libertatem non reſtituiſſet? Comitia conſularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Kalendas Martias ſunt habita. Creati conſules, P. Licinius Craſſus, C. Caſſius Longinus. Poſtero die praetores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canulejus Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His praetoribus provinciae decretae: duae jure Romae dicendo, Hiſpania, et Sicilia, et Sardinia; ut uni ſors integra eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. Conſulibus deſignatis imperavit ſenatus, ut, qua die magiſtratum iniſſent, hoſtiis majoribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id proſperum eveniret. Eodem die decrevit ſenatus *c*), C. Popillius conſul ludos per dies decem Jovi optimo maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, ſi reſpublica decem annos in eodem ſtatu fuiſſet. Ita ut cenſuerant, in Capitolio vovit conſul ludos fieri, donariaque dari, quan-

a) *ſocium* Gron.
b) *creare* Gron. Crev.
c) inſ. *ut* Crev.

quanta ex pecunia decreſſet ſenatus, quum centum et quinquaginta non minus adeſſent. praeeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum ſuſceptum eſt. Eo anno ſacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus decemvir ſacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat cenſor. Hic foeda morte periit. Ex duobus filius ejus, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum deceſſiſſe, alterum gravi et periculoſo morbo aegrum eſſe. Obruit animum ſimul luctus metuſque: mane ingreſſi cubiculum ſervi laqueo dependentem invenere. Erat opinio, poſt cenſuram minus compotem ſuiſſe ſui: vulgo Junonis Laciniae iram ob ſpoliatum templum alienaſſe mentem ferebant. Subfectus in Aemilii locum decemvir M. Valerius Meſſalla: in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adoleſcens ſacerdos lectus.

XXIX. P. Licinio, C. Caſſio conſulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, ſed omnes reges civitateſque, quae in Europa, quaeque in Aſia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium ſtimulabat, tum recens ira, quod ſcelere ejus prope ut victima mactatus Delphis eſſet. Pruſias, Bithyniae rex, ſtatuerat abſtinere armis, eventumque exſpectare. nam neque pro Romanis ſe aequum cenſere adverſus fratrem uxoris arma ferre; et apud Perſea victorem veniam per ſororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, praeterquam quod Romanis ſuo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo eſt junctus Eumeni adfinitate, in omnia belli paciſque ſe conſociaverat conſilia. Antiochus inminebat quidem Aegypti regno, et pueritiam regis, et inertiam tutorum ſpernens; et ambigendo de Coele Syria *d*) cauſſam belli ſe habiturum exiſtimabat, geſturumque ſine ullo inpedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia et per ſuos legatos ſenatui, et ipſe legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrii erat. tutores et bellum adverſus Antiochum parabant, quo vindicarent Coelen Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Mace-

d) *Coeleſyria* Gron. Crev.

Macedonicum bellum. Maſiniſſa et frumento juvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Miſagenemque filium mittere ad bellum parabat. conſilia autem in omnem fortunam ita diſpoſita habebat: ſi penes Romanos victoria eſſet, ſuas quoque in eodem ſtatu manſuras res, neque ultra quidquam movendum: non enim paſſuros Romanos, vim Karthaginienſibus adferri. Si fractae eſſent opes Romanorum, quae tum protegerent Karthaginienſes, ſuam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur ſuſpectus eſſet Romanis, quam ſatis ſtatuerat, utram foveret partem; inpetuque magis, quam conſilio, his aut illis ſe adjuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odryſarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Haec ſententia regibus quum eſſet de bello, in liberis gentibus populiſque plebs ubique *e*) omnis ferme, ut ſolet, deterioribus erat ob regem Macedonaſque inclinata: principum diverſa cernentes ſtudia, pars ita in Romanos effuſi erant, ut auctoritatem inmodico favore conrumperent: pauci ex iis juſtitia imperii Romani capti; plures ita, ſi praecipuam operam navaſſent, potentes ſeſe in civitatibus ſuis futuros rati. pars altera regiae adulationis erat, quos aes alienum et deſperatio rerum ſuarum, eodem manente ſtatu, praecipites ad novanda omnia agebat; quoſdam ventoſum ingenium, quia Perſeus magis aurae popularis erat. tertia pars, optima eadem et prudentiſſima, ſi utique optio domini potioris daretur, ſub Romanis, quam ſub rege, malebat eſſe. ſi liberum inde arbitrium fortunae eſſet, neutram partem volebant potentiorem altera obpreſſa fieri; ſed, inlibatis potius, viribus utriuſque partis, pacem ex eo manere. ita inter utroſque optimam conditionem civitatium fore; protegente altero ſemper inopem ab alterius injuria. Haec ſentientes, certamina fautorum utriuſque partis taciti ex tuto ſpectabant. Conſules, quo die magiſtratum inierunt, ex ſenatuſconſulto quum circa omnia ſana, in quibus lectiſternium majorem partem anni eſſe ſolet, majoribus hoſtiis inmolaſſent, inde preces ſuas acceptas ab Diis inmortalibus ominati, ſenatui, rite ſacrificatum, precationem

e) *utique* Gron. Crev.

nemque de bello factam, renunciarunt. Aruſpices ita reſponderunt, *ſi quid rei novae inciperetur, id maturandum eſſe. victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres, *quod fauſtum felixque populo Romano eſſet, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum conſules*, juſſerunt, *ut, quod Perſeus, Philippi filius, Macedonum rex, adverſus foedus cum patre Philippo ictum, et ſecum poſt mortem ejus renovatum, ſociis populi Romani arma intuliſſet, agros vaſtaſſet, urbeſque occupaſſet; quodque belli parandi adverſus populum Romanum conſilia iniſſet* f), *arma, milites, claſſem ejus rei cauſſa comparaſſet; ut, niſi de iis rebus ſatisfeciſſet, bellum cum eo iniretur.* Haec rogatio ad populum lata eſt.

XXXI. Senatuſconſultum inde factum eſt, *Ut conſules inter ſe provincias Italiam et Macedoniam compararent, ſortirenturve. Cui Macedonia obveniſſet, ut is regem Perſea, quique ejus ſectam ſecuti eſſent, niſi populo Romano ſatisfeciſſent, bello perſequeretur.* Legiones quatuor novas ſcribi placuit, binas ſingulis conſulibus. Id praecipue provinciae Macedoniae datum, quod, quum alterius conſulis legionibus quina millia et duceni equites ex vetere inſtituto darentur in ſingulas legiones, in Macedoniam ſena millia peditum ſcribi juſſa; equites treceni aequaliter in ſingulas legiones. et in ſociali exercitu conſuli alteri auctus numerus: ſexdecim millia peditum, octingentos equites (praeter eos, quos Cn. Sicinius duxiſſet. ſexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiae ſatis viſa duodecim millia ſociorum peditum, ſexcenti equites. Illud quoque praecipuum datum ſorti Macedoniae, ut centuriones militeſque veteres ſcriberet, quos vellet, conſul uſque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod conſules ex ſenatuſconſulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno ſuffragiis crearentur, ſed conſulum praetorumque in iis faciendis judicium arbitriumque eſſet. Inter praetores ita partita imperia. praetorem, cujus ſors ſuiſſet, ut iret, quo ſenatus cenſuiſſet, Brundiſium ad claſſem ire placuit; utque

f) *iniiſſet* Gron. Crev.

utque ibi recognoſceret ſocios navales, dimiſſiſque, ſi qui parum idonei eſſent, ſupplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duae partes civinm Romanorum, tertia ſociorum eſſet. Commeatus claſſi legionibuſque ut ex Sicilia Sardiniaque ſubveherentur, praetoribus, qui eas provincias ſortiti eſſent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardiſque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus eſt ſortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canulejus Hiſpaniam, C. Sulpicius Galba urbanam juriſdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo ſenatus cenſuiſſet, ſors evenit.

XXXII. Inter conſules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Caſſius, *ſine ſorte ſe Macedoniam obpugnaturum* g), dicebat, *nec poſſe collegam, ſalvo jurejurando, ſecum ſortiri. Praetorem eum, ne in provinciam iret, in concione juraſſe, ſe ſtato loco ſtatiſque diebus ſacrificia habere, quae, abſente ſe, recte fieri non poſſent: quae non magis conſule, quam praetore, abſente recte fieri poſſent. Si ſenatus, non quid vellet in conſulatu potius, quam quid in praetura juraverit P. Licinius, animadvertendum eſſe cenſeat, ſe tamen futurum in ſenatus poteſtate.* Conſulti Patres, cui conſulatum populus Romanus non negaſſet, ab ſe provinciam negari, ſuperbum rati, ſortiri conſules juſſerunt. P. Licinio Macedonia, C. Caſſio Italia obvenit. Legiones inde ſortiti ſunt. prima et tertia in Macedoniam trajicerentur, ſecunda et quarta ut in Italia remanerent. Delectus conſules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque ſcribebat. milites centurioneſque: et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adverſus Antiochum in Aſia, ſtipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque, citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis adpellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilor et M. Claudius Marcellus, ad conſules rejiciebant: *Eorum cognitionem eſſe debere, quibus delectus, quibuſque bellum*

g) *optaturum* Crev.

bellum mandatum esset. ceteri, *cognituros se, de quo adpellati essent*, ajebant; *et, si injuria fieret, auxilium civibus laturos.*

XXXIII. Ad subsellia tribunorum res agebatur. eo M. Popillius consularis, advocatus, centuriones, et consul venerunt. Consule *h)* inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit. *Militares homines et stipendia justa, et corpora, et aetate, et assiduis laboribus, confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam reipublicae dent. id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, quum militassent, habuissent, adtribuerentur.* P. Licinius consul senatusconsulta *i)* recitari jussit: primum, quod bellum senatus Perseo jussisset: deinde, quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset, nec ulli, qui non major annis quinquaginta esset, vacationem militiae esse. Deprecatus est deinde, *ne novo bello, tam propinquo Italiae, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent; aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem adsignari e republica esset, eum adsignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum rejicerent.*

XXXIV. Postquam consul, quae voluerat, dixit: Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis adpellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. *Sp. Ligustinus tribus Crustuminae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Quum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quae secum nihil adtulit, praeter libertatem pudicitiamque et cum his foecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duae filiae sunt: utraeque jam nupiae. Filii quatuor togas viriles habent, duo praetextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum*

h) *Consuli* Gron. Crev. i) *Senatusconsultum* Gron. Crev.

pum regem: tertio anno virtutis causſa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem haſtatum adſignavit. Devicto Philippo Macedonibuſque, quum in Italiam portati ac dimiſſi eſſemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio conſule in Hiſpaniam ſum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis ſpectatorem ac judicem fuiſſe ſciunt, qui et illum et alios duces longa militia experti ſunt. hic me imperator dignum judicavit, cui primum haſtatum prioris centuriae adſignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus ſum in eum exercitum, qui adverſus Aetolos et Antiochum regem eſt miſſus. a M'. Acilio mihi primus princeps prioris centuriae eſt adſignatus. Expulſo rege Antiocho, ſubactis Aetolis, reportati ſumus in Italiam: et deinceps bis, quae annua merebant legiones, ſtipendia feci. Bis deinde in Hiſpania militavi, ſemel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Gracchо praetore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis cauſſa ſecum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus ſum. a Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater et tricies virtutis cauſſa donatus ab imperatoribus ſum: ſex civicas coronas accepi, viginti duo ſtipendia annua in exercitu emerita habeo, et major annis ſum quinquaginta. Quod ſi mihi nec ſtipendia omnia emerita eſſent, necdum aetas vacationem daret, tamen, quum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, poſſem, aequum erat me dimitti. Sed haec pro cauſſa mea dicta accipiatis velim: ipſe me, quoad quiſquam, qui exercitus ſcribit, idoneum militem judicabit, numquam ſum excuſaturus. Orationem quo me dignum judicent tribuni militum, ipſorum eſt poteſtatis: me quis me virtute in exercitu praeſtet, dabo operam; ut ſemper ita feciſſe me et imperatores mei, et qui una ſtipendia fecerunt, teſtes ſunt. Vos quoque aequum eſt, commilitones, etſi adpellationis vobis uſurpatis jus, quum adoleſcentes nihil adverſus magiſtratuum ſenatuſque auctoritatem uſquam feceritis, nunc quoque in poteſtate ſenatus ac conſulum eſſe, et omnia honeſta loca ducere, quibus rempublicam defenſuri ſitis.

XXXV. Haec ubi dixit, conlaudatum multis verbis conſul ex concione in ſenatum duxit. Ibi quoque ei

ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causſa ei adlignarunt. ceteri centuriones, omiſſa adpellatione, ad delectum obedienter reſponderunt. Quo maturius in provincias magiſtratus proficiſcerentur, Latinae Kalendis Juniis fuere: eoque ſollemni perfecto, C. Lucretius praetor, omnibus, quae ad claſſem opus erant, praemiſſis, Brundiſium eſt profectus. Praeter eos exercitus, quos conſules comparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quatuor legiones ſcriberet urbanas juſto numero peditum equitumque; iiſque quatuor tribunos militum ex ſenatu legeret, qui praeeſſent: ſociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. P. Licinio conſuli ad exercitum civilem ſocialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenſes ſagittarii, (incertus numerus, quantum rogati auxilia *k*) Cretenſes miſiſſent) Numidae item equites elephantique. In eam rem legati ad Maſiniſſam Karthaginienſeſque miſſi, L. Poſtumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Poſtumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perſeo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, quum jam bellum regi eorum et Macedonibus et ſenatus decreſſet, et populus juſſiſſet. In aedem Bellonae in ſenatum introducti ita verba fecerunt: *Mirari Perſea regem, quid in Macedoniam exercitus tranſportati eſſent. Si impetrari a ſenatu poſſet, ut ii revocentur, regem de injuriis, ſi quas ſociis factas quererentur, arbitratu ſenatus ſatisfacturum eſſe.* Sp. Carvilius, ad eam ipſam rem ex Graecia remiſſus ab Cn. Sicinio, in ſenatu erat. is Perrhaebiam expugnatam armis, Theſſaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret, aut pararet rex, quum argueret, reſpondere ad ea legati juſſi. Poſtquam haeſitabant, negantes ſibi ultra quidquam mandatum eſſe, juſſi renunciare regi, *Conſulem P. Licinium brevi cum*

k) *auxilia* del. *Crev.*

cum exercitu futurum in Macedonia esse. ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod praeterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Haec Romae acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum praemissus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphaeum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum inpetu Macedonum essent, misit.

XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, et P. et Ser. Cornelii Lentuli, et L. Decimius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiae eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem perlicere jussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Aetolia, et Thessalia circumeundae adsignantur. Inde Boeotiam atque Euboeam adspicere jussi; tum in Peloponnesum trajicere. ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyra, literae a Perseo adlatae sunt, quibus quaerebat, quae caussa Romanis aut in Graeciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi nihil placuit; nuncio ipsius, qui literas adtulerat, dici, *praesidii caussa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adjuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent, fremitum in concionibus audiebant: Achaeis indignantibus, eodem se loco esse, (qui omnia a principiis Ma-

cedo-

cedonici belli praestitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent; ac, nuper in Achaicum contributi concilium, velut praemium belli se victoribus Achaeis tradi quererentur.

XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia ab mari, quum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium adsensu auditi sunt: et quadringentos juventutis eorum in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Aetoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius subficeretur, et Lycisco praetore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, et Boeotorum exsules venerunt. Acarnanes nunciare jussi, *Quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Boeotis exprobratum, societatem eos cum Perseo junxisse. iis, quum culpam in Ismeniam, principem alterius partis, conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas, *adparituram id esse*, Marcius respondit: *singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissae fuit concilium. ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit; et legatis, quod, et Philippi prius et post Antiochi bello, enisi adjuti a gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani vellent. Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in conloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius, *Et se ita a patre suo accepisse*, dixit, *amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse, minime immemorem necessitudinis ejus legationem eam suscepisse. Conloquium, si satis commode valeret, non*

fuisse dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Homolio 1) *Dium esset, praemissis, qui nunciarent regi, venturos.*

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit *m*) se, levi aura spei objecta, quod Marcius ipsius caussa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, et ab Lariſſa multis prosequentibus, et legationibus civitatium, quae convenerant Lariſſam, et renunciare domum certa, quae audiſſent volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente amne, paulliſper internunciando cunctatio fuit, utri transgrederentur. aliquid illi regiae majestati, aliquid hi populi Romani nomini, quum praesertim Perseus petisset conloquium, existimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad majorem, et* (quod Philippo ipsi cognomen erat) *filius ad patrem transeat.* Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, aequum censebat: legati vel cum tribus venire jubebant, vel, si tantum agmen traduceret, obsides daret, nihil fraudis fore in conloquio. Hippian et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut adpareret sociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit; positisque sedibus consederunt.

XL. Quum paulliſper silentium fuisset: *Exspectari, nos*, inquit Marcius, *arbitror, ut respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti; in quibus quaeris, quid ita legati cum militibus venerimus, et praesidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam et non respondere vereor, ne superbum sit, et vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis castigandus, aut armis sit, qui foedus rumpit; sicut bellum ad-*

1) *Omolio* Gron. Crev. m) *recepit* Gron Crev.

*adversus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est, subibo: sicut medici, quum salutis caussa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda fuerit, senatus feciſſe censet; quod legatos Romam ad renovandum *** judicat potius, quam, quum renovatum esset, violandum. Abrupolim, socium atque amicum populi Romani, regno expulisti. Artetari interfectores, ut caede (ne quid ultra dicam) laetatum adpareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam et Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti: Byzantiis item contra foedus misisti auxilia. Cum Boeotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, jurejurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam n) et Callicritum, venientes a nobis, quaerere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Aetolia bellum intestinum et caedes principum per quos, nisi per tuos, factae videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma quum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quae hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta tibi omnia ab Roma esse, et legatos tuos renunciasse. Haec ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quaerendo, quam ob caussam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut praesidia in sociorum urbes mitterentur. Quaerenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuae, et opto, ut aliquam mihi materiam praebeas agendae tuae apud senatum caussae.*

XLI. Ad ea rex: *Bonam caussam, si apud judices aequos ageretur, apud eosdem et accusatores et judices agam. Eorum autem, quae objecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quae fateri non erubescam; partim, quae verbo objecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet, nec Eumenes, quum tam multis gravis publice ac*

n) *Euercam* Cnev.

privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, (quem neque umquam ante videram, nec eram postea visurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio periisse constat, et Artetari caedis mihi reddenda ratio est. in qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exsulasse meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicumque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quae damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis, et omnes aliae gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et, Hercule, quid adtinet cuiquam exsilium patere, si nusquam exsuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse, admonitus a vobis, comperi, requisitos abire ex regno jussi, et in perpetuum interdixi finibus meis. Et haec quidem mihi, tamquam caussam dicenti reo, objecta sunt: illa, tamquam regi, et quae de foedere, quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. Nam, si est in foedere ita scriptum, ut ne, si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim, socium populi Romani, defenderim, foedus violatum esse. Sin autem hoc et ex foedere licuit, et jure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, quum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem et paterer, donec Pellam et in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem justo sum persecutus; sed vinci non oportuit eum, neque ea quae victis accidunt, pati: quorum casum quum ego sub ierim, qui sum armis lacessitus, quid o) potest queri sibi accidisse, qui caussa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coërcuerim: quia, etsi non merito eorum, jure feci meo; quum mei regni, meae ditionis essent, vestro decreto patri adtributi meo. Nec, si caussa reddenda sit, non vobis, nec foederatis, sed iis, qui ne in servos quidem saeva atque injusta imperia probant, plus aequo et bono saevisse in eos videri pos-

o) qui Gron. Crev.

possum. quippe Euphranorem, praefectum a me inpositum, ita occiderunt, ut mors poenarum ejus levissima fuerit.

XLII. *At, quum processissem inde ad visendas Larissam, et Antronam, et Pylleon, quo in propinquo multo ante debita vota persolverem, Delphos sacrificandi caussa adscendi. Et hic, criminis augendi caussa, cum exercitu me fuisse adjicitur. Scilicet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus inponerem praesidia. Vocate in concilium Graeciae civitates, per quas iter feci; queratur unusquilibet militis mei injuriam; non recusabo, quin, simulato sacrificio, aliud petisse videar. Aetolis et Byzantiis praesidia misimus, et cum Boeotis amicitiam fecimus. Haec, qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt saepe in senatu vestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quam te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat; qui calumniando omnia detorquendoque suspecta et invisa efficeret, et persuadere vobis conaretur, non posse Graeciam in libertate esse, et vestro munere frui, quoad regnum Macedoniae incolume esset. Circumageatur hic orbis: erit mox, qui arguat, ne quidquam Antiochum ultra juga Tauri remotum: graviorem multo Asiae, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit. eam arcem supra capita finitimarum civitatium inpositam. Ego haec, Q. Marci et A. Atili, quae aut a vobis objecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: et, si quid fecerim inprudentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi: at* p) *frustra clementiae gravitatisque vestrae fama vulgata per gentes est, si talibus de caussis, quae vix querela et expostulatione dignae sunt, arma capitis, et regibus sociis bella infertis.*

p) *aut* Gron. Crev.

XLIII. Haec dicenti tum adsensus Marcius auctor fuit mittendi Romam legati, quum experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendum q) spem ullam censuissent. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset, ad id quum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud conloquio petissent, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: quum Perseus (ni spes vana pacis obcaecasset consilia) omnia praeparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc conloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Boeotiam comparati sunt. Ibi jam motus coeperat esse, discedentibus a societate communis concilii Boeotorum quibusdam populis, ex quo renunciatum erat, respondisse legatos, adparaturum, quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset. Primi a Chaeronea legati, deinde a Thebis, in ipso itinere obcurrerunt, adfirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio: quis, legati, nullo in praesentia responso dato, Chalcidem se sequi jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis praetoriis Boeotorum victa pars, injuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. Exsules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, jam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati coetum et concilium habuissent, exsilio multarentur. Novus deinde praetor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis poenae absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Lariſſam profecti, causſam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen, utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniae, et Ismenias ipse.

XLIV. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatium principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo

q) *praetermittendam* Gron. Crev.

suo quique proprio decreto Persei societatem adspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exsulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. et turba Coronaeorum r) Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiae societatis. sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo et, ut tolleretur regia societas, decrevit, et eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem jussit. Thebanos Marcius et Atilius laeti audierunt, auctoresque et his separatim singulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui jusserunt, et auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Boeotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arcessito. Argis praebitum est iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achaeorum petierunt, quam ut mille milites darent. id praesidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Graeciam trajiceretur, missum est. Marcius et Atilius, peractis, quae agenda in Graecia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa. tres erant legati, Ti. Claudius, P. Postumius, M. Junius. ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum: et, quo quaeque opulentior civitas erat, eo adcuratius agebant, quia minores secuturae majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho comparatis. qui, quum in summo magistratu esset, (Prytanin ipsi vocant), multis ra-

r) *Coroneorum* Crev.

rationibus pervicerat Rhodios, ut, omissa, quam saepe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. *Bellum inminere cum Perseo: desideraturos Romanos eumdem navalem adparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. trepidaturos tum repente paranda classe, quum mittenda esset; nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis coepissent. Id eo magis enise faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent.* His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse adpareret, ostenderunt. Et haec legatio magnum ad conciliandos animos civitatium Asiae momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perseus, quum a conloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: et Byzantium et Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *conlocutum se cum Romanorum legatis.* quae audisset, quaeque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, *Confidere pacem futuram. auctoribus enim Marcio atque Atilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac potestas ad unum populum perveniat. Quum ceterorum id interesse, tum praecipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quae servae atque obnoxia fore, si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus.* Magis et literae et verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. Responsum ex decreto est: *Optare pacem Rhodios. si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disjungeret sibi ab Romanis.*

Ab

Ab Rhodo redeuntes, Boeotiae quoque civitates, et Thebas, et Coroneam, et Haliartum, adierunt: quibus expressum invitis exiſtimabatur, ut, relicta regia societate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti sunt: quamquam nonnihil, et damnatis principibus, et restitutis exsulibus, succensebant Romanis. Coronaei et Haliartii, favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, praesidium petentes, quo se adversus inpotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est s), *praesidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse: tamen suadere, ita a Thebanorum injuriis, qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis praeberent causſam in se saeviendi.*

XLVII. Marcius et Atilius Romam quum venissent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. *Adeo enim adparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Graeciam trajiceretur. Spatio autem induciarum sumto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellum. Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.* Haec ut summa ratione acta, magna pars senatus adprobabat: veteres et moris antiqui memores negabant, *se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias et nocturna proelia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella majores gessisse. indicere prius, quam gerere, solitos bella, denunciare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitae ejus insidiantem: eadem Falisci vinctum traditum proditorum liberorum regis. Haec Romana esse, non versutiarem Punicarum, neque calliditatis Graecae: apud quos fallere hostem, quam vi superare, glorioſius fuerit. Interdum in praesens tempus plus profici dolo, quam virtute: sed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque*

s) est del. Crev.

que arte, neque casu, sed conlatis cominus viribus, justo ac pio bello esse superatum. Haec seniores, quibus nova haec minus placebat sapientia. vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis, quam honesti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Graeciam cum quinqueremibus remitteretur, jubereturque cetera, uti e republica maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Lariſſam in Thessalia, timentes, ne, si inducarum dies exisset, Perseus, praesidio eo *t*) misso, caput Thessaliae in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam jussus. et P. Lentulo, qui ex Achaja redierat, trecenti *u*) milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Boeotia esset.

XLVIII. His praeparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen praeberi legatis placuit. Eadem fere, quae in conloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, et maxima cura, et minime tamen probabiliter, (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti possent. Denunciatum, extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra trigesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denunciatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius praetor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Praemissus a praetore est frater Lucretius *x*) cum quinquereme una: jussusque, ab sociis ex foedere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi obcurrere. ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quatuor, praeter oram Italiae supervectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issaeorum, quinquaginta qua-

t) eo del. *Gron. Crev.*
u) *treceni* Gron. Crev.
x) *M. Lucretius* Crev.

quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiae trajicerentur, simul, ut onerariae, ex agmine suo per altum dissipatae, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac majestate geritur: praecipue tamen convertit oculos animosque, quum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunae eventus, communisque Mars belli sit: adversa, secunda, quaeque inscitia et temeritate ducum clades saepe acciderint; quae contra bona prudentia et virtus adtulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunae consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium ad eosdem Deos, a quibus profiscatur, visuri; an hostibus eam praebituri laetitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, praebebat; tum ipsius Persei numquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines profiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres illustres juvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini, alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde, cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphaeum in Apolloniati agro posuit castra.

L. Pau-

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Roma regressi, praeciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si injungeretur, vel agri parte cedendum, si multarent; quidquid denique aliud pacis caussa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. *Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque adferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.* Ceterum multo maior pars ferocioris sententiae erat: *Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse,* adfirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, quum omnia humana, tum maxima quaeque et regna et imperia sub casibus multis esse. Karthaginiensium opes fregisse sese, et cervicibus eorum praepotentem finitimum regem inposuisse: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum esse Macedoniae regnum, et regione propinquum, et quod, sicubi populo Romano z) sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Dum integrae res ** apud animum suum Persea debere, utrum, singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemtu atque inopia consenescat, malit: an, armatus vindex fortunae dignitatisque suae, ita ut viro forti dignum sit, patiatur, quodcumque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Graecia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse. neque, Hercule, videre, qui conveniat, fratri, adfectanti per injuriam regnum, summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello et pace quaeri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quidquam esse, quam sine certamine cessisse regno: nec praeclarius quidquam, quam pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse.*

LI. Pellae, in vetere regia Macedonum, hoc consilium erat. *Geramus ergo,* inquit, *Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum:* literisque circa praefectos

z) *populus Romanus* Gron. Crev.

ctos dimissis, Citium (Macedoniae oppidum est) copias omnes contrahit. ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervae, quam vocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiae. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitae erant. Hippias Beroeaeus praerat. Delecta deinde et viribus et robore aetatis, ex omni caetratorum numero, duo erant agemata: hanc ipsi legionem vocabant. Praefectos habebant Leonatum et Thrasippum Eulyestas. Ceterorum caetratorum trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones, et ex Parorea et Parstrymonia (sunt autem ea loca subjecta Thraciae) et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pene numeros suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacaedemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praerat. Regii is generis ferebatur; exsul, damnatus frequenti concilio Achaeorum, literis ad Persea deprensis. Aetolorum et Boeotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys, Seuthae filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, secundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam trajecit, numquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

LII. Sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quie-

quieta Macedonia et progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiae esset, et levibus bellis Thracum adcolarum, quae exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat: et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persi, Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, (non justo decursu tamen) ne stetisse tantum in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: injuriam populi Romani in patrem seque commemoravit: *Illum, omnibus indignationibus compulsum ad rebellandum, inter adparatum belli fato obpressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde conloquio per speciem reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quae ** trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum; quantum numero, quantum genere militum praestarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi, a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanos Lydos, et Phrygas, et Numidas esse: sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas promta ex regio adparatu, per tot annos patris sui cura et inpensa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, praeter reditus metallorum, in decem annos sepositse. Omnia, quae Deorum indulgentia, quae regia cura praeparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas, animum habendum esse, quem habuerint majores eorum; qui, Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famae aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis, quod vince-*

In-

vent, defuerit. *At, Hercule, nunc non de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum. nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello, et facere imperata velint.*

LIII. Quum per omnem orationem satis frequenti adsensu subclamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. tantum jussis ad iter parare, (jam enim dici, movere castra ab Nymphaeo Romanos) concione dimissa, ad audiendas legationes civitatium Macedoniae se contulit. venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quaeque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiae actae, remissum omnibus; satis regios adparatus ad ea dictum subficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque missilium ingentem vim praeparatam, bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordaeam *a*) petens, ad Begorritem, quem vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, et Dolichen incolentes. Haec tria oppida paullisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, victa tamen praesenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his adpellatis, haud dubius Perrhaebos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus *b*), primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylae, proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed pro-

a) *Eordeam* Gron. Grev. b) *conatus* Gron.

probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus jaculati sunt. quae res, quum infestiorem hostem ad obpugnandum feciſſet, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis et obpugnatae sunt, et defensae. Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem proelium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes moenia, non vulnera modo, sed etiam vigiliae et continens labor conficiebat. quarto die quum et scalae undique ad muros erigerentur, et porta vi majore obpugnaretur; oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. quae quum irae magis inconsultae, quam verae fiduciae virium esset, pauci et selli ab integris pulsi terga dederunt; fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est. libera quoque corpora, quae caedibus superfuerunt, venumdata. Diruto magna ex parte et incenso oppido profectus, ad Phalannam castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum praetorem, cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata quidem obpugnatione, praetergressus, Elatiam et Gonnum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, quae Tempe adeunt; magis Gonnus. itaque et firmiore id praesidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit: simul et frumentari passim exercitum jubet in subjecto hostium agro. namque Sycurium est sub radicibus Ossae montis. qua in meridiem vergit, subjectos habet Thessaliae campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumjectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus aegre Gomphos pervenit: cui si, vexatis hominibus equisque, tironem exercitum du-

ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt, magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemtus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, quum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis jam refectum militem ad Larissam ducit. Inde, quum tria millia ferme abesset a Tripoli, (Scearn vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo et quatuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenaeus praepositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatae trecentos equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant: et Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quam trecenti erant equites in castris Romanis. Achaei juventutis suae, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius praetor, qui navibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit, finum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res: tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, quum a P. Lentulo Haliartum obpugnari audisset, nuncium, praetoris verbis, qui abscederet eum inde juberet, misit. Boeotorum juventute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem adgressus legatus, a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri novae obsidioni dedit. namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenaeo

erant, Haliartum circumsedit: parantibusque jam oppugnare, supervenit a Creüsa praetor. Ad idem fere tempus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. Praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis. et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Lariſſa, quae Cremaſte dicitur, obpugnata. Quum hic ſtatus in Boeotia eſſet, Perſeus, quum ad Sycurium (ſicut ante dictum eſt) ſtativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vaſtandum agrum Pheraeorum misit: ratus ad juvandas ſociorum urbes longius ab caſtris abſtractos deprehendi Romanos poſſe. Quos quum eo tumultu nihil motos animadvertiſſet, praedam quidem, praeterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere) diviſit ad epulandum militibus.

LVII. Sub idem deinde tempus conſilium et conſul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi vaſtatione conceſſa ſibi ab hoſte Pheraei agri. Itaque eundum inde ad caſtra, nec dandum ultra ſpatium cunctandi, cenſebat. Et Romani cenſebant, cunctationem ſuam infamem apud ſocios eſſe maximopere indigne ferentes, non latam Pheraeis opem. Conſultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes et Attalus in conſilio) trepidus nuncius adfert, hoſtem magno agmine adeſſe. Concilio dimiſſo, ſignum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum jaculatorum peditum exire. Perſeus hora ferme diei quarta, quum paullo plus mille paſſus abeſſet a caſtris Romanis, conſiſtere ſigna peditum juſſit. praegreſſus ipſe cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum praeceſſerunt. Minus quingentos paſſus ab caſtris aberant, quum in conſpectu fuere hoſtium equites: duae alae erant magna ex parte Gallorum, (Caſſignatus praeerat) et levis armatura centum fere et quinquaginta Myſi aut Cretenſes. Conſtitit rex, incertus quantum eſſet hoſtium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretenſium cohortibus et Thracum, miſit. Proe-

liun

lium, quum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. postero die circa eamdem horam in eumdem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus. nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua, et plurimi pulveris erat: adfectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse adparebat. Quum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen adgrederentur. inde certamine orto, quum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conversuros aciem.

LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque millibus passuum communiit. inde, luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus et plurium et propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuncianti est, quia prioribus continuis diebus numquam ante horam quartam hostis adparuerat. tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exemta est, tumultus ingens oboritur. tribuni, praefectique, et centuriones in praetorium; miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Laevo cornu Cotys rex praeerat cum omnibus suae gentis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturae Milo Beroeaeus, equitibus et summae partis ejus Meno Antigonensis praeerat. Proximi cornibus constiterant regii equites, et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis hic c) et Paeoniae praefectus Didas erant

c) *bis* Ciev.

praepoſiti. Medius omnium rex erat. circa eum agema, quod vocant, equitumque ſacrae alae. Ante ſe ſtatuit funditores jaculatoreſque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Iönem Theſſalonicenſem et Timanora Dolopem iis praefecit. ſic regii conſtiterant. Conſul, intra vallum peditum acie inſtructa, et ipſe equitatum omnem cum levi armatura miſit d). pro vallo inſtructi ſunt. Dextro cornu praepoſitus C. Licinius Craſſus, conſulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: ſiniſtro M. Valerius Laevinus ſociorum ex Graecis populis equites habebat, ejuſdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante ſigna horum inſtructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Theſſali quadringenti equites parvo intervallo ſuper laevum cornu locati. Eumenes rex Attaluſque cum omni manu ſua ab tergo inter poſtremam aciem ac vallum ſteterunt.

LIX. In hunc modum maxime inſtructae acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturae, concurrunt, a funditoribus jaculatoribuſque, qui praeceſſerunt, proelio orto. Primi omnium Thraces, haud ſecus quam diu clauſtris retentae ferae, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites, incurrerunt; ut uſu belli et ingenio inpavida gens turbaretur. gladiis haſtas petere pedites, nunc ſuccidere crura equis, nunc ilia ſubfodere. Perſeus, in mediam invectus aciem, Graecos primo inpetu avertit: quibus quum gravis ab tergo inſtaret hoſtis; Theſſalorum equitatus, qui a laevo cornu brevi ſpatio disjunctus in ſubſidiis fuerat extra concurſum, primo ſpectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo uſui fuit. Cedentes enim ſenſim integris ordinibus, poſtquam ſe Eumenis auxiliis adjunxerunt, et cum eo tutum inter ordines ſuos receptum ſociis fuga diſſipatis dabant, et, quum minus conferti hoſtes inſtarent, progredi etiam auſi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, ſparſi jam ipſi paſſim ſequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conſerere audebant.

Quum,

d) *emiſit* Gron. Crev.

Quum, victor equestri praelio rex parvo momento si adjuvisset, debellatum esset, opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias et Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantae rei conandae, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen inpeditum venientium sub signis vidit, ad regem adcurrit, et monere instituit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestae conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, conlaudato Euandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet; equitibus receptui canere.

LX. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti ferme ducenti equites, ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non moestitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis adgrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex, postero die ad lacessendos proelio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto majorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. nam, ut neminem alium suorum moveret, levi armatura inmissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pavor demtus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cetera praecipue famae movebat. et in consilio apud consulem pro se quisque

in Aetolos conferebat cauſſam; *ab iis fugae terroriſque principium ortum, ſecutos pavorem Aetolorum et ceteros ſocios Graecorum populorum.* Quinque principes Aetolorum primi terga vertentes conſpecti dicebantur. Theſſali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis cauſſa donati.

LXI. Ad regem ſpolia caeſorum hoſtium referebantur. dona ex his, aliis arma inſignia, aliis equos, quibuſdam captivos dono dabat. ſcuta erant ſupra mille quingenta *e)*; loricae thoraceſque mille amplius ſummam explebant; galearum gladiorumque et miſſilium omnis generis major aliquanto numerus. Haec, per ſe ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quae ad concionem vocato exercitu habuit. *Praejudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hoſtium, equitatum Romanum, quo invictos ſe eſſe gloriabantur, fudiſtis. Equites enim illis principes juventutis, equites ſeminarium ſenatus: inde lectos in Patrum numerum conſules, inde imperatores creant. horum ſpolia paullo ante diviſimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis. quae, nocturna fugā vobis ſubtractae, naufragorum trepidatione paſſim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis ſequentibus victos Peneum ſuperare erit, quam illis trepidantibus fuit; tranſgreſſique extemplo caſtra obpugnabimus, quae hodie cepiſſemus, ni fugiſſent. Aut, ſi acie decernere volent, eiusdem pugnae pedeſtris eventum exſpectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant alacres, ſpolia caeſorum hoſtium humeris gerentes, ante ora ſua audivere, ex eo, quod acciderat, ſpem futuri praecipientes: et pedites, aliena gloria accenſi, praecipue qui Macedonum phalangis erant, ſibi quoque et navandae regi operae, et ſimilem gloriam ex hoſte pariendi, occaſionem optabant. Concione dimiſſa, poſtero die profectus inde ad Mopſium poſuit caſtra. tumulus hic inter Tempe et Lariſſam medius eſt.

LXII. Romani, non abſcedentes ab ripa Penei, tranſtulerunt in locum tutiorem caſtra. Eo Maſaeſenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos die-

e) *quingena* Gron.

dies consilium habenti regi de summa, quum jam consedisset ferocia ob re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditione honestae pacis uteretur potius, quam, spe vana evectus, in casum irrevocabilem se daret. *Modum imponere secundis rebus, nec nimis cedere serenitati praesentis fortunae, prudentis hominis et merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem a T. Quinctio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam a tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuae dari, quam quae perculsos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad pacisc endum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa adspernarentur, Deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiae, futuros testes.* Numquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. itaque plurium adsensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis* pollicentes. *urbibus, agris, locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum.* haec legati. Submotis his, quum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit, *Ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendi jus.* Haec quum renunciassent legati, miraculo ignaris moris pertinaciae Romanorum esse; et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere. ultro mox quaesituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: et, summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnae, vulgata per Graeciam, nudavit voluntates hominum. non enim solum, qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus

Romanorum obligati beneficiis, quidam vim ſuperbiamque experti, laeti eam famam accepere: non ob aliam cauſſam, quam parvo ſtudio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Boeotia ſumma vi Haliartum Lucretius praetor obpugnarat: et, quamquam nec habebant externa auxilia obſeſſi, praeter Coronaeorum juniores, qui prima oblidione moenia intraverant, neque ſperabant, tamen ipſi animis magis, quam viribus, reſiſtebant. nam et eruptiones in opera crebro faciebant: et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urguebant: et, ſi qua declinarent, qui agebant, ictum pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipſa ruinae *f*) ſtrage congeſtis ſaxis, exſtruebant. Quum operibus obpugnatio lentior eſſet, ſcalas per manipulos dividi praetor juſſit, ut corona undique moenia adgreſſurus; eo magis ſubſecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec adtinebat obpugnari, nec poterat. Ipſe ab ea parte, qua duae turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit: ut eodem tempore, quo ipſe tranſcendere ruinas conaretur, concurſu adverſus ſe oppidanorum facto, ſcalis vacua deſenſoribus moenia capi parte aliqua poſſent. Haud ſegniter oppidani vim ejus arcere parant. nam ſuper ſtratum ruinis locum, faſcibus aridis ſarmentorum injectis, ſtantes cum ardentibus facibus accenſuros ea ſe ſaepe minabantur, ut, incendio interſepti ab hoſte, ſpatium ad objiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors inpediit. nam tantus repente effuſus eſt imber, ut nec accendi facile pateretur, et exſtingueret accenſa. Itaque et tranſitus per diſtracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci praeſidium omnibus verſis, moenia quoque pluribus ſimul partibus ſcalis capiuntur. In primo tumultu captae urbis ſeniores inpubeſque *g*), quos caſus obvios obtulit, paſſim caeſi: armati in arcem confugerunt: et poſtero die, quum ſpei nihil ſupereſſet, deditione facta, ſub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti: ornamenta urbis

f) *ruinae* del. *Gron.* *g*) *impubereſque* Gron. Crev.

urbis ſtatuae et tabulae pictae, et quidquid pretioſae praedae fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus ſine certamine receptis, urbem tradidit exſulibus, et qui Romanorum partis erant: adverſae factionis hominum, ſautorumque regis ac Macedonum familias ſub corona vendidit. his geſtis in Boeotia, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Quum haec in Boeotia gererentur, Perſeus ad Sycurium ſtativa dierum aliquot habuit. Ubi quum audiſſet, raptim Romanos circa ex agris demeſſum frumentum convehere, deinde ante ſua quemque tentoria ſpicas faſcibus *h*) deſecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota caſtra ſtramentorum feciſſe: ratus incendio opportuna eſſe, faces taedamque, et malleolos ſtuppae inlitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce adgreſſus falleret. Nequidquam. primae ſtationes obpreſſae tumultu ac terrore ſuo ceteros exciverunt: ſignumque datum eſt arma extemplo capiendi, ſimulque in vallo, ad portas, miles inſtructus erat, et intentus propugnationi caſtrorum. Perſeus et extemplo circumegit aciem, et prima inpedimenta ire, deinde peditum ſigna ferri juſſit. ipſe cum equitatu et levi armatura ſubſtitit ad agmen cogendum; ratus, id quod accidit, inſecuturos ad extrema ab tergo carpenda hoſtes. Breve certamen levis armaturae maxime cum procurſatoribus fuit. equites peditesque ſine tumultu in caſtra redierunt. Demeſſis circa ſegetibus, Romani ad Cranonium *i*) intactum agrum caſtra movent. Ibi quum ſecuri, et propter caſtrorum longinquitatem, et viae inopis aquarum difficultatem, quae inter Sycurium et Cranona eſt, ſtativa haberent; repente prima luce in inminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura viſus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen ſub lucem reliquerant in proxima planitie. Stetit paullisper in tumulis, elici poſſe ratus ad equeſtre certamen Romanos: qui poſtquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre

h) *falcibus* Gron. Crev i) *Granonium* Gron. Crev.

ferre ad Sycurium signa juberet; ipse mox insecutus. Romani equites, modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dilapsos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servantes, viderunt, et ipsi in castra redeunt.

LXV. Inde, obsensus longinquitate itineris, rex ad Mopsium castra movit; et Romani, demessis Cranonis segetibus, in Phalannaeum agrum transeunt. Ibi quum ex transfuga cognosset rex, sine ullo armato praesidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretensium profectus, quum, quantum adcelerare poterat, effuso agmine issent, improviso adgressus est Romanos, juncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. Praedam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. ipse revocato ab effusa caede equite et reliquis peditum, ducit ad proximum praesidium, ratus haud magno certamine obprimi posse. L. Pompejus tribunus militum praeerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero et viribus impar erat, defensurus. Ibi quum in orbem milites coëgisset, ut densatis scutis ab jactu sagittarum et jaculorum sese tuerentur, Perseus circumdato armatis tumulo, alios adscensum undique tentare jubet, et cominus proelium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui adscendere in tumulum conabantur, poterant: et, ubi ordines procursando solvissent, patebant jaculis sagittisve. Maxime cestrosphendonis vulnerabantur. hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic ad libramen pinnae tres, velut sagittis solent, circumdabantur: funda media duo funalia inparia habebat. cum majori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum, velut glans, emicabat. Quum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata militum esset, nec facile jam arma scuti sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri:

nec

nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus; quum ex insperato jam obstinatis mori spes adfulsit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nunciassent consuli, circumsideri praesidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme, et omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidae pedites equitesque et elephanti) castris egreditur: et tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adjectis, ad tumulum praecedit. consulis latera tegunt Eumenes, Attalus, et Misagenes regulus Numidarum.

LXVI. Quum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione praesidii; secundum, ea quoque tentata utcumque, quum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; et ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, et, qui phalangem arcesserent, propere misit. qua et serius, quam res postulabat, et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et praeparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo proelium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis *k*) peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. Phalanx, ab trepido nuncio adcita, quum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis: iis caesis, ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante, utcumque *l*) explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per praeceps inpedimenta, (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis, quum stimularentur, in turba saevientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, quum regio agmine perculsisque equitibus obcurrunt. Ibi vero clamor jubentium

k) *trecenis* Gron. *l*) (*dum*) *utcunque* Crev.

tium referre signa ruinae quoque prope similem trepidationem fecit: ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno proelio pugnatum auctores sint. octo millia hostium caesa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuor millia et trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa siniſtrae alae quinque amissa.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos, et Perseа perculit, ut, dies paucos ad Mopsium moratus, sepulturae maxime militum amissorum cura, praesidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quemdam ex regiis praefectis cum modica manu relinquit ad Philam, jussum Magnetas et propinquos tentare. Quum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama adfertur, Atlesbim regulum Thracum, et Corragum Eumenis praefectum, in Cotyis fines impetum fecisse: et regionem, Marenen quam vocant, cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. ducenta talenta, semestre stipendium, equitatui numerat, qnum primo annuum dare constituisset. Consul, postquam profectum Perseа audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm. Macedoniae claustra tutissima praebet, et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum et loco et praesidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perrhaebiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta. Tripoli aliaque Perrhaebia recepta, Lariſſam rediit. inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis *m*) urbibus distribuit. et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent, et praesidio urbibus essent.

m) *Thessaliae* Gron. Crev.

sent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam milit. Graecarum civitatium socios omnes praeter Achaeos dimilit. cum exercitus parte profectus in Achajam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Lariſſam deinde exercitum admovit. urbs deſerta erat; in arcem omnis multitudo conceſſerat: eam obpugnare adgreditur. Primi omnium Macedones, regium praeſidium, metu exceſſerant. a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius adgredienda foret, an in Boeotica adſpiciendae n) res. Thebani, vexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam arceſſebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magneſia erat, in Boeotiam duxit.

EPITOME LIBRI XLIII.

Praetores aliquot, eo quod avare et crudeliter provincias adminiſtraſſent, damnati ſunt. P. Licinius Craſſus proconſul complures in Graecia urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. ob id captivi, qui ab eo ſub corona venierant, ex ſenatuſconſulto poſtea reſtituti ſunt. Item a praefectis claſſium Romanorum multa inpotenter in ſocios facta. Res praeterea a Perſeo rege in Thracia proſpere geſtas continet, victis Dardanis et Illyrico, cujus rex erat Gentius. Motus, qui in Hiſpania ab Olonico factus erat, ipſo interemto conſedit. M. Aemilius Lepidus a cenſoribus princeps in ſenatu lectus.

T. LI-

n) *adipiſcendae* Gron. Crev.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLIII.

Eadem aestate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, adliceret. postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter Consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quidquam gessit: et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquilejensium legatis cognovit: qui, querentes coloniam suam novam et infirmam, necdum satis munitam, inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse, quum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari? responderunt, Cassium, Aquilejam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa: et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum inlatum. Tum Aquilejenses, nihil se ultra scire, nec audere adfirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum; et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret: exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe; et quantum adcelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuncient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua se-

ſenatus gerendum cenſuerat. Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de conſule atque exercitu diſtulit eo tempore muniendae Aquilejae curam.

II. Hiſpaniae deinde u triuſque legati aliquot populorum in ſenatum introducti. Ii, de magiſtratuum Romanorum avaritia ſuper iaque conqueſti, niſi genibus ab ſenatu petierunt, ne ſe ſocios foedius ſpoliari vexarique, quam hoſtes, patiantur. Quum et alia indigna quererentur, manifeſtum autem eſſet, pecunias captas; L. Canulejo praetori, qui Hiſpaniam ſortitus erat, negotium datum eſt, ut in ſingulos, a quibus Hiſpani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine ſenatorio daret, patronoſque, quos vellent, ſumendi poteſtatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum eſt ſenatuſconſultum, juſſique nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui praetor A. Manlio, M. Junio conſulibus in citeriore Hiſpania fuerat, recuperatores ſumſerunt. Bis ampliatus, tertio abſolutus eſt reus. Diſſenſio inter duarum provinciarum legatos eſt orta: citerioris Hiſpaniae populi M. Catonem et Scipionem; ulterioris L. Paullum et Gallum Sulpicium patronos ſumſerunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Poſtumio, Q. Mucio conſulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Poſtumio, M. Popillio conſulibus, praetor fuerat. Graviſſimis criminibus accuſati ambo ampliatique: quum dicenda de integro cauſſa eſſet, excuſati exſilii cauſſa ſolum vertiſſe. Furius Praeneſte, Matienus Tibur exſulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam ſuſpicionem Canulejus praetor, quod, omiſſa ea re, delectum habere inſtituit. dein repente in provinciam abiit, ne plures ab Hiſpanis vexarentur. Ita, praeteritis ſilentio obliteratis, in futurum conſultum ab ſenatu Hiſpanis, quod impetrarunt, ne frumenti aeſtimationem magiſtratus Romanus haberet; neve cogeret viceſimas vendere

Hiſpanos, quanti ipſe vellet; et ne praefecti in oppida ſua ad pecunias cogendas inponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hiſpania legatio venit. ex militibus Romanis et ex Hiſpanis mulieribus, cum quibus connubium non eſſet, natos ſe memorantes, ſupra quatuor millia hominum, orabant, ut ſibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, *uti nomina ſua apud L. Canulejum profiterentur: eorumque ſi quos manumiſiſſet, eos Cartejam ad oceanum deduci placere. Qui Cartejenſium domi manere vellent, poteſtatem fore, uti numero colonorum eſſent, agro adſignato. Latinam eam coloniam fuiſſe, libertinorumque adpellari.* Eodem tempore ex Africa et Guluſſa, Maſiniſſae regis filius, legatus patris, et Karthaginienſes venerunt. Guluſſa prior in ſenatum introductus, et, quae miſſa erant ad bellum Macedonicum a patre ſuo, expoſuit; et, ſi qua praeterea vellent imperare, praeſtaturum merito populi Romani eſt pollicitus: et monuit Patres conſcriptos, ut a fraude Karthaginienſium caverent. *claſſis eos magnae parandae conſilium cepiſſe: ſpecie pro Romanis, et adverſus Macedonas: ubi ea parata inſtructaque eſſet, ipſorum fore poteſtatis, quem hoſtem aut ſocium habeant.*

* * *

IV*** tantum pavorem ingreſſi caſtra, oſtentantes capita, fecerunt, ut, ſi admotus extemplo exercitus foret, capi caſtra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta eſt: et erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam cenſerent: civitateſque complures, eo nuncio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus ſeſe, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui ſe ultro ad poenam ipſi obtuliſſent, quum veniam dediſſet praetor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paullo ante ingenti tumultu arſerat, peragravit. Haec lenitas praetoris, qua ſine ſanguine ferociſſimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribuſque fuit, quo crudelius avariuſque in Graecia bellatum, et ab conſule Licinio

et

et ab Lucretio praetore, erat. Lucretium tribuni plebis abſentem concionibus aſſiduis lacerabant, quum reipublicae cauſſa abeſſe excuſaretur: ſed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinae duceret. Id opus centum triginta millibus aeris locaſſe dicitur. tabulis quoque pictis ex praeda ſanum Aeſculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortenſium ſucceſſorem ejus Abderitae legati, flentes ante curiam, querenteſque, *oppidum ſuum ab Hortenſio expugnatum ac direptum eſſe. Cauſſam excidii fuiſſe urbi, quod, quum centum millia denariûm et tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, ſpatium petierunt, quo de ea re et ad Hoſtilium conſulem, et Romam mitterent legatos. Vixdum ad conſulem ſe perveniſſe, et audiſſe oppidum expugnatum, principes ſecuri percuſſos, ſub corona ceteros veniſſe.* Indigna ſenatui viſa: decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coronaeis decreverant priore anno; eademque pro concione edicere Q. Maenium praetorem juſſerunt. Et legati duo, C. Sempronius Blaeſus, Sex. Julius Caeſar, ad reſtituendos in libertatem Abderitas miſſi. Iiſdem mandatum, ut et Hoſtilio conſuli et Hortenſio praetori nunciarent, ſenatum Abderitis injuſtum bellum inlatum, conquirique omnes, qui in ſervitute ſint, et reſtitui in libertatem, aequum cenſere.

V. Eodem tempore de C. Caſſio, qui conſul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hoſtilio erat, querelae ad ſenatum delatae ſunt, et legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in ſenatu fecit, queſtus, Alpinorum populorum agros ſociorum ſuorum depopulatum C. Caſſium eſſe, et inde multa millia hominum in ſervitutem abripuiſſe. Sub id tempus Carnorum Iſtrorumque et Iapydum legati venerunt: *Duces ſibi ab conſule Caſſio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monſtrarent: pacatum ab ſe, tamquam ad aliud bellum gerendum, abiiſſe: inde ex medio regreſſum itinere hoſtiliter peragraſſe fines ſuos: paſſim rapinaſque et incendia facta: nec ſe ad id locorum ſcire, propter quam cauſſam conſuli pro hoſtibus fuerint.* Et regulo Gallo-

rum absenti, et his populis responsum est, *Senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem virum, injurium esse, quum is reipublicae causa abfit. Ubi ex Macedonia rediisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus aeris censuerunt. duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, et vasa argentea quinque ex viginti pondo, et duo equi phalerati cum agasonibus, et equestria arma ac sagula; et comitibus eorum vestimenta liberis serviscque. Haec missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Laelius, M. Aemilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

VI. Multarum simul Graeciae Asiaeque civitatium legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: ii, *se, quod navium habuerint militumque, P. Licinio consuli et C. Lucretio praetori misisse* exposuerunt, *quibus eos non usos frumenti sibi centum millia imperasse: quod, quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deesset officio, confecisse; et alia, quae imperarentur, praestare paratos esse.* Milesii, nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, praestare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum Urbis Romae se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divae instituisse: et coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo maximo, adtulisse, et scuta equestria trecenta; ea, cui jussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere, et sacrificare liceret, petebant. Hoc Lampsaceni, octoginta pondo coronam adferentes, petebant, commemorantes, *Discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, quum sub ditione Persei, et ante Philippi fuissent.*

Pro

Pro eo, et quod imperatoribus Romanis omnia praestitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur: et, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur. Ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre Q. Maenius praetor jussus. munera omnibus in singulos binûm millium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Karthaginiensium, tritici decies centum millia et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. *Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani et voluntate sua: sed saepe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque sociûm muneribus functos esse.* Item Masinissae legati, tritici eamdem summam polliciti, et mille et ducentos equites, duodecim elephantos: et, si quid aliud opus esset, uti a) imperaret senatus: aeque propenso animo, ac quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum esse. Gratiae et Karthaginiensibus et regi actae; rogatique, ut ea, quae pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binûm millium aeris munera missa.

VII. Cretensium legatis, commemorantibus, se, quantum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, quum interrogati non inficiarentur, *apud Persea majorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare*, responsum est: *Si Cretenses bene ac gnaviter destinarent potiorem populi Romani, quam Regis Persei, amicitiam habere, senatum quoque Romanum iis, tamquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos milites intra b) praesidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.* Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Mictio c) princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimae necessitatis extem-

a) *ut* Gron. Crev.
b) *inter* Gron.
c) *Miction* Gron. Crev.

plo visa res: in qua ita adfecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Quum sibi nihil vivi reliquum, praeterquam linguam ad deplorandas patriae suae calamitates, praefatus esset, exposuit civitatis primum suae benefacta, et vetera, et ea, quae Persei bello praestitissent ducibus exercitibusque Romanis: tum quae primo C. Lucretius in populares suos praetor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quae tum cum maxime L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia sibi, etiam iis, quae patiantur, tristiora, patienda esse ducant potius, quam se dedant Persi. *Quod ad Lucretium Hortensiumque adtineret, scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui* d) *excluſissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata; spoliataque sacrilegiis* e) *C. Lucretium navibus Antium devexisse, libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas esse, et quotidie diripi. Nam, ex instituto C. Lucretii, Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque aestate navales socios habere, et domos suas plenas turba nautica esse; versari inter se, conjuges, liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere.*

VIII. Arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretque sese. Ceterum multo plura praesens audivit, quam in absentem jacta erant; et graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M'. *f*) Juventius Thalna et Cn. Ausidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatus jussu Chalcidensibus Q. Maenius praetor respondit: *Quae bene meritos sese, et ante, et in eo bello, quod geratur, de populo Romano dicant, ea et scire vera eos referre senatum, et, perinde ac debeant, grata esse. Quae facta a C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio praetoribus Romanis querantur; ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare? qui sciat, bellum Persi, et ante Philippo patri ejus, in-*

d) *Quae* Gron.
e) *Spoliaque sacrilegii* Crev.
f) *M'. I. M.* Crev.

intuliſſe populum Romanum pro libertate Graeciae: non ut ea a magiſtratibus ſociis atque amicis paterentur. Literas ſe ad L. Hortenſium praetorem daturos eſſe; quae Chalcidenſes querantur acta, ea ſenatui non placere: ſi qui in ſervitutem liberi veniſſent, ut eos conquirendos primo quoque tempore, reſtituendoſque in libertatem curaret: ſociorum navalium neminem, praeter magiſtros, in hoſpitia deduci aequum cenſere. Haec Hortenſio juſſu ſenatus ſcripta. Munera binûm millium aeris legatis miſſa, et vehicula Mictioni publice locata, quae eum Brundiſium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quae dicta erat, venit, tribuni ad populum accuſarunt, multamque decies centum millium aeris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque et triginta tribus eum condemnarunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile geſtum. nam nec hoſtes moverunt arma, neque conſul in agrum eorum legiones induxit: et, ſatis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies ſexaginta, quam in provinciam venit, dimiſit. ſociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam et Piſas deducto, ipſe cum equitibus Galliae provinciae pleraque oppida adiit. Nuſquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat: ſuſpectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant. itaque et octo naves ornatas a Brundiſio ſenatus cenſuit mittendas ad C. Furium legatum Iſſam, qui cum praeſidio duarum Iſſenſium navium inſulae praeerat. duo millia militum in eas naves ſunt inpoſita, quae Q. Maenius praetor ex ſenatuſconſulto in ea parte Italiae, quae objecta Illyrico eſt, conſcripſit: et conſul Hoſtilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum miſit, ut adcolas Illyrici tutarentur. qui, non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab ſociis conrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Daſſaretiorum conſedit.

X. Haud procul inde Uſcana oppidum finium plerumque Perſei erat. decem millia civium habebat, et modicum, cuſtodiae cauſſa, Cretenſium praeſidium. Inde nuncii ad Claudium occulti veniebant: *Si propius*

copias admoviſſet, paratos fore, qui proderent urbem. Et operae pretium eſſe, non ſe amicoſque tantum, ſed etiam milites praeda expleturum. Spes cupiditati admota ita obcaecavit animum, ut nec ex iis, qui venerunt g), quemquam retineret; nec obſides, pignus futuros furto et fraude agendae rei, poſceret; nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet. die tantum ſtatuta profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, poſuit caſtra. Quarta inde vigilia ſigna movit, mille ferme ad praeſidium caſtrorum relictis: incompoſiti, longo agmine effuſi, infrequentes, quum nocturnus error diſſiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit neglegentia, poſtquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterum, ubi primum ſub jactu teli fuerunt, duabus ſimul portis erumpitur; et ad clamorem erumpentium ingens ſtrepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique aeris: et incondita multitudo, turba inmixta ſervili, variis vocibus perſonabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne ſuſtinere primam procellam eruptionis Romani poſſent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interemti ſunt: vix duo millia hominum cum ipſo legato in caſtra perfugerunt. Quo longius iter in caſtra erat, eo plures feſſos conſectandi hoſtibus copia fuit. Ne moratus quidem in caſtris Appius, ut ſuos diſſipatos fuga colligeret, (quae res palatis per agros ſaluti fuiſſet) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

XI. Haec et alia, haud proſpere in Macedonia geſta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui ſacrificii cauſſa Romam venerat, ſunt audita. Propter quae veriti Patres, ne quae major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum, et M. Caninium Rebilum, miſerunt, qui comperta, quae agerentur, referrent: et ut A. Hoſtilius conſul comitia conſulibus ſubrogandis ita ediceret, uti menſe Januario comitia haberi poſſent, et ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Raecio *h*) praetori mandatum, ut edicto ſenatores omnes ex tota Italia (niſi qui reipublicae cauſſa abeſſent) Romam revocaret.

Qui

g) *vinerant* Gron. Crev. h) *Retio* Gron. Crev.

Qui Romae essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset *i*). Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Kalendas Septembres fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius Caepio. post diem tertium praetores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus. C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fontejus Capito. Designatis praetoribus praeter duas urbanas, quatuor provinciae sunt decretae; Hispania, et Sardinia, et Sicilia, et classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. *Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, et magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum jussi: destinataeque provinciae iis sunt Italia et Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Kalendae intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flaminius ** pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus et C. Livius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

XII. Principio insequentis anni quum consules novi Q. Marcius et Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, trece-

i) *abessent* Gron.

ni *k*) equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quae quina millia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum *l*) major, quam collegae, decretus numerus: peditum decem millia et sexcenti equites. quatuor praeterea legiones scribi jussae, quae, si quo opus esset, educerentur. Tribunos his *m*), non permissum, ut consules facerent: populus creavit. Sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, et mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res posceret. Macedonia maxime curam praebebat. in classem mille socii navales cives Romani libertini ordinis, ex Italia * *n*) scribi jussi; totidem ut ex Sicilia scriberentur: et, cui ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, treceni et triceni *o*) equites. Et sociis imperare praetor, cui Hispania obvenisset, jussus quatuor millia peditum, et trecentos equites.

XIII. Non sum nescius, ab eadem neglegentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant, neque nunciari admodum nulla *p*) prodigia in publicum, neque in annales referri. ceterum et mihi, vetustas res scribenti, nescio quo pacto, antiquus fit animus; et quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata; facem in coelo conspectam, et bovem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies coeli ardentis species adfulserat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. in urbe Romana duo aeditui nunciarunt,

k) *trecenti* Gron.

l) *Peditum Latinorum* Gron.

m) *iis* Crev.

n) nota lacunae abest *Gron. Crev.*

o) *trecenti et triginta* Gron. Crev.

p) *ulla* Crev.

runt, alter, in aede Fortunae anguem jubatum a compluribus visum esse: alter, in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est, duo diversa prodigia; palmam in area enatam, et sanguine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quod in privato loco factum esset, palmam enatam impluvio suo T. Marcius Figulus nunciabat: alterum, quod in loco peregrino, Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus amboreret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri a decemviris aditi; quadraginta majoribus hostiis quibus Diis consules sacrificarent, et addiderunt, uti supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti decemviri praeierunt, facta.

XIV. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Laevinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scaevola, M. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus Romanus. Quum delectus habendi major, quam alias, propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod et juniores non responderent. Adversus quos C. Sulpicius et M. Claudius tribuni plebis causam egerunt. *Non consulibus, sed ambitiosis consulibus, delectum difficilem esse. neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut esse scirent et Patres conscripti, praetores, quibus et vis imperii minor et auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.* Id praetoribus magna Patrum * non sine sugillatione consulum, mandatum est. Censores, ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt, *Legem censui censendo dicturos esse, ut, praeter commune omnium civium jusjurandum, haec adjurarent: Tu minor annis sex et quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodito: et, quotiescumque delectus erit, quem hic censores magistratum habebunt* q), *si miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item, quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus,

q) *bis censoribus magistratus habebunt* Crev.

bus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abeſſe, edixerunt de militibus, P. Aelio, C. Popillio conſulibus, poſtve eos conſules in Macedoniam ſcriptis, *Ut, qui eorum in Italia eſſent, intra dies triginta, cenſi prius apud ſeſe, in provinciam rediirent. qui in patris aut avi poteſtate eſſent, eorum nomina ad ſe ederentur. Miſſorum quoque cauſſas ſeſe cognituros eſſe: et, quorum ante emerita ſtipendia gratioſa miſſio ſibi viſa eſſet, eos milites fieri juſſuros.* Hoc edicto literiſque cenſorum per fora et conciliabula dimiſſis, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba inſolita eſſet.

XV. Praeter delectum eorum, quos in ſupplementum mitti oportebat, quatuor a C. Sulpicio praetore ſcriptae legiones ſunt, intraque undecim dies delectus eſt perfectus. Conſules deinde ſortiti provincias ſunt. nam praetores propter juriſdictionem maturius ſortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hiſpaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fontejus Capito, claſſem C. Marcius Figulus erat ſortitus. Conſulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latiniſque actis, Marcius extemplo eſt profectus. Caepione deinde referente ad ſenatum, quas ex novis legionibus duas legiones ſecum in Galliam duceret, decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius praetores ex his, quas ſcripſiſſent, legionibus, quas videretur, conſuli darent. Indigne patiente praetorum arbitrio conſulem ſubjectum, dimiſſo ſenatu, ad tribunal praetorum ſtans poſtulavit, ex ſenatuſconſulto deſtinarent ſibi duas legiones praetores conſuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde cenſores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertiis jam cenſoribus lectus. Septem e ſenatu ejecti ſunt. In cenſu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abeſſent ab ſignis, cenſus docuit, in provinciam cogebant: cauſſas ſtipendiis r) miſſorum cognoſcebant: et, cujus nondum juſta miſſio viſa eſſet, ita jusjurandum adigebant: *Ex tui animi ſententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii cenſo-*

r) add. (*nondum emeritis*) Crev.

censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?

XVI. In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt. in ea re *s)* quum equestrem ordinem obsendissent, flammam invidiae adjecere edicto, quo edixerunt, *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut adfinis ejus conductionis esset.* Saepe id querendo veteres publicani quum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriae inponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatae contentione iratum censoribus, patronum caussae nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus aedes publicas demoliri jusserant *t)*, quod publico inaedificatus esset. adpellati a privato tribuni: quum praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, multamque pro concione privato dixerunt. Hinc *u)* contentione orta, quum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: *Quae publica vectigalia, ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset. de integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue jus esset.* Diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. quum Claudio obstreperetur, audientiam facere praeconem jussit. Eo facto, avocatam a se concionem tribunus questus, et in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecravit, quod in multa pignoribusque ejus, qui tribunum adpellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coëgisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocasset, et utrique censori perduellionem se judicare pronunciavit, diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit.

Non

s) *re* del. *Gron.*

t) *jussirunt* Gron.

u) *Hic* Gron.

Non recusantibus censoribus, qui minus *v*) primo quoque tempore judicium de se populus faceret, in ante dies octavum et septimum Kalendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis adscenderunt: et, ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, et dimissis servis publicis, negarunt, se prius quidquam publici negotii gestumos, quam judicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam dixit: et, quum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent, multaeque aliae primae classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi, annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod, quum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse, conceptis verbis juravit, si collega damnatus esset, non exspectato de se judicio, comitem exsilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriae ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

XVII. Eo anno, postulantibus Aquilejensium legatis, ut numerum colonorum augeret, mille et quingentae familiae ex senatusconsulto scriptae, triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Graeciam missi erant, senatusconsultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, *Ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, praeterquam quod senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque praebuerat, levatos se oneribusque *x*) impensisque, quibus, alia aliis imperantibus, exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta, in Aetoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena. ob quae obsidibus postulatis, neque exitu rei inposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes

v) *quo minus* Gron. Crev. *x*) *oneribus* Gron. Crev.

nanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, ut praesidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem trahebant: pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatae et sociae civitates ignominiae acciperent. Justa deprecatio haec visa. Larissam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

XVIII. Perseus, principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum inrumperent Romani, sub tempus brumae, quum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid, averso se in Romanum bellum, periculi subesset, quum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis praestarent, Dardanos recens domuisset bello, solum infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis, et aditum praebentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem perlici posse, cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitae erant, et duobus millibus levium armatorum, et quingentis equitibus profectus, Stoberam venit. Inde frumento complurium dierum sumto, jussoque adparatu obpugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (Penestianae terrae ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen, quam vim admoveret, missis, qui tentarent nunc praefectorum praesidii, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum praesidium. Postquam nihil pacati referebant, obpugnare est adortus, et corona eam capere conatus est. quum fine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis; quia spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum, postquam vineas

agi

agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. nam, praeterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione. Itaque quum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a praesidio Romano missi, qui a Perseo peterent, primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret; dein, si id minus impetrarent, vitae tantum libertatisque fidem acciperent. Promissum id benignius est ab rege, quam praestitum. exire enim sua secum efferentibus jussis primum arma ademit. his urbe egressis, et Illyriorum cohors, (quingenti erant) et Uscanenses se urbemque dediderunt.

XIX. Perseus, praesidio Uscanae inposito, multitudinem omnem deditorum, quae prope numero exercitum aequabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, (quatuor millia autem hominum erant) praeter principes, in custodiam civitatium divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oaeneum oppidum in potestatem redigendum, et alioqui opportune situm, et transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Praetereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis ejus, *nihil Oaeneo capto opus esse*, ait, *nisi in potestate et Draudacum sit, opportunius etiam ad omnia positum esse*. Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animadvertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita: et in his recepti mille et quingenti dispositi per praesidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in conloquiis, dicendo, nihil in ipsos saevitum. Ad Oaeneum perventum est, quod sine justa obpugnatione capi non poterat: et majore aliquanto, quam cetera, juventute, et validum oppidum moenibus erat. et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons praealtus et aditu difficilis cingebat. haec spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, circumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit, cujus altitudine muros superaret. quod opus dum perficitur, crebris interim

terim proeliis, quibus per excursiones et moenia sua oppidani tutabantur, et opera hostium inpediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumta est: et, qui supererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro est, et cohors regia, quos Nicatoras adpellant, transcendit, et scalis multis simul partibus inpetus in urbem est factus. puberes omnes interfecti sunt: conjuges liberosque eorum in custodiam dedit: praedae alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, et Aputeum Macedonem a Beroea, mittit. Iis mandat, ut exponerent aetatis ejus hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque. adjicerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera. hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus jungendam.

XX. Hi, transgressi jugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. eo adciti legati, mandata exponentes, benigne auditi sunt; qui responsum sine effectu tulerunt; *Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.* Haec Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniae, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Uscanae, et circa eam per omnia castella, quae receperat, praesidiis, in Macedoniam sese recipit.

XXI. L. Coelius, legatus Romanus, praeerat Illyrico: qui, moveri non ausus, quum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Uscanam recipere, a praesidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Pene-

ſtas miſit ad obſides ab his urbibus, quae in amicitia cum fide permanſerant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obſides dare pepigerant) juſſit: ab utraque gente ſine tumultu exigi. Peneſtarum obſides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Graecis erat) miſſi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri caſtellum adortus oppugnare, et auxilia Athamanum Theſprotorumque, praeter Romanum exercitum, ad ſex millia hominum ſecum adduxit: neque operae pretium fecit, Cleva, qui relictus a Perſeo erat, cum valido praeſidio defendente. Et Perſeus, in Elimeam profectus, et circa eum exercitu luſtrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis, ducit. Stratus validiſſima tum urbs Aetoliae erat. ſita eſt ſuper Ambracium ſinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus eſt et equitibus trecentis: quos pauciores propter anguſtias viarum et aſperitatem duxit. Tertio die quum perveniſſet ad Citium montem, vix tranſgreſſus propter altitudinem nivis, locum quoque caſtris aegre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempeſtas eſſet, cum ingenti vexatione, praecipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicaeum vocant, poſuit caſtra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emenſo, retentus altitudine amnis, manſit. Quo ſpatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progreſſus iter, obvium *y*) Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

XXII. Eo die ad finem agri Aetoli caſtra poſita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi, prope Acheloum amnem caſtris poſitis, quum exſpectaret, effuſos omnibus portis Aetolos in fidem ſuam venturos, clauſas portas, atque ipſa ea nocte, qua venerat, receptum Romanum praeſidium cum C. Popillio legato invenit. Principes, qui praeſentis Archidami auctoritate compulſi regem arceſſierant, obviam egreſſo Archidamo ſegniores facti, locum adverſae factioni dede-

y) *obviam* Gron.

dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. In tempore et Dinarchus, praefectus equitum gentis Aetolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum, tamquam ad Persea tendentem, Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. claves portarum custodiamque murorum suae extemplo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosque cum juventute Stratiorum in arcem per praesidii speciem amovit. Perseus, ab inminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis conloquiis, quum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi consilio *z*) advocato, quum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus: quum inopiam prius obsidentes, quam obsessi, sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant; territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum, propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum praesidio his est praepositus.

XXIII. Rex cum *a*) minore vexatione jumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei submovit. Clevas, cum praesidio inpigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine inpedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustiis, in campo, quem Elaeona *b*) vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas, adsumto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. in palatos populatores quum

z) *concilio* Crev.
a) *cum* l. *non* Gron. Crev.
b) *Eleona* Gron. Crev.

erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus praecipitant. ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, et si qui alii Epirotae erant, praesidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii caussa rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Cassandriam, praesidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, quum adpareret, quantum in eo praesidii esset; nec tamen impetrare ab animo posset, ut inpensam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * * *

EPITOME LIBRI XLIV.

Q. Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, complureſque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes, se Perseo auxilio futuros, nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam jungeret. indigne id latum. Quum id bellum L. Aemilio Paullo, sequentis anni consuli iterum, mandatum esset, Paullus, in concione precatus, ut, quidquid diri populo Romano immineret, in domum suam converteretur, et in Macedoniam profectus, vicit Persen, totamque Macedoniam in potestatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellasset, ab Anicio praetore victus, venit in deditionem, et cum uxore, et liberis, et propinquis, Romam missus est. Alexandria legati a Cleopatra et Ptolemaeo regibus venerunt, querentes de Antiocho rege Syriae, quod his bellum inferret. Perses, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, et Gentio rege Illyricorum, quia his pecuniam, quam promiserat, non dabat, ab iis relictus est.

T.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLIV.

Principio veris, quod hiemem eam, qua haec gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque millibus (quod in supplementum legionum secum trajecturus erat) Brundisium pervenit. M. Popillius consularis et alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies et C. Marcius Figulus praetor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit: et simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Praetor, superato Leucata, Corinthium sinum invectus, et Creüsae relictis navibus, terra et ipse per mediam Boeotiam diei unius expedito itinere Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, et sociis cum fide cultis, et ab omni genere injuriae defensis. Audito successoris adventu, quum arma, vires, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, et in rebus deinde gerendis *. Proconsul enim ad exercitum **. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adjecit, *post scelere partum regnum, veneficia, caedes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra foedus, ea omnia quam Diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique Deos, per quae populus Romanus ad tantum fastigii venerit.* Vires deinde populi Romani, jam terrarum orbem com-

plectentis, cum viribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus comparavit. *Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractas esse?*

II. Hujus generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli coepit. Eo et C. Marcius praetor a Chalcide, classe accepta, venit. Placuit, non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo *a*) castra, atque pergere inde in Macedoniam; et praetorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium litoribus. Praetore dimisso, consul, meustruum jusso milite secum ferre, profectus decimo post die, quam exercitum acceperat, castra movit: et, unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, quum, exponerent in consilio, jussisset, qua quisque ducturus esset; submotis iis, quam potissimum peteret, retulit ad consilium. Aliis per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul: aliis praeter Ascuridem paludem. Restabat aliquantum viae communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio ejus rei differtur. in Perrhaebiam inde ducit, et inter Azorum et Dolichen stativa habuit ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, quum adpropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere praesidiis statuit. In jugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturae juvenum cum duce Asclepiodoto mittit: ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat, (Lapathus vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum praesidio jussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit. deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis litore nunc Heracleum, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens.

III. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra *. Praemitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna

a) *extemplo* del. *Crev.*

tuna praeoccupanda placuit: quîs praepositi sunt M. Claudius, Q. Marcius consulis filius. confestim et universae copiae sequebantur. Ceterum adeo ardua et aspera et confragosa via fuit, ut praemissi expediti biduo quindecim millium passuum aegre itinere confecto castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepere, locum adpellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt: *perventum ad hostem esse, loco se tuto et ad omnia opportuno consedisse; ut, quantum extendere iter posset, consequeretur.* Sollicito consuli. et propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, et eorum vicem, quos paucos inter media praesidia hostium praemiserat, nuncius ad Ascuridem paludem obcurrit. Addita igitur et ipsi fiducia est, conjunctisque copiis, castra tumulo, qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt adclinata. Non hostium modo castra, quae paullo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium et Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo prospectu, oculis subjicitur. Quae res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam e propinquo conspexerunt. Itaque quum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur; dies unus fessis labore viae ad quietem datus est. tertio die, parte copiarum ad praesidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit.

IV. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat: qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, praeparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini consulis obvius fuit: et Romani expediti ad pugnam exierant, et hostes. levis armatura erat, promtissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo, tela conjecerunt. multa utrimque vulnera temerario incursu et accepta, et inlata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, majoribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: jugum montis, in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque, paucis pugnantibus, cetera multitudo, praecipue qui

gravium armorum erant, ſpectatores pugnae ſtabant. levis armatura etiam per amfractus jugi procurrere, et ab lateribus cum levi armatura conſerere, per iniqua atque aequa loca pugnam petere. ac, pluribus ea die vulneratis, quam interfectis, proelium nocte diremtum eſt. Tertio die egere conſilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi ſine flagitio, atque etiam periculo; ſed cedenti ex ſuperioribus locis inſtare hoſtis poterat: nec aliud reſtabat, quam audacter commiſſum pertinaci audacia, quae prudens interdum in exitu eſt, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, ſi hoſtem ſimilem antiquis Macedonum regibus habuiſſet conſul, magna clades accipi potuerit. ſed, quum ad Dium per litora cum equitibus vagaretur rex, et ab duodecim millibus prope clamorem et ſtrepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros feſſis ſubmittendo, neque ipſe, quod plurimum intererat, certamini adfuit: quum Romanus imperator, major ſexaginta annis, et praegravis corpore, omnia militaria munera ipſe inpigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commiſſo perſeveravit: et, Popillio relicto in cuſtodia jugi, per invia tranſgreſſus, praemiſſis, qui repurgarent iter, Attalum et Miſagenem, cum ſuae gentis utrumque auxiliaribus, praeſidio eſſe ſaltum aperientibus jubet. ipſe, equites inpedimentaque prae ſe habens, cum legionibus agmen cogit.

V. Inenarrabilis labor deſcendentibus cum ruina jumentorum ſarcinarumque. Progreſſis vixdum quatuor millia paſſuum nihil optabilius eſſe, quam redire, qua venerant, ſi poſſent. Hoſtilem prope tumultum agmini elephanti praebebant: qui, ubi ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo ſtridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita eſt. Per proclive, ſumto faſtigio, longi duo validi aſſeres ex inferiore parte in terra defigebantur, diſtantes inter ſe paullo plus, quam quanta belluae latitudo eſt. in eos tranſverſi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons eſſet, injungebatur: humuſque inſuper injiciebatur. modico deinde infra intervallo ſimilis alter pons: dein *b*) tertius,

b) *dein* L. *inde* Gron. Crev.

tius, et plures ex ordine, qua rupes abscisae erant, fiebant. Solido procedebat elephas in pontem: cujus priusquam in extremum procederet, subcisis asseribus coniapsus pons, usque alterius initium pontis, prolabi eum leniter cogebat. alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes, prolabebantur. ubi planicies altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad aequiorem vallem perventum est. Paullo plus septem millia die Romani processerunt: minimum pedibus itineris confectum. plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis, processerunt: adeo ut ne dux quidem et auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque, an infestus is locus esset, septus undique, circumspiciendi spatium fuit. vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum postero quoque die in tam cava valle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias, necesse fuit: quos et ipsos, quum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per saltum, quem incolae Callipeucen adpellant. quarto inde die per aeque invia, sed adsuetudine peritius, et meliore cum spe, quod nec hostis umquam adparebat, et mari adpropinquabant, degressi *c*) in campos, inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra peditum: quorum pars major tumulos tenebat. ii vallem, campi quoque partem, ubi eques tenderet, amplectebantur.

VI. Lavanti regi dicitur nunciatum, hostes adesse. quo nuncio quum pavidus exsiluisset e solio, victum se sine proelio clamitans proripuit; et, subinde per alia atque alia pavida consilia et imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum Asclepiodotum, ubi pecunia depositа erat, ex praesidiis revocat; omnesque aditus aperit bello. Ipse, ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne praeda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnam cogit: et, quae temeritas consulis videri potuisset, quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam au-

c) *digressi* Gron. Crev.

daciam fecit. Duos enim ſaltus, per quos inde evadere poſſent, habebant Romani: unum per Tempe in Theſſaliam, alterum in Macedoniam praeter Dium; quae utraque regiis tenebantur praeſidiis. Itaque ſi dux intrepidus decem dies primam ſpeciem adpropinquantis terroris ſuſtinuiſſet, neque receptus Romanis per Tempe in Theſſaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuiſſet iter. Sunt enim Tempe ſaltus, etiamſi non bello fiat infeſtus, tranſitu difficilis. nam praeter anguſtias per quinque millia, qua exiguum jumento onuſto iter eſt, rupes utrimque ita abſciſae ſunt, ut deſpici vix ſine vertigine quadam ſimul oculorum animique poſſit. terret et ſonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus, tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtantia loca praeſidiis regis fuit infeſſus. unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon caſtello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa adpellant: quartum viae ipſi, qua et media et anguſtiſſima vallis eſt, inpoſitum, quam vel decem armatis tueri facile eſt. Intercluſo per Tempe ſimul aditu commeatibus, ſimul reditu, ipſi montes, per quos deſcenderant, repetendi erant. quod ut furto fefellerant, ita propalam, tenentibus ſuperiora cacumina hoſtibus, non poterant: et experta difficultas ſpem omnem incidiſſet. Supererat nihil aliud in temere commiſſo, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hoſtes: quod, niſi Dii mentem regi ademiſſent, ipſum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis paullo plus quam mille paſſuum ad mare relinquant ſpatium, cujus dimidium loci occupat oſtium late reſtagnans Baphyri amnis, partem planiciae aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum foſſa modica valloque claudi poterat, et ſaxorum ad manum ſilveſtriſque materiae tantum erat, ut vel murus objici, turreſque excitari potuerint. Quorum nihil quum diſpexiſſet caecata mens iubito terrore, nudatis omnibus praeſidiis, patefactiſque bello, ad Pydnam refugit.

VII. Conſul, plurimum et praeſidii et ſpei cernens in ſtultitia et ſegnitie hoſtis, remiſſo nuncio ad Sp. Lucretium Lariſſam, ut caſtella, relicta ab hoſte, cir-

circa Tempe occuparet, praemiſſo Popillio ad explorandos tranſitus circa Dium, poſtquam patere omnia in omnes partes animadvertit, ſecundis caſtris pervenit ad Dium: metarique ſub ipſo templo, ne quid ſacro in loco violaretur, juſſit. Ipſe, urbem ingreſſus, ſicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine ſtatuarum, munitamque egregie, vix ſatis credere, in tantis rebus ſine cauſſa relictis non aliquem ſubeſſe dolum. Unum diem ad exploranda circa omnia moratus, caſtra movet: ſatiſque credens, paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn proceſſit. Poſtero die progreſſus, Agaſſam urbem, tradentibus ſeſe ipſis, recepit: et, ut reliquorum Macedonum animos ſibi conciliaret, obſidibus contentus, ſine praeſidio relinquere ſe eis urbem, inmuneſque ac ſuis legibus victuros, eſt pollicitus. Progreſſus inde diei iter, ad Aſcordum flumen poſuit caſtra: et, quantum procederet longius a Theſſalia, eo majorem rerum omnium inopiam ſentiens, regreſſus ad Dium eſt; dubitatione omnibus exemta, quid intercluſo ab Theſſalia patiendum fuiſſet, cui procul inde abſcedere tutum non eſſet. Perſeus, contractis in unum omnibus copiis ducibuſque, increpare praefectos praeſidiorum, ante omnes Aſclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere clauſtra Macedoniae tradita Romanis eſſe: cujus culpae reus nemo juſtius, quam ipſe, fuiſſet. Conſuli poſtquam ex alto conſpecta claſſis ſpem fecit, cum commeatu naves venire, (ingens enim caritas annonae ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magneſiae relictas eſſe. Incerto inde, quidnam agendum foret, (adeo ſine ulla ope hoſtis quae adgravaret, cum ipſa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literae a Sp. Lucretio adlatae ſunt: caſtella ſe, quae ſuper Tempe eſſent et circa Philan, tenere omnia, frumentique in iis et aliarum in uſum rerum copiam inveniſſe.

VIII. His magnopere laetus conſul ab Dio ad Philan ducit, ſimul ut praeſidium ejus firmaret, ſimul ut militi frumentum, cujus tarda ſubvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam ſecundam habuit, nam alii, metu receſſiſſe eum ab hoſte, ferebant,

quia

quia manenti imperatori proelio dimicandum foret: alii ignarum, belli quae in dies fortuna novaret; ut qui, obferentibus ſeſe rebus, omiſiſſet e manibus ea, quae mox repeti non poſſent. Simul enim ceſſit poſſeſſione Dii, excitavit hoſtem, ut nunc *d*) tandem ſentiret, recuperanda eſſe, quae prius culpa amiſſa forent. Audita enim profectione conſulis, regreſſus Dium, quae disjecta ac vaſtata ab Romanis erant, reficit: pinnas moenium decuſſas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia paſſuum ab urbe citra ripam Enipei amnis caſtra ponit; amnem ipſum, transitu perdifficilem, pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, aeſtate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis: et ſupra rupes ingentes gurgitibus facit, et intra prorupta, in mare evolvendo terram, praealtas voragines, cavatoque medio alveo ripas utrimque praecipites. Hoc flumine Perſeus ſeptum iter hoſtis credens, extrahere reliquum tempus ejus aeſtatis in animo habebat. Inter haec conſul a Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. abeſt a Phila quinque millia ferme paſſuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni inminente poſitum.

IX. Popillius, priuſquam armatos muris admoveret, miſit, qui magiſtratibus principibuſque ſuaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim, experiri mallent. nihil ea conſilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis caſtris adparebant. Tum terra marique (et claſſis adpulſa ab litore ſtabat) ſimul armis, ſimul operibus machiniſque, obpugnari coepti. Juvenes etiam quidam Romani, ludicro circenſi ad uſum belli verſo, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effuſione inducta beſtiis omnium gentium circum complendi, varia ſpectaculorum conquirere genera: nec, ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo, vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera ſexageni ferme juvenes, interdum plures, adparitoribus *e*) ludi armati inducebantur. horum inductio in parte ſimulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris exercitii, quam mili-

d) *tum* Gron. Crev. *e*) *ab apparitoribus* Gron.

militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Quum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nisis, fastigatam, sicut tecta aedificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spacio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta quum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremae testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, quum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur: depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod, et in fronte extrema, et ex lateribus, soli non habebant super capita delata scuta, ne nudarent corpora; sed praetecta pugnantium more. ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, et testudini injecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul, capto jam Heracleo, castra eo promovit; tamquam Dium, atque, inde submoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed. hiberna jam praeparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri jubet, et eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi diversari portantes commeatus possent.

X. Perseus, tandem a pavore eo, quo adtonitus fuerat, recepto animo, malle, imperiis suis non obtemperatum esse, quum trepidans gazam in mare dejici Pellae, Thessalonicae navalia jusserat incendi. Andronicus, Thessalonicam missus, traxerat tempus, id ipsum quod accidit, poenitentiae relinquens locum. incautior Nicias Pellae projiciendo pecuniae partem, quod fuerat nactus: sed in rem emendabilem visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est. tantusque pudor regi pavoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici jusserit; deinde Andronicum quoque et Nician, ne quis tam dementis imperii conscius exsisteret. Inter haec C. Marcius, cum classe ab Heracleo Thessalonicam profectus, et agrum pluribus locis, expo-

positis per litora armatis, late vastavit, et procurrentes ab urbe, secundis aliquot proeliis, trepidos intra moenia compulit. jamque ipsi urbi terribilis erat, quum, dispositis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros, temere adpropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus, omissaque Thessalonicae obpugnatione, Aeniam inde petunt. quindecim millia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. Pervastatis finibus ejus, legentes oram, Antigoneam perveniunt. ibi, egressi in terram, primo et vastarunt agros passim, et aliquantum praedae contulerunt ad naves. dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equitesque, fugientes effuse ad mare persecuti, quingentos ferme occiderunt, et non minus ceperunt. Nec aliud, quam ultima necessitas, quum recipere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum, simul desperatione alia salutis, simul indignitate, irritavit. Redintegrata in litore pugna est, adjuvere et, qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme caesi; par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta, ad agrum Pallenensem exscensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis orae, quam praetervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus ab Elea profectus, obvius fuit; et quinque missae a Prusia rege tectae naves.

XI. Hac virium accessione animus crevit praetori, ut Cassandream obpugnaret. Condita est a Cassandro rege in ipsis faucibus, quae Pallenensem agrum ceterae Macedoniae jungunt, hinc Toronaïco, hinc Macedonico septa mari. Eminet namque in altum lingua, in qua sita est: nec minus, quam in altum magnitudine Atho mons, excurrit, obversa in regionem Magnesiae duobus inparibus promontoriis; quorum majori Posideum est nomen, minori Canastraeum. Divisis partibus obpugnare adorti: Romanus ad Clitas, quas vocant, munimenta, cervis etiam objectis, ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaïcum mare perducit. ab altera parte euripus est: inde Eumenes obpugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper

per objecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quaerenti praetori, quia nusquam cumuli adparebant, quo regesta e fossa terra foret, monstrati sunt fornices: *non ad eamdem crassitudinem, qua veterem murum, sed simplici laterum ordine, structos esse.* Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere. fallere autem ita se posse, si, muros a parte alia scalis adortus, tumultu injecto, in custodiam ejus loci propugnatores urbis avertisset. Erant in praesidio Cassandreae, praeter non contemnendam juventutem oppidanorum, octingenti Agrianes, et duo millia Penestarum Illyriorum, a Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros, quum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. quod si, qui inrupere, armati fuissent. extemplo cepissent. Hoc ubi perfectum esse opus militibus nunciatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem inrupturis.

XII. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. postquam patere urbem accepere praefecti praesidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupasset adgredi, opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque, qui alii aliunde coïbant convocabanturque, ut ligna in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant, persequunturque ad fossam: in quam compulsos ruina cumulant. sexcenti ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprehensi erant, vulnerantur. Ita suo ipse conatu percussus praetor, segnior ad alia factus consilia erat: et ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra adgredienti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod praesidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus moenia obpugnare. Haec parantibus his, decem regii lembi, ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, quum in salo stantes hostium naves conspexissent; ipsi, obscura nocte, simplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi praesidii fama ab-

sistere

sistere obpugnatione simul Romanos regemque coëgit. circumvecti promontorium, ad Toronen classem adpulerunt. Eam quoque obpugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi quum adpropinquantes repleta moenia armatis vidissent, praetervecti ad Iolcon classem adpulerunt; inde, agro vastato, Demetriadem quoque adgressuri.

XIII. Inter haec et consul, ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Meliboeam urbem obpugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossae montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportune inminens super Demetriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci: conlectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt armati ad portas ac moenia, qua suspecti aditus erant: spemque extemplo inciderunt, capi primo inpetu posse. Obsidio igitur parabatur, et opera obpugnationum fieri coepta. Perseus, quum audisset, simul Meliboeam a consulis exercitu obpugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem adgrederetur, Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut, si a Meliboea submovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani. Et ab obpugnatoribus Meliboeae, quum in superioribus locis repente adparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque injectus. ita a Meliboea abscessum est. Euphranor, soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. nec tum moenia modo, sed agros etiam confiderunt se a populationibus tueri posse: et eruptiones in vagos populatores non sine vulneribus hostium factae sunt. Circumvecti tamen moenia sunt praetor et rex, situm urbis contemplantes, si qua parte tentare aut opere aut vi possent. Fama fuit, per Cydantem Cretensem et Antimachum, qui Demetriadi praeerat, tractatas inter Eumenem et Persea conditiones amicitiae. ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem navigat: gratulatus, quod prospere Macedoniam intrasset,

set. Pergamum in regnum abit *f*). Marcius Figulus praetor, parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis navibus Oreum Boeotiae petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia, quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diversa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adjutum ab eo praetorem esse, quum saepe eum literis arcessisset, tradit; nec cum gratia ab consule profectum in Asiam, indignatum, quod, ut iisdem castris tenderet, permissum non fuerit. ne ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem ejus et remansisse apud consulem, et sinceram ejus fidem aequali tenore egregiamque operam in eo bello fuisse.

XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati Transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen; gentis, ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actae, muneraque missa, torquis aureus duo pondo, et paterae aureae quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos Phamphyli legati coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque iis, ut id donum in cella Jovis optimi maximi ponere, et sacrificare in Capitolio liceret, permissum. benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binûm millium aeris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia et paullo post ab Rhodiis, de eadem re longe aliter differentes legati auditi sunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis, quam postulatio, fuere, profitentis, *et ad id tempus se cum Romanis stetisse, et, quoad bellum foret, staturum. Ceterum quum ad se a Perseo legati venissent de finiendo cum Romanis bello, et iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum; petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque in gratia reconciliatae pacis posse uti.* haec regii legati. Rhodii, super-

f) *abiit* Gron. Crev.

superbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, et pene victoriae, utique de Antiocho rege, majore parte ad se vindicata, adjecerunt: *Quum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo coeptam, eam se invitos, nullo ejus in se merito, quoniam ita Romanis visum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa ejus incommoda belli sentire, mari intercluso, inopia insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Quum id ultra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denunciarent, Rhodiis placere, pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos. Per quos stetisset, quo minus belli finis fieret, adversus eos quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos esse.* Ne nunc quidem haec sine indignatione legi audirive posse, certum habeo. Inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

XV. Claudius, nihil responsum, auctor est: tantum senatusconsultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos esse juberet populus Romanus, literasque extemplo ad utramque gentem * scirent indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paullo ante ceperat, conruisse. Alii responsum esse tradunt, *Populum Romanum et principio hujus belli haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege adversus rempublicam suam occulta consilia iniisse: et, si id ante dubium fuisset, legatorum paullo ante verba ad certum redegisse: et plerumque ipsam se fraudem, etiamsi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere: Deorum nutu arma sumturos posituros que Romanos esse. jam non Deos foederum testes, sed Rhodios habituros. Itane tandem iis pareatur, exercitusque de Macedonia deportentur? Visuros esse, quid sibi faciendum sit. Quid Rhodii visuri sint, ipsos scire. Populum certe Romanum, devicto Perseo, quod prope diem sperent fore, visurum, ut pro meritis cujusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis in singulos binûm millium aeris missum est: quod ii non acceperunt.

XVI. Li-

XVI. Literae deinde recitatae Q. Marcii consulis sunt, *Quemadmodum, saltu superato, in Macedoniam transisset: ibi et* g) *ex aliis locis commeatus a praetore prospectos in hiemem habere, et ab Epirotis viginti millia modium tritici, decem hordei sumsisse: ut pro eo* h) *frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis ducentis ferme opus esse, maxime Numidis: nec sibi in his locis ullam copiam esse.* Senatusconsultum, ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius praetor sex millia togarum, triginta tunicarum, et equos deportanda in Macedoniam, praebendaque arbitratu consulis locavit, et legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit; et Onesimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater ejus Philippus institutum usque ad ultimum vitae diem servabat, quotidie bis in die foederis icti cum Romanis perlegendi: ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum a bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quae non probabat, coepit: postremo, quum suspectum se esse cerneret, et proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magno usui consuli fuit. Ea introductus in curiam quum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri jussit: locum, lautia praeberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta jugera dari, et aedes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum. Censores censum Idibus Decembribus, severius quam ante, habuerunt: multis equi ademti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis eos violenter accusarat: tribu quoque is motus, et aerarius factus. Ad opera publica facienda quum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni adtributum ex senatusconsulto a quaestoribus esset: Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipsi adtributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, lanienasque et tabernas conjunctas in publicum emit,

g) *et ibi et* Gron. h) *eo* del. *Gron.*

basilicamque faciendam curavit, quae postea Sempronia adpellata est.

XVII. Jam in exitu annus erat, et propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque senatusconsultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconsultum Sulpicius praetor ad consulem * post paucos dies recitavit, quibus ante diem ** in urbem venturum. Et consul maturavit, et comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati L. Aemilius Paullus iterum, septimo decimo anno postquam primo consul fuerat, et C. Licinius Crassus. Praetores postero die facti Cn. Baebius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fontejus Balbus, M. Aebutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias; ut, utri Macedonia consuli, cuique praetori classis veniisset, sciretur: ut jam inde cogitarent pararentque, quae bello usui forent. senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. *Latinas, ubi magistratum iniissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere; neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri.* His decretis, consulibus Italia et Macedonia, praetoribus, praeter duas jurisdictiones in urbe, classis, et Hispania, et Sicilia, et Sardinia provinciae nominatae sunt. Consulum, Aemilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Praetores, Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam, et si quo senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fontejus Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

XVIII. Extemplo adparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum; praeterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Jam omnium primum a senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque, et comperta referenda, quid aut terrestribus aut navalibus copiis opus esset, praeterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quaque provincia nostra, qua ho-

hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an jam omnes angustiae exsuperatae, et in aequa loca perveniissent: qui fideles nobis socii, qui dubii suspensaeque ex fortuna fidei, qui certi hostes viderentur: quanti praeparati commeatus, et unde terrestri itinere, unde navibus subportarentur: quid ea aestate terra marique rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva, L. Baebius. Bis in exitu anni ejus lapidatum esse nunciatum est; in Romano agro, simul in Vejentibus. novemdiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quinctilius Varus, flamen Martialis; et M. Claudius Marcellus decemvir: in cujus locum Cn. Octavius subfectus. Et jam magnificentia crescente notatum est, ludis circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicae et P. Lentuli aedilium curulium sexaginta tres Africanas, et quadraginta ursos et elephantos lusisse.

XIX. L. Aemilio Paullo, C. Licinio consulibus, Idibus Martiis principio insequentis anni, quum in exspectatione Patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cujus ea provincia esset, referret; *nihil se habere*, Paullus, *quod referret, quum nondum legati rediissent*, dixit. *Ceterum Brundisii legatos jam esse, bis ex cursu Dyrrachium ejectos. Cognitis mox, quae nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et, ne quid profectionem suam teneret, pridie Idus Apritis Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se et Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse. C. Licinio collegae suo fore curae, se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse.* Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini, legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus, vocati sunt. Sordidati, barba et capillo promisso, cum ramis oleae ingressi curiam, procubuerunt: et oratio, quam habitus, fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romae fuerat, per honestam speciem majoris Ptolemai

reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, et ad Peluſium navali proelio victor fuerat, et, tumultuario opere ponte per Nilum facto, tranſgreſſus cum exercitu, obſidione ipſam Alexandriam terrebat: nec procul abeſſe, quin potiretur regno opulentiſſimo, videbatur. Ea legati querentes orabant ſenatum, ut opem regno regibuſque amicis imperio ferrent. *Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denunciarent, non placere senatui, sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a moenibus Alexandriae, abductursque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemaeum et Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent.* Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Laenatem, et *i*) C. Decimium, et C. Hoſtilium legatos, ad finiendum inter reges bellum, miſerunt. Prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire juſſi, et nunciare, ni abſiſtatur bello, per utrum ſtetiſſet, eum non pro amico, nec pro ſocio habituros eſſe.

XX. His intra triduum ſimul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis adeo exſpectati venerunt, uti, niſi veſper eſſet, extemplo ſenatum vocaturi conſules fuerint. Poſtero die ſenatus fuit, legatique auditi ſunt. Ii nunciant, *Majore periculo, quam emolumento, exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita conlata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur, neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis interveniſſe, in otio militem alii, nec plus quam sex** k) frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere* l) *regem: nunc et Appium, et quod cum eo praesidii sit, in summo periculo esse,*

i) *et* del. *Crev.*

k) pro aſteriſcis *dierum* exhibent *Gron. Crev.* et prior quidem uncinis non incluſum.

l) *distineri* Crev.

esse, nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem morbo audisse absumtam; partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, et homines navibus deesse. qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque ejus, tamquam vento adlatas naves, sine causa et venisse, et abisse: nec animum ejus regis constare satis visum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant.

XXI. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Aemilius dixit. Senatus decrevit, *ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules et populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Aemilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut, sollemni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octavius praetor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur.* Additus est his tertius L. Anicius praetor, cujus inter peregrinos jurisdictio erat. eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli inposita. is septem millia civium Romanorum et equites ducentos scribere jussus; et sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites; et Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus. neque in ea provincia plus quam duas legiones esse; eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesque in praesidiis disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem praeterea millia peditum imperata sociis, et octingenti equites. Id praesidii additum Anicio, praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum et ducenos habentes, trecenos equites: et in classem quinque millia navalium sociûm sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam jussus: eo addere sociorum decem millia peditum, et sexcentos equites.

XXII. Senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in concionem processit, orationemque talem habuit. *Animadvertisse videor, Quirites, majorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam quum aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum iniissem: neque id ob aliam caussam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimatis dignum majestate populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus gerendis adfuturos esse. Haec partim opinari, partim sperare possum. Illud adfirmare pro certo habeo audeoque, me omni ope adnisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quae ad bellum opus sunt, et senatus decrevit, et (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, aeque enise parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quae scripsero senatui, aut vobis, credite. rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri, hoc praecipue bello, animadverti, nemo tam famae contemtor est, cujus non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conviviis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint, sciant; quae loca praesidiis occupanda; quando, aut quo saltu intranda Macedonia; ubi horrea ponenda; qua terra, mari subvehantur commeatus; quando cum hoste manus conserendae; quando quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed, quidquid aliter, quam ipsi censuere, factum est, consulem veluti dicta die accusant. Haec magna impedimenta res gerentibus sunt. nec enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum judico magis, quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, et proprie rei militaris peritis, et usu doctis, monendi imperatores sunt: deinde ab his, qui interfunt gerendis* loco* m), *qui hostem, qui temporum opportuni-*

m) *loca* Gron. Crev.

nitatem vident, qui in eodem velut navigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui, quod e republica sit, suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat; ne deneget operam reipublicae, et in Macedoniam mecum veniat. nave, equo, tabernaculo, viatico etiam a me juvabitur. Si quem id facere piget, et otium urbanum militiae laboribus praeoptat, e terra ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa praebet urbs. loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat. Ab hac concione, Latinis, quae pridie Kalendas Apriles fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde et consul et praetor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriae, majore, quam solita, frequentia prosequentium consulem celebratum; ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

XXIII. Dum haec in Italia geruntur, Perseus, quod jam inchoatum perficere, quia inpensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adjungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; quum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum mittit, ex fidissimis amicis, ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terrae Pantauchus regi Illyrio obcurrit: ibi et jusjurandum ab rege et obsides accepit. missus et a Gentio est legatus, nomine Olympio, qui jusjurandum a Perseo obsidesque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, et, auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio et Morcus destinantur. quibus ita mandatum, uti, jurejurando, obsidibusque, et pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur: *duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. adjunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra nec mari spem relicturam Romanis.* Venientibus Illyriis Perseus, ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium obcurrit. Ibi ea,

quae convenerunt *n*) circumfuſo agmine equitum facta; quos adeſſe foederi ſancitae cum Gentio ſocietatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. et obſides in conſpectu omnium dati acceptique: et, Pellam ad theſauros regios miſſis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis, Theſſalonicae conſcendere juſſi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat: auctoribuſque Dinone et Polyarato, principibus civitatis ejus, adfirmabat, Rhodios paratos ad bellum eſſe. is princeps junctae cum Illyriis legationis datus eſt.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenem et ad Antiochum communia mandata, quae ſubjicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter ſe eſſe liberam civitatem et regem. Singulos populum Romanum adgredi, et, quod indignius ſit, regum viribus reges obpugnare. Attalo adjutore, patrem ſuum obpreſſum. Eumene adjuvante, et quadam ex parte etiam Philippo patre ſuo, Antiochum obpugnatum. in ſe nunc Eumenem et Pruſiam armatos eſſe. Si Macedoniae regnum ſublatum foret, proximam Aſiam eſſe; quam jam ex parte, ſub ſpecie liberandarum civitatium, ſuam fecerint: deinde Syriam. Jam Pruſiam Eumeni honore praeferri, jam Antiochum victorem praemio belli ab Aegypto arceri. Haec cogitantem providere* jubebat, *ut aut ad pacem ſecum faciendam compelleret Romanos, aut perſeverantes in bello injuſto communes duceret omnium regum hoſtes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per ſpeciem captivorum redimendorum miſſus legatus erat: verum occultiora quaedam agebantur, quae in praeſentia inviſum quidem et ſuſpectum Romanis Eumenem falſis gravioribus **. Proditor enim ac prope hoſtis habitus, dum inter ſe duo reges captantes fraude et avaritia certant. Cydas erat Cretenſis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari ſuo, militante apud Perſea, inde poſtea ad Demetriadem, ſemel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho, regiis ducibus, ſub ipſis moenibus urbis conlocutus fuerat. Eropon *o*) quoque, qui tum miſſus eſt, duabus ad eumdem Eumenem jam

ante

n) *convenerant* Gron. Crev. o) *Cryphon* Crev.

ante legationibus functus erat. Quae conloquia occulta et legationes infames quidem erant: sed, quid actum esset, quidve inter reges conveniisset, ignorabatur. Res autem ita sese habuit.

XXV. Eumenes neque favit victoriae Persei, neque bello eum invadere animo habuit: non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odiis inter se accensae. Non ea regum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas adipisci opes, tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat et Persea, jam inde ab initio belli, omni modo spem pacis tentasse, et in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, et ipsos duces, et senatum, non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare conciliandae gratia magis cupiit. Nam, modo ne juvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem: ne bello interesset, mille et quingenta *p*) talenta. in utroque non fidem modo se, sed obsides quoque, dare paratum esse, ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promtissimus erat, cogente metu, et de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniae mentionem ventum erat, ibi haesitabat: et utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, et danti, et magis accipienti, mercedem esse. Malebat in spem Romanae pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum; interea Samothracae in templo depositurum. Ea insula quum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellae pecunia esset: id agere, ut partem aliquam praesentem ferret. Ita, nequidquam inter se captati, nihil praeter infamiam movere.

XXVI. Nec haec tantum Perseo per avaritiam est dimissa res, quum pecuniam tutam et pacem habere per Eumenem, quae vel parte regni redimenda esset,

ac

p) *quingena* Gron.

ac receptus protrahere inimicum mercede onuſtum, et hoſtes merito ei Romanos poſſet facere: ſed etiam Gentii regis parata ſocietas, et tum Gallorum, effuſorum per Illyricum, ingens agmen *q*) oblatum avaritia dimiſſum eſt. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, et ipſorum jungentium curſum equis, et in vicem prolapſorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos praeſentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perſeus ab Enipeo ex caſtris profectus obviam cum dimidia copiarum parte denunciare per vicos urbeſque, quae viae propinquae ſunt, coepit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia eſſet. ipſe equos, phaleraſque, et ſagula, donum principibus ferre, et parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi ſpe poſſe. Ad Almanam urbem pervenit, et in ripa fluminis Axii poſuit caſtra. circa Deſudabam in Maedica exercitus Gallorum conſederat, mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui juberet, multitudinem Gallorum ad Bylazora (Paeoniae is locus eſt) caſtra movere, principes ad ſe venire frequentes. ſeptuaginta quinque millia ab Axio flumine et caſtris regis aberant. Haec mandata ad eos quum pertuliſſet Antigonus, adjeciſſetque, per viam quanta omnium praeparata cura regis copia multitudini foret, quibuſque muneribus principes advenientes, veſtis, argenti, equorumque excepturus rex eſſet, de his quidem ſe coram cognituros reſpondent. illud, quod praeſens pepigiſſent, interrogant, ecquid aurum, quod in ſingulos pedites equiteſque dividendum eſſet, ſecum adduxiſſet? Quum ad id nihil reſponderetur, Clondicus regulus eorum, *Abi, renuncia ergo*, inquit, *regi, niſi aurum obſideſque accepiſſent, nuſquam inde Gallos longius veſtigium moturos*. Haec relata regi quum eſſent, advocato conſilio, quum, quid omnes ſuaſuri eſſent, adpareret, ipſe, pecuniae, quam regni, melior cuſtos, inſtitit de perfidia et feritate Gallorum differere. *Multorum jam ante cladibus expertum, periculoſum eſſe, tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos ſocios ha-*

q) *agmen* uncinis includit *Crev.*

habeant, quam hoſtes Romanos. Quinque millia equitum ſat eſſe, quibus et uti ad bellum poſſent, et quorum multitudinem ipſi non timeant.

XXVII. Adparebat in omnibus, mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: ſed, quum ſuadere conſulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nunciaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem: contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium ſe fruſtra excitos ſedibus ſuis: Clondicus rurſus interrogat, ecquid ipſis quinque millibus, quod conveniſſet, numeraret? Quum adverſus id quoque miſceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuncio, (quod vix ſperaverat ipſe poſſe contingere) retro ad Iſtrum, perpopulati Thraciam, qua vicina erat viae, redierunt. Quae manus, quieto ſedente rege ad Enipeum, adverſus Romanos Perrhaebiae ſaltum in Theſſaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exſpectarent, ſed ipſas exſcindere urbes, tenente ad Enipeum Perſeo Romanos, ne urbibus ſociis opitulari poſſent. Ipſis quoque Romanis de ſe cogitandum fuiſſet: quando neque manere, amiſſa Theſſalia, unde exercitus alebatur, potuiſſent, neque progredi, quam ex adverſo caſtra Macedonum ***. qui ea pependerant ſpe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem ſibi alienavit. nam, quum trecenta talenta Pellae miſſis a Gentio numeraſſet, ſignare eos pecuniam paſſus *r*). Inde decem talenta ad Pantauchum miſſa, eaque praeſentia dari regi juſſit: reliquam pecuniam, ſignatam Illyriorum ſigno, portantibus ſuis praecipit, parvis itineribus veherent. dein, quum ad finem Macedoniae ventum eſſet, ſubſiſterent ibi, ac nuncios ab ſe opperirentur. Gentius, exigua parte pecuniae accepta, quum aſſidue *s*) Pantaucho ad laceſſendos hoſtili facto Romanos ſtimularetur, M. Perpernam et L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in cuſtodiam conjecit. Hoc audito, Perſeus, contraxiſſe eum neceſſitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam portabat, miſit: velut nihil aliud agens,

r) add. *eſt* Gron. s) inſ. *a* Gron. Crev.

agens, quam ut, quanta maxima poſſet, praeda ex victo Romanis reſervaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis, quae occulte acta erant, redit. De captivis actum eſſe et ipſi evulgaverant, et Eumenes conſulem, vitandae *t*) ſuſpicionis cauſſa, certiorem fecit.

XXVIII. Perſeus, poſt reditum ab Eumene Eropontis ſpe dejectus, Antenorem et Callippum praefectos claſſis cum quadraginta lembis (adjectae ad hunc numerum quinque priſtes erant) Tenedum mittit; ut inde ſparſae per Cycladas inſulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Caſſandreae deductae naves in portus primum, qui ſub Atho monte ſunt, inde Tenedum placido mari quum trajeciſſent, ſtantes in portu Rhodias apertas naves Eudamumque praefectum earum, inviolatas, atque etiam benigne adpellatos dimiſerunt. Cognito deinde, in latere altero quinquaginta onerarias ſuarum, ſtantibus in oſtio portus Eumenis roſtratis, quibus Damius praeerat, incluſas eſſe; circumvecti propere, ac ſubmotis terrore hoſtium navibus, onerarias, datis, qui proſequerentur, decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita ut in tutum proſecuti redirent Tenedum. Nono poſt die ad claſſem, jam ad Sigeum ſtantem, redierunt. Inde Subota (inſula eſt interjecta Elaeae *u*) et Atho) trajiciunt. Forte poſtero die, quam Subota claſſis tenuit, quinque et triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elaea profectae cum equitibus Gallis equiſque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde tranſmittere in Macedoniam poſſent. Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri quum ex ſpecula ſignum datum Antenori eſſet, profectus a Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumque, qua artiſſimum fretum eſt, iis obcurrit. Nihil minus credere praefecti Eumenis, quam Macedonum claſſem in illo vagari mari: nunc Romanos eſſe, nunc Attalum, aut remiſſos aliquos ab Attalo ex caſtris Romanis Pergamum petere. Sed quum jam adpropinquantium forma lemborum haud dubia eſſet, et concitatio remorum, directaeque in ſe prorae, hoſtes adpropinquare aperuiſſent; tunc injecta trepidatio eſt, quum reſiſtendi ſpes nulla eſſet, inhabilique navium genere,

t) *evitandae* Gron. u) *Elaea* Gron.

nere, et Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythraeam *v*) enarunt: pars, velis datis, ad Chium naves ejecere, relictisque equis, effusa fuga urbem petebant. Sed, propius urbem lembi accessuque commodiore quum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos. clauserant enim Chii portam, ignari, qui fugerent, aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari, fractis navibus, absumti; partim nervos subciderunt in litore Macedones. viginti eximiae equos formae cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam jussit, et primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, et, spe celerius reversis decem lembis, evecti Aegeo mari Delum trajecerunt.

XXIX. Dum haec geruntur, legati Romani, C. Popillius, et C. Decimius, et C. Hostilius, a Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta, et quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulaeque inviolatos praestabat omnes. Itaque permixti Romanique et Macedones et Eumenis navales socii in templo, inducias religione loci praebente, versabantur. Antenor, Persei praefectus, quum aliquas alto praeferri onerarias naves ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas dispositа, praeterquam si quae Macedoniam peterent, omnes aut subprimebat, aut spoliabat naves. quibus poterat, Popillius aut Eumenis naves subcurrebat: sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus, passim per Cycladas atque Aegaeum vagantium mare, sed etiam conjunctio ipsa regum Persei Gentiique, et fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et jam quum accessissent animi Dinoni ac Po-

v) *Erythream* Gron. Crev.

Polyarato, qui Perſei partium erant, non benigne modo reſponſum regibus eſt, ſed palam pronunciatum, *bello finem ſe auctoritate ſua impoſituros eſſe. itaque inſi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

XXX. Jam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant; conſul Aemilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad claſſem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adverſus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum et matre Eurydica genitus fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum, habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus ſuſpecto, Platorem occidit et duos amicos ejus, Ettritum et Epicadum, inpigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidiſſe, tamquam his nuptiis adjungenti ſibi Dardanorum gentem. et ſimilius id vero fecit ducta ea virgo, Platore interfecto. Gravis deinde, demto fratris metu, popularibus eſſe coepit: et violentiam inſitam ingenio intemperantia vini accendebat. Ceterum, ſicut ante dictum eſt, ad Romanum incitatus bellum, Liſſum omnes copias contraxit. quindecim millia armatorum fuerunt. Inde, fratre in Caviorum gentem, vi aut terrore ſubigendam, cum mille peditibus et quinquaginta equitibus miſſo, ipſe ad Baſſaniam urbem quinque millia ab Liſſo ducit. Socii erant Romanorum. itaque per miſſos nuncios prius tentati, obſidionem pati, quam dedere ſeſe, maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs excluſit. et, quum agros eorum effuſe vaſtaret, aliquot palati milites agreſtium concurſu interfecti ſunt. Jam et Ap. Claudius adſumtis ad eum exercitum, quem habebat, Bullinorum, et Apolloniatium, et Dyrrachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genuſuum amnem caſtra habebat; audito foedere inter Perſea et Gentium, et legatorum violatorum injuria accenſus, bellum haud dubie adverſus eum geſturus. Anicius praetor, eo tempore Apolloniae auditis, quae in Illyrico gererentur, praemiſſiſque ad Appium literis, ut ſe ad Genuſuum operi-

periretur, triduo et ipse in castra venit: et ad ea, quae habebat, auxilia adsumtis *x)* Parthinorum juventutis duobus millibus peditum et equitibus ducentis, (peditibus Epicadus, equitibus Algalsus *y)* praeerat) parabat ducere in Illyricum, maxime ut Pallanitas solveret obsidione. tenuit inpetum ejus fama lemborum vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrachinorum et Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo, tradiderunt se.

XXXI. Deinceps et urbes regionis ejus idem faciebant, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes et justitia praetoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat; non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est et difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina Clausala, latere urbis, quod in orientem patet, praefluens. Barbana ab regione occidentis, et Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini; quod, ortum ex monte Scodro, multis et aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus, longe altissimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam subjectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum et rex ipse tuebatur, tamen praetor Romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus, et repentinum valiturum terrorem, instructo exercitu ad moenia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres, dispositis armatis, defendissent, vano cum incepto moenibus pepulissent Romanos. nunc, porta egressi, proelium loco aequo majore animo commiserunt, quam sustinuerunt. Pulsi enim et fuga conglobati, quum ducenti amplius in ipsis faucibus portae cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prae-

x) *adsumtis* uncinis includit Crev. y) *Agalsus* Gron. Crev.

praetorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de ſtatu rerum ſuarum poſſet. Triduo in hoc dato, quum caſtra Romana quingentos ferme paſſus ab urbe abeſſent, navem conſcendit, et flumine Barbana navigat in lacum Labeatum, velut ſecretum locum petens ad conſultandum; ſed, ut adparuit, falſa ſpe excitus, Caravantium fratrem, multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam miſſus erat, adventare. qui poſtquam evanuit rumor, tertio poſt die navem eamdem ſecundo amni Scodram demiſit: praemiſſiſque nunciis, ut ſibi adpellandi praetoris poteſtas fieret, copia facta, in caſtra venit. Et principium orationis ab accuſatione ſtultitiae orſus ſuae, poſtremo ad preces lacrimaſque effuſus, genibus praetoris accidens, in poteſtatem ſeſe dedit. Primo, bonum animum habere juſſus, ad coenam etiam invitatus, in urbem ad ſuos rediit, et cum praetore eo die honorifice eſt epulatus: deinde in cuſtodiam C. Caſſio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

XXXII. Anicius, Scodra recepta, nihil prius, quam requiſitos Petillium Perpernamque legatos ad ſe duci, juſſit. quibus ſplendore ſuo reſtituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatoſque regis: qui, Medeonem, Labeatium gentis urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilaedo z) Pleuratoque, et Caravantium fratrem Scodram in caſtra adduxit. Anicius, bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuncium victoriae Perpernam Romam miſit: et poſt dies paucos Gentium regem ipſum cum parente, conjuge, ac a) liberis, ac fratre, aliiſque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam coeptum, Romae auditum eſt. Quibus diebus haec agebantur, Perſeus quoque in magno terrore erat, propter adventum ſimul Aemilii novi conſulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, ſimul Octavii praetoris. Nec minus terroris a claſſe Romana et periculo maritimae orae habebat. Theſſalonicae Eumenes et Athenagoras-

z) *Scerdileto* Gron. Crev. a) *ac* del. Gron. Crev.

ras praeerant cum parvo praesidio duorum millium caetratorum. Eo et Androclem praefectum mittit, jussum sub ipsis navalibus castra habere. Aeniam mille equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram: ut, quocumque litore adplicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. quinque millia Macedonum missa ad praesidium Pythii et Petrae, quibus praepositi erant Histiaeus, et Theogenes, et Milo. His profectis, ripam munire Enipei fluminis adgressus est, quia sicco alveo transire poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, feminae, ex propinquis urbibus coactae, cibaria in castra adferebant: miles jussus ex propinquis silvis

* * *

XXXIII ***. postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, jussit, et in litore alios alibi modicis intervallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venae in mare permanantes undae miscerentur. Vix deducta summa arena erat, quum scatutigines turbidae primo et tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deûm dono, coeperunt. Aliquantum ea quoque res duci famae et auctoritatis apud milites adjecit. Jussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus; qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus adscensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi omnibus simul pronunciaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent; incerto imperio accepto, alios, ab se adjicientes, plus eo, quod imperatum sit, alios minus facere. clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, et prius hostes, quam ipsos, quid paretur, scire. Placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum, et dein singulos, proximo cuique in ordine centurioni dicere,

quid opus facto sit; sive a primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut, quum senserit hostium adventum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto prae se erecto stare galeatos: deinde *b*) ubi fessi sint, innisos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos stare: ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipsi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. armati omnes, et frenatis equis equites, diem totum perstabant. id quum aestivis diebus, urente assiduo sole, fieret, tot horarum aestu et languore ipsos equosque fessos integri saepe adorti hostes, vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, et in postmeridianam succedere alios jussit: ita numquam fatigatos recens hostis adgredi poterat.

XXXIV. Haec quum ita fieri placere, concione advocata, pronunciasset, adjecit urbanae concioni convenientem orationem. *Unum imperatorem in exercitu providere et consulere, quid agendum sit, debere, nunc per se, nunc cum iis, quos advocaverit in consilium. qui non sint advocati, eos nec palam, nec secreto jactare consilia sua. Militem haec tria curare debere, corpus ut quam validissimum et pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia: cetera scire de se Diis immortalibus et imperatori suo curae esse. in quo exercitu milites, consul, et imperator rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, provisurum, ut bene gerendae rei occasionem eis praebeat. illos nihil, quod futurum sit, quaerere; ubi datum signum sit, tum militarem operam navare.* Ab his praeceptis concionem dimisit: vulgo etiam veteranis fatentibus, se illo primum die, tamquam tirones, quid agendum esset in re militari didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto adsensu audissent verba consulis, ostenderunt; sed rerum praesens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios: alii galeas buccu-

culas-

b) *dein* Gron. Crev.

culaſque, ſcuta alii loricaſque tergere: alii aptare corpori arma, experirique ſub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conferendi manum cum hoſte data occaſio eſſet, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perſeus quoque quum, adventu conſulis ſimul et veris principio, ſtrepere omnia moverique apud hoſtes, velut novo bello, cerneret, mota a Phila caſtra in adverſa ripa poſita, nunc ad contemplanda opera ſua circumire ducem, haud dubie tranſitus ſpeculantem,

* * *

norum eſſe.

XXXV. Quae res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem adtulit terrorem. Et primo ſubprimere in occulto famam ejus rei eſt conatus, miſſis, qui Pantauchum inde venientem adpropinquare caſtris vetarent. ſed jam et pueri quidam vili ab ſuis erant inter obſides Illyrios ducti: et, quo quaeque adcuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum miniſtrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in caſtra venerunt cum iiſdem de pace mandatis, quae Romae ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a caſtrenſi conſilio auditi ſunt. Itaque quum alii praecipites ſine reſponſo * agendos caſtris, pronunciavit, poſt diem quintumdecimum ſe reſponſum daturum. Interim, ut adpareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuiſſet, conſultare de ratione belli gerendi coepit. Placebat quibuſdam, et maxime majoribus natu, per Enipei ripam munitioneſque vim facere, *conſertis et vim facientibus reſiſtere Macedonas non poſſe: ex tot caſtellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quae validis praeſidiis inſedisſent, priore anno dejectos.* aliis placebat, Octavium cum claſſe Theſſalonicam petere, et populatione maritimae orae diſtringere copias regias: ut, altero ab tergo ſe oſtendente bello, circumactus

ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte tranſitus Enipei cogeretur. Ipſi natura et operibus inexſuperabilis ripa videbatur; et, praeterquam quod tormenta ubique diſpoſita eſſent, miſſilibus etiam melius et certiore ictu hoſtes uti audierat. Alio ſpectabat mens tota ducis: dimiſſoque conſilio Perrhaebos mercatores Schoenum et Menophilum, notae et fidei jam ſibi et prudentiae homines, arceſſitos ſecreto percunctatur, qualis ad Perrhaebiam tranſitus ſit. Quum loca non iniqua eſſe dicerent, praeſidiis autem regis obſideri, ſpem cepit, ſi nocte inproviſo valida manu adgreſſus necopinantes eſſet, dejici praeſidia poſſe. *Jacula enim et ſagittas et cetera miſſilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul* c) *provideri nequeat, inutilia eſſe. gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat.* His ducibus uſurus, praetorem Octavium arceſſitum, expoſito, quid pararet, Heracleum cum claſſe petere jubet, et mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipſe P. Scipionem Naſicam, Q. Fabium Maximum filium ſuum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut claſſem conſcenſuros ad maritimam oram interioris Macedoniae, quod in conſilio agitatum erat, vaſtandam. Secreto indicatum, cibaria his praeparata ad claſſem eſſe, ne quid eos moraretur. Inde juſſi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri poſſent. Ipſe poſtero die, ut diſtineret regem ab circumſpectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum ſtationibus hoſtium proelium commiſit. pugnatumque utrimque eſt levi armatura: nec gravioribus armis in tam inaequali alveo pugnari poterat. Deſcenſus ripae utriuſque in alveum trecentorum ferme paſſuum erat: medium ſpatium torrentis, alibi aliter cavati, paullo plus quam mille paſſus patebat. Ibi in medio, ſpectantibus utrimque ex vallo caſtrorum hinc rege, hinc conſule cum ſuis legionibus, pugnatum eſt. Miſſilibus procul regia auxilia melius pugnabant; cominus ſtabilior et tutior, aut parma, aut ſcuto Liguſtino, Romanus erat. Meridie fere receptui cani ſuis conſul juſſit. ita eo die diremtum proelium

c) *procul* del. *Crev.*

lium est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius consursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae dispositа in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paullo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, degressus ad imam partem castrorum, veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus, quod in oculis erat,

* * *

XXXVI***. anni post circumactum solstitium erat: hora diei jam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere et incalescente sole factum erat. lassitudo et sitis jam sentiebatur, et, meridie instante, magis accessurum utrumque adparebat. Statuit sic adfectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes, opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant. deinde, quantum increscerat aestus, et vultus minus vigentes et voces segniores erant, et quidam incumbentes scutis, nisique pilis stabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, et inpedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam, quod fessos viae labore flagrantissimo aestu non coëgisset pugnare. legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes adprobantes, quum pugnaturum consulem credebant: neque enim ne his cunctationem aperuerat suam. tunc mutatione consilii subita quum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, *Ne hostem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen, manibus emittere. Vereri, ne nocte abeat, se-*

quendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae; exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, adgrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat. Consul, nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis, *Et ego*, inquit, *animum istum habui, Nasica, quem tu nunc habes: et, quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non operae sit stanti nunc in acie docere, quibus de caussis hodie quiesse melius sit. rationes alias reposito: nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adolescens; haud dubie videre aliqua impedimenta pugnae consulem, quae sibi non adparerent.

XXXVII. Paullus, postquam metata castra inpedimentaque conlocata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit: deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paullatim signorum milites subtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hosti obpositis, sine tumultu abducti: nec ante, quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque, quum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus, quod per hostem moram fuisse pugnae scirent, et ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis, C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundae legionis, qui praetor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronunciavit, *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. Id, quia naturali ordine statis temporibus fiat, et sciri ante et praedici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunaeque et ortus et occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur; ita ne obscurari quidem, quum condatur umbra terrae, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres insecuta est dies, edita hora luna quum defeciset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas,

nas, ut triſte prodigium, occaſum regni perniciemque gentis portendens, movit: nec aliter vates. clamor ululatuſque in caſtris Macedonum fuit, donec luna in ſuam lucem emerſit. Poſtero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut et *d*) regem et conſulem ſuorum quidam, quod ſine proelio diſceſſum eſſet, accuſarent. Regi promta defenſio erat, non eo ſolum, quod hoſtis prior, aperte pugnam detrectans, in caſtra copias reduxiſſet; ſed etiam, quod eo loco ſigna conſtituiſſet, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non poſſet. Conſul ad id, quod pridie praetermiſiſſe pugnandi occaſionem videbatur, et locum dediſſe hoſti, ſi nocte abire vellet, tunc quoque per ſpeciem inmolandi terere videbatur tempus, quum luce prima ſignum propoſitum pugnae ad exeundum in aciem fuiſſet. Tertia demum hora, ſacrificio rite perpetrato, ad conſilium vocavit; atque ibi, quod rei gerendae tempus eſſet, loquendo et intempeſtive conſultando videbatur quibuſdam extrahere. poſt ſermones tamen conſul orationem habuit.

XXXVIII. *P. Naſica, egregius adoleſcens, ex omnibus unus, quibus heſterno die pugnari placuit, denudavit mihi ſuum conſilium: idem poſtea, ita ut tranſiſſe in ſententiam meam videri poſſet, tacuit. Quibuſdam aliis abſentem carpere imperatorem, quam praeſentem monere, melius viſum eſt. Et tibi, P. Naſica, et quicumque idem, quod tu, occultius ſenſerunt, non gravabor reddere dilatae pugnae rationem. Nam tantum abeſt, ut me heſternae quietis poeniteat, ut ſervatum a me exercitum eo conſilio credam. in qua me opinione eſſe ne quis ſine cauſſa veſtrum credat, recognoſcat, agedum, mecum, ſi videtur, quam multa pro hoſte et adverſus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos praeſtent, neminem veſtrum nec ante ignoraſſe, et heſterno die inplicatam intuentes aciem animadvertiſſe, certum habeo. Ex hac noſtra paucitate quarta pars militum praeſidio inpedimentis relicta erat: nec ignaviſſimum quemque relinqui ad cuſtodiam ſarcinarum ſcitis. Sed fuerimus omnes. parvum hoc tandem eſſe credimus, quod ex his caſtris, in*

d) *et* del. *Gron.*

quibus hac nocte manſimus, exituri in aciem hodierno aut ſummum craſtino die, ſi ita videbitur, Diis bene juvantibus, ſumus? Nihilne intereſt, utrum militem, quem neque viae labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio ſuo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem et corpore et animo educas? an longo itinere fatigatum, et onere feſſum, madentem ſudore, ardentibus ſiti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano ſole, hoſti objicias recenti, quieto, qui nulla re ante conſumtas vires ad proelium adferat? Quis, pro Deûm fidem! ita comparatus, vel iners atque inbellis, fortiſſimum virum non vicerit? Quid? quod hoſtes per ſummum otium inſtruxerant aciem, reparaverant animos, ſtabant compoſiti ſuis quiſque ordinibus? nobis tunc repente trepidandum in acie inſtruenda erat, et incompoſitis concurrendum?

XXXIX. At, Hercule, aciem quidem inconditam inordinatamque habuiſſemus: caſtra munita, proviſam aquationem, tutum ad eam iter praeſidiis inpoſitis, explorata circa omnia; an nihil noſtri habentes praeter nudum campum, in quo pugnaremus? Majores veſtri caſtra munita portum ad omnes caſus exercitus ducebant eſſe: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempeſtate pugnae receptum haberent. ideo, quum munimentis ea ſepiſſent, praeſidio quoque valido firmabant; quod, qui caſtris exutus erat, etiamſi pugnando acie viciſſet, pro victo haberetur. caſtra ſunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus nimis proſpera pugnae fortuna fuit, intra vallum compulſi, tempore ſuo, interdum momento poſt, eruptione facta, victorem hoſtem pepulerunt? patria altera eſt militaris haec ſedes, vallumque pro moenibus, et tentorium ſuum cuique militi domus ac penates ſunt. Sine ulla ſede vagi dimicaſſemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus et inpedimentis pugnae illud obponitur: Quid ſi hoſtis hac interpoſita nocte abiſſet, quantum rurſus ſequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem, neque manſurum eum, neque in aciem copias educturum fuiſſe, certum habeo, ſi cedere hinc ſtatuiſſet. quanto enim facilius abire fuit, quum procul abeſſemus, quam nunc, quum in cervicibus ſumus?

Nec

Nec falleret nos, nec interdiu nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut, quorum castra, praealta fluminis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris turribus, obpugnare adorti sumus, eos, relictis munimentis, agmine effuso abeuntes, in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hae dilatae pugnae ex hesterno die in hodiernum causae fuerunt. Pugnare enim et ipsi mihi placet; et ideo, quia per Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio saltu, dejectis hostium praesidiis, novum iter aperui; neque prius, quam debellavero, absistam.

XL. Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam ejus, partim verentibus nequidquam offendere in eo, quod, utcumque praetermissum, revocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die, aut consule, aut rege, (rege e), quod nec fessos, ut pridie, ex via, neque trepidantes in acie instruenda et vixdum compositos adgressurus erat; consule, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quae petenda ex propinquis agris magna pars militum e castris exierat) neutro imperatorum volente, Fortuna, quae plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo et Macedones et Romani aquabantur, praesidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duae cohortes a parte Romanorum erant, Marrucina et Peligna; duae turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M. Sergius Silus legatus: et aliud pro castris stativum erat praesidium sub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis; duae turmae equitum, Placentina et Aesernina. Quum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta jumentum, e manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. quod quum per aquam, ferme genu tenus altam, tres milites sequerentur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in suam ripam trahentes; altero eorum occiso, receptoque eo jumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidium in hostium ripa erat, ex his pauci primo, aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad persequendos interfectores flu-

e) unam vocem *rege* uncinis includit *Creu.*

fluvium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, et cum praesidio,

* * *

proelium ducit.

XLI. Movebat imperii majestas, gloria viri, ante omnia aetas, quod major sexaginta annis juvenum munia in parte praecipua laboris periculique capessebat. Intervallum, quod inter caetratos et phalanges erat, implevit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo caetratis erat, frontem adversus clipeatos habebat: aglaspides adpellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere adversus leucaspidem phalangem jussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commissum proelium erat, elephantes inducti, et ala sociorum: et hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, quum agi, non, quemadmodum agantur, edisseri, oportet, sine ullo effectu evanescunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepulerunt que laevum cornu. In medio secunda legio inmissa dissipavit phalangem. neque ulla evidentior causa victoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantem turbarunt primo, deinde disjecerunt phalangem: cujus confertae et intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt. Si carptim adgrediendo circumagere inmobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusa strue inplicantur: si vero aut *f*) ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur. sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, et interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur: et Romani, quacumque data intervalla essent, insinuabant ordines suos. Qui, si universa acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Peignis, principio pugnae incaute congressis adversus caetratos, evenit, induissent se hastis, nec confertam aciem sustinuissent.

XLII.

f) *aut* del. *Gron. Crev.*

XLII. Ceterum ſicut peditum paſſim caedes fiebant, niſi qui abjectis armis fugerunt; ſic equitatus prope integer pugna exceſſit. Princeps fugae rex ipſe erat, jam a Pydna cum ſacris alis equitum Pellam petebat: conſeſtim Coſtocus ſequebatur Odryſarumque equitatus. ceterae quoque Macedonum alae integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus caedes victores tenebant, inmemores fecerat ſequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caeſa eſt: poſtremo, qui ex hoſtium manibus elapſi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingreſſi, manus ad eos, qui in claſſe erant, tendentes, ſuppliciter vitam orabant: et quum ſcaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos ſeſe venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progreſſi ſunt. Sed quum hoſtiliter e ſcaphis caederentur, retro, qui poterant, nando repetentes terram, in aliam foediorem peſtem incidebant. elephanti enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obterebant elidebantque. Facile conveniebat, Romanis numquam una acie tantum Macedonum interfectum. Caeſa enim ad viginti millia hominum ſunt: ad ſex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in poteſtatem pervenerunt: et vagi e fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, et eorum multo major pars Peligni. vulnerati aliquanto plures ſunt. Quod ſi maturius pugnari coeptum eſſet, ut ſatis diei victoribus ad perſequendum ſupereſſet, deletae omnes copiae forent: nunc inminens nox et fugientes texit, et Romanis pigritiem ad ſequendum locis ignotis fecit.

XLIII. Perſeus ad Pieriam ſilvam via militari, frequenti agmine equitum et regio comitatu, fugit. Simul in ſilvam ventum eſt, ubi plures diverſae ſemitae erant, et nox adpropinquabat; cum perpaucis maxime fidis via divertit g). Equites, ſine duce relicti, alii alia in civitates ſuas dilapſi ſunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipſe Perſeus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore et variis difficultatibus viae vexatus eſt. In regia

g) *divertit* Gron. Crev.

regia Perseo, qui Pellae praeerat, Euctus regiique pueri praesto erant. contra ea amicorum, qui, alii alio casu servati, ex proelio Pellam venerant, quum saepe arcessiti essent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugae comites, Euander Cretensis, Neo Boeotius, et Archidamus Aetolus. cum iis, jam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses. petebat Amphipolim: sed nocte a Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem trajicere, eum finem sequendi, propter difficultatem transitus, fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, quum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus et ipse postea, deleta Karthagine, adpellatus, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is, septimumdecimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat: et, serius quum rediisset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriae tantae gaudium consul sensit. Amphipolim quum jam fama pugnae perveniisset, concursusque matronarum in templum Dianae, quam Tauropolon vocant, ad opem exposcendam fieret; Diodorus, qui praeerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in praesidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam classem Romanam adpulsam esse, agrosque circa vexari. orare praefectos Emathiae, ut praesidium adversus populatores mittat.* His lectis, hortatur Thracas, *ut ad tuendam Emathiae oram proficiscantur. magnam eos caedem praedamque, palatis passim per agros Romanis, facturos. Simul elevat famam adversae pugnae: quae si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse.* Per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit.

XLV. Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit. inde oratores cum caduceo ad Paullum misit. Interim Hippias, et Milo, et Pantauchus,

chus, principes amicorum regis, Beroeam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti, Romanis dedunt: hoc idem et aliae deinceps metu perculsae parabant facere. Consul, nunciis victoriae Q. Fabio filio et L. Lentulo et Q. Metello cum literis Romam missis, spolia jacentis hostium exercitus peditibus concessit; equitibus praedam circumjecti agri, dum ne amplius duabus noctibus a castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Beroea primum, deinde Thessalonica, et Pella, et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque, quae ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium et consensum civitatis inpediebat: nec clausae modo portae, sed etiam inaedificatae erant. Missi Milo et Pantauchus sub muros ad colloquium Solonis, qui praesidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus, una tantum spe Bisaltarum auxilii tentata *h*), ad quos nequidquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens: ut et ipsos Amphipolitanos, et equitum peditumque, qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties dicere incipientem quum lacrimae praepedissent; quia ipse dicere nequiit, Euandro Cretensi editis, quae agi cum multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo, sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem et ipsa ingemuerat lacrimaveratque, ita Euandri orationem adspernabatur: et quidam ausi sunt media ex concione subclamare. *Abite hinc, ne, qui pauci supersumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, et ipse ad flumen descendit. Thraces, navibus se committere non ausi, domos dilapsi, et aliae militaris generis turbae: Cretenses spem pecuniae secuti. et, quoniam in dividendo plus obsensionum, quam gratiae, erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac

h) *tentati* Crev.

hac direptione quum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentûm pervecta eo dicuntur.

XLVI. Paullus, per omnes deditas civitates dimissis, qui praeessent, ne qua injuria in nova pace victis fieret, retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Naticam, ignarus fugae regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu: simul ut Sinticen evastaret, et ad omnes conatus regis *i)* impedimento esset. Inter haec Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Aeginium, ad quod obpugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido facta, amissi sunt, ignaris Aeginienses debellatum esse. Consul, a Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: et, quum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique adspiciens; quam non sine caussa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo, vergente in occidentem hibernum. cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula eminet, aggeri operis ingentis inposita: qui et murum sustineat, et humore circumfusae paludis nihil laedatur. Muro urbis conjuncta procul videtur. divisa est intermurali amni, et eadem ponte juncta: ut nec, obpugnante externo, aditum ab ulla parte habeat; nec si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimae custodiae pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil praeter trecenta talenta, quae missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quae ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditae sunt. Nuncio deinde accepto, Persea Samothracam trajecisse, profectus a Pella consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis obvia turba cuivis indicio erat, non bono ac justo rege orba *k)*

EPITO-

i) *regi* Gron. Crev. k) *ob ra* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XLV.

Perseus ab Aemilio Paullo in Samothrace captus est. Quum Antiochus, Syriae rex, Ptolemaeum et Cleopatram, Aegypti reges, obsideret, et missis ad eum a senatu legatis, qui juberent, ab obsidione socii regis absisteret, editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciendum esset, respondisset: unus ex legatis Popillius virga regem circumscripsit: jussitque, antequam circulo excederet, responsum daret. qua asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in senatum admissae. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum faverant, exclusa. postero die, quum de eo quaereretur, ut iis bellum indiceretur, causam in senatu patriae suae legati egerunt. nec tamquam hostes, nec tamquam socii dimissi. Macedonia in provinciae formam redacta est. Aemilius Paullus, repugnantibus militibus ejus propter minorem praedam, et contradicente Ser. Sulpicio Galba, triumphavit: et Persen cum tribus filiis ante currum duxit. cujus triumphi laetitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorum alterius mors patris triumphum praecessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est a censoribus. Censa sunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta quinque. Prusias, Bithyniae rex, Romam, ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit; et Nicomedem filium senatui commendavit. Rex, plenus adulationis, libertum se populi Romani dicebat.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XLV.

Victoriae nuncii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, ce-

leriter Romam quum veniſſent, praecerptam tamen ejus rei laetitiam invenerunt. Quarto poſt die, quam cum rege eſt pugnatum, quum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota ſpectacula pervaſit; *pugnatum in Macedonia, et devictum regem eſſe.* Dein fremitus increbruit: poſtremo clamor plauſuſque, velut certo nuncio victoriae adlato, eſt exortus. Mirari magiſtratus, et quaerere auctorem repentinae laetitiae: qui poſtquam nullus erat, evanuit quidem tamquam incertae rei gaudium; omen tamen laetum inſidebat animis. Quod poſtquam veris nunciis Fabii Lentulique et Metelli adventu firmatum eſt, quum victoria ipſa, tum augurio animorum ſuorum, laetabantur. Et aliter traditur circenſis turbae non minus ſimilis veri laetitia. Ante diem decimum Kalendas Octobres, ludorum Romanorum ſecundo die, C. Licinio conſuli, ad quadrigas mittendas eſcendenti, tabellarius, qui ſe ex Macedonia venire diceret, * laureatas literas dicitur: quadrigis miſſis, conſul currum conſcendit: et, quum per circum veveheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo oſtendit. Quibus conſpectis, repente inmemor ſpectaculi populus in medium decurrit. eo ſenatum conſul vocavit, recitatiſque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denunciavit populo: *L. Aemilium collegam ſignis conlatis cum rege Perſeo pugnaſſe. Macedonum exercitum caeſum fuſumque. Regem cum paucis fugiſſe. civitates omnes Macedoniae in ditionem populi Romani veniſſe.* His auditis, clamor cum ingenti plauſu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominum ad conjuges liberoſque laetum nuncium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia pugnatum eſt.

II. Poſtero die ſenatus in curia habitus, ſupplicationeſque decretae, et ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſul, quos, praeter milites ſocioſque navales, conjuratos haberet, dimitteret. de militibus ſociiſque navalibus dimittendis referretur, quum legati ab L. Aemilio conſule, a quibus praemiſſus tabellarius eſſet, *. Ante diem ſextum Kalendas Octobres, hora fere ſecunda, legati urbem ingreſſi ſunt, ingentem ſecum obcurrentium, quacumque ibant, proſequentiumque trahentes

tur-

turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantae regiae copiae peditum equitumque fuissent, quot millia ex his caesa, quot capta forent; quam paucorum militum jactura tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse: neque terra, neque mari elabi posse:* eadem haec paullo post in concionem traducti exposuerunt: renovataque laetitia, quum consul edixisset, *ut omnes aedes sacrae aperirentur*, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire Diis; ingentique turba, non virorum modo, sed etiam feminarum, conferta tota urbe Deorum inmortalium templa. Senatus, revocatus in curiam, supplicationes, ob rem egregie gestam ab L. Aemilio consule, in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque majoribus sacrificari jussit. Naves, quae in Tiberi paratae instructaeque stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, et in navalibus conlocari: socios navales, dato annuo stipendio, dimitti, et cum his omnes, qui in consulis verba juraverant: et quod militum Corcyrae, Brundisii, ad mare superum, aut in agro Larinati esset, (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res poscret, C. Licinius collegae ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est, ex ante diem quintum Idus Octobres cum eo die in quinque dies.

III. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva et P. Decius, nunciarunt, *exercitum Illyriorum caesum: Gentium regem captum, in ditione populi Romani et Illyricam esse.* Ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii praetoris, senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinae edictae a consule sunt in ante quartum et tertium et pridie Idus Novembres. Tradidere quidam, legatos Rhodios, nondum missos, post victoriam nunciatam, velut ad ludibrium stolidae superbiae, in senatum vocatos esse. Ibi Agesipolim principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos et Persea faciendam; quod id*

bellum grave atque incommodum Graeciae omni, ſumtuoſum ac damnoſum ipſis Romanis eſſet. Fortunam perbene feciſſe, quando, finito aliter bello, gratulandi ſibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dediſſet. Haec ab Rhodio dicta. Reſponſum ab ſenatu eſſe, *Rhodios nec utilitatium Graeciae, neque cura impenſarum populi Romani, ſed pro Perſeo legationem eam miſiſſe. Nam, ſi ea fuiſſet cura, quae ſimularetur, tum mittendos legatos fuiſſe, quum Perſeus, in Theſſaliam* a) *exercitu inducto per biennium Graecas urbes, alias obſideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Poſtquam ſuperatos ſaltus tranſgreſſoſque in Macedoniam Romanos audirent, et incluſum teneri Perſea, tunc Rhodios legationem miſiſſe, non ad ullam aliam rem, quam ad Perſea ex imminenti periculo eripiendum.* cum hoc reſponſo legatos dimiſſos.

IV. Per eoſdem dies et M. Marcellus, ex provincia Hiſpania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, et argenti ad ſummam feſtertii decies in aerarium retulit. Paullus Aemilius conſul, quum caſtra, ut ſupra dictum eſt, ad Siras terrae Odomanticae haberet, quum literas ab rege Perſeo per ignobiles tres legatos cerneret, et ipſe inlacrimaſſe dicitur ſorti humanae: quod, qui paullo ante, non contentus regno Macedoniae, Dardanos Illyrioſque obpugnaſſet, Baſtarnarum exciviſſet auxilia, is tum, amiſſo exercitu, extoris regno, in parvam inſulam compulſus, ſupplex, fani religione, non viribus ſuis, tutus eſſet. Sed poſtquam, *Regem Perſea conſuli Paullo ſalutem*, legit; miſerationem omnem ſtultitia ignorantis fortunam ſuam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiae preces erant, tamen ſine reſponſo ac ſine literis ea legatio dimiſſa eſt. Senſit Perſeus, cujus nominis obliviſcendum victo eſſet: itaque alterae literae cum privati nominis titulo miſſae, et petiere, et impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de ſtatu et conditione ſuae fortunae poſſet. Miſſi ſunt tres legati, P. Lentulus, A. Poſtumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum eſt, Perſeo regium nomen omni vi ample-

a) *Theſſalia* Gron.

amplectente, Paullo, ut se suaque omnia in fidem et clementiam populi Romani permitteret, contendente.

V. Dum haec aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est adpulsa. Is quoque, praesenti admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere, ut se traderet, quum conaretur; adjuvit in hoc eum res, seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius inlustris adolescens, quum in concione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis adloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Utrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus, an falso, sacram hanc insulam, et augusti totam atque inviolati soli esse?* Quum creditae sanctitati adsentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida sanguine regis Eumenis violavit? et, quum omnis praefatio sacrorum eos, quibus non sint purae manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore finetis?* Nobilis fama erat, apud omnes Graeciae civitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata caedes. Itaque, praeterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam et templum cernebant esse, ne inmerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat, (regem ipsi adpellant) ad Persea mittunt, qui nunciaret, *Argui caedis Euandrum Cretensem. esse autem judicia apud sese more majorum comparata de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, veniret ad caussam dicendam: si committere se judicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret.* Perseus, evocato Euandro, *judicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec caussa, nec gratia parem fore.* Suberat et ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret, *reliqui quid esset, nisi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Euander: sed quum, veneno se malle mori, quam ferro, dixisset; occulte fugam parabat. quod quum renunciatum regi esset, metuens, ne, tamquam a se subtracto poenae reo, iram Samothracum in se converteret, interfici Euandrum jussit. Qua perpetrata temere caede, subiit extemplo animum, in se nimirum recep-

ptam labem, quae Euandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracae Euandrum occisum. ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore, sanguine humano violata. Hujus rei crimen, conrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renunciaret populo, Euandrum sibi ipsum mortem consciisse. *b*)

VI. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos. Pro se quisque transire ad Romanos: fugaeque consilium capere solum prope relictum coëgerunt: Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, adpellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracae: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quae ad usum necessaria erant: defertur et pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media, cum tribus conscriis fugae, per posticum aedium in propinquum cubiculo hortum, atque inde, maceriam aegre transgressus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquamdiu in litore, postremo timens lucem jam adpropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis: ea cohors, persecuta *c*) regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec jussu Cn. Octavii pronunciatum est per praeconem, *Regios pueros Macedonasque alios, qui Samothracae essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem, libertatemque et sua omnia servaturos, quae aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam, praeter Philippum, maximum natu e filiis, cum rege relictus. Tum se filiumque Octavio tradidit; fortunam Deosque, quorum in templo

b) *conscivisse* Gron. Crev. c) *prosecuta* Gron. Crev.

plo erant, nulla ope supplicem juvantes, accusans. In praetoriam navem inponi jussus: eodem et pecunia, quae superfuit delata est: extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad consulem misit, praemissis literis, ut in potestate eum esse et adduci sciret.

VII. Secundum eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio; et, consilio advocato, literas praetoris quum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obviam regi misit: ceteros manere in praetorio frequentes jussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo obcurrit. Patrum aetate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: praeterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum, patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat, sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus illo Perseus ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi prae turba obcurrentium ad spectaculum non poterat, donec consul lictores misisset, qui submovendo iter ad praetorium facerent. Consurrexit consul, et, jussis sedere aliis, progressusque paullum, introëunti regi dextram porrexit. submittentemque se ad pedes sustulit: nec adtingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considere jussit.

VIII. Prima percontatio fuit, *qua subactus injuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset; quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?* Quum, responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: *Si juvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer, ignorasse te, quam gravis aut amicus, aut inimicus esset populus Romanus. nunc vero, quum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses, quod consilium, quorum et vim bello, et fidem in pace expertus*

esses, cum iis tibi bellum esse, quam pacem, malle? Nec interrogatus, nec accusatus quum responderet; *Utcumque tamen haec, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus cognita populi Romani clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis, praebet.* Haec Graeco sermone Perseo: Latine deinde suis, *Exemplum insigne cernitis,* inquit, *mutationis rerum humanarum. Vobis hoc praecipue dico, juvenes. ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec praesenti credere fortunae; quum, quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferet, nec adversa infringet.* Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus, et alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis incliti per Europae plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus, Q. Fulvio, L. Manlio consulibus, regnum accepit: a senatu rex est adpellatus, M. Junio, A. Manlio consulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium fuit: inde ac per eum crescere quum coepisset, Europae se tamen finibus continuit, Graeciam omnem et d) partem Thraciae atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: et tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope immenso spatio imperium fuerat, suae ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt, lacerantes viribus: a summo culmine for-

d) *et* l. *ac* Gron. Crev.

fortunae ad ultimum finem centum quinquaginta annos ſtetit.

X. Victoriae Romanae fama quum pervaſiſſet in Aſiam, Antenor, qui cum claſſe lemborum ad Phanas ſtabat, Caſſandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum praeſidio navibus Macedoniam petentibus erat, poſtquam debellatum in Macedonia, et ſtatione ſubmotos hoſtium lembos audivit, dimiſſis et ipſe Atticis navibus, ad ſuſceptam legationem peragendam navigare Aegyptum pergit: ut prius obcurrere Antiocho poſſet, quam ad Alexandreae moenia accederet. Quum praeterveherentur Aſiam legati, et Loryma veniſſent, qui portus viginti paullo amplius millia ab Rhodo abeſt, ex adverſo urbi ipſi poſitus; principes Rhodiorum obcurrunt (jam enim eo quoque victoriae fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum deveherentur. pertinere id ad famam ſalutemque civitatis, noſcere ipſos omnia, quae acta eſſent, agerenturque Rhodi, et comperta per ſe, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro ſalute ſociae urbis paterentur. Poſtquam Rhodum ventum eſt, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quae ſinguli univerſique eo bello hoſtiliter dixerant, fecerantque, retulit, et, vir aſper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, vultu truci et accuſatoria voce: ut, quum propriae ſimultatis nulla cauſſa cum civitate eſſet, ex unius ſenatoris Romani acerbitate, qualis in ſe univerſi ſenatus animus eſſet, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui, *in pleriſque eorum, quae commemorata a Popillio eſſent, culpam non penes populum, ſed penes paucos concitores vulgi eſſe*, dixit. *eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiae adſentationis feciſſe: et eas legationes miſiſſe, quarum Rhodios ſemper non minus puderet, quam poeniteret. Quae omnia, ſi tamen populo foret, in capita noxiorum verſura.* Cum magno adſenſu auditus eſt, non magis eo, quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque quum principes eorum Romanis reſpon-

ſponderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quae Popillius objecerat, diluere utcumque conati ſunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae objiciendis adſenſi ſunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perſeo adverſus Romanos dixiſſe quid, aut feciſſe, convincerentur, capitis condemnarentur. Exceſſerunt urbe ſub adventu Romanorum quidam, alii mortem ſibi conſciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiſcuntur. Nec eo ſegnius judicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perſeverantiam in exſequenda re Decimii lenitas *.

XI. Quum haec gererentur, Antiochus fruſtra tentatis moenibus Alexandriae abſceſſerat: ceteraque Aegypto potitus, relicto Memphi majore Ptolemaeo, cui regnum quaeri ſuis viribus ſimulabat, ut victorem mox adgrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemaeus, dum conterritum obſidionis metu minorem fratrem haberet, poſſe ſe recipi Alexandreae, et ſorore adjuvante, et non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad ſororem, deinde ad fratrem amicoſque ejus, non prius deſtitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suſpectum Antiochum effecerat, quod, cetera Aegypto ſibi tradita, Peluſii validum relictum erat praeſidium. adparebat, clauſtra Aegypti teneri, ut, quum vellet, rurſus exercitum induceret: bello inteſtino cum fratre eum exitum fore, ut victor, feſſus certamine, nequaquam par Antiocho futurus eſſet. Haec, prudenter animadverſa a majore, cum adſenſu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: ſoror plurimum adjuvit, non conſilio modo, ſed etiam precibus. Itaque, conſentientibus cunctis pace facta, Alexandream recipitur, ne multitudine quidem adverſante: quae in bello, non per obſidionem modo, ſed etiam poſtquam a moenibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Aegypto ſubvehebatur, omnium rerum adtenuata inopia erat. His quum laetari Antiochum conveniens eſſet, ſi reducendi ejus cauſſa exercitum Aegyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Asiae et Graeciae civita-

civitates, legationibus recipiendis literisque dimittendis, usus erat, adeo est obsensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse, primo vere cum exercitu Aegyptum petens, in Coelen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemaei legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, ut suum munus tueretur, et diceret potius, quid fieri vellet, quam, hostis ex socio factus, vi atque armis ageret, respondit; *Non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reductum, nisi sibi et tota Cypro, et Pelusio, agroque, qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet:* diemque praestituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet.

XII. Postquam dies data induciis praeteriit, * navigantibus ostio Nili ad Pelusium *e*), per deserta Arabiae * ad Memphim incolebant, et ab ceteris Aegyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinem transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani obcurrerunt, quos quum advenientes salutasset, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit, atque omnium primum id legere jubet: quibus perlectis, quum se consideraturum, adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset, dixisset; Popillius, pro cetera asperitate animi, virga, quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac, *Priusquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum, senatui quod referam.* Obstupefactus tam violento imperio parumper quum haesitasset, *Faciam*, inquit, *quod censet senatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tamquam socio atque amico, porrexit. Die deinde finita quum excessisset Aegyto Antiochus, legati, concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat, pars Cyprum navigant: et inde, quae jam vicerat proelio Aegyptias naves, classem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie ademta Antiocho Aegyptus habenti jam, redditum-

e) (*ipse*) *per* Crev.

ditumque patrium regnum ſtirpi Ptolemaei fuerat. Conſulum ejus anni, ſicut alterius clarus conſulatus inſigni victoria, ita alterius obſcura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum quum legionibus ad conveniendum diem dixit, non auſpicato templum intravit. vitio diem dictam eſſe augures, quum ad eos relatum eſt, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam et Papinum ſtativa habuit: deinde circa eadem loca cum ſociis nominis Latini hibernabat: legiones Romanae, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romae manſerant. Et praetores, praeter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iere. eum jus dicere Romae (nam eam quoque ſortem habebat) inter cives et peregrinos Patres cenſuerant.

XIII. Et *f*) Popillius et ea legatio, quae miſſa ad Antiochum erat, Romam rediit; retulit, controverſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumque ex Aegypto in Syriam reductum. Poſt ipſorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *Omni victoria potiorem pacem regi, quae ſenatui placuiſſet, viſam: eumque haud ſecus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum juſſis* g) *paruiſſe.* Gratulati deinde victoriam ſunt, *ad quam ſumma ope, ſi quid imperatum foret, adfuturum regem fuiſſe.* Ptolemaei legati, communi nomine regis et Cleopatrae, gratias egerunt, *Plus eos ſenatui populoque Romano, quam parentibus ſuis, plus, quam Diis immortalibus, debere: per quos obſidione miſerrima liberati eſſent, regnum patrium prope amiſſum recepiſſent.* Reſponſum ab ſenatu eſt: *Antiochum recte atque ordine fecaſſe, quod legatis paruiſſet, gratumque id eſſe ſenatui populoque Romano.* Regibus Aegypti, Ptolemaeo Cleopatraeque: *ſi quid per ſe boni commodique eveniſſet, id magnopere ſenatum laetari: daturumque operam, ut regni ſui maximum ſemper praeſidium poſitum eſſe in fide populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mandatum. Literae deinde Macedonia adlatae, quae victoriae laetitiam geminarent: *Perſea regem in poteſtatem conſulis veniſſe.* Dimiſſis legatis, diſceptatum inter Piſanos Lunen-

f) *Et* l. *Vi* Gron. g) *juſſu* Gron.

nenſeſque legatos: Piſanis querentibus, agro ſe a colonis Romanis pelli; Lunenſibus adfirmantibus, eum, de quo agatur, a triumviris agrum ſibi adſignatum eſſe. Senatus, qui de finibus cognoſcerent, ſtatuerentque, quinqueviros miſit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blaſionem, T. Sempronium Muſcam, L. Naevium Balbum, C. Appulejum Saturninum. Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenaeo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Maſgabae, regis Maſiniſſae filio, Puteolis navem egreſſo, praeſto fuit, obviam miſſus cum pecunia, Manlius quaeſtor, qui Romam eum publico ſumtu perduceret. Advenienti extemplo ſenatus datus eſt, ut, quae rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, *quot pedites equiteſque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſiſſet.* h) *Sed duas res ei rubori fuiſſe: unam, quod rogaſſet eum per legatos ſenatus, quae ad bellum opus eſſent, et non imperaſſet: alteram, quod pecuniam ei pro frumento miſiſſet. Maſiniſſam meminiſſe, regnum a populo Romano partum auctumque et multiplicatum habere: uſu regni contentum ſcire, dominium et jus eorum, qui dederint, eſſe. Sumere itaque eoſdem, non ſe rogare, aequum eſſe, neque emere ea, ex fructibus agri ab ſe dati quae ibi proveniant. Id Maſiniſſae ſatis eſſe, et fore, quod populo Romano ſupereſſet. Cum iis mandatis a patre profectum poſtea conſecutos equites, qui devictam Macedoniam nunciarent, gratulatumque ſenatui juberent indicare, tantae eam rem laetitiae patri ſuo eſſe, ut Romam venire velit, Jovique optimo maximo in Capitolio ſacrificare, et grates agere: id, niſi moleſtum ſit, ut ei permittatur, ab ſenatu petere.*

XIV. Reſponſum regulo eſt: *Facere patrem ejus Maſiniſſam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico, forti fidelique opera adjutum; et illum, favente populo Romano, regnum adeptum; aequitate ſua poſtea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero populi Romani laetari eum regem mirum non eſſe, qui ſortem omnem ſer-*

h) miſit Crev.

fortunae regnique sui cum rebus i) *Romanis immiscuisset. Grates Diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret; Romae filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, et Africa excedere, praeterquam quod illi inutile esset, non esse e republica populi Romani, senatum censere.* Petenti Masgabae, ut Hanno Hamilcaris filius obses *k*) in locum * *l*) exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quaestor jussus ex centum pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumtum, quoad in Italia esset, praebere, et duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: et comitibus omnibus, liberis serviseque, vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masinissae filio Misagene literae adlatae sunt, *missum eum ab L. Paullo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis; navigantem, dispersa classe in Hadriatico mari, Brundisium tribus navibus aegrum delatum.* Ad eum cum iisdem muneribus, quae data Romae fratri ejus erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus: jussusque curare, ut aedes hospi-

* * *

XV***. in quatuor urbanas tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni major ex senatusconsulto esset. Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: et eos, qui praedium praediave rustica pluris sestertiûm triginta millium haberent, censendi jus factum est. Hoc quum ita servatum esset, negabat Claudius, *suffragii lationem injussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo, adimere posse. Neque enim, si tribu movere posset, quod sit nihil aliud, quam mutare jubere tribum, ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere posse; id est, civitatem libertatemque eripere; non, ubi censeatur, finire, sed censu excludere.* Haec inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui servitutem servissent, conjicerent. Esqui-

i) *rebus* del. *Grot. Crev.* l) signum lacunae deest *Crev.*
k) *hospes* Crev.

quilinae fors exiit: in ea Ti. Gracchus pronunciavit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. gratiae actae et Sempronio, qui in bene coepto perseverassset; et Claudio, qui non inpedisset. Plures, quam a superioribus, et senatu emoti sunt, et equos vendere jussi. omnes iidem ab utroque et tribu remoti, et aerarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, et ad opera, quae locassent, probanda, anni et bimensis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicerejus aedem in monte Albano dedicavit quinquennio post, quam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

XVI. Q. Aelio, M. Junio consulibus de provinciis referentibus, censuere Patres, duas provincias Hispaniam rursus fieri, quae una per bellum Macedonicum fuerat: et Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paullum et L. Anicium, obtinere, donec de sententia legatorum et res bello turbatas, et statum alium ejus regni formando composuissent. Consulibus Pisae et Gallia decretae cum binis legionibus peditum, et equitum quadringentis. Praetorum sortes fuere, Q. Cassii urbana, M. *m*) Juventii Thalnae inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervae ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat. nequiit ire in provinciam, ad res capitales quaerendas ex senatusconsulto retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Aedes Deorum Penatium in Velia de coelo tacta erat: et in oppido Minervio duae portae et muri aliquantum. Anagniae terra pluerat; et Lanuvii fax in coelo visa erat; et Calatiae in publico agro M. Valerius civis Romanus nunciabat e foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manasse. Ob id maxime decemviri libros adire jussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt, et quinquaginta capris in foro sacrificaverunt. et aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia pul-

m) *M. l. Manii* Gron. Crev.

pulvinaria fuit, et hostiis majoribus sacrificatum est, et urbs lustrata. Inde, quod ad honorem Deûm inmortalium pertineret, decrevit senatus, *Ut, quoniam perduelles superati, Perseus et Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Romani essent, ut, quanta dona, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius et M'. Juventius praetores curarent danda.*

XVII. Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii, C. Licinius Crassus, collega in consulatu Paulli; tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicerejus, et Cn. Baebius Tamphilus, (hic priore anno, Cicerejus multis ante annis praetor fuerat) P. Terentius Tusciveicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules a Patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter se, aut sortirentur, sortiti sunt. M. Junio Pisae obvenerunt, (quem prius, quam in provinciam iret, legationes, quae undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Aelio Gallia. Ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

XVIII. *Omnium primum liberos esse* placebat *Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus adpareret, arma populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem adferre; ut et in libertate gentes quae essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Ro-*

Romani n) *esse, et, quae sub regibus viverent, et in praesens tempus mitiores eos justioresque respectu populi Romani habere se, et, si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem adlaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque praediorum rusticorum tolli* placebat. *nam neque sine publicano exerceri posse; et, ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse. ubi in medio praeda administrantibus esset, ibi numquam causas seditionum et certaminis defore. Commune concilium* o) *gentis esset, ne improbum vulgus a senatu aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quaeque concilium haberet*, placuit; *et dimidium tributi, quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere.* Similia his et in Illyricum mandata. cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subjectura erat consilia.

XIX. Inter multas regum gentiumque et populorum legationes Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos animosque. exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paullo benignius, quam si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duae in speciem honestae res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria, quam ipse adjuvisset: altera, querimonia Gallici tumultus, Advertaeque gladiis regnum in dubium adductum esse. Suberat et secreta spes honorum praemiorumque ab senatu, quae vix salva pietate ejus contingere poterant. erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem ejus elicerent: *Eam opinionem de Attalo et Eumene Romae esse, tamquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum, quae pro se, an, quae contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia et huic tribuere, et illi vero negare.* Eorum hominum (ut res docuit) At-

n) (*populi Romani*) Crev. o) *consilium* Crev.

Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus, gestienti secundis rebus, inposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is, ad occupatas jam aures sollicitatumque jam animum quum venisset, adgressus tempestivis temporibus rem prope prolapsam restituit, *aliis alia regna crevisse rebus*, dicendo: *regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia: quod unus nomen regium et praecipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia aetate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas praesentes ejus opes cernat, sed quod haud ambiguum prope diem regnaturum eum infirmitate aetateque Eumenis esset, nullam stirpem liberûm habentis*: (necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit.) *Quid adtineret vim adferri rei, sua sponte mox ad eum adventurae? Accessisse etiam novam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu et concordia regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adjiciatur, sisti non posse; nec aliud eum, quam, ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, et servasse fratri regnum, et eripuisse; servati tamen regni, quae juncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimvero quum detestabilis altera res et proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse, an totum erepturum? si partem; ambo infirmos, distractis viribus, et omnibus injuriis obnoxios fore: si totum; privatumne ergo majorem fratrem, an exsulem illa aetate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori jussurum? Egregium enim (ut fabulis traditus inpiorum fratrum eventus taceatur) Persei exitum videri, qui ex fraterna caede raptum diadema in templo Samothracum, velut praesentibus Diis exigentibus poenas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui, non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimum fratri praestitisset.*

XX.

XX. Haec plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam, et sua merita eo bello fratrisque, si qua erant, et Gallorum defectionem, quae nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Aenum sibi et Maroneam petiit. Ita destituta eorum spe, qui, fratre accusato, partitionem regni petiturum crediderant, curiam *p*) excessit. Ut raro alias quisquam, rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium adsensu est auditus; omnibus honoribus muneribusque, et praesens est cultus, et proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiae Graeciaeque legationes Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. nam quum primo in veste candida visi essent, quod gratulantes decebat, et, si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum praebere speciem poterant; postquam consulti ab M. Junio consule Patres, stantibus in comitio legatis an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale jus in iis servandum censuerunt; egressus e curia consul, quum Rhodii, gratulatum se de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes venisse, petissent, ut senatus sibi daretur, pronunciat: *Sociis et amicis et alia comiter atque hospitaliter praestare Romanos, et senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint.* His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque et cunctos, qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis aequum censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo, veste sordida sumta, domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, orantes, ut prius cognoscerent causam, quam condemnarentur.

XXI. M. Juventius Thalna praetor, cujus inter cives et peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, *Ut Rhodiis bellum indiceretur: et ex magistratibus ejus anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur,* se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Anto-

p) *curia* Gron.

nius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed et praetor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod, ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret. *Vellent, juberentne, Rhodiis bellum indici?* quum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum; et tribuni plebis, quum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset, eoque persaepe evenisset, ut, qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentium, intercederent; et, qui ad intercedendum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter praetorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem praetoris ante tempus intercedendo,

* * *

in adventum im- q)

* * *

XXII ***. *peccaverimusne, adhuc dubium est; poenas, ignominias omnes jam patimur. Antea, Karthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, quum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, Patres conscripti, ex curia in Capitolium ad Deos vestros dona ferentes* r); *nunc ex sordido deversorio, vix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere jussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos praemiis atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosque liberos esse (ut audimus) jubetis, quum servierint, antequam vobiscum bellarent: (nec cujusquam fortunae invidemus, immo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud*

quam

q) *intercedendo in adventum imperatoris sine lacunae significatione* Gron.

r) add. *veniebamus* Gron. (*ducebamus*) Crev.

quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia justa sint, prae vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non sine caussa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia obpugnata Karthaginienses, Athenae obpugnatae et Graecia in servitutem petita, et adjutus Hannibal pecunia, auxiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse, ultro ab Aetolis hostibus vestris arcessitus, ex Asia classe in Graeciam trajecit; Demetriade, et Chalcide, et saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperii vos dejicere conatus. Cum Perseo socii vestri obpugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, caussa belli vobis fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego civitatis caussam a Polyarato et Dinone, civibus nostris, et iis, quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii aeque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus favimus; et, quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege adversus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios juvare, et quam impigre capessere bella, C. Livium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia praefuerunt. Numquam vestrae naves pugnavere sine nobis. nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Hannibalem imperatorem. quae victoria nobis eo glorioſior est, quod, quum ad Samum magnam partem navium adversa pugna et egregiam juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi sumus regiae classi ex Syria venienti obviam ire. Haec non gloriandi caussa retuli, (neque enim ea nunc nostra est fortuna) sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

XXIII. *Praemia, Philippo et Antiocho devictis, amplissima accepimus a vobis. Si, quae vestra nunc est fortuna Deûm benignitate et virtute vestra, ea Persei fuisset, et praemia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniane a nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod praesidium tenuisse nos? ubi pu-*

gnasse aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quaereret, ubi miles noster, ubi navis intra praesidia sua fuisset; quid responderemus? Caussam fortasse diceremus apud victorem, quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus; ab altera etiam crimen et periculum esset. Quamquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis, Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis, quae ad bellum opus essent; navalibus, armis, juventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. Ne praestaremus, per vos stetit, qui de quacumque caussa tum adspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quidquam tamquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio; sed a vobis prohibiti praestare fuimus. Quid igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc jam non, quod factum est, defensurus sum, (non adeo insanio) sed publicam caussam a privatorum culpa segregaturus. Nulla enim est civitas, quae non et improbos cives aliquando, et inperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui adsentando multitudini grassarentur: et secessisse aliquando a vobis plebem, nec in potestate vestra rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest, aliquos fuisse apud nos, qui, regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. Non praeteribo id, quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostrae. Legatos eodem tempore et ad vos, et ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tamquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad submovendos a bello Antiochum et Ptolemaeum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea, sive superbia sive stultitia adpellanda est, eadem, quae apud vos, et apud Persea fuit. Tam civitatium, quam singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliae iracundae, aliae audaces: quaedam timidae: in vinum, in Venerem proniores aliae sunt, Athe-

nien-

nienſium populum fama eſt celerem et ſupra vires audacem eſſe ad conandum: Lacedaemoniorum cunctatorem, et vix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negaverim, et totam Aſiae regionem inaniora parere ingenia, et noſtrorum tumidiorem ſermonem eſſe, quod excellere inter finitimas civitates videamur; et id ipſum non tam viribus noſtris, quam veſtris honoribus ac judiciis. Satis quidem et tunc in praeſentia caſtigata illa legatio erat, cum tam triſti reſponſo veſtro dimiſſa. ſi tum parum ignominiae penſum eſt, haec certe tam miſerabilis ac ſupplex legatio etiam inſolentioris, quam illa fuit, legationis ſatis magnum piaculum eſſet. Superbiam, verborum praeſertim iracundi oderunt, prudentes inrident; utique ſi inferioris adverſus ſuperiorem eſt: capitali poena nemo umquam dignam judicavit. Id eninvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audimus.

XXIV. *Quid igitur ſuperat, quod purgemus, ſi nec factum hoſtile ullum noſtrum eſt, et verba tumidiora legati obſenſionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis noſtrae tacitae velut litem aeſtimari veſtris inter vos ſermonibus audio, Patres conſcripti: faviſſe nos regi, et illum vincere maluiſſe; ideo bello perſequendos eſſe credunt. Alii veſtrûm, voluiſſe quidem nos hoc, non tamen ob id bello perſequendos eſſe: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum eſſe, ut, ſi quis vellet inimicum perire, ſi nihil fecerit, quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos poena, non crimine, liberant, gratiam quidem habemus: ipſi nobis hanc dicimus legem; ſi omnes voluimus, quod arguimur, non diſtinguimus voluntatem a facto: omnes plectamur. Si alii principum noſtrorum vobis, alii regi faverunt; non poſtulo, ut propter nos, qui partium veſtrarum fuimus, regis fautores ſalvi ſint: illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non eſtis vos illis infeſtiores, quam civitas ipſa; et hoc qui ſciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortem ſibi conſciverunt. alii, damnati a nobis, in poteſtate veſtra erunt, Patres conſcripti. Ceteri Rhodii, ſicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidem ſumus. Priorum noſtrorum benefacto-*

rum cumulus hoc, quod nunc ceſſatum in officio eſt, expleat. Cum tribus regibus geſſiſtis bella per hos annos, ne plus obſit nobis, quod uno bello ceſſavimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, Perſea, tamquam tres ſententias, ponite. duae nos abſolvunt: una dubia eſt, ut gravior ſit. Illi de nobis ſi judicarent, damnati eſſemus. vos judicate, Patres conſcripti, ſit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conſcripti, quod inferre poteſtis; gerere non poteſtis; quum nemo Rhodiorum arma adverſus vos laturus ſit. Si perſeverabitis in ira, tempus a vobis petemus, quo hanc funeſtam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum, feminarum eſt, cum omni pecunia noſtra naves conſcendemus; ac, relictis penatibus publicis privatiſque, Romam veniemus; et, omni auro et argento, quidquid publici, quidquid privati eſt, in comitio, in veſtibulo curiae veſtrae, cumulato, corpora noſtra conjugumque ac liberorum veſtrae poteſtati permittemus, hic paſſuri, quodcumque patiendum erit. procul ab oculis noſtris urbs noſtra diripiatur, incendatur. Hoſtes Rhodios eſſe, Romani judicare poſſunt: eſt tamen et noſtrum aliquod de nobis judicium, quo numquam judicabimus nos veſtros hoſtes: nec quidquam hoſtile, etiam ſi omnia patiemur, faciemus.

XXV. Secundum talem orationem univerſi rurſus prociderunt, ramosque oleae ſupplices jactantes, tandem excitati, curia exceſſerunt. Tunc ſententiae interrogari coeptae. Infeſtiſſimi Rhodiis erant, qui conſules praetoreſve aut legati gefferant in Macedonia bellum. Plurimum cauſſam eorum adjuvit M. Porcius Cato; qui, aſper ingenio, tum lenem mitemque ſenatorem egit. Non inferam ſimulacrum viri copioſi, quae dixerit, referendo: ipſius oratio ſcripta exſtat, Originum quinto libro incluſa. Rhodiis reſponſum ita redditum eſt, ut nec hoſtes fierent, nec ſocii permanerent. Philocrates et Aſtymedes principes legationis erant. Partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum Aſtymede Romae ſubſiſtere s), quae agerentur, ſciret, certioreſque ſuos fa-

ce-

s) inſ. (ut) Crev.

ceret. In praesentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque jusserunt praefectos. Haec Rhodum nunciata, quae per se tristia fuissent, quia majoris mali levatus erat timor, quum bellum timuissent, in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum, praefectum classis, in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod, nisi impetrarent, major repulsis ignominia esset. Praefecti classis id unius erat jus, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali foedere se cum Romanis non inligarent ob nullam aliam causam, quam ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate et fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur; non quae tutiores eos ab aliis faceret, (nec enim timebant quemquam, praeter Romanos) sed quae ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus et Caunii descivere ab his, et Mylasenses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria ademtae ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur, includi se insulae parvae et sterilis agri litoribus, quae nequaquam alere tantae urbis popnlum posset. missa igitur juventute, propere et Caunios, quamquam Cibyratarum adsciverant auxilia, coëgerunt imperio parere; et Mylasenses Alabandenosque, qui, Euromensium provincia ademta, ad ipsos conjuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie viceruntt.

XXVI. Dum haec ibi, alia in Macedonia, alia Romae geruntur; interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praesidio inposito Gabinium praefecit, Rhizoni et Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Praepositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effusa. hic

praesidio inposito, in Molossidem transgressus: cujus omnibus oppidis, praeter Passaronem, et Tecmonem, et Phylacen, et Horreum, receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous et Theodotus principes ejus civitatis erant, insignes et favore Persei, et odio adversus Romanos: iidem universae genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia privatae noxae, quia ipsis nulla spes veniae erat, ut communi ruina patriae obprimerentur, clauserunt portas, multitudinem, ut mortem servituti praeponerent, hortantes. Nemo adversus praepotentes viros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis et ipse adolescens, quum major a Romanis metus timorem a principibus suis vicisset, *Quae vos rabies*, inquit, *agitat, qui duorum hominum noxae civitatis accessionem facitis? Equidem pro patria qui letum obpetissent, saepe fando audivi: qui patriam pro se perire aequum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas, et imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Haec dicentem quum multitudo sequeretur, Antinous et Theodotus in primam stationem hostium inruperunt, atque ibi, obferentes se ipsi vulneribus, interfecti. urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephali principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Philace, nec Horreum, obpugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodrae, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronunciavit de sententia consilii: *Senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos jubere. praesidia ex omnibus oppidis, arcibus, et castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses, et Taulantios, Dassaretiorum Piruastas, Rhizonitas, Olciniatas, quod, incolumi Gentio, ad Romanos defeciissent. Daorseis quoque immunitatem dare; quod, relicto Caravantio, cum armis ad Romanos transiissent. Scodrensibus, et Dassarensibus, et Selepitanis, ceterisque Illyriis, vectigal dimidium ejus, quod regi pendissent.* Inde in tres partes Illyricum divisit. unam eam fecit, quae supra dicta est; alteram Labeatas omnes; tertiam Agrauonitas, et Rhizonitas, et Olciniatas, adcolas-

colasque eorum. hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

XXVII. Dum haec in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, jam ab Roma regressum, ad Aeginium et Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod, quum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium novum crimen erat. famae de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum, urbem ingressos, hostiliter saevierant. Ad Aeniorum quoque hostiliter urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius, quam finitimae civitates, in armis fuerant. Autumni fere tempus erat; cujus temporis initio circumeundam Graeciam, visendaque, quae nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit, praepositio castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio et Athenaeo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit, inclitum oraculum: ubi, sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus inposituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiae quoque Templum Jovis Trophonii adiit. ibi quum vidisset os specus, per quod oraculo utentes scisitatum Deos descendunt, sacrificio Jovi Hercynnaeque facto, quorum ibi templum est. Chalcidem ad spectaculum Euripi * *t*) aevoque ante insulae, ponte continenti junctae, descendit. A Chalcide Aulidem trajicit, trium millium spatio distantem, portum inclitum statione quondam mille navium Agamemnoniae classis, Dianaeque templum, ubi navibus cursum ad Trojam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticae ventum est; ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est, fontibus rivisque circa amoenum. Athenas inde, plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes: arcem, portus, muros Piraeeum urbi jungentes, navalia magnorum imperatorum, simulacra Deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia.

XXVIII.

t) abest nota lacunae *Crev.*

XXVIII. Sacrificio Minervae praesidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. urbs erat tunc praeclara ante excidium. arx quoque et Isthmus praebuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus: Isthmus duo maria, ab occasu et ortu solis finitima, artis faucibus dirimens. Sicyonem inde et Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclitam Aesculapii nobili templo; quod, quinque millibus passuum ab urbe distans, nunc vestigiis revulsorum donorum, tum donis dives erat, quae remediorum salutarium aegri mercedem sacraverant Deo. Inde Lacedaemonem adit, non operum magnificentia, sed disciplina institutisque memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam adscendit. Ubi et alia quidem spectanda visa, et, Jovem velut praesentem intuens, motus animo est. Itaque, haud secus quam si in Capitolio inmolaturus esset, sacrificium amplius solito adparari jussit. Ita peragrata Graecia, ut nihil eorum, quae quisque Persei bello privatim aut publice sensisset, inquireret, ne cujus metu sollicitaret animos sociorum, Demetriadem quum revertit, in itinere sordidata turba Aetolorum obcurrit; mirantique et percunctanti, quid esset, defertur, quingentos quinquaginta principes ab Lycisco et Tisippo, circumsessos senatu per milites Romanos, missos a Baebio praeside, interfectos; alios in exsilium actos esse: bonaque eorum, qui interfecti essent, et exsulum possidere, qui arguebant. Jussis Amphipolim adesse, ipse, convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit, trajecisse jam mare decem legatos, omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit. quo cum Perseus obviam Amphipoli nimis soluta custodia processisset, (id diei iter est) ipsum quidem benigne adlocutus est: ceterum, postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum, quod Persea tam procul a se vagari per provinciam passus esset: *u*) deinde, quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur. referrique tegulas et resarciri tecta, sicut fuerant, jussit. Et Persea quidem cum majore filio Philippo, traditos A.

Postu-

u) *est* Crev.

Postumio, in custodiam misit: filiam cum minore filio, a Samothrace adcitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX. Ipse, ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatium jusserat, literasque omnes, quae ubique depositae essent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Adsuetis regio imperio tamen novum formam terribilem praebuit tribunal, submotor aditus, praeco, adscensus, insueta omnia oculis auribusque; quae vel socios, nedum hostes victos, terrere possent. Silentio per praeconem facto, Paullus Latine, quae senatui, quae sibi ex consilii sententia visa essent, pronunciavit: ea Cn. Octavius praetor (nam et ipse aderat) interpretata sermone Graeco referebat. *Omnium primum liberos esse jubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus: tributum dimidium ejus, quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam. unam fore et primam partem, quod agri inter Strymonem et Nessum amnem sit: accessurum huic parti trans Nessum, ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, praeter Aenum, et Maroneam, et Abdera; trans Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen adpellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, praeter Sinticen Heracleam et Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluvius, additis Paeonibus, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occasu, cingunt: ad septentrionem Bora mons objicitur. adjecta huic parti regio Paeoniae, qua ab occasu praeter Axium amnem porrigitur: Edessa quoque et Beroea eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum, ubi concilia fierent, primae regionis Amphipolim, secundae Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam fecit. Eo concilia suae cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari jussit.* Pronunciavit deinde, *neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorum-*

rumque inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri et aeris permitti. vectigal exercentibus dimidium ejus inpositum, quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset, et continens esset finibus suis, *omnibus dare libertatem* pronunciavit, *qui sub regno Persei fuissent.* Post non impetratam Paeoniam, salis commercium dedit: tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam et ipsos caedere, et alios pati vetuit. Regionibus, quae adfines barbaris essent, (excepta autem tertia, omnes erant) permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Haec, pronunciata primo die conventus, varie adfecerunt animos. Libertas praeter spem data adrexit, et *v*) levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata, tamquam animalia in artus, alterum alterius indigentes. distracta: adeo, quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, et a se ipsa quaeque contemta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros, (trans Nessum amnem incolunt et circa Strymonem) et multas frugum proprietates, et metalla, et opportunitatem Amphipolis: quae objecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Thessalonicen et Cassandriam, habet; ad hoc Pallenen, fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei praebent portus ad Toronen ac montem Atho, (Aeneae vocant hunc) alii ad insulam Euboeam, alii ad Hellespontum opportune versi. Tertia regio nobiles urbes, Edessam et Beroeam et Pellam, habet, et Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos et Illyrios, inpigros cultores. Quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt; juncta his Atintania, et Stymphalis, et Elimiotis. frigida haec omnis, duraque cultu, et aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terrae similia habet. ferociores eos et adcolae barbari faciunt; nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus

v) *et* del. *Gron.*

ritus suos. Divisae itaque Macedoniae partium usibus separatis, quanta universos teneat Macedonas, formula dicta, quum leges quoque se daturum ostendissent.

XXXI. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis, utra pars Romanis, utra regi faviſſet, quaesitum est, quam utri feciſſent injuriam, aut accepiſſent. Noxa liberati interfectores: exsilium pulsis aeque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Baebius unus est damnatus, quod milites Romanos praebuisset ad ministerium caedis. Hic eventus Aetolorum causae in omnibus Graeciae gentibus populisque eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem superbiam animos; et obnoxios pedibus eorum subjecit, quos aliqua parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quae adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, sibi privatim opes obpressis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adversum, libertatem et leges tuebatur. His ut major apud suos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis ejus fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi quum frequentes et ex Peloponneso, et ex Boeotia, et ex aliis Graeciae conciliis adessent, implevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui se propalam per vanitatem jactassent, tamquam hospites et amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse. reliquos per speciem tuendae libertatis in conciliis adversus Romanos omnia instruxisse. nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil praeter imperium Romanorum spectarent.* Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Aetolia, Acarnaniaque, et Epiro, et Boeotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achajam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. Id duabus de causis factum: una, quod fiduciae plus animorumque esse Achaeis ad non parendum credebant, et forsitan etiam in periculo fore Callicratem et ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur praesentes evocarent, causa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehensas

henſas in commentariis regiis habebant: in Achaeis caecum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Aetolis dimiſſis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, niſi quod Leucas exemta eſt Acarnanum concilio. Quaerendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuiſſent, in Aſiam quoque cognitionem extendere: et ad Antiſſan in Lesbo inſula diruendam, traducendos Methymnam Antiſſaeos, Labeonem miſerunt; quod Antenorem, regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum eſt vagatus, portu receptum commeatibus juviſſent. Duo ſecuri percuſſi viri inſignes; Andronicus Andronici filius Aetolus, quod, patrem ſecutus, arma contra populum Romanum tuliſſet: et Neo Thebanus, quo auctore ſocietatem cum Perſeo junxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpoſitis, Macedonum rurſus advocatum concilium: pronunciatum, *Quod ad ſtatum Macedoniae pertinebat, ſenatores, quos Synedros vocant, legendos eſſe, quorum conſilio reſpublica adminiſtraretur.* Nomina deinde ſunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis, majoribus quam quindecim annos natis, praecedere in Italiam placeret. Id, prima ſpecie ſaevum, mox adparuit multitudini Macedonum pro libertate ſua eſſe factum. nominati ſunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, praefecti navium aut praelidiorum; ſervire regi humiliter, aliis ſuperbe imperare adſueti: praedivites alii, alii, quos fortuna non aequarent, his ſumtibus pares: regius omnibus victus veſtituſque: nulli civilis animus, neque legum neque libertatis aequae patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus miniſteriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, juſſi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruiſſet imperio, mors denunciata. Leges Macedoniae dedit cum tanta cura, ut non hoſtibus victis, ſed ſociis bene meritis, dare videretur: et quas ne uſus quidem longo tempore (qui unus eſt legum conrector) experiendo argueret. Ab ſeriis rebus ludicrum, quod ex multo ante praeparato, et in Aſiae civitates, et ad reges miſſis, qui denunciarent, et quum circumiret ipſe Graeciae civitates, indixerat principibus, magno adparatu

paratu Amphipoli fecit. Nam et artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, et athletarum, et nobilium equorum convenit: et legationes cum victimis, et quidquid aliud Deorum hominumque causſa fieri magnis ludis in Graecia ſolet. Ita factum eſt, ut non magnificentiam tantum, ſed prudentiam in dandis ſpectaculis, ad quae rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulae quoque legationibus paratae et opulentia et cura eadem. Vulgo dictum ipſius ferebant, et convivium inſtruere, et ludos parare ejuſdem eſſe, qui vincere bello ſciret.

XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clipeiſque aereis in naves inpoſitis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam, Luamque matrem, et ceteros Deos, quibus ſpolia hoſtium dicare jus faſque eſt, ipſe imperator, face ſubdita, ſuccendit. deinde circumſtantes tribuni militum pro ſe quiſque ignes conjecerunt. Notata eſt in illo conventu Europae Aſiaeque, undique partim ad gratulationem, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terreſtribuſque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonae, ut et privatis, et civitatibus, et gentibus, dona data pleraque ejus generis ſint ab imperatore, non in uſum modo praeſentem, ſed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quae venerat, turbae non ſcenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam praeda Macedonica omnis, ut viderētur, expoſita ſtatuarum, tabularumque, textilium, et vaſorum ex auro et argento et aere et ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in praeſentem modo ſpeciem, quibus referta regia Alexandriae erat, ſed in perpetuum uſum fierent. Haec, in claſſem inpoſita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus, benigne legatis dimiſſis, tranſgreſſus Strymonem, mille paſſuum ab Amphipoli caſtra poſuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Praetergreſſus urbem, ad Spelaeum (quod vocant) biduum moratus, P. Naſicam, et Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depo-

pulandos Illyrios, qui Perſea juverant bello, miſit, juſſos ad Oricum ſibi obcurrere: ipſe, Epirum petens, quintiſdecimis caſtris Paſſaronem pervenit.

XXXIV. Haud procul inde Anicii caſtra aberant. ad quem literis miſſis, ne quid ad ea, quae fierent, moveretur; *ſenatum praedam Epiri civitatium, quae ad Perſea defeciſſent, exercitui dediſſe*, ſubmiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent ad praeſidia deducenda veniſſe, ut liberi Epirotae, ſicut Macedones, eſſent, denos principes ex ſingulis evocavit civitatibus: quibus, quum denunciaſſet, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimiſit. ante in ulteriores, quam in propiores, profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibuſque erant, quae agerentur: mane omne aurum argentumque conlatum: hora quarta ſignum ad diripiendas urbes datum eſt militibus: tantaque praeda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti ſunt: ea fuere oppida circa ſeptuaginta. Vendita praeda omnium, de ea ſumma miſſiti numeratum eſt. Paullus ad mare Oricum deſcendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis: qui, tamquam nullum in Macedonia geſſiſſent bellum, expertes regiae praedae eſſe indignabantur. Orici quum miſſas cum Scipione Naſica Maximoque filio copias inveniſſet, exercitu in naves inpoſito, in Italiam trajecit. Et poſt paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, juſſiſque in Italiam ſequi principibus, quorum cognitionem cauſſae reſervarat, et ipſe, navibus exſpectatis, quibus uſus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Quum haec in Macedonia Epiroque geſta ſunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem miſſi erant, in Aſiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, et Galli domos abierant *x*), et rex in

x) *abierunt* Gron.

in hiberna conceſſerat Pergamum, gravique morbo aeger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, quum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi et Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis adlocuti, et Attalus cum eis profectus; ſed caſtra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex diſceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum eſt locutus, retulitque, ferociorem eum deprecando factum. ut mirum videri poſſet, inter tam y) opulentes reges, Antiochum Ptolemaeumque, tantum legatorum Romanorum verba valuiſſe, ut extemplo pacem facerent; apud Gallos nullius momenti fuiſſe.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perſeus et Gentius, in cuſtodiam cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat, ut Romam venirent, principumque Graeciae. nam hi quoque non ſolum praeſentes exciti erant, ſed etiam, ſi qui apud reges eſſe dicebantur, literis arceſſiti ſunt. Paullus ipſe poſt dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant, ornata Macedonicis ſpoliis, non inſignium tantum armorum, ſed etiam regiorum textilium, adverſo Tiberi ad urbem eſt ſubvectus, completis ripis obviam effuſa multitudine. Paucos poſt dies Anicius et Octavius claſſe ſua advecti. Tribus iis omnibus decretus eſt ab ſenatu triumphus: mandatumque Q. Caſſio praetori, cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes invecherentur, imperium eſſet. Intacta invidia media ſunt: ad ſumma ferme tendit. nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum eſt: Paullum, cui ipſi quoque ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat; de praeda parcius, quam ſperaverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis z), (ſi aviditati indulgeretur) quod in aerarium deferret. Totus Macedonicus exercitus imperatori

y) *tam* del. *Gron. Crev.* z) *relicturus* Gron. Crev.

tori erat neglegenter adfuturus comitiis ferendae legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundae legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prensando ipse, et per suae legionis milites sollicitando, stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent: *Imperiosum ducem et malignum antiquando rogationem, quae de triumpho ejus ferretur, ulciscerentur, plebem urbanam secuturam esse militum judicia. Pecuniam illum dare non potuisse, militum honorem dare posse? ne speraret ibi fructum gratiae, ubi non meruisset.*

XXXVI. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, et privatis lege dicendi locutus esset, nec a) ad suadendum, ut in re minime dubia, quisquam procederet; Ser. Galba repente processit, et a tribuno postulavit, *Ut, quoniam hora jam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Aemilium non juberent triumphare, in posterum diem differrent, et mane eam rem agerent. Integro sibi die ad causſam eam orandam opus esse.* Quum tribunus dicere eo die, si quid vellet, juberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, *Exacta acerbe munia militiae; plus laboris, plus periculi, quam desideraſſet res, injunctum; contra in praemiis, in honoribus, omnia artata. militiamque. si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus; eamdem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos, esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid et in militum manu esse.* His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli praeterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatae primae tribus quum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, *Indignum facinus esse*, clamitantium, *L. Paullum, tanti belli victorem, dispoliari* b) *triumpho*

a) (*neo*) Crev. b) *despoliari* Gron. Crev.

triumpho. obnoxios imperatores tradi licentiae atque avaritiae militari: in uno nimis se per ambitionem peccare. Quid, si domini milites imperatoribus imponantur? In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui consul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni, quum ad deliberandum secessissent, victi auctoritatibus principum, de integro agere coeperunt, revocaturosque se easdem tribus renunciarunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

XXXVII. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Aemilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, vel hoc satis erat, quod, quum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque, antiqua disciplina habiti, neque fecerunt. Ser. quidem Galba, si in L. Paullo accusando tirocinium ponere, et documentum eloquentiae dare voluit, non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus justum esse judicaverat: sed postero die, quam triumphatum est, privatum eum* c) *visurus esset, nomen deferret, et legibus interrogaret; aut serius paullo, quum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita et pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto; et poenam, si quid et vetere gloria sua et nova indignum fecisset. Sed videlicet, cui crimen nullum, nullum* d) *probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum superaret diei, dicendo absumsit. Quis umquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitae tot horis expromi non possent? Quid interim objecit, quod L. Paullus, si taussam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis*

c) *eum* l. *cum* Gron. Crev. d) (*nullum*) Crev.

conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum; puram alteram, integrioris judicii, et a favore et odio, universo judicante populo Romano. Apud concionem togatam et urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres? illa enim tibi tota abscisa oratio esset: „in statione severius et intentius „institisti; vigiliae acerbius et diligentius circumitae sunt; „operis plus, quam antea, feciſti, quum ipse imperator „et exactor circumires; eodem die et iter feciſti, et in „aciem ex itinere duxisti. Ne victorem quidem te ad„quiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. „Quum te praeda partienda locupletem facere posset, pe„cuniam regiam translaturus in triumpho est, et in „aerarium laturus.“ Haec sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiae, parum avaritiae suae inservitum censent; ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui, ut vetera atque audita a parentibus suis non repetat, quae ambitione imperatorum clades acceptae sint, quae severitate imperii victoriae partae, proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum et Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, et supervacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor adpellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, et verecundiam aliquam imperatoris violandi adferre possit.

XXXVIII. *Equidem ipse aliter adfectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paullo ante eram, quum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis, milites? Aliquis est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit? et eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis, milites, si triumphum imperatoris tantum, et non militum quoque et universi populi Romani, esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis*

eri-

eripere decus perfecti belli Macedonici poteſt, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio ſecundi, quam illis, qui poſt eos triumphaverunt. e) Nec L. Paullum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet. militum magis in hoc univerſique populi Romani fama agitur. primum ne invidiae et ingrati animi adverſus clariſſimum quemque civem opinionem habeat, et imitari in hoc populum Athenienſem, lacerantem invidia principes ſuos, videatur. Satis peccatum in Camillo a majoribus veſtris eſt, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem violarunt: ſatis inſuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium et ſedem fuiſſe domitoris Africae! Literni ſepulcrum oſtendi! Erubeſcamus, gloria ſi par illis viris L. Paullus, injuria veſtra exaequetur. Haec igitur primum infamia deleatur, foeda apud alias gentes, damnoſa apud noſtros. Quis enim aut Africani, aut Paulli, ſimilis eſſe in ingrata et inimica bonis civitate velit? Si infamia nulla eſſet, et de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hiſpanis, tot de Poenis, ipſorum tantum imperatorum, an populi Romani, dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hannibale, ſed de Epirotis Karthaginienſibuſque triumphi acti ſunt; ſic non M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, ſed Romani triumpharunt. Militum quidem propria eſt cauſſa; qui et ipſi laureati, et quiſque donis, quibus donati ſunt, inſignes, triumphum nomine cient, ſuaſque et imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum ſint, fremunt: et tamen tum quoque ſe abſentes, quod ſuis manibus parta victoria ſit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati, et non ſtatim, confecta provincia, dimiſſi ſitis? quid Romam frequentes ſub ſignis veneritis, quid moremini hic, et non diverſi domos quiſque abeatis veſtras? quid aliud reſpondeatis, quam vos

e) (quam decora cuique ſua) illis qui (ante poſtve eos) triumphaverunt. Crev.

triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debebatis.

XXXIX. *Triumphatum nuper de Philippo, patre hujus, et de Antiocho est. ambo regnabant, quum de his triumphatum est. De Perseo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus privatus interroget: L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse, an me, censetis? currum ei cessuri, et prae pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium, quam Persea, duci in triumphum mavultis, Quirites, et de accessione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatae urbem inibunt, et navales socii? Macedonicae legiones, suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam opimae praedae, tam opulentae victoriae spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum, detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulae pictae, textilia, tantum argenti caelati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tamquam furtiva, in aerarium deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? Ipsum L. Paullum, bis consulem, domitorem Graeciae, omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus consulem, ut bellum, per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum, perficeret. cui sortito provinciam, cui proficiscenti praesagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus, ei victori triumphum negaturi? et quidem non homines tantum, sed Deos etiam suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur. Utrum majores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi ab Diis sunt, et finem eum statuerunt? Consul, proficiscens, praetorve, paludatis lictoribus, in provinciam et ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor,*

ctor, perpetrato eodem, in Capitolio triumphans ad eos-dem Deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit. pars non minima triumphi est victimae praecedentes; ut adpareat, Diis grates agentem imperatorem ob rempublicam bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio caedente, mactate. illas quidem epulas senatus, quae nec privato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum voluptatis caussa, an Deorum hominumque, auctore Ser. Galba, turbaturi estis? L. Paulli triumpho portae claudentur? Rex Macedonum Perseus cum liberis et turba alia captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tamquam rure rediens, a porta domum ibit. Et tu, centurio, miles, quid de imperatore Paullo senatus decrerit f) *potius, quam quid Ser. Galba fabuletur, audi: et hoc dicere me potius, quam illum, audi. Ille nihil, praeterquam loqui, et ipsum maledice ac maligne, didicit: ego ter et vicies cum hoste per provocationem pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conserui, spolia retuli. insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo.* Nudasse deinde se dicitur, et, quo quaeque bello vulnera accepta essent, retulisse. quae dum ostentat, adapertis forte, quae velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. Tum, *Hoc quoque, quod ridetis,* inquit, *in equo dies noctesque per-sedendo habeo: nec magis me ejus, quam cicatricum harum, pudet poenitetque; quando numquam mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiaeque fuit. Ego hoc ferro saepe vexatum corpus vetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens et integrum denudet. Revocate, si videtur, tribuni, ad suffragium tribus; ego ad vos milites,*

* * *

f) *decrevit* Gron. Crev.

XL. Summam omnis captivi auri argentique translati sestertium millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit: quae haud dubie major aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque, auri, argenti, generatim ab ipso scriptis, efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumtum, aut in fuga, quum Samothracen peteret, dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis, coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniae Philippus, Perseus contra praedives, bellare cum Romanis coepit. Ipse postremo Paullus in curru magnam, quum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa, majestatem prae se ferens: post currum inter alios inlustres viros filii duo, Q. Maximus et P. Scipio: deinde equites turmatim, et cohortes peditum suis quaeque ordinibus. Peditii in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti, tantum pediti daturum fuisse credunt, et pro rata aliis, si aut non refragati honori ejus fuissent, aut benigne, hac ipsa summa nunciata, adclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus; sed etiam victor Paullus, auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filiis, quos, duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum, familiaeque haeredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, major, quatuordecim annorum, triduo post triumphum decessit: quos praetextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes praedestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus, data a M. Antonio tribuno plebis concione, quum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis ejus oratio et digna Romano principe fuit.

XLI. *Quamquam et quam feliciter rempublicam administraverim, et quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos, Quirites, arbitror,*

tror, quum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis, quaeso, sinatis me cum publica felicitate comparare eo, quo debeo, animo privatam meam fortunam. Profectus ex Italia, classem a Brundisio sole orto solvi; nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me, exercitibusque, et classibus lustra sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quae magna impedimenta victoriae erant, progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter praesidia ejus saltum ad Petram evasi, et, ad pugnam rege coacto, acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi, et, quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus. civitates omnes Macedoniae se dediderunt; gaza regia in potestatem venit; rex ipse, tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere coepi, in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, et victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, quum ex summo retro volvi fortuna consuesset, mutationem ejus domus mea potius, quam respublica, sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et, quum ego et Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille, qui ante se captivos captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius funere filii curru in *** ex Capitolio prope g) jam exspirantem veni: neque

g) curru ex Capitolio ad alterum prope etc. Gron. curru in (Capitolium) ex Capitolio (ad alterum) prope etc. Crev.

que ex tanta ſtirpe liberûm ſupereſt, qui L. Aemilii Paulli nomen ferat. Duos enim, tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia et Fabia gens habent; Paulli in domo, praeter ſe, nemo ſupereſt. Sed hanc cladem domus meae veſtra felicitas et ſecunda fortuna publica conſolatur.

XLII. Haec, tanto dicta animo, magis conſudere audientium animos, quam ſi miſerabiliter orbitatem ſuam deflendo locutus eſſet. Cn. Octavius Kalendis Decembribus de rege Perſeo navalem triumphum egit. Is triumphus ſine captivis fuit, ſine ſpoliis. Dedit ſociis navalibus in ſingulos denarios ſeptuagenos quinos; gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex; magiſtris navium quadruplex. Senatus deinde habitus eſt. Patres cenſuerunt, ut Q. Caſſius Perſea regem cum Alexandro filio Albam in cuſtodiam duceret; comites, pecuniam, argentum, inſtrumentum quod haberet. Bitis, regis Thracum filius, cum obſidibus in cuſtodiam Carſeolos eſt miſſus. Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos poſt dies, quam haec acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium alioſque obſides adportantes. Eis, in ſenatum introductis, et id ipſum argumenti praetendentibus orationis, non ſua voluntate Cotyn bello juviſſe Perſea, quod obſides dare coactus eſſet, orantibuſque, ut eos pretio, quantum ipſi ſtatuiſſent Patres, redimi paterentur, reſponſum ex auctoritate ſenatus eſt: *Populum Romanum meminiſſe amicitiae, quae cum Cotye, majoribuſque ejus, et gente Thracum fuiſſet. Obſides datos crimen, non criminis defenſionem, eſſe: quum Thracum genti ne quietus quidem Perſeus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum, etſi Cotys Perſei gratiam praetuliſſet amicitiae populi Romani, magis, quid ſe dignum eſſet, quam quid merito ejus fieri poſſet, aeſtimaturum: filium atque obſides ei remiſſurum. Beneficia gratuita eſſe populi Romani: pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam praeſens exigere.* Legati nominati, T. Quin-

Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: et Thracibus munera data in singulos binûm milliuin aeris. Bitis, cum ceteris obsidibus a Carseolis arcessitus, ad patrem cum legatis missus. Naves regiae, captae de Macedonibus inusitatae ante magnitudinis, in campo Martio subductae sunt.

XLIII. Haerente adhuc, non in animis modo, sed pene in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria. minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Aemilio, et jure imperii praetor cum consule coniatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut praefulgebat huic triumphus recens; ita adparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies, terra marique ferocem, locisque munitis fretam, gentem Illyriorum: regem regiaeque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia, et supellectilem regiam: auri pondo *h*) viginti et septem, argenti decem et novem pondo: denariûm tria millia, et centum viginti millia Illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum conjuge et liberis, et Caravantius frater regis, et aliquot nobiles Illyrii. De praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus. Laetior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertiûm ducenties ex ea praeda redactum esse, auctor est Antias, praeter aurum argentumque, quod in aerarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit, non adparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis,

h) *pondo* del. *Gron. Crev.*

ris, et conjuge, et fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus, ceteri captivi Romae in carcerem conjecti: recusantibusque custodiam Spoletinis, Igiturvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico praedae ducenti viginti lembi erant; de Gentio rege captos eos Corcyraeis *i*), et Apolloniatibus, et Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, quum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt; et primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde praetores postero die L. Julium *k*), L. Appulejum Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quinctilium Varum, M. Fontejum. His praetoribus duae urbanae provinciae sunt decretae, duae Hispaniae, Sicilia ac *l*) Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu urbem ingressus, ad forum a Porta tribunalque Q. Cassii praetoris perrexit: concursuque undique facto, *Deos, qui urbem Romam incolerent, senatumque et populum Romanum salutatum se* dixit *venisse: et gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent; Macedonibusque et Illyriis in ditionem redactis, auxissent imperium.* Quum praetor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset; biduum petiit, quo templa Deûm urbemque et hospites amicosque viseret. Datus, qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaestor; qui et Capuam ei obviam missus fuerat: et aedes

i) *Corcyreis* Gron. Crev. l) *et* Gron. Crev.
k) *Julium* l. *Livium* Gron. Crev.

aedes, quae ipsum comitesque ejus benigne reciperent, conductae. Tertio post die senatum adit; gratulatus victoriam est; merita sua in eo bello commemoravit; petiit, *Ut votum sibi solvere, Romae in Capitolio decem majores hostias, et Praeneste unam Fortunae, liceret. ea vota pro victoria populi Romani esse. Et ut societas secum renovaretur; agerque sibi, de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur.* Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore est adjutus. Itaque cetera, quae petebat, concessa: de agro responsum est, *Legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi Romani fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum adparere: aut, si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius injuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum, qui det, ubi vellet, ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemaeum Aegypti regem esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex * *m*) sestertiis jussa dari, et vasorum argenteorum pondo quinquaginta. et filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari consuerunt, ex qua Masgabae filio regis Masinissae data essent: et ut victimae aliaque, quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae, seu Praeneste inmolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, praeberentur, et ut ex classe, quae Brundisii esset, naves longae viginti adsignarentur, quibus uteretur, donec ad classem, dono datam ei, rex perveniisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumtumque ipsi et comitibus praeberet, donec navem conscendisset *n*). Mire laetum et

ea

m) asteriscum ponit post *sestertiis* Gron. Nota lacunae nulla est in Grev.

n) *conscendisset* Gron.

ea benignitate in se populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse; filium jussisse donum populi Romani accipere. Haec de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum majestate nominis tanti, tradit; pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre: et ideo insignia ordinis ejus gerere. Romae quoque, quum veniret in curiam, submisisse se, et osculo limen curiae contigisse: et *Deos servatores suos* senatum adpellasse, aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem, habuisse. Moratus circa urbem triginta haud amplius dies in regnum est profectus.

EPITOME

EPITOMAE
LIBRORUM
DEPERDITORUM.

EPITOME XLVI.

Eumenes rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello medium egerat, ne aut hostis judicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur; in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiae regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos popularetur: dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus juncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus Aegypti rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociae rege mortuo, filius ejus Ariarathes regnum accepit, et amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit. Res praeterea adversus Ligures, et Corsos, et Lusitanos, vario eventu gestas, et motus Syriae, mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore Demetrius, Seleuci filius, qui Romae obses fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit; et ipse in regnum receptus. L. Aemilio Paullo, qui Persen vicerat, mortuo, tanta ejus abstinentia fuit, ut, quum ex Hispania et ex Macedonia immensas opes retulisset, vix ex auctione ejus redactum sit, unde uxori ejus dos solveretur. Pomptinae paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus.

XLVII.

Cn. Tremellio tribuno plebis multa dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo injurioſe contenderat:

derat: sacrorumque, quam magistratuum, jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta triginta octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes, Cappadociae rex, consilio Demetrii, regis Syriae, et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Karthaginienses de agro judicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi Romani socios, vastaverant; eamdemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul Transalpinos Ligures, qui Massilienssum oppida, Antipolim et Nicaeam, vastabant, subegit. Praeterea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab urbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisque anni consulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam, et Karthaginienses missi, renunciaverunt, vim navalis materiae se Karthagine deprehendisse. Aliquot praetores, a provinciis avaritiae nomine accusati, damnati sunt.

XLVIII.

Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Quum in finibus Karthaginiensium ingens Numidarum exercitus, duce Ariabarzane, Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Karthaginiensibus, quum Ariobarzanem, specie contra Masinissam regem, sed re vera contra Romanos, adcitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Nasica, placuit, legatos mitti Karthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato

gato senatu Karthaginiensium, quod contra foedus et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat, cedente. Sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, quum senatus pariturum se judicio legatis dixisset, ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infestum jam senatum Karthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii, in praetura mortui, funus tenuissimo, ut valuit, (nam pauper erat) sumtu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti adseveratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis jam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus, quam aeris denos, consumerent: imaginum specie, non sumtibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quaesitum. Publicia et Licinia, nobiles feminae, quae viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causse, quum praetori pro se vades dedissent, cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa, Masinissae filius, denunciavit, Karthagine delectus agi, classem comparari, et haud dubium bellum strui. Quum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente, nihil temere faciundum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules, quum delectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem conjecti sunt. Quum Hispaniense bellum, parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Aemilianus processit, et excepturum se militiae genus, quodcumque imperatum esset, professus est. quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat, quum lacessere omnes Celtiberiae populi viderentur, Vaccaeos, et Cantabros, et alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus, L. Paulli

filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: et in oppugnatione Intercatiae urbis, majus etiam periculum adiit. nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male adversus Lusitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum oratoribus Karthaginiensium, et Gulussa Masinissae filio, redissent, dicerentque, et exercitum se et classem Karthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone et aliis principibus senatui suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod P. Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi justam caussam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Karthaginienses classem exussissent, et exercitum dimisissent: sin minus, proximi consules de Punico bello referrent. Quum locatum a censoribus theatrum exstrueretur; P. Cornelio Nasica auctore, tamquam inutile et nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Karthaginienses quum adversus foedus bellum Masinissae intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, et sine pulpamine mandere et gustare panem tantum solito, insuper Romanum bellum meruerunt.

XLIX.

Tertii Punici belli initium altero et sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat coeptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a senatu judicatus erat, diversis certatum sententiis est; Catone suadente bellum, et ut tolleretur deleturque Karthago; Nasica dissuadente. Placuit tamen, quod contra foedus naves haberent, quod exercitum extra fines duxissent, quod socio populi Romani et amico Masinissae arma intulissent, quod filium ejus Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Priusquam illae copiae in naves imponerentur, Uticenses legati Romam

mam venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata Patribus, acerba Karthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Tarentum, ex praecepto librorum Sibyllinorum, facti: qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo et altero anno ab urbe condita, facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos se Karthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, et armis, omnibusque instrumentis bellicis, si qua Karthagine erant; tunc, quum ex auctoritate Patrum juberent, ut in alium locum, dum a mari decem millia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Karthaginienses compulerunt. Obsideri obpugnarique coepta est Karthago ab L. Marcio, M'. Manilio consulibus. In qua obpugnatione quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis inrupissent, et ab oppidanis graviter caederentur, a Scipione Africano expliciti sunt: per quem et castellum Romanorum, quod nocte expugnabant, paucis equitibus juvantibus, liberatum est: castrorumque, quae Karthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi, obpugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea, quum ab irrita obpugnatione Karthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat, exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui et prudentiae ejus et virtuti invidebant, sententiis et ipse saltum ingressus est. quumque, sicut praedixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus, et duae cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, et incolumes reduxit. Quam virtutem ejus et Cato, vir promtioris ad vituperandum linguae, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere; et populus Romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent, quum hoc per aetatem non liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui, in fidem

populi Romani dediti, a Ser. Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. extat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba, ipse quoque Galba, quum se damnari videret, complexus duos filios praetextatos, et Sulpicii Galli filium, cujus tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstant tres orationes ejus: duae adversus Libonem tribunum plebis rogationemque ejus, habitae de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes caesos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimae sortis homo, Persei regis se filium ferens, et mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe Romana, quo illum Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam ejus fabulam, velut ad veram, coeuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat. Ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiae stirpis exstaret. Perseo demortuo, Adramyttei se educatum usque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. adfecto deinde eo, quum prope ad vitae finem ultimum esset, detectam tandem ibi originem suam, falsaeque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem aetatem venisset: obtestationesque ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. pubescenti libellum traditum, in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur. tum scientem mulierem subditum se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atque obtestatam, ut prius, quam majoret ad Eumenem res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse: atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

L.

L.

Theſſalia, quum et illam invadere armis atque occupare Pſeudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achaeorum defenſa eſt. Pruſias rex Bithyniae, omniumque humillimorum vitiorum, a Nicomede filio, adjuvante Attalo rege Pergami, occiſus eſt. Habebat alium filium, qui, pro ſuperiore ordine dentium, enatum habuiſſe unum os continens dicitur. Quum legatos ad pacem inter Nicomedem et Pruſiam faciendam Romani miſiſſent, et unus ex iis multis cicatricibus ſparſum caput haberet, alter pedibus aeger eſſet, tertius ingenio ſocors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quae eo tempore ex ſtirpe generis Perſei, regis Macedonum, inertia ſocordiaque ſimilem Pruſiae regem habebat, jacente eo in ganea et luſtris, Ammonius regnabat; per quem et amici omnes regis, et Laodice regina, et Antigonus, Demetrii filius, occiſi. Maſiniſſa, Numidiae rex, major nonaginta annis deceſſit, vir inſignis. Inter cetera opera juvenilia, quae ad ultimum edidit, adeo, etiam verſus in ſenectam, viguit, ut poſt ſextum et octogeſimum annum filium genuerit. Inter tres liberos ejus, maximum natu Micipſam, Guluſſam, Maſtanabalem, qui etiam Graecis literis eruditus erat, P. Scipio Aemilianus (quum commune eis pater regnum reliquiſſet, et dividere eos arbitro Scipione juſſiſſet) partes adminiſtrandi regni diviſit. Item Phamaeae Himilconi, praefecto equitum Karthaginienſium, viro forti, et cujus praecipua opera Poeni utebantur, perſuaſit, ut ad Romanos cum equitatu ſuo tranſiret. Ex tribus legatis, qui ad Maſiniſſam miſſi fuerant, Claudius Marcellus, coorta tempeſtate, fluctibus obrutus eſt. Karthaginienſes Haſdrubalem, Maſiniſſae nepotem, quem praetorem habebant, proditionis ſuſpectum, in curia occiderunt: quae ſuſpicio inde emanavit, quod propinquus eſſet Guluſſae, Romanorum auxilia juvantis. P. Scipio Aemilianus, quum aedilitatem peteret, conſul a populo dictus, quoniam per annos conſulem fieri non licebat, cum magno certamine ſuffragantis plebis, et repugnantibus

aliquamdiu Patribus, legibus solutus, et consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Karthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu P. Juventio praetore, a Q. Caecilio victus captusque est, et recepta Macedonia.

LI.

Karthago, in circuitu millia viginti tria passuum patens, magno labore obsessa, et per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Karthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) facto, et contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali proelio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra, ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione; qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. Spoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio, quum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor ejus, quae paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce praecipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Aemilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque ac fugitivos bestiis objecit. Belli Achaici semina referuntur haec: quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

LII.

Cum Achaeis, qui in auxilio Boeotos et Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello

lo conflixit: quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit. in cujus locum Diaeus, Achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est. qui, omni Achaja in deditionem accepta, Corinthon ex senatusconsulto diruit, quia ibi legati Romani violati erant. Thebae quoque et Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit. nec quidquam ex iis opibus ornamentisque, quae praedives Corinthos habuit, in domum ejus pervenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Karthagine et de Hasdrubale. Viriathus in Hispania primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox justi quoque exercitus dux factus, totam Lusitaniam occupavit; M. Vetilium praetorem, fuso ejus exercitu, cepit: post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit: tantumque terroris is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce, et exercitu. Praeterea motus Syriae, et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus et incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contemta socordia inertiaque ejus, adjuvante Ptolemaeo Aegypti rege, cujus filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemaeus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit: atque in locum ejus frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subjectis, qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum adserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achaeis triumphavit. signa aerea, marmoreaque, et tabulas pictas in triumpho tulit.

LIII.

Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q. Fabio proconsule pars magna Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Julius senator Graece res Romanas scribit.

LIV.

Q. Pompejus consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem et Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa civium capita trecenta viginti octo millia, quadringenta quadraginta duo. Quum Macedonum legati conquestum de D. Junio Silano praetore venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere; T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit, impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur: et, domi caussa cognita, filium condemnavit, abdicavitque; ac ne funeri quidem ejus (quum suspendio vitam finisset) interfuit; sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriatho aequis conditionibus facta. Viriathus a proditoribus, consilio Servilii Caepionis, interfectus est, et ab exercitu suo multum comploratus, ac nobiliter sepultus; vir duxque magnus, et per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

LV.

P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion fuit ab inridente Curiatio tribuno plebis impositum, et D. Junio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusque, sub furca diu virgis caesus est, et sestertio nummo veniit. Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci jusserunt. Junius Brutus consul in Hispania iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cavea evolaverunt. conscendenti deinde navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox, Mane, Mancine: quae auspicia tristia fuisse, eventu probatum est. Victus enim a Numantinis et castris exutus, quum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Junius Lusitaniam, triginta urbium expugnationibus, usque ad occasum et oceanum perdomuit: et, quum fluvium Oblivionem transire nollent milites, ereptum signifero signum ipse transtulit, et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriae, decem annos admodum habens, a Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est; conruptis medicis, qui, eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

LVI.

D. Junius Brutus in Hispania ulteriore feliciter adversus Gallaecos pugnavit. dissimili eventu M. Aemilius Lepidus proconsul adversus Vaccaeos rem gessit, clademque similem Numantinae passus est. Ad exsolvendum Numantini foederis religione populum, Mancinus, quum hujus rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti tria millia. Fulvius Flaccus consul Vardaeos in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Quum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque Romano consulatus: quem quum illi capere ob legem, quae vetabat, quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile, in Sicilia ortum, quum obprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus; qui, contracta agrestium servorum manu, et solutis ergastulis, justi exercitus numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta millia servorum contraxit; et, copiis junctis, contra populum Romanum exercitumque ejus bellum saepe gesserunt.

LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiae disciplinam revocavit. omnia deliciarum instrumenta recidit; duo millia scortorum a castris ejecit; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, aegre propter onus incedenti dicebat, Quum gladio te vallare scieris, vallum ferre

re definito. *Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius justo ferre jussit: neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, fustibus cecidit. Jumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Saepe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi, liberis conjugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera, missa sibi ab Antiocho rege Syriae, quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit, omniaque ea referre quaestorem in publicas tabulas jussit: ex iis se viris fortibus dona daturum. Quum undique Numantiam obsidione clausisset, et obsessos fame videret urgueri; hostes, qui pabulatum exierant, vetut occidi; quod diceret, velocius eos absumturos, frumenti quod haberent, si plures fuissent.*

LVIII.

Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus, quam quingenta jugera, possideret, *in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegae, causam diversae partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seque, et Gracchum fratrem, et Ap. Claudium socerum, triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret,* ut iidem triumviri judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset. *deinde, quum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis, (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat) legem se promulgaturum ostendit,* ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quae regis Attali fuisset, divideretur. *Haeredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, anti omnes T. Annius consula-*

rus,

ris, qui, quum in senatu in Gracchum peroraſſet, raptus ab eo ad populum, delatuſque plebi, rurſus in eum pro roſtris concionatus eſt. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Naſica, in Capitolio ab optimatibus occiſus eſt, ictus primum fragmentis ſubſelliorum, et inter alios, qui in eadem ſeditione occiſi erant, inſepultus in flumen projectus. Res praeterea in Sicilia vario eventu adverſus fugitivos geſtas continet.

LIX.

Numantini, fame coacti, ipſi ſe per vicem tradentes trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, et de ea triumphavit, quartodecimo anno poſt Karthaginem deletam. P. Rupilius conſul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Ariſtonicus, regis Eumenis filius, Aſiam occupavit; quum, teſtamento Attali regis legata populo Romano, libera eſſe deberet. Adverſus eum P. Licinius Craſſus conſul, quum idem pontifex maximus eſſet, (quod numquam antea factum erat) extra Italiam profectus, proelio victus et occiſus eſt. M. Perperna conſul victum Ariſtonicum in deditionem accepit. Q. Pompejus et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti cenſores, luſtrum condiderunt. Cenſa ſunt civium capita trecenta ſeptemdecim millia, octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus cenſor cenſuit, ut omnes cogerentur ducere uxores, liberorum creandorum cauſſa. exſtat oratio ejus, quam Auguſtus Caeſar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora ſcriptam in ſenatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum cenſorem, a quo in ſenatu legendo praeteritus erat, de ſaxo dejici juſſit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerant. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tuliſſet, ut eumdem tribunum plebis, quoties vellet, creare liceret; rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit; in qua dixit, Ti. Gracchum jure caeſum videri. Gracchus contra ſuaſit rogationem: ſed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum

chum Syriae, et Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referuntur. Ptolemaeus, Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensa a populo regia, clam Cypron profugit. et, quum sorori ejus Cleopatrae, quam (filia ejus virgine per vim compressa, atque in matrimonium ducta) repudiaverat, regnum a populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, Cypri occidit, caputque ejus, et manus, et pedes matri misit. Seditiones a triumviris Fulvio Flacco, et C. Graccho, et C. Papirio Carbone, agro dividendo creatis, excitatae: quibus quum P. Scipio Africanus adversaretur: fortisque ac validus de die domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tamquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor, hinc maxime, quod soror esset Gracchorum: cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen ejus nulla quaestio acta. Ea defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius consul contra Iapydas primo rem male gessit: mox victoria cladem acceptam emendavit virtute D. Junii Bruti, ejus, qui Lusitaniam subegerat.

LX.

L. Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massilienſibus adversus Sallyios Gallos, qui fines Massiliensium populabantur. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti locustarum multitudine, et deinde necatarum strage, fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, pernicioſas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, ut semisse et triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam et frater ejus tulerat: tertiam, qua equestrem

strem ordinem, tunc cum senatu consentientem, conrumperet: ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur: et quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur: *id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, et una in solo dirutae Karthaginis; quo, ipse triumvir creatus, coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello consule adversus Baliares gestas continet: quas Graeci Gymnesias adpellant, quia aestatem nudi exigant: Baliares a teli missu adpellati, aut a Baleo, Herculis comite, ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata quod, occiso patre ejus a se, injussu suo diadema sumsisset, interemit.*

LXI.

C. Sextius proconsul, victa Salluviorum gente, colo-niam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam e calidis frigidisque fontibus, atque a nomine suo ita adpellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobrogas ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium, Salluviorum regem, fugientem recepissent, et omni ope juvissent; quodque Aeduorum agros, sociorum populi Romani, vastassent. C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, quum Aventinum quoque armata multitudine occupasset, a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma populo, pulsus et occisus est; et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius ejusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Paulli nepos, adversus Allobrogas et Bituitum, Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum viginti. Ipse, quum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in

in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus, filius ejus, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius, accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

LXII.

Q. Marcius consul Stoenos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa, Numidarum rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, et Jugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Jugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit: Adherbalem regno expulit: is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, censores, duos et triginta senatu moverunt. Praeterea motus Syriae regum continet.

LXIII.

Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales, incesti damnatae sunt: idque incestum quemadmodum et commissum, et deprehensum, et vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabandi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit.

LXIV.

Adherbal, bello petitus a Jugurtha, et in oppido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Jugurthae bellum indictum: idque Calpurnius Bestia consul gerere jussus, pacem cum Jugurtha injussu populi et senatus fecit. Jugurtha, fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit: et, propter caedem, admissam in regulum quemdam, nomine Massivam, qui regnum ejus populo Romano invisi adfectabat, Romae interfectum, quum periclitaretur, caussam capitis dicere jussus, clam profugit, et, cedens urbe, fertur dixisse: O urbem venalem, et cito perituram, si emtorem invenerit! *A. Postumius legatus infeliciter proelio adversus Jugurtham gesto pacem quoque adjecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.*

LXV.

Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Jugurtham fudit, totamque Numidiam vastavit. M. Junius Silanus consul adversus Cimbros infeliciter pugnavit. legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus consisterent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est. milites, qui ex ea clade superaverunt, obsidibus datis, et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LXVI.

Jugurtha, pulsus a C. Mario Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis, adjutus est: et, caesis proelio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est: in qua re praecipua opera L. Cornelii Sullae, quaestoris Marii, fuit.

LXVII.

M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris fuso exercitu, captus est: et, quum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret, Romanos vinci non posse, a Bojorige rege, feroci juvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Manlius consul et Q. Servilius Caepio proconsul, victi proelio, castrisque binis exuti sunt. militum millia octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta. Secundum populi Romani jussionem, Caepionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium; imperiumque ei abrogatum. in triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Jugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat: eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Secundo et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus, quae inter Rhodanum et Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reversique in Galliam, bellicosis se Teutonis conjunxerunt.

LXVIII.

M. Antonius praetor in Ciliciam maritimos praedones persecutus est. C. Marius consul summa vi obpugnata a Teutonis et Ambronibus castra defendit. duobus deinde proeliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit, in quibus caesa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est, triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri, repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, et ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, quum, virtute sua expliciti, fugientem proconsulem exercitumque consecuti, in Italiam trajecissent, junctis ejusdem Catuli et C. Marii exercitibus, proelio victi sunt ab eis: in quo caesa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius, totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui obferebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquamdiu ut novo homini, ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre occisa, primus insutus culeo, in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

LXIX.

L. Appulejus Saturninus, adjuvante C. Mario, et per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit; et, quum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non juraverat, diem dixit: qui quum a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exsilium voluntarium Rhodum

dum profectus est: ibique legendo et audiendis magnis viris avocabatur. Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua et igni interdixit. Idem Appulejus Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatus, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, occidit, quibus rebus concitato senatu, (in cujus caussam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam, transierat, quum eum tueri minime posset) obpressus armis cum Glaucia praetore, et aliis ejusdem furoris sociis, bello quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exsilio, ingenti totius civitatis favore, reductus est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

LXX.

Quum M'. Aquillius de pecuniis repetundis caussam diceret, ipse judices rogare noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore ejus discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. T. Didius prosonsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemaeus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus haeredem populum Romanum reliquit, et ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati, a rege Arsace missi, venerunt ad Syllam, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir summae innocentiae, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Sentius praetor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus, quum impotentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti coepit, ut ad se judicia transferrentur, sustinente caussam ejus M. Livio Druso tribuno plebis: qui, ut vires sibi adquireret, pernicioso spe largitionum ple-

bem concitavit. Praeterea motus Syriae regum continet.

LXXI.

M. Livius Druſus, tribunus plebis, ut majoribus viribus ſenatus cauſſam ſuſceptam tueretur, ſocios et Italicos populos ſpe civitatis Romanae ſollicitavit: iiſque adjuvantibus, per vim legibus agrariis frumentariiſque latis, judiciariam quoque pertulit; ut aequa parte judicia penes ſenatum et equeſtrem ordinem eſſent. *Quum deinde promiſſa ſociis civitas praeſtari non poſſet, irati Italici defectionem agitare coeperunt. Eorum coïtus, conjurationeſque, et orationes in conciliis principum referuntur. propter quae Livius Druſus, inviſus etiam ſenatui factus, velut ſocialis belli auctor, incertum a quo, domi occiſus eſt.*

LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Veſtini, Marſi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picentibus moto. Q. Servilius proconſul in oppido Aſculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occiſus eſt. ſaga populus ſumſit. Ser. Galba, a Lucanis comprehenſus, unius feminae opera, ad quam devertebatur, captivitate exemtus eſt. Aeſernia et Alba coloniae ab Italicis obſeſſae ſunt. Auxilia deinde Latini nominis externarumque gentium miſſa populo Romano, et expeditiones invicem expugnationeſque urbium referuntur.

LXXIII.

L. Julius Caesar consul male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio praetore, qui ab iis in fectus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Quum P. Rutilius consul male adversus hostes Marsos pugnasset, et in proelio cecidisset, C. Marius, legatus ejus, meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio, legatus Rutilii, quum obsessus prospere in hostes erupisset, et ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, et circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Julius Caesar consul feliciter adversus Samnites pugnavit. ob eam victoriam Romae saga posita sunt. et, ut varia belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio, praetore Marucinorum, occiso. C. Caecilius in Gallia Transalpina Salluvios rebellantes vicit.

LXXIV.

Cn. Pompejus Picentes proelio fudit, et obsedit: propter quam victoriam Romae praetextae et alia magistratuum insignia sumta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius praetor Marsos, quum uterque populus defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt. Cn. Pompejus consul Marsos acie vicit. Quum aere alieno obpressa esset civitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis, qui foenerabantur, in foro occisus

cisus est. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LXXV.

A. Postumius Albinus legatus, quum classi praeesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites proelio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompejus Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul, rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. ea res hostibus victoriam ejus proelii dedit. Cosconius et Luccejus Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proeliis fudit, aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversus Lucanos prospere gestis, et plurimis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompejus proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Murena, et Caecilio Pinna legatis aliquot proeliis fracti, pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompejo captum est, caesis et a Mam. Aemilio legato Italicis. Silo Pompaedius, dux Marsorum, auctor hujus rei, in prolio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LXXVII.

LXXVII.

Quum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, pernicioſas leges promulgaſſet, ut exſules revocarentur, et novi cives libertinique diſtribuerentur in tribus, et ut Marius adverſus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, *et adverſantibus conſulibus Q. Pompejo et L. Sullae vim intuliſſet, occiſo Q. Pompejo conſulis filio, genero Sullae; L. Sulla conſul cum exercitu in urbem venit, et adverſus factionem Sulpicii et Marii in ipſa urbe pugnavit, eamque expulit. ex qua duodecim a ſenatu hoſtes, inter quos C. Marius pater et filius, judicati ſunt. P. Sulpicius, quum in quadam villa lateret, indicio ſervi ſui retractus et occiſus eſt. ſervus, ut praemium promiſſum indici haberet, manumiſſus, et ob ſcelus proditi domini de ſaxo dejectus eſt. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, quum in paludibus Minturnenſium lateret, extractus eſt ab oppidanis: et, quum miſſus ad occidendum eum ſervus, natione Gallus, majeſtate tanti viri perterritus receſſiſſet, inpoſitus publice in navim delatus eſt in Africam. L. Sulla civitatis ſtatum ordinavit: exinde colonias deduxit. Q. Pompejus conſul, ad accipiendum a Cn. Pompejo proconſule exercitum profectus, conſilio ejus occiſus eſt. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis, et pulſo Aquillio legato, Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.*

LXXVIII.

Mithridates Aſiam occupavit: Q. Oppium proconſulem, item Aquillium legatum, in vincula conjecit: juſſuque ejus, quidquid civium Romanorum in Aſia fuit, uno die trucidatum eſt. Urbem Rhodum, quae ſola in fide permanſerat, obpugnavit, et aliquot proeliis navalibus victus

victus receſſit. Archelaus, praefectus regis, in Graeciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Praeterea trepidationem urbium inſularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates ſuas trahentibus, continet.

LXXIX.

L. Cornelius Cinna, quum pernicioſas leges per vim atque arma ferret, pulſus urbe a Cn. Octavio collega, cum ſex tribunis plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in poteſtatem ſuam redegit, et bellum urbi intulit, arceſſito C. Mario ex Africa cum aliis exſulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeji exercitu, alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt: et, quum victor ſpoliaret occiſum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exſtructo, ipſe ſupra rogum ſe transfodit, et eodem igni conſumtus eſt. Et quum opprimi inter initia potuiſſent, Cn. Pompeji fraude, qui, utramque partem fovendo, vires Cinnae dedit, nec niſi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et conſulis ſegnitie confirmati Cinna et Marius quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati ſunt, urbem circumſederunt. Oſtiam coloniam Marius expugnavit, et crudeliter diripuit.

LXXX.

Italicis populis a ſenatu civitas data eſt. Samnites, qui ſoli arma retinebant, Cinnae et Mario ſe conjunxerunt. ab iis Plautius cum exercitu caeſus eſt. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Janiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio conſule receſſerunt. Marius Antium, et Ariciam, et Lanuvium colonias devaſtavit. Quum nulla ſpes eſſet optimatibus reſiſtendi propter ſegnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nole-

nolebant, aut ad diversas partes transibant. Cinna et Marius in urbem recepti sunt: qui, velut captam, eam caedibus et rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, et omnibus adversae partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Caesare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae occisus. pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renunciaverunt: eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo dejici jussit; editisque multis sceleribus, Idibus Januariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeo, quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus, praefectus Mithridatis, occuparat, circumsedit, et cum magno labore expugnavit. urbi libertatem, et civibus, quae habuerant, reddidit. Magnesia, quae sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Praeterea Thracum in Macedonia continet gesta.

LXXXII.

Sulla copias regis, quae, Macedonia occupata, in Thessaliam venerant, proelio vicit, caesis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnae, missus, ut Sullae succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius,

ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est, et imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

LXXXIII.

C. Fimbria in Asia fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Urbem Ilion, quae se potestati Sullae reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiae recepit. Sulla multis proeliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, et per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interfectus est. Consulatum Carbo solus gessit. Sulla, quum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit; ita ut is cederet provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria, desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit: impetravitque de servo suo, praebens cervicem, ut se occideret.

LXXXIV.

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur. quae conditio quum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obliga-

ligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium sequutus erat, quum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est: senatusque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Praeterea belli adparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

LXXXV.

Sulla in Italiam cum exercitu trajecit, missisque legatis, qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eumdem Norbanum proelio vicit. Et quum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat, castra obpugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompejus, Cn. F. ejus, qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Praeterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LXXXVI.

Quum C. Marius, C. Marii filius, consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam in praetorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erepturus civitatem et suffragii jus nuper datum, foedus percussit. Idemque

que ex fiducia jam certae victoriae, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre jussit, quum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus praetor, ex voluntate C. Marii consulis quum senatum contraxisset, omnem, quae in urbe erat, nobilitatem trucidavit. ex cujus numero Q. Mucius Scaevola pontifex maximus fugiens in vestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a L. Murena adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LXXXVII.

Sulla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Praeneste obsedit. urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Praeterea res a legatis ejus, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

LXXXVIII.

Sulla Carbonem, exercitu ejus fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli ex Italicis populis nondum arma posuerant, juxta urbem Romanam ante portam Collinam debellavit: recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit: tabulam proscriptionis posuit: urbem ac totam Italiam caedibus replevit: inter quas omnes Praenestinos inermes concidi jussit: Marium, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus praefectis, et effossis oculis, necavit. C. Marius, Praeneste obsessus a Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi consciv-it. id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse,

se, cum Pontio Telesino, fugae comite, stricto utrimque gladio, concurrit: quem quum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

LXXXIX.

M. Brutus a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram adpulerat, missus nave piscatoria Lilybaeum, ut exploraret, an ibi Pompejus esset, et circumventus a navibus, quas Pompejus miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnixus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompejus, in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo umquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis reipublicae statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne jus legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine supplevit: proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit: ex quibus plurima primo rapuit. redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, jussit occidi in foro: et, quum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocata, se jussisse dixit. Cn. Pompejus in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiae, bellum molientes, victos occidit; et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas aedes Bastiae uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret, itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit. quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenae

quoque in Asia, quae sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatae dirutaeque sunt.

XC.

Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Aemilius Lepidus, quum acta Sullae tentaret rescindere, bellum excitavit: et a Q. Catulo collega Italia pulsus est: et in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompejo occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manlius proconsul et M. Domitius legatus ab Herculejo quaestore proelio victi sunt. Praeterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

XCI.

Cn. Pompejus, quum adhuc eques esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proeliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Hirtulejum, quaestorem Sertorii, omni cum exercitu cecidit.

Frag-

Fragmentum Livianum libri XCI. a VV. CC. Vit. Mar. Giovenazzio, et Paul. Jac. Bruns detectum et recognitum.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XCI.

Tamen insequenti, *a*) ipso pervigilante, eodem loco alia excitata turris prima luce miraculo hostibus fuit, simul et oppidi turris, quae maximum propugnaculum fuerat, subrutis fundamentis, dehiscere ingentibus rimis, et tu - - - - - - ius - - - - - um igni coepit: incendiique simul, et ruinae metu territi Contrebienses de muro trepidi effugerunt, et ut legati mitterentur ad dedendam urbem, ab universa multitudine conclamatum est. Eadem virtus, quae irritantes oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit. Obsidibus acceptis pecuniae modicam exegit summam, armaque omnia ademit; transfugas liberos vivos ad se adduci jussit, et fugitivos, quorum major multitudo erat, ipsis imperavit, ut interficerent: jugulatos de muro dejecerunt. Cum magna jactura militum quatuor et quadraginta diebus Contrebia expugnata; relictoque ibi L. Instejo - - - - - - - - - ad Iberum flumen copias adduxit. Ibi hibernaculis secundum oppidum, quod Castra Aelia vocatur, aedificatis, ipse in castris manebat; interdiu conventum sociarum civitatium in oppido agebat. Arma ut fierent pro copiis cujusque populi per totam provinciam edixerat, quibus inspectis referre cetera arma milites

a) Subintellig. *nocte* Giovenaz.

juſſit, quae aut itineribus crebris, aut - - - -
- - - oppu - -
f - - - - an - - - -
- - - - - - -
- - - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
tione inita qu - - di - - culo effici poſſit.

Itaque omnes ſimul inſta - - m - - - - - -
- - - - - - - - tur, nec materia artificibus, praeparatis ante omnibus enixo civitatium ſtudio, nec ſuo quiſque operi artifex deerat -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
- - - - - - -
quaeque in oppugnandis urbibus hoſtium geſſiſſet, expoſuit, et ad reliqua belli cohortatus eſt paucis edoctos, quantum Hiſpaniae provinciae intereſſet, ſuas partes ſuperiores eſſe. Dimiſſo deinde conventu, juſſiſque omnibus ibi - - -
- - - - - - -
re ſuas principio veris M. Perpernam cum vlginti millibus peditum, equitibus mille quingentis in Hercaonum gentem miſit ad tuendam regionis ejus maritimam oram, datis praeceptis, quibus itineribus duceret ad defendendas ſocias urbes, quas Pompejus oppugnaret, quibuſque ipſum agmen Pompeji ex inſidiis adgrederetur.

Eodem tempore et ad Herennulejum, qui in iisdem locis erat, litteras miſit, et in alteram provinciam ad L. Hirtulejum, praecipiens, quemadmodum bellum adminiſtrari vellet: ante omnia ut ita ſocias civi-

civitates tueretur, ne acie cum Metello dimicaret, cui neque auctoritate, neque viribus par esset - - s - - m consilium - - - - - - - - - - versum - - - - - - neque in aciem descensurum eum credebat, si traheretur bellum: hosti, cum mare ab tergo provinciasque omnes in potestate haberet, navibus undique commeatus venturos; ipsi autem, consumtis priore aestate, quae praeparata fuissent, omnium rerum inopiam fore.

Perpernam in maritimam regionem sub - - - - - - - itum - - - - - - - - - -

gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, quae Leucada appellatur, comportandum, praeter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quamcunque regionem ducere exercitum statuisset; et C. Instejum praefectum equitum Segoviam, et in Vaccaeorum *b*) gentem ad equitum conquisitionem misit; jussum cum equitibus Contrebiae sese operiri. Dimissis iis ipse profectus per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum posuit castra. Postero die cum equitibus praegressus ad itinera exploranda, jusso pedite quadrato agmine sequi, ad Varejam, validissimam regionis ejus urbem venit. Haud inopinantibus - - - - - - advenerat, undique equitibus et suae gentis, et - - - - - - Autric - - - - - - - - -

b) vel: *Vacaeorum* Giovenaz.

XCII.

Cn. Pompejus dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit: cujus victoriae partem cupiens ferre Pompejus parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniae Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Praeterea ab Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet; qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit.

XCIII.

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes,

Bi-

Bithyniae rex, moriens populum Romanum fecit haeredem, regnumque ejus in provinciae formam redactum est. Mithridates, foedere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Adparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque: et, occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta Consul ad Chalcedonem proelio a rege victus est. reliqua a Pompejo et Metello adversus Sertorium gestas continet; qui omnibus belli militiaeque artibus par fuit. quos etiam, ab obsidione Calagurris oppidi depulsos, coëgit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompejum Galliam.

XCIV.

L. Licinius Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus proeliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Dejotarus, Gallograeciae tetrarches, praefectos Mithridatis, bellum in Phrygia moventes, cecidit. Praeterea res a Cn. Pompejo in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

XCV.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt: et, congregata servitiorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varenum praetorem proelio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulsumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

XCVI.

Q. Arrius praetor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius consul et Q. Arrius praetor acie victi sunt. Sertorius a M'. Antonio, et M. Perperna, et aliis conjuratis in convivio interfectus est, octavo ducatus sui anno: magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompejum et Metellum, saepe par, vel frequentius victor: ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est: quem Cn. Pompejus victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat bellum. C. Cassius proconsul et Cn. Manlius praetor male adversus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Crasso praetori mandatum est.

XCVII.

M. Crassus praetor primum cum parte fugitivorum, quae ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, caesis hostium triginta quinque millibus, et duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellavit, caesis cum ipso millibus sexaginta. M. Antonius praetor bellum adversus Cretenses, parum prospere susceptum, morte sua finivit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, caesis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus et Cn. Pompejus consules facti (sed Pompejus, antequam quaesturam gereret, ex equite Romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Judicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates, desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem confugit.

XCVIII.

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis: a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus praetor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio consumtum ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem, et ingentes utriusque regis copias, pluribus proeliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamque victoriae inponeret, seditio militum tenuit, quia sequi nolebant: id est, quia legiones Valerianae, impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

XCIX.

Q. Metellus proconsul Gnosson, et Lyctum, et Cydoniam, et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi adsignarentur. Cn. Pompejus, lege ad populum lata, persequi piratas jussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet: et epistolas Metelli et Cn. Pompeji in vicem missas. Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompejo praeripi, qui in Cretam miserit legatum

tum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompejus rationem reddit, hoc se facere debuisse.

C.

C. Manilius tribunus plebis magna indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompejo Mithridaticum bellum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompejus, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit, equestri proelio Mithridatem vicit. Praeterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

CI.

Cn. Pompejus Mithridatem, nocturno proelio victum, coëgit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademtis Syria, Phoenice, Cilicia, regnum Armeniae restituit. Conjuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompejus, quum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit. Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, proelio vicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas continet.

CII.

CII.

Cn. Pompejus in provinciae formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo, nomine Bitoeto, a quo, ut adjuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompejus Judaeos subegit: fanum eorum in Hierosolyma, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore, et Cethego, et pluribus aliis, conjuravit de caede consulum et senatus, incendiis urbis, et obprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis conjuratis supplicium sumtum est.

CIII.

Catilina a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu muliebri in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset, et uxorem maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinius praetor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Caesar Lusitanos subegit: eoque consulatus candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompejum, M. Crassum, C. Caesarem. Leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu, et altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Caesar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit: quae, sedem quaereus, per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat.

lebat. Praeterea situm Galliarum continet. Pompejus de liberis Mithridatis, Tigrane, et Tigranis filio, triumphavit: Magnusque a tota concione consalutatus est.

CIV.

Prima pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar, quum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Aeduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, adlocutione exercitus inhibuit, et victos proelio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompejo inter alios orante, et T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiae, ab exsilio reductus est. Cn. Pompejo per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno discrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quae bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti supererent: ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciae formam Cypro, et publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio ejus rei mandata est. Ptolemaeus, Aegypti rex, ob injurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus Romam venit. C. Caesar Venetos, gentem oceano junctam, navali proelio vicit. Praeterea res a legatis ejus eadem fortuna gestas continet.

CV.

Quum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione

titione praeturae, praelato Vatinio, repulsam tulit. idem, quum legem impediret, qua provinciae consulibus in quinquennium, Pompejo Hispaniae, Crasso Syria et Parthicum bellum, Caesari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti, ejecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Caesar, victis Germanis in Gallia caesisque, Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniae domuit: ac deinde oceano in Britanniam, primo parum prospere, tempestatibus adversis, trajecit; iterum parum felicius: magnaque multitudine hostium caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit.

CVI.

Julia Caesaris filia, Pompeji uxor, decessit: honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt: a quibus Cotta et Titurius, legati Caesaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui praeerant, caesi sunt. et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Nerviis praeerat, Q. Cicero, ab ipso Caesare hostes proelio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis inlaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque proelio, in quo et filius ejus cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in conloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

CVII.

C. Caesar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit: nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quae conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fuga persecutus est. P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi, corpus plebs in curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypsaeum, Scipionem, et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas Cn. Pompejus legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii unquam contigit. Quaestione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur, invito et contradicente M. Catone. Praeterea res gestas a C. Caesare adversus Gallos, qui prope universi, Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet: inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviae Arvernorum.

CVIII.

C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliae civitates, quae in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio, M. Marcello. C. Caesar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Praeterea contentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, quum is lege lata in id tempus consulatus provincias obtinere deberet, resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

CIX.

Caussae civilium armorum et initia referuntur, contentioneſque de ſucceſſore C. Caeſari mittendo, quum ſe dimiſſurum exercitus negaret, niſi a Pompejo dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adverſus Caeſarem, dein pro Caeſare actiones continet. Quum ſenatuſconſultum factum eſſet, ut ſucceſſor Caeſari mitteretur, M. Antonio et Q. Caſſio tribunis plebis, quoniam interceſſionibus id ſenatuſconſultum impediebant, urbe pulſis, mandatum eſt a ſenatu conſulibus et Cn. Pompejo, ut viderent, ne quid reſpublica detrimenti caperet. C. Caeſar, bello inimicos perſecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio et L. Lentulo cepit, oſque dimiſit. Cn. Pompejum ceteroſque partium ejus Italia expulit.

CX.

C. Caeſar Maſſiliam, quae portas ipſi clauſerat, obſedit: et, relictis in obſidione urbis ejus legatis, C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hiſpaniam, L. Afranium et M. Petrejum, legatos Cn. Pompeji, cum ſeptem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omneſque incolumes dimiſit, Varrone quoque legato Pompeji cum exercitu in poteſtatem ſuam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Maſſilienſes, duobus navalibus proeliis victi, poſt longam obſidionem poteſtati Caeſaris ſe permiſerunt. C. Antonius, legatus Caeſaris, male contra Pompejanos in Illyrico rebus geſtis, captus eſt. In quo bello Opitergini Tranſpadani, Caeſaris auxiliares, rate ſua ab hoſtilibus navibus clauſa, potius, quam in poteſtatem hoſtium venirent, inter ſe concurrentes obcubuerunt. C. Curio, legatus Caeſaris in Africa, quum proſpere adverſus Varum, Pompejanarum partium ducem, pugnaſſet, a

Juba

Juba rege Mauritaniae cum exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam trajecit.

CXI.

M. Coelius Rufus praetor, quum seditiones in urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogatu magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se conjunxit. uterque, quum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Aegypti regina, a Ptolemaeo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii praetoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varianis legionibus a partibus Caesaris desciverunt. Cn. Pompejus, ad Dyrrachium obsessus a Caesare, et, praesidiis ejus cum magna clade diversae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Caesar ignovit.

CXII.

Trepidatio victarum partium in diversas orbis terrarum partes et fuga referuntur. Cn. Pompejus, quum Aegyptum petisset, jussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cujus magna apud regem auctoritas erat, et Pothino, occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompejus filius Cypron refugerunt. Caesar, post tertium diem insecutus, quum ei Theodotus caput Pompeji et annulum obtulisset, et infensus est, et inlacrimavit. sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Caesar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptole-

Ptolemaeum, quibus Pompejum interfecerat, cum magno suo discrimine venit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo naviculâ subsedit. Praeterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet.

CXIII.

Confirmatis in Africa Pompejanis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est; Catone, cui ex aequo deferebatur imperium, cedente. Et quum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis ejus in Caesarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Juba suadente, ut dirueretur; tutela ejus et custodia mandata est Catoni. Cn. Pompejus Magni filius in Hispania, contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petrejus excipere volebant, bellum adversus Caesarem renovavit. Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. Quum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatae essent, et ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti e plebe caesi sunt. Caesar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit: et, quum in Africam trajecisset, contra copias Jubae regis cum discrimine magno pugnavit.

CXIV.

Bellum in Syria Caecilius Bassus, eques Romanus Pompejanarum partium excitavit, relicto a legione Sex. Caesare, quae ad Bassum transierat, occisoque eo. Caesar Scipionem praetorem, Afranium, Jubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato, audita re, quum se percussisset Uticae, et, interveniente filio, curaretur,

retur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno aetatis quadragesimo nono. Petrejus Jubam seque interfecit. P. Scipio in nave circumventus honestae morti vocem quoque adjecit: quaerentibus enim imperatorem hostibus dixit, Imperator bene se habet. *Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus, legatus Caesaris, in Gallia Bellovacos rebellantes proelio vicit.*

CXV.

Caesar quatuor triumphos duxit; ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa. Epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit. Qui Marcellus beneficio ejus frui non potuit, a Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta millia. Profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompejum, multis utrimque expeditionibus factis, et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompejus Sextus effugit.

CXVI.

C. Caesar ex Hispania quintum triumphum egit. Et, quum plurimi maximique honores ei a senatu decreti essent, inter quos ut Pater Patriae *adpellaretur, et sacrosanctus, ac dictator ut perpetuum esset, invidiae causam adversus eum praestitere, quod senatui deferenti hos honores, quum ante aedem Veneris Genitricis sederet, non adsurrexit: et quod a M. Antonio consule collega suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit: et quod Epidio Marullo et Caesetio Flavo tribunis plebis invidiam ei tamquam regnum ad-*

adfectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis caussis conspiratione in eum facta, (cujus capita fuerunt M. Brutus, et C. Cassius, et ex Caesaris partibus D. Brutus et C. Trebonius) in Pompeji curia occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde caedis ejus a senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis, conjurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris haeres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Caesaris corpus, quum in campum Martium ferretur, a plebe ante rostra crematum est. Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimae sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit, (eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus) omnibusque prosperis exceptus etiam nomen Caesaris sumsit. In confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul, quum impotenter dominaretur, legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset, et Caesarem quoque, petentem, ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis injuriis adfecisset; Caesar, et sibi, et reipublicae vires adversus eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque quarta et Martia signa ab Antonio ad Caesarem tulerunt. Deinde et complures saevitia M. Antonii, passim in castris suis trucidati, quia et suspecti erant, ad Caesarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Praeterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias, adparatusque belli continet.

CXVIII.

M. Brutus in Graecia sub praetextu reipublicae et susceptí contra M. Antonium belli exercitum, cui Vatinius praeerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Caesari, qui primus reipublicae arma sumserat, propraetoris imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis; adjectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinae obsedit. missique ad eum a senatu legati de pace parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus saga sumsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu potestati suae subjecit.

CXIX.

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellae occisus est. Ob id facinus Dolabella hostis a senatu judicatus est. Quum Pansa consul male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius consul cum exercitu superveniens, fusis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis aequavit. Victus deinde ab Hirtio et Caesare Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quae sub ipso erant, sibi junxit: hostisque a senatu cum omnibus, qui intra praesidia ejus essent, judicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. Pansa, e vulnere, quod in adverso proelio exceperat, defunctus, in campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Caesarem, qui solus e tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit: qui, D. Bruto, obsidione Mutinensi a Caesare liberato, honore triumphi decreto, Caesaris militumque ejus mentionem non satis gratam habuit: ob quae C. Caesar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, et, perculsis adventu

ventu ejus iis, qui in eum iniqui erant, quum annos novemdecim haberet, consul creatus est.

CXX.

Caesar consul legem tulit de quaestione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset: postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Quum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus, cum exercitibus suis adjuncti, ampliassent, et D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandaverat, relictus a legionibus suis, profugisset; jussu Antonii, in cujus potestatem venerat, a Capeno Sequano interfectus est. C. Caesar pacem cum Antonio et Lepido fecit: ita ut tresviri reipublicae constituendae per quinquennium essent ipse, et Lepidus, et Antonius; et ut suos quisque inimicos proscriberent. in qua proscriptione plurimi equites Romani, centum triginta senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, et L. Caesaris Antonii avunculi, et M. Ciceronis. hujus, occisi a Popillio legionario milite, quum haberet annos sexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in rostris positum est. Praeterea res a M. Bruto in Graecia gestas continet.

CXXI.

C. Cassius, cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem judicatum bello persequeretur, auctoritate reipublicae adjutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit. Dolabellam, in urbe Laodicea obsessum, mori coëgit. M. quoque Bruti jussu C. Antonius captus, occisus est.

CXXII.

M. Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem ejus et C. Cassii redactis, coïerunt Smyrnae uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallae Poplicolam fratrem victum communi consilio condonaverunt.

CXXIII.

Sex. Pompejus, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ulla loci cujusquam possessione, praedatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occisoque A. Pompejo Bithynico praetore, Q. Salvidienum legatum Caesaris navali proelio vicit. Caesar et Antonius cum exercitibus in Graeciam trajecerunt, bellum contra Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sextium, Cassianarum partium ducem, proelio vicit.

CXXIV.

C. Caesar et Antonius apud Philippos vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utriusque cornua vincerent, et castra quoque utrimque ab iis, qui vicerant, expugnarentur. Sed inaequalem fortunam partium mors Cassii fecit: qui, quum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi consciv[illegible]. Altero deinde proelio victus M. Brutus et ipse vitam finivit, exorato Stratone fu-

fugae comite, ut sibi gladium adigeret, annorum circiter quadraginta, inter quos Q. Hortensius occisus est.

CXXV.

C. *Caesar, relicto Antonio, transmarinae provinciae ex parte imperium ei cessit: reversus in Italiam veteranis agros divisit. Seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fulvia, M. Antonii uxore, milites adversus imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante, bellum Caesari intulit; receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis adsignati erant, et M. Lepido, qui custodiae urbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem inrupit.*

CXXVI.

C. *Caesar, quum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusia L. Antonium conatumque aliquoties erumpere, et repulsum, fame coëgit in deditionem venire; ipsique et omnibus militibus ejus ignovit. Perusiam diruit. redactisque in potestatem suam omnibus diversae partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.*

CXXVII.

Parthi, Labieno, qui Pompejanarum partium fuerat, duce, in Syriam inruperunt: victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius, quum ad bellum contra Caesarem gerendum

dum incitaretur, uxore Fulvia dimissa, ne concordiae ducum obstaret, pace facta cum Caesare, sororem ejus Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum, consilia nefaria contra Caesarem molitum, indicio suo protraxit, isque damnatus mortem sibi consciv it. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos, proelio victos, Syria expulit, Labieno eorum duce occiso. Quum vicinus Italiae hostis Sex. Pompejus Siciliam teneret, et commercium annonae impediret, cum eo postulatam pacem Caesar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Praeterea motus Africae et bella ibi gesta continet.

CXXVIII.

Quum Sex. Pompejus rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem, quam acceperat, praestaret, Caesar, necessario adversus eum bello suscepto, duobus navalibus proeliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria proelio vicit, regemque eorum occidit. Judaei quoque a legatis Antonii subacti sunt. Praeterea belli Siculi adparatum continet.

CXXIX.

Adversus Sex. Pompejum vario eventu navalibus proeliis pugnatum est: ita ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, vinceret; altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompejus in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli, contra Sex. Pompejum a Caesare gerendi, trajecerat, quum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Caesare donatus est: qui honos nulli ante eum habitus erat.

CXXX.

CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur, tarde Mediam ingressus, bellum cum legionibus octodecim et sexdecim millibus equitum Parthis intulit: et quum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente, retro rediret, insecutis subinde Parthis, et ingenti trepidatione, et magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est, viginti et uno diebus trecenta millia fuga emensus, circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoque infestas, super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est; quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

CXXXI.

Sex. Pompejus, quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, obpressus a legatis ejus, occisus est. Caesar seditionem veteranorum, cum magna pernicie motam, inhibuit: Iapydas, et Dalmatas, et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem, Armeniae regem, fide data perductum, in vincula conjici jussit, regnumque Armeniae filio suo, ex Cleopatra nato, dedit; quam uxoris loco, jam pridem captus amore ejus, habere coeperat.

CXXXII.

Caesar in Illyrico Dalmatas domuit. Quum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque, finito triumviratus tempore, imperium

deponere, bellumque moliretur, quod urbi et Italiae inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviae sorori Caesaris repudio, Caesar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnae deinde navales et proelia equestria secunda Caesaris referuntur.

CXXXIII.

M. Antonius, ad Actium classe victus, Alexandriam profugit; obsessusque a Caesare, in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interfecit. Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reversus, tres triumphos egit: unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra, inposito fine civilibus bellis altero et vigesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, conjuratione contra Caesarem facta, bellum moliens, obpressus et occisus est.

CXXXIV.

Caesar, rebus compositis, et omnibus provinciis in certam formam redactis, Augustus *quoque cognominatus est: et mensis Sextilis in honorem ejus adpellatus est. Quum ille conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. Bellum adversus Bastarnas, et Moesos, et alias gentes, a M. Crasso gestum, refertur.*

CXXXV.

Bellum a M. Crasso adversus Thracas, et a Caesare adversus Hispanos gestum refertur: et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

CXXXVI.

Raetia a T. Nerone et Druso, Caesaris privignis, domita. Agrippa, Caesaris gener, mortuus; et a Druso census actus est.

CXXXVII.

Civitates Germaniae, cis Rhenum et trans Rhenum positae, oppugnantur a Druso; et tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus; ara Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Julio Vercundari Dubio Aeduo.

CXXXVIII.

Thraces domiti a L. Pisone; item Cherusci, Tencteri, Chatti, aliaeque Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octavia, soror Augusti, defuncta, antea amisso filio Marcello: cujus monumenta sunt theatrum et porticus, nomine ejus dedicata.

CXXXIX.

CXXXIX.

Bellum adversus Transrhenanas gentes a Druso gestum refertur. in quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius tribuni, ex civitate Nerviorum. Dalmatas e[illegible]monios Nero, frater Drusi, subegit. Pax cum Par[illegible]acta est, signis a rege eorum, quae sub Crasso, et postea sub Antonio capta erant, redditis.

CXL.

Bellum adversus Germanorum trans Rhenum civitates, gestum a Druso, refertur. Ipse ex fractura, equo super crus ejus collapso, tricesimo die, quam id acciderat, mortuus est. Corpus a Nerone fratre, qui, nuncio valetudinis evocatus, raptim adcurrerat, Romam pervectum, et in C. Julii tumulo conditum. Laudatus est a Caesare Augusto vitrico, et supremis ejus plures honores additi,

VARIAE LECTIONES IN EPITOMAS LIVIANAS.

I.

Ejus res gestae, *leg.* Res ab eo gestae. Referuntur, *del.* Albae etc. *l.* et Silvii Aeneae, ac deinceps Silviorum regum primo libro continentur. Trigeminorum, *l.* tergeminorum. Absumtus, *add.* est. Viginti quatuor, *l.* triginta tres. — *Cron. Crev.*

Vejentes, *l.* is Vejentes. — *Crev.*

Primus, *add.* omnium. Civium capita, *del.* Quadraginta, *l.* triginta. — *Gron. Crev.*

Redigit, *l.* redegit. Primus, *l.* primum. — *Crev.*

II.

Passuros, *l.* passurum. — *Gron. Crev.*

Et fororis filios, *l.* et fratris filios — *Crev.*

Vindicio, *l.* Vindicius. A. Porsena, *l.* Porsenae. Equestri, *l.* equestrique. In Sacrum Montem, *l.* Sacrum in Montem. — *Gron. Crev.*

III.

Actus est, *l.* actus. Censa sunt, *l.* censa. Centum quatuor etc. *l.* centum quatuor, et viginti millia ducenta quatuordecim. Centum septendecim, *l.* centum triginta duo millia quadraginta novem. Hi decem, *l.* Ii decem. Inviso, *l.* invicto. — *Gron. Crev.*

IV.

Adminiſtratae ſunt, *leg.* adminiſtratae. Creati ſunt, *l.* creati. Ardeatibus, *l.* Ardeatinus. Coſſus Cornelius, *l.* Cornelius Coſſus. Secunda retulit, *l.* ſecunda Feretrio retulit. Defeciſſent, *add.* a populo Romano. Oppreſſa eſt, *l.* oppreſſa. Datum eſt, *l.* datum. Adverſus, *l.* adverſum. Volſcos etc. *l.* Volſcos, et Vejentes, Fidenates et Faliſcos. *Gron. Crev.*

VI.

Volſcos et Aequos, *l.* Aequos et Volſcos. Additae ſunt, *l.* additae. Arnienſis, *l.* Narnienſis. Factum eſt, *l.* Factum. *Gron. Crev.*

Sextius, *t.* Seſtius. *Gron.*

Iidem, *l.* eidem. Et altera, *l.* altera. *Gron. Crev.*

VII.

Curulis aedilitas, *l.* aedilitas curulis. *Gron. Crev.*

Rus relegatum, *l.* relegatum. *Gron.*

Territa patria, *l.* patria territa. Praealtam, *l.* patentem. Occidit, *l.* interemit. Anno cum etc. *l.* anno creatus eſt ob virtutem, cum vigeſimum tertium ageret annum. Quum milites Rom. de ea occup. *l.* milites Rom. – quum de ea. *Gron. Crev.*

VIII.

Adverſus, *l.* adverſum. Deprehenſum eſt, *l.* deprehenſum. Conſtituta eſt, *l.* conſtituta. *Gron. Crev.*

IX.

Abolitus eſt, *leg.* abolitus. Pontiae, *l.* Pontia. Aquam, *l.* aquam Claudiam. Colligitur, *l.* colligit. *Gron. Crev.*

X.

X.

Et Alba et Carſeoli-Marſi etc. *l.* ac Alba Carſeoli Marſi. — *Gron.*
ac Alba, Carſeoli. — *Crev.*
Accepti ſunt, *l.* accepti. Pugnatum eſt, *l.* pugnatum. — *Gron. Crev.*

XI.

Adverſus, *l.* adverſum. Filii, *l.* ſibi. Miſſi legati, *l.* Miſſis legatis. Aedes, *l.* ſedes. — *Gron. Crev.*
Conſecrata eſt, *l.* conſtituta eſt. — *Crev.*
Cenſu acto, *l.* cenſus actus eſt; luſtrum conditum. — *Crev.*
o millia, *l.* tria millia. — *Gron. Crev.*
Du

XIII.

Poſt id, *l.* Poſt. — *Gron.*
Valetudinem, *l.* invaletudinem. — *Crev.*
Quartum, *l.* quarto. — *Gron. Crev.*

XIV.

Pondo argenti, *l.* argenti pondo. Coſa, *l.* Coſſa. — *Gron. Crev.*

XV.

Data eſt, *del.* — *Gron. Crev.*

XVI.

Eorum, *del.* Tranſgreſſis, *l.* tranſgreſſisque. Conditum eſt, *l.* conditum. Octoginta, *l.* nonaginta. Triginta, *l.* viginti. — *Gron. Crev.*

XVII.

Atilius etc. *Gron. et Crev. referunt ad* XVIII.

XVIII.

Atilius Regulus in Africa, *leg.* et ibi ſerpente. — *Gron. Crev.*
Magna, *l.* maxima. — *Crev.*

Ad-

Adverſus, *l.* adverſum. *Gron. Crev.*
Queſtus eſt, *l.* conqueſtus eſt. *Crev.*
Succeſſoris erat, *l.* ſucceſſoris. *Gron.*
Deſertus eſſet, *l.* eſſet deſertus. Deformaverunt, *l.* deformavere. *Gron. Crev.*
Creatus eſt, *l.* creatus. Et jurejurando, *del.* Et. Adſtrictus, *add.* eſt. *Gron.*

XIX.

Specioſum, *l.* ſpecioſiſſimum. Mergi, *l.* immergi. *Gron. Crev.*
Fregerae, *l.* Fregera. *Gron.*

XX.

Spoletium, *l.* Spoletum. *Gron. Crev.*
Deducta eſt, *del.* eſt. *Gron.*
Virdomaro, *l.* Viridomaro. *Gron. Crev.*

XXI.

Obſeſſa octavo, *del.* obſeſſa. Permagnam, *l.* maximam. *Gron. Crev.*

XXII.

Omiſſo, *l.* amiſſo. Ex inſperato, *del.* ex. Aeq. ei. c. d. imp. *l.* ei imp. c. d. aequaretur. *Gron. Crev.*
Iniquo, *l.* in iniquo. *Gron.*
Adligatis, *leg.* ligatis. Q. Fabii, *del.* *Gron. Crev.*
Luctum, *l.* luſtrum. *Crev.*
Damnatae ſunt, *del.* ſunt. *Gron. Crev.*

XXIII.

Defecerunt, *l.* defecere. Vir ex, *del.* vir. *Gron. Crev.*

XXIV.

Populi Romani, *l.* Populo Romano. Miſſus eſt, *del.* eſt. Maſſylorum, *l.* Maſſyliorum. Magna, *l.* maxima. Transiit, *l.* tranſit. Recepti ſunt, *del.* ſunt. *Gron. Crev.*

XXV.

XXV.

Ante annos, *add.* legitimos. *Crev.*

Praeter arcem — — cepit, *l.* praeter arcem, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. *Gron.*

Interfectus est, *l.* interemtus est. Ejus provinciae, *del.* Ejus. Caesa, *l.* caesi. *Gron. Crev.*

XXVI.

Postquam, *l.* posteaquam. Adversus *l.* adversum. *Gron. Crev.*

XXVII.

Masiniſſam, *l.* Masaniſſ. *Gron.*

Progressi, *l.* egressi. *Gron. Crev.*

Cum electa, *del.* Cum. *Gron.*

XXVIII.

Quarto decimo, *l.* decimo quinto. *Gron.*
decimo tertio. *Crev.*

Quinto post anno, *l.* anno quinto post. Karthagini novae edidit, *l.* Karthagine nova dedit. Implicitus est, *l.* implicitus esset. *Gron. Crev.*

Facta, *add.* est. *Gron.*

In Africam trajiceret, *leg.* ut in Afr. tr. *Crev.*

XXIX.

Exposuit, *l.* exponit. *Gron.*

Jubebat, *l.* habebat. Quatuordecim, *l.* quindecim. Non bona, *l.* minime bona. *Gron. Crev.*

XXX.

Adamavit, *l.* adamat. *Gron.*

Caſtigatus, *l.* caſtigatuſque. Revertitur, *l.* reverteretur. } *Gron. Crev.*

XXXI.

Referuntur, *l.* Feruntur. *Gron.*

Popularibus, *l.* pluribus. Quinquageſimo, *l.* quadrageſimo. } *Crev.*

Quoque juberet, *del.* Quoque. Triginta ſex, *l.* tr. quinque. } *Gron. Crev.*

XXXII.

Frater, *add.* navali proelio. *Gron.*

- - navali bello. *Crev.*

Trajectus, Eretriam expugnavit, *l.* cepit. *Gron.*

Karthaginienſium, *l.* Karthaginienſibus. Duo millia necati ſunt, *del.* } *Gron. Crev.*

XXXIII.

Caput eſt, *del.* eſt. *Gron. Crev.*

Et Claudius, *l.* et M. Claudius. *Crev.*

XXXIV.

Matronarum cultibus, *l.* cultibus matronarum. } *Gron. Crev.*

Magna, *l.* maxima. *Gron.*

XXXV.

Et ab Alexameno duce eorum, *del.* *Gron.*

XXXVII.

Graecia provincia, *leg.* Graecia et Aſia provincia. Rege Pergami Attali filio, *l.* rege Attali Pergameni filio. Data eſt, *del.* eſt. Exaequatus, *l.* coaequatus. } *Gron. Crev.*

XXXVIII.

XXXVIII.

In deditionem, *l.* per ded. — *Gron. Crev.*

Toliſtobojos, *l.* Toliſtobogios. — *Gron.*

Et Tectoſag. *del.* Et. — *Gron. Crev.*

Citra, *l.* circa. — *Crev.*

Ortiagontis, *l.* Orgiagontis. — *Gron.*

L. Scip. *del.* L. — *Gron. Crev.*

Fuerat, *l.* erat. — *Gron.*

Quaeſtores — miſſi eſſent, *l.* praetor quaeſtores — miſiſſet. — *Gron.*

Ullum, *l.* nullum. — *Crev.*

XXXIX.

M. Aem. *del.* M. Catone et, *l.* Catone viro et. — *Gron. Crev.*

In convivio, *del.* — *Gron.*

Ex damnatis, l. damnatorum. — *Gron. Crev.*

Potentia, *l.* Pollentia. — *Crev.*

Adverſus, *l.* Adverſum. — *Gron. Crev.*

XL.

Quos occiderat etc. *l.* quos in vinculis nobiliſſimorum hominum habebat, conquiri ad mortem juſſiſſet. Theoxena etc. Quod quum, *l.* et quum. E navi, *del.* Perſen, *l.* Perſeum. In Hiſpania, *del.* Quum plura, *del.* — *Gron. Crev.*

Diſſolvendarum, *add.* erant. — *Crev.*

Legiſſet, *leg.* quum legiſſet. Perſei, *del.* Filii, *add.* in eundem. — *Gron. Crev.*

XLI.

Ab urbe, *del.* — *Gron.*

Dimissus, *add.* praeter religionem, qua multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, et Antiochiae Capitolini, vilissimum regem egit. — *Crev.*

Sexaginta, *l.* septuaginta. Nonaginta, *l.* quadraginta. — *Gron. Crev.*

Sollicitabat. qui: *verba sequentia,* praeter — egit *huc rejecta, superius post* dimissus, *omisso tamen* qui *inseruit.* — *Crev.*

XLII.

Dedicabat, *l.* dedicaverat. — *Gron. Crev.*

Cui id mandatum erat, *l.* cui Macedonia decreta erat. — *Gron.*

Arbiter, *l.* dies. — *Gron. Crev.*

Ut, *l.* an. — *Gron.*

XLIII.

Aliquot, *l.* nonnulli. — *Gron. Crev.*

Romanarum, *l.* Romanorum. — *Gron.*

XLIV.

Se Perseo auxilio futuros, *l.* ut Perseo essent auxilio. Jungeret, *l.* conjungeret. Precatus, *add.* est. In domum, *l.* supra domum. Vicit Persen, *l.* Perseum vicit. — *Gron.*

Totamque, *leg.* universamque. — *Gron. Crev.*

Et cum uxore, *del.* Et. — *Gron.*

Missus est, *del.* est. Alexandria, *l.* Ab Alexandria. His, *l.* eis. Perses, *l.* Perseus. His, *l.* eis. Iis, *l.* eis. — *Gron. Crev.*

XLV.

XLV.

Samothrace, *l.* Samothracia. Abſiſteret, *l.* Abſiſtere. Faverant, *l.* fuerant. Redacta eſt, *del.* eſt. Ejus, *l.* ſuis. Perſen, *l.* Perſeum. } *Gron. Crev.*

XLVI.

Medium, *l.* ſe medium. Popularet, *l.* depopularet. } *Gron. Crev.*

Rhodiis deprecantibus, *l.* deprec. Rhod. *Crev.*

Aegypti, *l.* Aegyptiorum. Pulſus regno a minore fratre, *l.* a minore fratre e regno pulſus. } *Gron.*

Regnum accepit, *l.* accep. regnum. Cum pop. Romano per legatos, *l.* per legatos cum pop. Rom. } *Crev.*

Et Corſos, *del.* Et. *Gron. Crev.*

Demetrius, *l.* ejus. *Gron.*

Romae obſes fuerat, *l.* Romam obſes miſſus fuerat. L. Aemilio Paullo — mortuo, *l.* Aemilius Paullus — mortuus. Tanta ejus, *l.* cujus tanta. Ex Macedon. *del.* Ex. Immenſas, *l.* maximas. Auctione, *l.* auctione bonorum. Uxori ejus dos ſolveretur, *l.* dos uxori ejus redderetur. } *Gron. Crev.*

XLVII.

Sacrorumque quam magiſtratuum, *l.* ſacrorumque magiſtratuum. } *Crev.*

Triginta, *leg.* viginti. Adverſus, *l.* Adverſum. Renunciaverunt, *l.* Nuncia-verunt. } *Gron. Crev.*

XLVIII.

Ingens, *l.* maximus. Ariobarzane, *l.* Archobarzane. Et exercitum, *del.* Et. Legatis, *l.* legatorum. — *Gron. Crev.*

Filii in praetura mortui funus, *l.* funus mortui filii in praetura. — *Crev.*

Aeris denos, *l.* decus. — *Gron.*

Pro se vades, *l.* praedes vadesque. — *Gron. Crev.*

Ab tribunis, *l.* A. — *Crev.*

Quum Hispaniense bellum, *l.* Hispaniense bellum quum. — *Id.*

Studium militandi, *l.* militandi studium. — *Gron.*

Quo exemplo — concitavit, *l.* quo exemplo ad militandi studium omnes incitavit. — *Crev.*

Qui M. Claudio Marcello, *l.* cum Claudio Marcello — cui. — *Gron.*

Claudius Marcellus, qui succesſerat, pacasse omnes Celtiberiae populos cum videretur, Vaccaeos etc. — *Crev.*

Et Cantabros, *del.* Et. — *Id.*

Adhuc incognitas, *l.* incognitas adhuc. Majus, *add.* multo. Primus, *add.* omnium. — *Gron. Crev.*

Oratoribus Karthaginienſium, *l.* Karth. orat. — *Crev.*

Senatui, *l.* Senatus, Exercitus, quod *l.* exercitus, quia vero. P. Cornelius, *del.* P. — *Gron. Crev.*

Abstinerent, *l.* desisteretur. — *Gron.*

— — abstineretur.

Sin, *l.* si. De Punico bello, *l.* de bello Punico. — *Crev.*

Adversus, *leg.* Adversum. Tantum, *l.* tantummodo. — *Gron. Crev.*

XLIX.

XLIX.

Punici belli, *l.* belli Punici. Alter etiam vir optimus a ſenatu judicatus erat, *l.* alter optimus vir etiam judicatus a ſenatu erat. — *Gron.*

Certatum ſententiis eſt, *l.* certatum eſt ſententiis. — *Crev.*

Quod, *l.* eo quod. — *Gron. Crev.*

Exercitum extra fines, *l.* extra fines exercitum. Punico bello, *l.* bello Punico. — *Crev.*

Erant, *l.* fuerant. — *Gron. Crev.*

Ad bellum proficiſcerentur, *l.* proficiſcerentur ad bellum. — *Crev.*

Armis omnibusque inſtrumentis bellicis, *l.* armis omnibus, inſtrumentiſque belli. — *Gron.*

armis omnibuſque inſtrumentis belli. — *Crev.*

Dum, *add.* procul. — *Gron. Crev.*

Ne minus, *l.* nec minus. — *Gron.*

Ab L. Marcio, *l.* A. — *Crev.*

Cohortibus ſuis, *del.* ſuis. — *Gron. Crev.*

Expugnabant, *l.* oppugnabant. — *Gron.*

Ab urbe pariter egreſſi, *l.* pariter ab urbe egreſſi. Complexus, *l.* illum complexus. — *Crev.*

Populi Romani dediti, *l.* Populo Romano dediti. — *Gron.*

In Galliam, *l.* in Gallia. — *Gron. Crev.*

Sulpicii Galli filium, *l.* filium Sulpicii Galli. — *Gron.*

Adverſus, *l.* Adverſum. — *Gron. Crev.*

Habitae, *l.* Habitam. — *Gron.*

Romana, *l.* Romam. — *Crev.*

Talem, *l.* hujuſmodi. — *Gron. Crev.*

Regiae ſtirpis, *l.* ſtirpis regiae. — *Crev.*

Adramyttei, *l.* Adramytti. *Gron. Crev.*

Prope ad vitae finem ultimum, *leg.* prope ultimum finem vitae. *Gron.*

prope vitae finem ultimum. *Crev.*

Tandem ibi, *l.* ſibi tandem. *Gron. Crev.*

Subditum ſe eſſe, *l.* ſe ſubditum eſſe. *Gron.*

Manaret ad Eumenem res, *l.* ad Eumenem manaret res. A Demetrio auxilium, *l.* auxilium a Demetr. *Crev.*

L.

Legatos Romanorum, *l.* Roman. legat. *Crev.*

Alium, *l.* alterum. *Gron. Crev.*

Ex iis multis cicatric. ſp. caput, *l.* ex iis caput mult. cic. ſp. *Crev.*

Ganea, *l.* ganeo. Maſtanabalem, l. Manaſtab. *Gron. Crev.*

Phamaeae, *l.* Phameae. *Gron.*

Himilconi, *l.* Himilconis. *Gron. Crev.*

Ad Romanos cum equitatu ſuo, *l.* cum equ. ſuo ad Rom. *Crev.*

Occiderunt, *l.* interemerunt. Magno, *l.* maximo. Certamine ſuffragantis plebis, *l.* certamine, et ſuffragantibus plebejis. *Gron. Crev.*

LI.

Millia viginti tria, *l.* viginti tria millia. *Gron. Crev.*

Paſſuum, *l.* paſſus. *Gron.*

Obſtructus a Scipione erat, *l.* a Scip. erat obſtructus. Infeliciter navali proelio, *l.* navali proelio infeliciter. Ducis eorum, *l.* eorum ducis. *Crev.*

Diffi-

Difficili, *l.* difficillimo. Transfugerent, *l.* transfugeret. *Gron. Crev.*

Transfugasque, *l.* Transfugas. *Crev.*

Corinthi, *l.* Corinthum missi. *Gron. Crev.*

LII.

Bello, *del.* *Gron.*

Corinthon, *leg.* Corinthum. *Crev.*

Africanus Aemilianus, *l.* Aemil. Afric. *Gron.*

De Hasdrubale, *del.* De. *Gron. Crev.*

Viriathus, *l.* Viriatus. *Gron.*

Ex, *l.* E. Totam, *l.* universam. *Gron. Crev.*

Vetilium, *l.* Vitilium. *Gron.*

M. Vetilium, *l.* C. Vetilium. *Crev.*

Terroris, *l.* terrorem. *Gron. Crev.*

In matrimonium acceperat, *l.* acceperat in matrimonium. *Crev.*

LIII.

Magna, *l.* maxima. *Gron. Crev.*

LIV.

Censa, *l.* censa sunt. *Crev.*

Quadringenta, *l.* trecenta. *Gron. Crev.*

Conquestum, *add.* venissent. *Crev.*

Venissent, *l.* Romam venissent. *Gron.*

Pater Silani, *l.* Silani pater. *Crev.*

Interfectus, *l.* interemtus. Nobiliter, *l.* nobilissime. *Gron. Crev.*

LV.

Serapion, *l.* Serapioni. Impetrarent, *l.* impetrarant. Et oppidum, *l.* oppidumque. Fugatusque est, *del.* est. Navim, *l.* in navim. Vox, *l.* audiri. Mane, *l.* mane, mane. *Gron. Crev.*

A, *l.* ab. *Gron.*

Eum, *l.* ipsum. *Gron. Crev.*

LVI.

Numantini foederis, *leg.* foederis Numantini. Censa sunt, *del.* sunt. *Gron.*

Vardaeos, l. Vardeos. Bellum Numantinum vitio ducum, *l.* vitio ducum bellum Numantinum. Pudore publico, *l.* publ. pud. *Crev.*

LVII.

A castris, *del.* A. *Gron. Crev.*

Fustibus, *l.* virgis. *Crev.*

Conjugibusque, *l.* et conjugibus. *Gron. Crev.*

Missa sibi ab Ant. rege Syriae, *l.* sibi ab Ant. reg. Syr. miss. *Crev.*

Omniaque ea, *l.* eaque omnia. *Id.*

Obsessos, *l.* oppressos. *Gron. Crev.*

Daturum, *l.* se daturum. *Crev.*

Occidi, *l.* interimi. *Gron. Crev.*

LVIII.

Legem agrariam, *l.* agrariam legem. Gracchum fratrem, *l.* fratrem Cajum. *Crev.*

T. Annius Consularis, *l.* P. Mucius Consul. Adversus, *l.* adversum. *Gron. Crev.*

LIX.

Occisus, *l.* interemtus. *Gron. Crev.*

Facti censores, *l.* cens. facti. *Crev.*

Septemdecim, *l.* tredecim. Creare, *l.* creari. Papirio, *del.* *Gron. Crev.*

De

De die, l. pridie. Seditiones triumvirales acrius, *l.* acrius seditiones triumvirales. — *Gron.*

LX.

Primus, *add.* omnium. Salluvios, *leg.* Salvios. — *Gron. Crev.*

Qui fines Maſſ. populab. *l.* qui popul. fin. Maſſ. — *Crev.*

Locuſtarum multitudine, *l.* mult. loc. — *Id.*

Trecenta, *l.* Trecena. Septingenta, *l.* Septingena. — *Gron.*

Aut, *l.* vel — *Gron. Crev.*

LXI.

Salluviorum, *l.* Salviorum. E calidis frigidiſque, *l.* et calidis et frigidis. Adverſus Allobrogas, *l.* contra Allobroges. — *Gron. Crev.*

Vaſtaſſent, *l.* vaſtaviſſent, — *Crev.*

Occupaſſet, *l.* occupaviſſet. Pulſus et occiſus eſt, *l.* pulſus interemtus eſt. Ipſe quum, *l.* et quum ipſe. — *Gron. Crev.*

Albam, *l.* Albae. — *Gron.*

LXII.

Stoenos, *l.* Stonos. Occidit, *l.* interemit. — *Gron. Crev.*

Adherbalem, *l.* Atherbalem. — *Crev.*

LXIII.

Pugnavit, *add.* magnumque honorem tulit. — *Gron.*

LXIV.

Adfectabat, *l.* appetebat. — *Gron. Crev.*

LXV.

Adverſus, *l.* Adverſum. Conſiſterent, *l.* conſiderent. Adverſus, *l.* contra. — *Gron. Crev.*

L. Caſſius, *del.* L. — *Crev.*

LXVI.

LXVI.

Numidia, *leg.* ex Num. *Gron. Crev*

LXVII.

Rege, *del.* *Gron. Crev.*

Manlius, *l.* Mallius. Militum millia octoginta occisa, *l.* octog. mill. mil. occisa. *Crev.*

Secundo, *l.* Consulatu secundo. *Gron. Crev.*

LXVIII.

Occisa, *l.* interemta. Primus, *add.* omnium. *Gron. Crev.*

Culeo, *l.* culleo. *Gron.*

LXIX.

Appulejus, *l.* Apulei. *Crev.*

Certaminum, *l.* majorum cert. *Gron. Crev.*

Exsilium voluntarium, *l.* volunt. exsil. Avocabatur, *l.* vacabat. *Crev.*

Candidatum consulatus, *add.* petitorem. *Gron.*

Occidit, *l.* interemit. *Gron. Crev.*

Ingenii consiliique, *l.* consilii, ingeniique. *Crev.*

Bello, *l.* a Rabirio. *Gron. Crev.*

Totius civitatis favore, *l.* tot. fav. civit. *Crev.*

Aquillius, *l.* Aquilius. *Gron.*

LXX.

Adversus, *l.* adversum. *Gron. Crev.*

A L. *l.* ab L. A rege, *l.* ab rege. *Gron.*

Venerunt ad Sullam, *l.* ad Sul. ven. C. Sentius, *l.* Geminius. *Crev.*

LXXII.

Moto, *l.* orto. In eo, *del.* eo. Devertebatur, *l.* divert. *Gron. Crev.*

Expugnationesque urbium, *l.* urbiumque expugn. *Crev.*

LXXIII.

Interfectus, *leg.* interemtus. Male adversus hostes, *l.* parum prospere contra. L. Julius, *del.* Julius. Adversus, *l.* contra. *Gron. Crev.*

LXXIV.

LXXIV.

Et alia, *l.* aliaque. *Crev.*

LXXV.

Luccejus, *l.* Lucejus. *Crev.*

LXXVI.

Adverſus, *l.* adverſum. Plurimis, *l.* pluribus. Tōtamque, *l.* univerſamque } *Gron. Crev.*
Pinna, *l.* Pio. *Crev.*
Pompaedius, *l.* Popaedius. *Gron.*

LXXVII.

Manumiſſus, *add.* eſt. Quum miſſus ad eum occidendum ſervus, *l.* quum ad occ. eum miſſ. ſer. } *Crev.*
Publice in navim, *l.* publicae navi. *Gron. Crev.*
Aquillio, *l.* Aquilio. *Gron.*

LXXIX.

Potuiſſent, *l.* potuiſſet. *Gron.*
Ex quibus, *l.* quorum. *Gron. Crev.*

LXXX.

Occiſus, *l.* interemtus. *Gron. Crev.*

LXXXI.

Magno *leg.* maximo. Praeterea Thracum in Macedonia continet geſta, *l.* praeterea tranſitus Thracum in Macedoniam continet. } *Gron. Crev.*

LXXXII.

A. C. *l.* ab C. *Gron.*
Provincia, *l.* pecunia. *Crev.*

LXXXIII.

Interfectus, *l.* interemtus. Provinciis, *del.* Occiderat, *l.* interficeret. } *Gron. Crev.*

LXXXIV.

LXXXIV.

A Sen. *l.* ab. *Gron.*
Pulſi a Cinna, *l.* a Cinna pulſi. Eorum, *l.* illorum. Partes, *l.* partem. *Crev.*

LXXXV.

A conſule, *l.* ab conſ. A Sulla, *l.* ab S. *Gron.*
Occidi, *l.* interimi. *Gron. Crev.*
Totam, *l.* univerſam. *Crev.*

LXXXVI.

Ex cujus, *add.* quidem *Crev.*

LXXXVIII.

Ex Italicis populis, *l.* Italicorum populorum. Romanam, *l.* Romam. Hominum, *add.* unquam. *Crev.*
Effoſſis oculis, *l.* oculis effoſſis. A Luc. *l.* ab Luc. *Gron.*

LXXXIX.

M. Brutus, *l.* L. Brutus. *Crev.*
A navibus, *del.* a. A Sen. *l.* ab Sen. *Gron.*
Adverſus, *l.* contra. Occidi, *l.* interimi. Occidit, *l.* interemit. *Gron. Crev.*
Cn. Norb. *l.* C. *Crev.*
Se occidit, *l.* ſe interemit. *Gron. Crev.*

XC.

A Sen. *l.* ab Sen. *Gron.*
Obtinebat, *l.* tenebat. Manlius, *l.* Manilius. *Gron. Crev.*

XCI.

Eques, *l.* equeſter. Cum exercitu, *l.* omni cum *Gron. Crev.*

XCII.

Ab Curione, *l.* a Curione. *Crev.*
Occidit, *l.* interemit. *Gron. Crev.*

XCIII.

XCIII.

A rege, *l.* ab rege. *Gron.*

Adversus, *l.* adversum. Calagurris, *l.* Calagurrii. *Gron. Crev.*

XCIV.

Expeditiones aliquot, *l.* aliqu. exped. *Gron.*

XCVI.

Victor, *l.* superior. *Crev.*

Interfecit, *l.* interemit. Coeptum erat, *l.* coeptum est. Et Cn. *del.* Et. *Gron. Crev.*

XCVII.

Sexaginta, *leg.* quadragint. Sed Pomp. *del.* Sed. *Gron. Crev.*

XCVIII.

L. Gellius, *l.* C. Gell. *Crev.*

Adversus, *l.* adversum. A Q. *l.* ab Q. Ingentes, *l.* immensas. Adversus, *l.* adversum. C. Tr. *l.* L. Tr. Quia, *l.* qui. Id est, quia legiones, *del.* quia. *Gron. Crev.*

Impleta a se, *l.* quae impleta ab se. *Crev.*

XCIX.

Urbes, *l.* civitates. *Gron. Crev.*

Queritur Metellus gloriam rerum gestarum a Pompejo sibi eripi, *l.* Qu. Met. glor. rer. ab se gest. a Pompejo sublatam praeteriri. *Gron. eod. mod. Crev. nisi quod* subblatam *omittit.*

CII.

Bitoeto, *l.* Bituito. *Crev.*

In Hierosolyma, *l.* Hierosolymae. Ad id, *l.* ante id. *Gron. Crev.*

CIII.

Muliebri, *l.* mulieris. Et uxorem, *l.* cumque. — *Gron. Crev.*

C. Pontinius, *l.* Cn. Pontinus. — *Gron.*

Allobrogas, *l.* Allobroges. Solonem, *l.* Salonem. — *Gron. Crev.*

CIV.

Adverſus, *leg.* adverſum. Unius civitatis cum magno diſcrimine, *l.* unam harum civitatum maximo diſcrimine. Sexcentis, *l.* quadringentis. Tantum, *l.* tantummodo. — *Gron. Crev.*

M. Catoni, *l.* C. Catoni. — *Gron.*

A legatis, *l.* ab leg. — *Gron. Crev.*

CV.

In Gallia caeſiſque, *l.* et in Gallia caeſis. — *Gron. Crev.*

CVII.

Perſecutus eſt, *del.* eſt. Appia, *l.* in Appia. Adverſus, *l.* adverſum. — *Gron. Crev.*

CVIII.

M. Marcello, *l.* et M. Marc. — *Gron. Crev.*

CIX.

Mandatum eſt, *del.* eſt. A Sen. *l.* ab Sen. — *Gron. Crev.*

L. Lentulo, *l.* P. Lentulo. — *Crev.*

CX.

M. Petrejum, *l.* C. Petr. — *Gron. Crev.*

CXI.

Interfecti, *l.* interemti. — *Gron. Crev.*

CXII.

In diverſas, *l.* per diverſ. — *Gron. Crev.*

Pothino, *l.* Photino — *Gron.*

CXIII.

Imperium, *del.* — *Gron. Crev.*

Cn. Pompejus, *leg.* Inde Pompejus. — *Gron.*

CXIV.

Interfecit, *l.* interemit — *Gron. Crev.*

CXV.

CXV.

Cn. Magio, *l.* P. Magio *Crev.*

CXVI.

A senatu, *l.* ab sen. *Gron. Crev.*
Consule, *del.* *Crev.*
In Pompeji curia, *l.* Pomp. in curia. A sen. *l.* ab sen. } *Gron. Crev.*

CXVII.

Adversus, *l.* contra. *Gron. Crev.*

CXVIII.

A sen. *l.* ab sen. *Gron. Crev.* *Paullo post eadem variatio.*

CXIX.

P. Dolabellae, *l.* C. Dol. *Gron.*
A. sen. *l.* ab sen. C. Pansa, *l.* L. Pansa. A Caesare, *l.* ab Caes. } *Gron. Crev. mox iterum eodem modo variant.*

CXX.

A Capeno, *l.* ab Cap. Interfectus, *l.* interemtus. } *Gron. Crev.*
C. Caesare, *del.* C. *Crev.*
Et ut, *del.* Et. *Gron. Crev.*

CXXII.

Messallae Poplic. *leg.* Messalae Public. *Gron. Crev.*

CXXIII.

Sextium, *l.* Sestium. *Gron. Crev.*

CXXIV.

Adversus, *l.* contra. *Gron. Crev.*

CXXV.

Adversus, *l.* contra. *Gron. Crev.*

CXXVI.

Perusia, *l.* Perusiae. Redactisque, *l.* redactis. *Gron. Crev.*

CXXVII.

Totam, *l.* universam. *Gron. Crev.*
Ibi, *del.* *Gron.*

CXXVIII.

Occidit, *l.* interemit. *Gron. Crev.*

CXXIX.

Proeliis, *l.* certaminibus. A Caesare; *l.* ab Caes. Nulli, *l.* nemini. } *Gron. Crev.*

CXXX.

Luxuriatur, *l.* luxuriaretur. *Gron. Crev.*
Et ingenti, *del.* Et. *Crev.*

CXXXIII.

Interfecit, *l.* interemit. *Gron. Crev.*

CXXXIV.

Adversus, *leg.* contra. *Gron. Crev.*

CXXXV.

A Caesare, *l.* ab Caes. *Gron. Crev.*

CXXXVI.

Et a Druso, *l.* ab Druso. *Gron. Crev.*

CXXXVII.

Caesari, *l.* D. Caesari. *Gron. Crev.*

CXXXVIII.

Tencteri, *l.* Tenchteri. Dedicata, *l.* dicata. } *Gron. Crev.*

CXXXIX.

Adversus, *l.* contra. Ex civitate, *l.* civitatis. } *Gron. Crev.*

CXL.

Ex fractura, *l.* a fract. *Gron. Crev.*

SYLLABUS
EDITIONUM PRAECIPUARUM
TITI LIVII.

Romae per Conr. Sweynheym et Arn. Pannartz, cura Jo. An. Episcopi Alerienſis, qui editionem hanc a ſe recognitam, addita praefatione, quam pleraeque editiones ſeculo XV. et initio ſeculi XVI. excuſae ſervarunt, dedicavit ſummo Pontifici Paulo II. Veneto, et Marco Sancti Marci Cardinali, in forma majori.

Huic editioni annus, quo prodiit, non adſcribitur: antevertiſſe tamen MCCCCLXXI. eo argumento probat Jo. Fr. Gronovius in praefat. quod illo anno Paulus Pontifex, cui dicatur, mortalitatem explevit. Hinc Fabric. in Bibl. Latin. eam retulit ad annum MCCCCLXX. ſimiliterque viri Clariſſ. Thom. Hearne et Joh. Clericus in Indice praecipuarum Livii editionum. Verum Clariſſ. Mich. Maittaire in Annal. Typograph. tom I. pag. 66. et tom. IV. pag. 283. potius referendam contendit ad annum MCCCCLXIX. quia Veneta Livii editio, quae ſequitur, et lucem adſpexit anno MCCCCLXX. eamdem, quam haec Romana, Epiſcopi Alerienſis epiſtolam praefert, et hinc poſterior, quam illa, cenſenda eſt. Alerienſis enim epiſtola indicat, ſe editioni, quae Romae excuſa eſt, dedicandae conſcriptam eſſe: neque facile credi poteſt, utramque editionem alteram Romae, alteram Venetiis eodem anno exiſſe. Non convenit etiam de ipſius editoris nomine. *Joannes Antonius de Buxiis* vocatur Vghello in Ital. Sacr. tom. III. pag.

503. ubi ipsi, in Ecclesia S. Petri ad Vincula sepulto, sequens epitaphium positum fuisse refertur: *Joanni Antonio Episcopo Alerienſi, patria Viglevanenſi, Sixti IV. Pontif. Max. Ref. Biblioth. Secretarioque, venerando ſenatui ac toti Eccleſiae charo; qui fuit pietate, fide, literis inſignis, de patria, parentibus, amicis, et omnibus bene meritus, Jacobus frater germanus pientiſſ. vix. ann. LII. menſ. VI. dies II. obiit anno Jubilei M. CCCC. LXXV. prid. Non. Febr.* Contra *Joannes Andreas* vocatur apud Pomponium Infortunatum in vita Lucani, quam ex Lucani editione Romana anni MCCCCLXIX. in ſua repetiit Clariſſ. Oudendorpius. Similiter apud Raph. Volaterr. lib. XXI. Comment. Urban. fol. 246. verſo, et apud Petr. Cyrneum lib. IV. de Reb. Corſic. (quem edidit Murator. tom. XXIV. Rer. Ital. Script.) pag 490. His ſynchronis, aut certe aetate proximis, ſcriptoribus conſentiunt Jo. Fr. Gronovius in Praefat. Liviana, et Maittaire in Annal. Typogr. tom. I, pag. 43. et tom. IV. p. 112. Inſuper tomo III. commentariorum Lyrani in SS. Biblia, qui ab ipſo Alerienſi anno MCCCCLXXII. editi ſunt, praemiſſa eſt ejus epiſtola hoc titulo: *In tertium volumen Nicolai de Lyra Jo. Andree Alerienn Epiſcopi Sanctiſſimi D. N. Papae Bibliothecarii ad Xyſtum IIII. Pont. Maximum Epiſtola.* Quaenam virorum doctorum ſententia, haec, an illa, verior ſit, certius adfirmare poterunt, quibus memorati Epitaphii inſpiciundi copia erit. Mihi veriſimilius videtur, in Epitaphio per compendium ſcriptum fuiſſe *Jo. An. Epiſcopo Alerienſi*, quemadmodum nomen ejus in multis epiſtolis, quas libris a ſe editis ipſe addidit, exaratum occurrit, ut inter alias in his, quas Livio, tum tomo I. Commentariorum Lyrani in SS. Biblia, et aliis praemiſit: illum vero, qui Epitaphium ex lapide deſcripſit, ſive Ughellus, ſive quis alius fuerit, inde perperam *Joanni Antonio Epiſcopo Alerienſi* feciſſe.

1470. Venetiis per Vindelinum Spirenſem, ſive de Spira, in forma majori.

In

In hac editione denuo apparere epistolam Joannis Andreae Episcopi Alerienſis, quae jam in praecedenti Romana data erat, monuit Clariſſ. Maittaire in Annal. Typograph. tom. I. pag. 69. et tom. IV. pag. 289. Ad finem hujus editionis adſcribitur annus MCCCCLXX. et ſubjiciuntur ſex et quadraginta verſus, quorum laudatus Maittaire priori loco ſex, poſteriori eoſdem ſex et inſuper decem alios exhibuit. Eos omnes ex raro obvia editione hac, quae Lipſiae in bibliotheca Senatoria exſtat, mihi deſcripſit Clariſſimus Sachſius, quos libens lubens cum lectore communicabo. Erant autem tales:

Proderat haud multum, LIVI, abs te ſcripta fuiſſe
Maxima, ſi Romae facta pari eloquio:
Quae ſeu deſidiis, alio ſeu crimine quovis,
Sive et temporibus cuncta fere occiderant:
Quaeque ſuperfuerant opera, haec tam rara videri,
Ut pene ipſorum copia nulla foret.
Et VINDELINO debebis tu quoque, formis
Egregie impreſſit has modo qui decadas:
Atque ipſas iiſdem ſcaevis (ſic) velut hoſtibus acri
Bello oppugnatas fortiter eripuit.
Hac etenim ſtudiis non tantum Romulidumve
Hiſtoriis opera, quam tibi, conſuluit.
Quippe tua hac in re cum Romae nomine junctus,
Alterutrum ſervans ſervat utrumque ſimul.
Ergo tua ut perdens opera eſt inviſus habendus,
Horum ſervator ſic tibi amandus erit.
Magna loquar, ſed vera tamen. Conferre putatur
Ad famam natos progenuiſſe probos.
Non parvo majora tamen monumenta putanda
Sunt opera, excellens quae parit ingenium.
Nec vero tantum fluxi quia corporis illi
Exiſtunt foedus, perpetui haec animi:
Verum etiam nati quia non a patribus omnes,
Sunt quibus affecti dotibus, accipiunt.
Si qua autem gravis atque ornata oratio, qualem
Cernimus eſſe tuam, compoſita extiterit:
Huic nihil eſt prorſus, quod non ſuus afferat auctor:
Sive ejus formam, ſive alta aſpicias.

Ipse hanc effingit, polit hanc, atque induit ipse,
Ipse, anima tamquam, sensibus instituit.
An natos igitur servanti cuncta putares
Te debere, nihil haec opera eximia?
Adde, quod et perpulchra effinxit et optima, cunctis
Hoc (sic) etiam ut placeant, haec monumenta tua.
Atque tot impressit, totum his jam possit in orbem
Diffundi, atque aevum nomen in omne tuum.
Sed tua quae probitas, dignas non ambiget ullus
Quin habeas grates ipse tuo artifici.
Id superest, quando nulla est tam digna supellex, (sic)
Quaeque tot ac tantis usibus esse queat.
Si neque jam magno sumptu magnove labore,
Sed sibi quem minimo quisque parare valet:
Historias quisquis, quisquis sua commoda curat,
Impressa haec frustra non sinat esse opera.
Verum sic etenim sua quemque industria multum
Juverit, ipsa paret, lectitet ipsa diu.

Hanc editionem numquam vidisse videtur Jo. Fr. Gronovius; qui, quum in Franc. Robortelli Convenientia Supputationis Livianae cum marmoribus Capitolinis cap. III. et in Emendationibus lib. II. cap. LIV. memoratum vidisset librum Livii, qui a Vendelino inpressus fuit anno MCCCCLXX. ex Victorini Feltrensis exemplari, hanc et praecedentem editionem unam eamdemque esse, et, qui se in calce voluminis Sweynheymum appellat, ab Italis, Germanica vocabula invertere solitis, Vendelinum vocatum fuisse credit; quum tamen Conradus Sweynheym et Arnoldus Pannartz, qui priorem impresserunt, typographiam Romae, at Vendelinus de Spira, qui posteriorem hanc edidit, eamdem artem Venetiis exercuerint. Verisimile etiam videtur, editionem Livianam, quam Augustae Vindelicorum anno MCCCCLXX. excusam Lipsiae in bibliotheca amplissimi Senatus adservari Fabricius in Biblioth. Lat. retulit, non aliam, quam hanc Venetam, esse, et nomen typographi Vendelini ei, ex quo Fabricius hujus editionis notitiam nactus est, persuasisse, ut crederet, librum Augustae

ſtae Vindelicorum editum eſſe : editionem certe eo anno in illa urbe emiſſam ibidem non occurrere, ex teſtibus fide dignis accepi. Ex eodem errore etiam Vir Doctus in vita Livii, quam Niceronius inſeruit Memoriis, virorum Illuſtrium Hiſtoriae inſervientibus, tom. v. pag. 177. affirmaſſe videtur, primam Livii editionem eſſe, quae Auguſtae Vindelicorum anno MCCCCLXX. in forma majori prodiit.

1471. Romae per Udalricum Gallum, ſtudio Joannis Antonii Campani, cujus praefatio ad Cardinalem Papienſem praemittitur, tribus voluminibus, in forma majore.

Huic editioni annum adſcriptum non fuiſſe, teſtatur Clariſſ. Maittaire in Annal. Typogr. tom. 1. pag. 72. Ipſe non niſi quarta decade, ſive libro XXXI. et ſequentibus, uſus ſum beneficio Illuſtriſſimi Lovelii, et hujus partis fini nullum etiam annum adſcriptum vidi, ſed hos tantum ſex verſus, qui, teſte Meyero in Annal. Flandr. ad annum MCCCCXL. pag. m. 297. Antonium Campanum auctorem habuerunt.

Anſer Tarpeji cuſtos Jovis, unde, quod alis
Conſtreperes, Gallus decidit, ultor adeſt.
Vuldricus Gallus, ne quem poſcantur in uſum,
Edocuit pennis nil opus eſſe tuis.
Inprimit ille die, quantum non ſcribitur anno:
Ingenio, haud noceas, omnia vincit homo.
Campanus.

Eoſdem verſus etiam fini primi voluminis exſtare teſtatur Maittaire ibid. tom. IV. pag. 292. Contra Thom. Hearne et Joh. Clericus eam ad annum 1472. referunt: ſed Jo. Fr. Gronovius in Praefatione ex bibliothecae regiae, quae Pariſiis eſt, indice monet, decada primam anno MCCCCLXXI. et quartam anno MCCCCLXXII. lucem vidiſſe. Vide etiam Maittaire loc. laud. qui teſtem hujus rei advocat Fabric. in Bibl. Lat. lib. 1. cap. XI. editionis annorum 1712. et 1721.

1472. Romae per Conradum Sweynheym et Arnoldum Pannartz, in forma majore.

Ad finem Livii hi versus legebantur:

Aspicis, illustris lector, quicumque libellos,
Si cupis artificum nomina nosse, lege.
Aspera videbis cognomina Teutona, forsan
Mitiget ars Musis inscia verba virum.
Conradus Suuenheym Arnoldus Pannartzque magistri
Romae impresserunt talia multa simul.

In domo Petri de Maximis M. CCCC. LXXII. die XVI. Julii. Hanc editionem ex Illustrissimi Lovelii bibliotheca utendam accepi.

1478. Mediolani per Philippum de Lavagnia, in forma majore.

1480. Mediolani per Antonium Zarothum, in forma majore.

In fine hujus editionis, quam adhibui, adscripta erant haec verba: *Has tris Titi Livii decadas Petrus Justinus Philelfus, ut amicis quibusdam suis morem gereret, quam diligentissime recognovit. Impressit autem Mediolani opifex consummatissimus Antonius Zarothus, opera et impensis Johannis Legnani, decimo Kalendas Novembres: regnantibus illustrissimis Mediolani ducibus Bona, et Joanne Galeacio Maria Sphortia, anno a natali Christiano millesimo quadringentesimo octogesimo.*

1480. ------ per Michaelem Manzolinum Parmensem, in forma majore.

In fine hujus editionis, qua ex munificentia Illustrissimi Lovelii usus sum, haec adscripta inveni: *Titi Livii Patavini historici illustris decadis quartae libri finiunt, quos Michael Manzolinus Parmensis ductu, impensa, solertique diligentia viventibus posterisque inprimi curavit anno salutis M. CCCC.LXXX. pridie Calendas Novembres.* Locus, ubi liber impressus est, non additur. Monet autem Maittaire

in

in Annal. Typograph. tom. IV. pag. 406. librum impressum quidem esse a typographo Parmensi, non tamen, ut Orland. pag. 148. putabat, Parmae; putat autem eum deceptum esse a Cornelio Beughemio pag. 85. quem saepius describere solet. Eodem errore ego etiam ubique hanc editionem in notis Parmensem vocavi, perperam ad id inductus, quod Manzolinus se Parmensem dixerit. Verum postea ex Clariss. Maittaire Annal. Typograph. tom. I. pag. 84. et tom. IV. pag. 235. didici, Michaelem Manzolinum Parmensem typographiam Tarvisii exercuisse, ibidemque ab anno MCCCCLXXVII. ad annum MCCCCLXXXI. varios libros emisisse. Quam igitur in notis editionem Parmensem vocavi; Tarvisina prima; quam vero Tarvisinam primam et secundam, Tarvisina secunda et quarta dicendae erant. Parmensem tamen editionem hujus anni MCCCCLXXX. a Melchiore Suessa excusam memorat Fabricius in Bibliotheca Latina lib. I. cap. XI. testatus se ejus notitiam ex Beughemio accepisse. Sed perperam. Nullus enim Melchior Suessa sive Sessa inter typographos seculo XV. sive anno MXXD. memoratur, sed demum occurrit anno MDVIII. qui sibi anno MDXVII. socium adscivit Petrum de Ravanis, et cum eo Livium anno MDXX. Venetiis edidit, ut inferius suo loco videndum erit.

1481. Parisiis, in forma majore.

Hanc editionem memorat Maittaire Annalium Typogr. tom. V. part. II. pag. 532.

1482. Tarvisii per Johannem Vercellium, in forma majore.

Ad calcem hujus editionis sequentia adjecta invenio: *Has Titi Livii decadas, a Luca Porro quam diligentissime recognitas, Tarvisii Johannes Vercellius impressit Anno salutis millesimo quadringentesimo octogesimo secundo.* Hanc editionem ubique in notis Tarvisinam primam perperam vocavi,

quum Tarvisina secunda dicenda fuisset. Vide, quae de editione praecedente dicta sunt.

1483. - - - - - - per Michaelem Manzolinum Parmensem, in forma majore.

Hanc editionem ex bibliotheca Hohendorfiana laudat Maittaire in Annal. Typogr. tom. IV. pag. 450. Ex illis autem, quae ad similem editionem, anno MCCCCLXXX. excusam, dixi, constat, hanc etiam impressam fuisse Tarvisii. Ita fuit Tarvisina tertia.

1485. Tarvisii per Johannem Vercellensem, in forma majore.

Hanc etiam editionem a Luca Porro recognitam esse, ex illis, quae ad finem libri subjiciuntur, constat. Eam usibus meis commodavit Vir Clarissimus Sigebertus Havercampius; quam male in notis Tarvisinam secundam pro quarta a me appellatam esse, praecedentibus consequens est. Alibi etiam memoratam inveni editionem T. Livii Tarvisinam ex recognitione Lucae typis Johannis Vercellensis anno MCCCCXCV. sed annum illum operarum errore pro anno MCCCCLXXXV. datum esse verisimile est. Certe Maittaire recentiorem hanc in Annal. Typogr. non memoravit, neque etiam Johannes Vercellensis anno MCCCCXCV. Tarvisii typographiam exercuisse videtur.

1485. Parisiis, forma majore.

Hanc editionem memorat Maittaire in Annal. Typogr. tom. V. part. II. pag. 532.

1491. Venetiis cum Annotationibus Sabellici, in forma majore.

Hanc editionem ex Fabricii Bibliotheca Latina memorat Maittaire in Annal. Typograph. tom. I. pag. 309. Sed tom. IV. pag. 532. addit, ad ejus cal-

calcem hanc formulam adjectam esse: *Impress. die V. Novembris, M. CCCC. LXXXXI. regnante Augustino Barbadico duce Venetiarum.* Cujus vero typis excusa fuerit, neutro loco memoratur. Ipse Sabellicus in praefatione refert, se Livium ad vetustum exemplar, ex bibliotheca Benedicti Cornarii Patricii Veneti depromtum, contulisse, petente Bernardino Herasmio Novocomensi, homine fide et industria singulari, ut clarissimam historiam aliquanto integriorem novae impressioni subjiceret. Verum licet plures circa annum hunc typographi Bernardini Venetiis floruerint, nullus tamen memoratur Bernardinus Herasmius Novocomensis.

1492. Venetiis, in forma majore.

Haec editio ex bibliotheca Adr. Pauw recensetur apud Maittaire in Annal. Typogr. tom. I. pag. 314. et tom. IV. pag. 545. Suspicio tamen est, hanc et praecedentem eamdem esse, earumque alteram, et quidem hanc, ex solo operarum errore natam esse.

1493. Venetiis per Mattheum Capcasa Parmensem, in forma majore.

Maittaire in Annal. Typogr. tom. V. part. II. pag. 23. editionem hanc memoravit ex Orland. pag. 418.

1495. Mediolani per Ulericum Scinzenzeller, impensis Alexandri Minutiani, in forma majore.

Editionem hanc memorans Maittaire in Annal. Typogr. tom. I. pag. 332. et tom. IV. pag. 590. testatur, ad finem ejus legi haec verba: *Impressit Ulericus Sinzenzeler impensis Alexandri Minutiani; ex quam emendato exemplari, si cum ceteris conferes, quam facillime intelliges, candidissime lector; cui etiam librariorum culpam, quantum licuit,*

idem

idem Alexander praeſtare conatus eſt, Mediolani pridie quam Lud. M. SF. Anglus princeps ſapientiſſimus hujus incliti imperii ſceptrum et ducalia inſignia a Maximiliano imperatore per legatum acciperet. Anno ſalutis M. CCCC. LXXXXV. die XXV. Maji.

1495. Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum, in forma majori.

In hac editione repetuntur *M. Antonii Sabellici breviſſimae in Livium annotationes, locis ſuo ordine aut in integrum reſtitutis, aut in fronte, ne quid temere offenderetur, brevi indice relictis.* Iis autem praemittitur ipſius Sabellici praefatio *ad Magnificum, et praeſtantem virum Benedictum Cornarium, Patricium Venetum.* Ad finem libri haec verba ſubjuncta video: *T. Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum ſumma cura et diligenti ſtudio impreſſae. Anno ab Incarnatione Domini M. CCCC. XCV. III. Nonas Novembris, imperante Sereniſſimo Auguſtino Barbadico, Venetiarum duce feliciſſimo.*

1498. Venetiis per Bartholomaeum de Zanis de Porteſio, in forma majore.

Recenſuit hanc editionem Maittaire in Annal. Typogr. tom. I. pag. 353. et tom. IV. pag. 662. addens, eam ſine notis prodiiſſe. Eadem ſervatur in bibliotheca Trajectina, unde utendam accepi, ac didici, in ea repetitas fuiſſe Sabellici Annotationes. Ad calcem ejus libri haec adſcribuntur verba: *T. Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Bartholomeum de Zanis de Porteſio ſumma cura et diligenti ſtudio impreſſae. Anno ab Incarnatione Domini* 1498. *die XX. Junii.*

1501. Venetiis per Georgium de Ruſconibus Mediolanenſem, in forma majori.

Hanc

Hanc editionem, quae in locupletiſſima bibliotheca Leidenſi exſtat, eadem continere, quae ambae praecedentes, amice me monuit Clariſſ. Oudendorpius, qui eam mei cauſſa examinavit. Ex eodem didici, ad finem ejus hanc temporis, quo lucem adſpexit, et typographi notitiam reperiri: *Titi Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Georgium de Ruſconibus Mediolanenſem ſumma cura et diligenti ſtudio impreſſae, anno ab Incarnatione Domini* 1501. *die* 4. *Decembris.*

- - - - apud Alexandrum Minutianum, in forma majore.

Huic editioni praefixa Minutiani epiſtola data eſt *Mediolani Idib. Sept.* 1505. ad finem autem libri hunc temporis characterem inveni: *Apud Alexandrum Minutianum Nonis Quintilibus men. Julii.* Ex his editionem illam referendam puto ad annum MDV. ac veriſimile videtur, excuſam eſſe Mediolani. In ea enim urbe Minutianus tabernam librariam etiam ſeculo praecedente exeunte exercuit, et impenſas in editionem Livii, quae anno MCCCCXCV. in ea urbe prodiit, contulit, ut ſupra vidimus. Ipſe etiam hoc ſeculo XVI. ineunte ibidem varios libros typis impreſſit. Anno MDII. Juſtinum. Vide Maittaire Annal. Typogr. tom. II. pag. 156. Anno MDIIII. Bernardi Corii Hiſtoriam Mediolanenſem. Vide Maittaire ibid. pag. 163. et 165. Anno MDXIII. Joſephi opera Latine, et Egeſippum. Vide Maittaire ibid. pag. 247. Livium hunc a ſe editum Minutianus dedicavit Jaffredo Carolo Juriſconſultiſſimo, Delphinatus ac Mediolanenſis ſenatus Praeſidi ſapientiſſimo, teſtatus, *ſe non imitatum eſſe eorum temeritatem, qui, ut ſcire videantur, omnia corrigere ac emendare profitentur; ſed quae ſibi aut dubia aut obſcura viſa fuerunt, ea ſe intentata reliquiſſe, ut per priſtina dictionum aliqua veſtigia vera et ſincera lectio inveſtigari poſſit.* Verum ut pateat, quid de hoc ſive editore, ſive typographo ſentiendum ſit, adſcribam

bam locum, licet paullo longiorem, ex Parrhasii Epistola, qua Commentarium in Claudiani libros de raptu Proserpinae eidem Jassredo Carolo dedicat. Ita inquit: *Non est (ne nobis blandiamur) hodie, non est Horatio bene monenti parere, scriptaque vel in paucos menses, nedum (quod illi placet) in annos novem comprimere, nisi laboris sui fructu fraudari quis velit. Adsunt enim ignavissimi quidam fuci, qui favis alienisque mellificationibus insidiantur: et quae multo longoque studio comperta sunt ab aliis, impudentissime pro suis ostentant. Ut iste vix satis idoneus impressor, qui castigationes in Livium meas ex magna parte subripere, tibique nuncupatim dicare non erubuit: in quo non minus existimationi tuae, quam mihi, fecit injuriam. quasi vero divinus tuus animus interceptis gaudeat rebus, et in hoc etiam Superos non imitetur, quibus (ut Porphyrius auctor est) furta non litant. Ego, vir integerrime, triennio jam Livii bellum Macedonicum, frequenti professus auditorio, singulis lectionibus emendavi, quod ante nos (absit verbo invidia) nemo tentavit: ostendique certissimis argumentis, ab eo, quam dixi, decada depravatam locis amplius mille. Veritus itaque, ne sua laniena per nos in publicum proderetur, editione praevenire festinavit: eamque rem dissimulanter me laturum speravit, si sub umbra tui nominis emitterentur: ac si non eadem gratiora tibi futura sint a proprio justoque domino, quam ab inverecundo plagiario. Quum praesertim nusquam ille potuerit afferre correctionis alienae rationem, quod nos inter legendum fecimus, quae propediem sub tuis auspiciis exibit in publicum, sex in toto Livio vulnerum millibus a me curatis aut splene contectis.*

1506. Venetiis, per fratres Joannem et Bernardinum Vercellenses, in forma majori.

Hanc editionem, a Maittaire tom. v. Annal. Typogr. part. II. pag. 21. recensitam, et a Fabric. in Bibl. Latina ex Graevii bibliotheca memoratam, possi-

possideo. Exhibet autem simul Sabellici in Livium annotationes, omissa tamen ejus ad Cornarium Praefatione. Ad finem libri haec leguntur: *T. Livii Patavini decades expliciunt, Venetiis per Joannem ac Bernardinum ejus fratrem Vercellenses summa cura et diligenti studio impressae, anno Domini M. CCCCC. VI. XXVII. Nonas Januarii imperante Serenissimo Leonardo Lauridano Venetiarum duce felicissimo.*

1510. Parisiis impensis Johannis Parvi et Ascensii, in forma majore.

Hanc editionem, a Maittaire in Annal. Typogr. tom. II. pag. 216. memoratam, possideo. Ei autem praefigitur Jodoci Badii Ascensii epistola ad Georgium Aloinum, hanc temporis notam praeferens: *Ex Chalcographia nostra apud Parrhisios, pridie annuntiationis atque incarnationis dominicae M. D. XI.* Praeterea Sabellici in Livium Annotationes, deficiente tamen ejus ad Cornarium praefatione, tum ipsius Badii Ascensii in Livianam lectionem Isagogen cum prooemii primi expositione. Ad calcem editionis haec verba reperiuntur: *Diligentiore cura, in aedibus Ascensianis, in illustri Parrhisiorum Academia, impensis Joannis Parvi et ipsius Ascensii. Anno salutis Christianae M. D. X. ad Idus Martias.*

1511. Venetiis per Philippum Pincium Mantuanum, in forma majore.

Hanc editionem, a Maittaire in Annal. Typographicis omissam, servat bibliotheca publica Amstelaedamensis. Ad ejus autem calcem hanc subscriptionem legi, Vir Clarissimus Petrus Burmannus, Historiarum, Eloquentiae et Poeseos ibidem Professor meritissimus, me monuit; *T. Livii decades feliciter expliciunt, Venetiis a Philippo Pincio Mantuano impressae anno Domini MCCCCCXI. die XVII.*

XVII. Septembr. inciti domini, Domini Leonardi Lauredani Venetiarum ducis tempeſtate.

1511. Pariſiis apud Badium Aſcenſium, in forma octuplice.

Hanc editionem primam fuiſſe cenſet Jo. Fr. Gronovius in praef. quae hac forma contracta, charta ὀκταπτύχῳ, prodiit. Neque aliam ea antiquiorem vidi. Teſtatur autem ſe non ipſam editionem, ſed tantum ſpecimen vidiſſe, diſſimulato loco et tempore, quo prodiit, unam utriuſque notam praeferens Auguſtini Becharii Sacerdotis ad ſtudioſos alloquium; unde etiam paſſim in notis Becharii nomine eam laudat. Suſpicabatur inſuper, non multo ſeriorem, ſi non antiquiorem, eſſe ea, quam Georgius de Ruſconibus Mediolanenſis anno MCCCCCI. Venetiis procuravit. Verum eamdem rectius recenſuit Fabr. in Bibl. Latina, ac teſtatus eſt, prodiiſſe Pariſiis apud Badium Aſcenſium anno MCCCCCXI. ex Sabellici recognitione cum Auguſtini Becharii ad ſtudioſos alloquio. Eam a Maittaire in Annal. Typographicis memorari, reperire non potui.

1513. Pariſiis apud Badium Aſcenſium, in forma majore.

In hac editione, quam etiam Maittaire in Annal. Typographicis omiſiſſe videtur, continentur eadem omnia, quae in antea memorata anni MDX. exſtabant; ita tamen, ut Aſcenſii in Livianam lectionem Iſagoge auctior prodierit, et inſuper addatur vocabulorum Livianorum compendiaria explanatio. Praeterea, contextum Livianum cum decem diverſae monetae aut ſcripturae codicibus collatum eſſe, nova Aſcenſii Praefatio priori ſubjecta docet, quae hanc notam Chronologicam praeferebat: *Pridie natalis Dominici M. D. XIII.* In calce vero libri haec formula adſcripta reperitur: *Ex aedibus Aſcenſianis longe accuratiore, quam pri-*

pridem, vigilantia, collato videlicet exemplari cum decem venerandae vetuſtatis codicibus, et non oſcitantis judicio recognito, atque plus quam ſexcentis locis illuſtrato, in illuſtri Pariſiorum Academia, impenſis Johannis Parvi, et ipſius, qui impreſſit, Aſcenſii, anno redemptionis humanae M. D. XIII. ad Nonas Decembres.

1516. Pariſiis ex aedibus Aſcenſianis, in forma majore.

Haec editio, quam itidem Maittaire in Annal. Typographicis non recenſuit, eadem omnia exhibet, quae proxime praecedens, eique quam ſimlilima eſt, adeo ut utraque totidem foliis abſolvatur. Non tamen propterea exiſtimandum eſt, eam tantum fraude, bibliopolis noſtris hodie admodum frequenti, ſe a priori diverſam eſſe mentiri. Plura enim exſtant indicia, unde colligi poteſt, eam hoc anno revera totam iterum excuſam eſſe. Titulus enim praecedentis editionis exhibet ſignum, quo Johannes Parvus, ſive Petit, quem Aſcenſius artis ſuae ſocium adſumſerat, uti ſolitus erat; nempe duos Leones, ſcutum lilio et literis I. P. inſcriptum ſuſtinentes, adjecto ſubtus nomine ejus, JEHAN PETIT. Hujus contra titulus praefert binos Leones, ſcutum bipartitum ſuſtinentes, cujus ſuperiori parte conſpiciuntur tres coronae, aequali ordine aliae ad latus aliarum diſpoſitae, pars autem inferior pellis murinae imaginem imitatur, addito ſubtus nomine LODOVICUS HORNKEN. Deinde in priori editione haec verba ſub deſcripto ſigno leguntur: *vaenundantur ab Johanne Parvo et Jodoco Badio Aſcenſio;* in poſteriori autem haec: *vaenundantur ab Gotfrido Hittorpio.* Inſuper formula ad finem hujus editionis addita in quibuſdam differt ab illa, quam praecedenti adjectam eſſe modo vidimus. In hac enim ultima ejus pars his verbis concipitur: *in illuſtri Parrhiſiorum academia, rurſus opera et accuratione Aſcenſiana, anno redemptionis humanae M. D. XVI. ad Nonas Janias.* Denique ex toto paſſim contextu Liviano duas diverſas editiones

esse clarissime elucet. Quamvis enim posterioris paginae illis prioris ferme semper respondeant, nulla tamen earum est, in qua non aliquot occurrant versus, qui in hac editione vel plures vel pauciores, quam in illa, literas contineant: in qua non itidem plures voces reperiantur, quae in hac editione per quaedam scribendi compendia, in illa vero omnibus literis exarantur.

1518. vel Moguntiae apud Johannem Scheffer, in forma majori.

1519. Ad finem librorum Livii haec temporis nota a typographo adscripta est: *Moguntiae in aedibus Joannis Scheffer, mense Novembri anno MDXVIII.* Praemissum Imperatoris Maximiliani privilegium datum est *die nona mensis Decembris an. M. D. XVIII.* Sed Erasmi Praefatio *VII. Cal. Mart. an. M. D. XIX.* et Nicolai Carbachii Praefatio *Idibus Martiis M. D. XIX.* In hac editione, post Imperatoris Maximiliani privilegium, continentur primo Ulrichi Hutteni equitis Praefatio ad Albertum Brandenburgensem, Cardinalem, Archiepiscopum Moguntinum et Magdeburgensem, principem Electorem; tum Erasmi ad Misobarbaros atque eosdem Philomusos Praefatio, quam utramque supra dedi hoc tomo pag. 266. et viri docti memoratu dignam judicant, quoniam illi, qui Moguntiam artis typographicae inventricem venditant, ex illis etiam sententiam firmare solent. Post indicem deinde in Livium ejusque epitomas, et consules in Livio et epitomis occurrentes, ordine Chronologico dispositos, sequuntur epitomae Livianae et ipsius Livii contextus. Admodum autem memorabilis est haec editio, quia prima omnium exhibuit maximam partem libri XXXIII. a cap. XVII. §. 6. usque ad libri istius finem, qui integer antea pro deperdito habitus est, et ultimam partem lib. XL. a cap. XXXVII. §. 3. usque ad finem: quae operis Liviani particulae in lucem protractae sunt ex bibliothecae Moguntinae, quae in aede maxima ac metropolitana est, perquam vetusto

tuſto codice, characteribus Longobardicis in membrana ſcripto. Quum autem codex ille, omnium hujus partis praeſtantiſſimus, qui partem lib. XXXIII. ultimam et libros ſequentes uſque ad finem libri XL. continebat, paſſim a vulgata priorum editionum lectione diverſus abiret, Nic. Carbachius eum dignum eſſe cenſuit, quem diligenter cum olim excuſis committeret, ejuſque excerptas variantes huic Livii editioni ſubjiceret, praemiſſa Praefatione, qua conſilii rationem reddidit. Eo autem facto optime de Livio meritus eſt, atque hunc theſaurum, aut certe ejus partem, nobis ſervavit; qui utrum hodie adhuc ſuperſit, aut ubi lateat, incertum eſt.

1518. Venetiis apud Aldum quinque tomis, in forma
1519. octuplice.

1520. Primus tomus continet decem primos Livii libros, ad

1521. cujus calcem haec adjecta ſunt: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae ſoceri, menſe Decembri, M. D. XVIII.*
et

1533. Secundus bellum Punicum ſecundum: ad finem autem haec nota chronologica adſcripta eſt: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae ſoceri, menſe Februario. M. D. XIX.* Tertius quartam librorum decada. hac ad finem addita ſubſcriptione: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae ſoceri, menſe Novembri. M. D. XX.* Quartus complectitur primo omnium decadum epitomas, licet cuique ſuperſtitum librorum Livii, qui praecedentibus tomis exhibentur, ſua praefigatur epitome; ſecundo L. Florum; tertio Polybii Hiſtoriarum libros quinque, Nicolao Perotto interprete in linguam Latinam converſos. Ad finem tandem tomi exſtat haec temporis nota: *Venetiis in aedibus Aldi, et Andreae ſoceri, menſe Martio. M. D. XXI.* Quum poſtea liber Livii quadrageſimus primus et quatuor ſequentes, ſive eorum fragmenta, ex bibliothecarum tenebris eruti et in apertam lucem

protracti essent, haeredes Aldi, ne quid editioni suae deesset, recens publicatos Livii libros ipsi quoque typis suis descripserunt, et quatuor prioribus tomis quintum hunc, quasi appendicem, addiderunt. Ejus fini subjecta est haec temporis nota: *Venetiis in aedibus haeredum Aldi Manutii Romani, et Andreae Asulani soceri, mense Majo. M. D. XXXIII.* Quinque hi tomi, suo quisque anno, memorantur apud Maittaire in Annal. Typograph. tom. II. pag. 316. 335. 598. 613. et 787. Hujus editionis quartus tomus hodie plerumque a reliquis dividitur, et quasi huc non pertinens seperatim memoratur; quum tamen titulus, qui tomo primo praefigitur, illa, quae toto opere continebantur, exhibens, etiam tomo quarto inserta nominatim memoret. Is autem titulus ei appositus est, si non quum tomus primus ederetur, certe quum quartus prodiret, antequam quintus adderetur; cujus nulla ibi mentio occurrit.

1520. Venetiis, in forma majori.

Hanc editionem, quam me umquam videre non memini, memorat Maittaire in Annal. Typograph. tom. II. pag. 598. eamque excusam esse dicit per Melchiorem Sessam et Petrum de Ravanis socios, die III. Maji. Eamdem neque Hearnius, neque Clericus memorarunt. Editionem Venetam hujus anni, in forma majori ab Aldo excusam, memorat Catalogus Henr. Hadr. van der Marck toparchae in Leur. pag. 20. Ejus tamen apud alios mentionem nondum reperi.

1521. Venetiis apud Aldum, in forma majore.

Hanc editionem recensent Hearnius et Clericus. Gesneri Catalogus librorum, qui in officina Aldi Manutii Venetiis excusi sunt, tom. III. Annal. Typogr. inseruit Maittaire, in quo pag. 245. memorantur Livii omnia, accurate denuo impressa, in folio (1521.) Occurrit etiam in modo laudato Catalogo Henr. Hadr. van der Mark, ubi pag. 21. inter editiones Aldinas in folio hoc titulo, qui for-

forte ex ipso libro petitus est, describitur: *Ex XIV. T. Livii decadibus prima, tertia, quarta; duplex epitome, altera a T. Livio, altera a L. Floro; Polybii libri V. de rebus Romanis in Latinum a Nic. Perotto, quos in locum secundae decadis substituimus, quia multa in illis leguntur, quae secunda decade continebantur. Venet. apud Aldum* 1521.

1522. Florentiae apud haeredes Philippi Juntae, forma octuplice.

1532. Hanc editionem habuit et consuluit J. Fr. Gronovius, qui in Praefatione testatur, eam per Aldina vestigia incessisse, carmine etiam in laudem Asulani praeposito. Eamdem recensuit etiam Maittaire in Annal. Typograph. tom. v. part. II. pag. 22. qui docet, singulis tomis, decadas primam, tertiam et quartam continentibus, ad calcem adjectam esse hanc formulam: *Florentiae per haeredes Philippi Juntae M. D. XXII. septimo Idus Augusti.* Postea vero repertos quintae decadis priores quinque libros, sive eorum fragmenta, itidem ex Juntarum officina prodiisse, hac subscriptione ad finem addita: *impress. Florentiae in aedibus Bernardi Juntae, anno* XXXII. *supra M. et D. duodecimo Cal. Majas.*

1525. Coloniae apud Joannem Soterem, in forma majore.

Hujus editionis titulus testatur, Livii libros triginta, qui soli ex centum quadraginta supersunt, auctore Jacobo Sobio, castigatiores, quam ante hac umquam visi sunt, prodire anno M. D. XXV. mense Septemb. Dedicatio Sobii subscriptas praefert *Calendas Septembris anno Domini M. D. XXV.* Denique ad calcem libri haec verba adjecta exstant: *Coloniae apud Jo. Soterem, impensis honesti civis Petri Quentel anno MDXXV. mense Augusto.* Sobium, Livii editorem, laudans Sturmius in Epist. dedicator. ante tom. II. Orat. Ciceronis dicit, Coloniae literas floruisse, quum in ea Sobius aliique docerent, Sobium vero tunc vim morbi abstulisse. Editionem hanc Livianam, quam curavit So-

bius, ut ceteris castigatiorem laudat Rhenanus ad Livii lib. XXVII. cap. XVI. §. 10. et ad cap. XVII. §. 11. Ejus conjecturam, quam in contextum recepit, quamvis praeter Mstorum auctoritatem, nihilominus ut ingeniosam praedicat Gruter. ad Livii lib. I. cap. XXXIII. §. 6. Perperam Fabricius in Bibl. Latin. editionem hanc Basileensem vocavit, dicens Livium anno MDXXV. Basileae ex Jacobi Sobii castigatione prodiisse.

1527. Parisiis apud Petrum Vidovaeum, in forma majore.

Hanc editionem recensuit Maittaire in Annal. Typogr. tom. II. pag. 688. ac testatur, eam venumdatam fuisse a Joanne Parvo, bibliopola adscriptitio, impressam vero a Petro Vidovaeo mense Aprili, M. D. XXVII.

1528. Coloniae apud Eucharium Cervicornum, in forma majore.

Huic editioni locus, ubi prodiit, adscriptus non apparet, sed tantum excusus esse dicitur ab Euchario Cervicorno. Eum vero chalcographiam et ante et post annum MDXXVIII. Coloniae exercuisse, ibique varios libros Godefrido Hittorpio, civi et bibliopolae Colonienſi, typis suis descripsisse constat. Maittaire ullam hujus editionis mentionem in Annal. Typograph. feciſſe non memini, quam tamen memorarunt Fabricius in Bibl. Latin. et Hearnius ac Clericus in Indice editionum Livianarum. Eamdem tantum se vidisse, sed consulere non potuisse, J. Fr. Gronovius in Praefatione testatur.

1529. Parisiis apud Nicolaum Savetier, in forma majore.

Hanc editionem recensuit Maittaire in Annal. Typograph. tom. II. pag. 721. et auctor est, ei hanc notam additam esse: *Veneunt in aedibus Ambrosii Girault, in vico Divi Jacobi, sub insigni regis David, imprimebat Nicolaus Savetier, mense Aprili* 1529. Contra ejus exemplaris, quod oculis meis sub-

subjectum est, initio haec adscripta vidi: *Vaeneunt in Clauso Brunelli apud Nicolaum Crespin, sub signo Divae Catharinae*; ad ejus finem vero sequentia: *Imprimebat Nicolaus Savetier mense Aprili* 1529. Hinc colligo, vel Nicolaum Savetier Livium, suis impensis excusum, distrahendum dedisse duobus bibliopolis, Ambrosio Girault, et Nicolao Crespin; vel ambos illos, inita societate, Livium opera Savetierii imprimi curasse, et quemque eorum recepta exemplaria suis nominibus notasse. Editionem hanc Levescatium curasse, J. Fr. Gronovius in Praefat. Fabricius in Bibliothec. Latin. et Hearnius ac Clericus in Indice Editt. Liv. testantur. Certe ejus Dedicatio ad Joh. de Tartas J. U. consultissimum in capite hujus editionis exstat. Vix tamen aliquid de suo contulit, sed ubique ferme editionem Ascensianam anni MDXIII. vel anni MDXVI. secutus est, et lectiones illis solis proprias adoptavit.

1530. Parisiis apud Badium Ascensium, in forma majore.

In titulo libri haec nota conspicitur: *Vaenundantur ipsi Ascensio.* 1530. Dedicationis subscriptio his verbis concipitur. *E Chalcographia nostra apud Parrhisios rursum ad sextum Calendas Novemb. M. D. XXX.* Ad finem autem libri XL. haec formula additur. *Sub prelo Ascensiano ad VI. Cal. Novemb.* 1530. Quum autem anno sequenti MDXXXI. Simon Grynaeus quinque postremos Livii libros, a se in Msto vetusto repertos, opera Frobenii primum Basileae edidisset, mox eodem adhuc anno Ascensius non modo recens inventos ac publicatos Livii libros typis suis Parisiis descripsit, hoc temporis charactere post libri XLV. finem addito: *Sub Prelo Ascensiano anno M. D. XXXI. mense Julio:* verum etiam Chronologiam Glareani, quae in eadem editione Basileensi primum lucem adspexit, in ordinem literarum digessit, ac libro XLV. subjecit, addita hac subscriptione: *Sub prelo Ascensiano ad Idus Julias Anno M. D. XXXI.* Insuper editio

haec eadem omnia complectitur, quae editiones priores Aſcenſianas annorum MDXIII. et MDXVI. continere antea ſuo loco dixi.

1531. Baſileae apud Frobenium, in forma majore.

Titulus ſplendidae hujus editionis teſtatur, librum excuſum eſſe *Baſileae in officina Frobeniana menſe Martio anno M. D. XXXI.* Appoſita Eraſmi ad Carolum Montioium Praefatio data eſt *apud Friburgum Briſgoiae, Calen. Martiis anno M. D. XXXI.* Praefationem ejus excipiunt decades Livii prima, tertia, et quarta, ac cuique earum praefixae librorum, quas continent, Epitomae: hinc decadis quintae libri quinque priores: quos nunc primum typis excuſos Grynaeus ex vetuſto monaſterii Laurishaimenſis codice in apricam lucem protulit. De hoc codice Eraſmus in memorata ad Montioium Praefatione egit. Libro ultimo, ſive XLV, iterum ſubjicitur, libros hos editos eſſe *Baſileae, in officina Frobeniana, per Hieronymum Frob. Jo. Hervagium, et Nicolaum Epiſcopium, MDXXXI.* Tum ſequuntur omnium Livii librorum, et ſuperſtitum, et deperditorum, Epitomae; poſtea Indices in libros Livii: ad quorum calcem apponitur Allocutio ad Lectorem; qua, quantum injuria temporis ex recens editis quinque poſterioribus Livii Libris deperditum ſit, accurata diligentia docemur. Tandem ultimo loco in editione hac Baſileenſi ſequitur Glareani Chronologia in omnes Livii decadas, ab urbe condita in ſextum Tiberii Caeſaris annum, praefixo iterum novo titulo; cui itidem, ut et ejus calci, additur, Chronologiam hanc editam eſſe *Baſileae ex officina Frobeniana, anno M. D. XXXI. menſe Martio.*

1532. Venetiis apud Lucam Antonium Juntam, in forma majore.

Innotuit mihi haec editio ex ſolo Maittaire, qui eam recenſuit in Annal. Typogr. tom. II. pag. 771. et hoc modo deſcripſit: *T. Livius; acceſſerunt decadis V. libri quinque, numquam, antehac editi, cum Chronologia Henrici Glareani, in aedibus Lu-*

cae

cae Antonii Juntae Florentini. MDXXXII. in initio additur, *Menſe Februario:* in fine *die decima Januarii.*

1532. Pariſiis apud Simonem Colinaeum prodierunt conciones Livii cum notis Joachimi Perionii, in forma octuplice.

Hanc editionem memorarunt Crenii, Hulſii, aliorumque catalogi. Vide etiam Maittaire Annal. Typogr. tom. v. part. II. pag. 23. Poſtea alibi etiam haec editio repetita eſt.

1535. Baſileae ex officina Frobeniana, in forma majore.

Ad finem hujus editionis illa temporis nota addita eſt: *Baſileae in officina Frobeniana per Hieronymum Frobenium et Nicolaum Epiſcopium menſe Decembri anno M. D. XXXIIII.* ſed titulus libri *annum MDXXXV.* praefert. Continet autem eadem ferme, quae praecedens Frobeniana anni MDXXXI. niſi quod in hac jam primum apparent Rhenani et Gelenii in Livium notae; et quod Glareani Chronologia, ab ipſo recognita, auctior prodeat, a Troja capta uſque ad Juſtinianum Caeſarem. Teſtatur inſuper titulus hujus libri, hiſtoriam Livianam longe, quam nuper, emaculatiorem prodire, quod nunc demum ad vetera exemplaria collata ſit.

1537. Lugduni quatuor voluminibus, in forma octuplice.

Recenſet hanc editionem Maittaire tom. v. Annal. Typogr. part. II. pag. 22. ac teſtatur excuſam eſſe *Lugduni apud haeredes Simonis Vincentii. M. D. XXXVII.* continere autem etiam Notas Glareani. Quod ſi verum eſt, haec prima erit Notarum Glareani editio. Alii tamen teſtantur, prodiiſſe cum Annotationibus Rhenani et Gelenii, et ita forte erit eadem, atque illa, quae mox ſequitur.

1537. Lugduni, in forma octuplice.

Hanc editionem refero fide Fabricii in Bibliotheca Latina; ubi teſtatur, eam prodiiſſe ex Trechſeliorum officina, et continere Rhenani ac Gelenii Notas.

1537. Francofurti, in forma octuplice.

Haec editio memoratur in bibliothecae Crenianae Catalogo pag. 68.

1538. Parisiis apud Vascosanum, in forma quadruplice.

In una bibliotheca Hulsiana tom. II. num. 5535. hanc editionem memoratam invenio, ubi prodiisse dicitur ex typographia Vascosani, et tres decadas continere.

1539. Basileae ex officina Hervagiana, in forma majori.

Editio haec eadem continet, quae Basileensis Frobeniana anni MDXXXV.

1540. Lugduni, in forma majore.

Memoratur haec editio in Indice editionum Livianarum Hearnii et Clerici.

1540. Basileae, in forma majore.

Hanc editionem cum Notis Glareani memoratam vidi in bibliotheca Mallinckrotiana. Fabricius vero in Biblioth. Latin. testatur, Henr. Loriti Glareani Notas in Livium Carolo quinto Imperatori inscriptas esse, cum Chronologia historiae Romanae recognita, anno MDXL. in forma majore. Utrum vero solae, an simul cum Livio prodierint, nec ubi, vel a quo typographo excusae sint, retulit. Neque certiora referre possum, quum editionem hujus anni non viderim. Id ex Glareani Praefatione ad Caesarem Ferdinandum, quae annum MDXL. praefert, et in editione Lugdunensi anni MDXLII. et alibi exstat, didici, ex officina Michaelis Isingrini, qui Basileae officinam exercuit, et Joannis Bebelii typographi Basileensis gener exstitit, Glareani Chronologiam separatim prodiisse, ut, qui antea Livii codices habebant, neque eumdem auctorem bis parare volebant, hoc ejus labore frui possent.

1541. Venetiis apud haeredes Lucae Antonii Juntae, in forma majore.

Hanc editionem memorat Fabric. in Biblioth. Latin. non addens, qua forma prodierit. Eadem edi-

editione usus est Latinus Latinius ad Livium cum Mstis conferendum, qui nec ipse formam, qua editio illa excusa est, indicavit. Ex numero tamen foliorum, quem subinde edit, satis constat, non alia, quam majori, in lucem exiisse. Utrum Hearnius et Clericus, in Indice editionum Livianarum recensentes editionem Venetam, quae anno MDXLII. cum Glareani epitome Chronologica in forma majore impressa sit, hanc, an aliam ab hac diversam, intellexerint, dispicere nequeo, quum neutram viderim.

1542. Lugduni apud Sebastianum Gryphium quatuor voluminibus in forma octuplice.

Tres priores tomi continent superstites Livii libros: quartus Glareani notas, praemissa ejus ad Carolum V. Imperatorem Praefatione, data *Friburgi Brisgoiae, anno a Jesu Christi natali M. D. XL. Calen. Majis;* tum Laurentii Vallae de Tarquiniis adversum Livium disputationes, ejusque emendationes ad sex libros priores Livii de bello Punico secundo; deinde Glareani Chronologiam, per Jodocum Badium Ascensium in seriem literarum redactam; et ultimo loco ipsam Glareani Chronologiam auctam, cum Praefatione ad Ferdinandum Caesarem, data *Friburgii Brisgoiae, anno a Christo nato M. D. XL. Calend. Septembrib.* Gesnerus in Pandectis lib. de Historiis duodecimo apud Maittaire Annal. Typogr. tom. II. pag. 572. refert, hac editione contineri Annotationes Beati Rhenani, Sigismundi Gelenii, Henrici Glareani, ac Chronologiam ejusdem Glareani. Editio exstat in Biblioth. Trajectina, verum Rhenani et Gelenii Annotationes non adsunt.

1543. Parisiis apud Michaëlem Vascosanum, in forma majore.

Appositus quidem titulus testatur, Livium hunc prodiisse *Parisiis apud Audoënum Parvum sub Lilio aureo ad Divum Jacobum. M. D. XLIII.* verum privilegium, ut Livius hoc modo imprimeretur, senatus Parisiensis anno M. D. XLII. nono Calend.

No-

Novemb. conceſſit *Michaëli Vaſcoſano et Audoëno Parvo.* Titulus etiam, qui Annotationibus adjunctis praemittitur, deſinit hac formula: *Pariſiis imprimebat Michaël Vaſcoſanus ſibi et Odoino Parvo.* Unde colligo, editionem hanc excuſam eſſe typis Vaſcoſani, venditam autem fuiſſe partim ab eo, partim ab Odoïno Parvo. Haec autem editio non modo continet omnia, quae praecedens Lugdunenſis Gryphiana anni M. D. XLII. verum etiam Sabellici pauculas Annotationes.

1543. Baſileae apud Joannem Hervagium, in forma majore.

Hanc editionem adjunctas habere Annotationes Rhenani, Gelenii, et Glareani, hujuſque Chronologiam, auctor eſt Fabric. in Bibl. Latin. Eamdem memorant etiam Hearnius et Clericus, teſtati eam prodiiſſe *ex recenſione Hervagii*, nullamque Annotationum Glareani mentionem faciunt.

1544. Argentorati, in forma octuplice, prodierunt Jo. Velcurionis Notae in Livii lib. I. et II. quae poſtea ſaepius aliis editionibus inſertae ſunt. Memoravit hanc editionem Fabricius in Bibliot. Latin.

1545. Lovanii, in forma quadruplice, lucem vidiſſe Notas Petri Nannii in Livii libr. III. teſtatur Fabricius in Bibl. Latin. Utrum vero eaedem ſint, atque illae, quas ineditas putavi, an diverſae, quum librum non viderim, dicere nequeo.

1548. Lugduni apud Sebaſtianum Gryphium quatuor voluminibus, in forma duodecima.

Editionem Lugdunenſem Gryphianam hujus ejuſdem anni, ſed in forma octuplice, memorant Hearnius et Clericus in Indice Editt. Livian. quam me umquam vidiſſe non memini.

1549. Baſileae apud Johannem Hervagium, in forma majore.

Titulo hujus editionis illa adſcripta eſt formula: *Baſileae per Joannem Hervagium, anno M.D.XLIX. menſe Martio.* quae eadem ferme in fine libri occurrit.

currit. Recenſuit hanc editionem Caelius Secundus Curio, qui in Praefatione, data *Baſileae Cal. Jan. M. D. XLVIIII.* teſtatur, ſe Livium cum veteribus et novis aliquot exemplaribus ex iis, quae emendatiora atque meliora habentur, contuliſſe: et ex eo labore hunc ſe fructum retuliſſe affirmavit, ut Livii ad ducenta loca emendarit, et priſtino nitori reſtituerit. Adjectae ſunt Rhenani ac Gelenii Annotationes, et Glareani Chronologia. Perperam Hearnius et Clericus in Indice Editt. Livian. referunt, editionem hanc recenſuiſſe Hervagium, qui eam tantum typis ſuis deſcripſit.

1551. Francofurti duobus voluminibus cum Notis Guilielmi Godelevaei, in forma octuplice.

Has ejus Notas variae aliae editiones poſt adoptarunt.

1552. Pariſiis apud Michaëlem Vaſcoſanum, in forma majore.

Maittaire in Annal. Typogr. tom. III. pag. 613. refert. Mich. Vaſcoſanum hanc editionem dedicaſſe Jacobo Varadeo, in ſupremo Pariſienſi ſenatu regio conſiliario, epiſtola data X. Cal. Jun. M. D. LII. Prodiiſſe autem cum Annotationibus diverſorum, et in Glareani Annotationum fronte legi, typis deſcriptam eſſe apud Michaëlem Vaſcoſanum et Audoënum Parvum. Fabricius in Biblioth. Lat. teſtatur, eam adjunctas habuiſſe Laur. Vallae Emendationes et Epiſtolam Apologeticam de duobus Tarquiniis ad Alphonſum Siciliae Regem; Sabellici item et Rhenani ac Gelenii Notas. Editionem hanc nondum videre contigit, et hinc verbis ejus controverſiam movere nequeo. Dicere tamen liceat, ſuſpicionem mihi natam eſſe, Vaſcoſanum tantum repetiiſſe priorem editionem anni M. D. XLIII. et hinc pro Rhenano et Gelenio Glareanum memorandum eſſe. Potuit autem ipſi fraudi fuiſſe titulus obiter inſpectus. Certe ille, qui priori editioni praefigitur, et in hac veriſimiliter repetitus eſt, teſtatur, in editione Vaſcoſana Livium diligenti

genti obſervatione Annotationum Rhenani et Gelenii recognitum ac reſtitutum eſſe: quod forſitan ita acceperit, quaſi Rhenani et Gelenii Annotationes additae fuerint, quae certe in prima Vaſcoſani editione omiſſae ſunt.

1553. Lugduni, in forma majore.

In hujus editionis titulo haec nota conſpicitur: *Lugduni apud Antonium Vincentium, M. D. LIII.* Illa vero in ejus fine: *Lugduni, excudebat Johannes Frellonius, M. D. LIII.* Hinc colligendum eſt, Livium typis Frellonii, ſed ſumtibus Vincentii deſcriptum fuiſſe. Certe, Frellonium Vincentio libros excudere ſolitum fuiſſe, obſervat Maittaire Annal. Typograph. tom. III. pag. 141. Continet haec editio, quae Valla, Sabellicus, Rhenanus, Gelenius, Glareanus, Velcurio et alii Livio illuſtrando contulerunt. Gelenii autem Annotationibus ſubjiciuntur paucae quaedam Emendationes ex codice Theodorici Morelli.

1554. Lugduni apud Sebaſtianum Gryphium quatuor voluminibus.

Eamdem editionem memorat etiam Maittaire tom. v. Annal. Typograph. part. II. pag. 22. ex quo, ut et ex bibliotheca Henr. Hadr. van der Mark, Toparchae in Leur, part. II. pag. 59. conſtat, anno ſequenti ibidem ex eadem officina, quaſi hujus editionis appendicem, novum tomum prodiiſſe, continentem Rhenani, Gelenii, et Glareani in Livium Annotationes. Sed Fabricius in Bibl. Lat. Gryphium eo anno in forma octuplice excudiſſe refert notas Rhenani, Gelenii, Sabellici, Jo. Velcurionis, et Jo. Saxonii, cum Chronologia Glareani.

1554. Lugduni apud Sebaſtianum Gryphium tribus voluminibus, in forma duodecima.

Haec editio recenſetur etiam in modo laudata bibliotheca Marckiana, et apud Fabricium in Bibliotheca Latina.

1554. Baſileae apud Nicolaum Epiſcopium juniorem quatuor voluminibus, in forma octuplice.

Idem

Idem Episcopius anno MDLVI. huic editioni, tamquam appendicem, adjecit tomum v. qui continet Scholia et Chronologiam Sigonii.

1554. Basileae apud Joannem Hervagium duobus voluminibus, in forma octuplice.

Hanc editionem memorat Fabricius in Biblioth. Latin. ac testatur, ei adjectas esse Castigationes et notas Vallae, Sabellici, et Caelii Secundi Curionis. Verum nullas umquam Castigationes aut Notas in Livium Curio conscripsit. Dicere itaque voluit, Livium editum esse ex recognitione Curionis. Vide Maittaire in Annal. Typograph. tom v. part. II. pag. 22.

1555. Basileae per Joannes Hervagios, in forma majore.

Haec editio continet omnia, quae viri docti ad Livii emendationem vel illustrationem hoc tempore in lucem emiserant; ita tamen, ut Vallae, Sabellici, Rhenani, Gelenii, et Theodorici Morelli in Livium Castigationes in ipsis Annotationibus Glareani suis locis insertae sint, atque editor se illas, quas futiles et nullius momenti judicarat, inde rejecisse testatus fuerit, ne inutili labore lectorem gravaretur.

1555. Venetiis apud Paullum Manutium, Aldi filium, in forma majore.

Haec editio prima exhibet Caroli Sigonii Scholia, quibus Livii historiae et earum epitomae partim emendantur, partim explanantur; ut et ejusdem Sigonii in eosdem libros Chronologia, ipsorummet auctorum verbis confirmata. Erravit itaque Hearnius, qui Scholiis Sigonii Chronologiam Glareani junctam in hac et aliis Sigonii editionibus credidit, quem ejus errorem improvide adoptavit Joannes Clericus.

1566. Venetiis apud Paulum Manutium, Aldi filium, in forma majore.

Hac editione repetita sunt Sigonii in Livium Scholia, ejusdemque, non vero, ut Hearnius et Clericus affirmant, Glareani, Chronologia Liviana.

na. In Scholiis autem Sigonius multa mutavit, meliora sive sponte, sive a Faërno, Robortello, aliisque, edoctus.

1568. Francofurti, in forma majore.

Fabricius in Biblioth. Lat. ubi hanc editionem recenset, testatur, eam prodiisse cum Vallae Emendationibus, Notisque Sabellici, Velcurionis, Rhenani, Glareani, et Sigonii, Joannis item Saxonii et Godelevaei Observationibus. Ipsam hanc editionem numquam videre contigit, sed ei similem atque ex hac expressam puto, quae decennio postea prodiit anno MDLXXVIII. quia in ea quaedam Praefationes occurrunt, quae hujus editionis annum praescriptum habent, et inde repetitae sunt.

1572. Venetiis in aedibus Manutianis, in forma majore.

Haec tertia est Scholiorum et Chronologiae Livianae editio. Scholia autem ab auctore multis in partibus aucta esse, titulus testatur.

1573. Lutetiae Parisiorum apud Michaëlem Sonnium via Jacobaea, sub scuto Basileensi, in forma majore.

Hac editione continentur omnium interpretum Commentarii, e regione verborum Livii inserti. Praeterea Sigonii in Livium Scholiis et Chronologiae interpositae sunt Glareani defensiones et antilogiae; sive id primum in hac editione factum sit, sive, ut potius credo, jam antea in editione anni MDLXVIII. quam videre numquam mihi contigit. Praefuisse videtur huic editioni, aut certe eam D. Nicolao Thuano, Carnutum Antistiti, dedicavit Jacobus Gohorius, cujus etiam paucae in Livii libros tres priores Animadversiones praemittuntur.

1578. Francofurti ad Moenum apud Johannem et Sigismundum Feyerabendt duobus voluminibus, in forma majore.

In tomi 1. hujus editionis titulo illa adscribitur nota: *Francofurti ad Moenum apud Johannem et Sigis-*

Sigismundum Feyerabendt. M. D. LXXVII. ad finem dedicationis, inverso ordine, memorantur *Sigismundus et Johannes Feyerabendt cognati.* Eodemque iterum modo ad finem primi et secundi tomi: *Impressum Francofurti ad Moenum, apud Georgium Corvinum, impensis Sigismundi et Johannis Feirabendinorum. M. D. LXXVIII.* Tomo primo, praeter contextum Livianum, picturis et sculptis tabulis exornatum, omniumque librorum Epitomas, continetur insuper Chronologia Liviana, a Joachimo Grellio ex Glareani et Sigonii Chronologiis quasi in unum conflatis constans, quae ex auctoris praefationi subscripta temporis nota jam in editione Francofurtana, quae decennii spatium hanc praecessit, comparuisse videtur. In tomum secundum digestae sunt Annotationes, Castigationes et Scholia virorum doctorum, qui eo et superiori seculo floruerunt, praefixa Godelevaei Praefatione, quae quum etiam annum MDLXVIII. adscriptum habeat, omnia itidem ex decennio priore editione repetita esse verisimile sit.

1588. Francofurti impensis Sigism. Feyerabendii et sociorum, in forma majori.

Ex titulo, Grellii Chronologiae, et alio virorum doctorum Annotationibus praefixo, et ex nota ad calcem operis obvia constat, librum hunc excusum esse typis Joannis Wechelii, et impensis Sigismundi Feyerabendii, Henrici Thackii, et Petri Vischeri, sociorum. Edidit autem et recognovit Franciscus Modius. Et quidem continet eadem omnia ferme, quae praecedens editio annî MDLXXXVIII. nisi quod huic insuper accesserint Notae ipsius Modii, una cum fragmentis vetustiorum historicorum, quos Livius secutus est. Hearne, tres Francofurtenses editiones annorum MDLXXXVIII. MDCVIII. et MDCXXVIII. simul memorans, imprudenter addidit, omnes a Modio recensitas cum Notis Gruteri et aliorum prodiisse. Pejus deinde erravit Joh. Clericus, qui quamque

earum ordine suo illas referens, a Modio recensitam et Notis Gruteri aliorumque instructam esse lectori persuadere voluit; quem errorem sponte deprehendere et emendare potuisset, si ipsas editiones, in omnium bibliothecis obvias, consulendi exiguam molestiam subire voluisset.

1588. Francofurti tribus voluminibus, in forma octuplice.

Hanc editionem laudarunt Fabricius in Biblioth. Lat. Hearnius et Clericus. Pars etiam exstitit bibliothecae Hulsianae. Vide ejus Catalog. tom. III. num. 5917.

1588. Francofurti tribus voluminibus, in forma duodecima.

Hanc memorat Fabricius in Biblioth. Lat. Exstat etiam in Appendice Biblioth. Leidens. pag. 519.

1589. Londini, in forma quadruplice.

Fabricius in Biblioth. Lat. auctor est, huic editioni additas fuisse Chronologiam ac Notas Robortelli et Godelevaei.

1589. Lugduni, in forma octuplice.

Memorarunt hanc editionem Hearnius et Clericus, ac testati sunt, ei additam esse Chronologiam, accommodatam ad tabulas Capitolinas Verrii Flacci, (forte intelligitur illa, quam Joachimus Grellius ex prioribus Glareani et Sigonii composuit) et Annotationes Godelevaei.

1592. Venetiis apud Aldum, in forma majore.

Addita sunt Car. Sigonii Scholia; quae ab auctore multis in partibus aucta et emendata esse, libri titulus testatur.

1595. Antwerpiae ex officina Plantiniana apud Viduam et Joannem Moretum prodierunt Fragmenta Historicorum, dudum ab Antonio Augustino collecta, et a Fulvio Ursino emendata: quibus subjunctae sunt ejusdem Ursini in varios historicos, et inter illas etiam in Livium, Notae, in forma octuplice.

1599.

1599. Francofurti tribus voluminibus, in forma octuplice.

Editio haec memoratur in Catalogo bibliothecae Hulsianae tom. III. num. 5918.

1608. Francofurti ad Moenum, ex officina Typographica Joannis Saurii, impensis haeredum Petri Fischeri, in forma majore.

Titulus alteri operis parti additus refert, prodiisse quidem ex officina Sauriana, sed impensis Jonae Rhodii anno M. DC. VII. Jonas Rhodius autem a Grutero in Praefatione Jonas Rosa vocatur. Hanc Livii editionem recensuit Janus Gruterus, et Notas virorum doctorum ferme omnium, quas priores editiones continebant, exhibuit, exceptis tamen illis Velcurionis et Saxonii: recenter vero addidit Notas Fulvii Ursini et Marcelli Donati.

1609. Francofurti, in forma octuplice.

Hanc editionem memorant Hearnius et Clericus, testati adjunctas esse Godelevaei Observationes.

1609. Genevae, in forma majore.

Eo anno Genevae editi sunt scriptores Latini veteres Historiae Romanae, atque inter illos etiam Livius.

1614. Lugduni, in forma octuplice.

Hanc editionem memorat Fabricius in Bibliotheca Latina.

1616. Romae apud Bartholomaeum Zannettum, in forma octuplice.

Haec editio continet tantum librum XXXIII. Livii, et in ea primum nunc ex codice bibliothecae Cathedralis Bambergensis Caspar Lusignanus evulgavit principium hujus libri, sive XVII. priora capita, quae antea desiderabantur, additis Francisci Bartholini Urbinatis, qui ex cod. descriptum Romam attulerat, et Antonii Quaerengi Castigationibus. Observat autem Fabricius in Biblioth. Lat. male in fronte atque per omnes paginas in-

ſcribi librum XLIII. Error tamen ab editore, libro jam abſoluto, deprehenſus, unde etiam pag. ultima ſive 79. haec verba adduntur: *Ubicumque impreſſum eſt lib. XLIII. lege XXXIII.* Quin etiam, divenditis jam aliquibus exemplaribus, primum folium recuſum, et error emendatus eſt. Certe duplex ejus editionis exemplar haec ſcribens ante oculos habeo, quorum alterum obſervationem Fabricii veram eſſe probat, in alterius fronte et ſedecim prioribus paginis recte editur *liber XXXIII.* In illo exemplari, quod habuit G. Joh. Voſſius, folium primum non mutatum fuiſſe videtur. Ab eo enim in errorem inductus lib. I. de Hiſtor. Lat. non tantum in inſcriptione capitis XIX. ſed etiam in ipſo capite, de hoc fragmento recens invento agens, ſemper meminit libri XLIII. Incaute dein, Voſſii veſtigia premens, eumdem errorem commiſit Jo. Chriſtianus Neu in Acceſſion. ad Whear. Prelect. Hiemal. pag. 113.

1616. Venetiis apud Jo. Baptiſtam Ciottum idem liber XXXIII. cum eodem fragmento editus eſt, in forma octuplice.

Hanc editionem memorarunt Fabricius in Biblioth. Latina, Hearnius et Clericus.

1616. Pariſiis idem liber XXXIII. ſimul cum eodem fragmento editus eſt, in forma octuplice.

Hanc editionem recenſuit Fabricius in Biblioth. Latina.

1617. Paderbornae idem etiam liber XXXIII. ſimul cum eodem fragmento editus eſt, in forma octuplice.

Ejus editorem eſſe Joannem Horrion e Societate Jeſu, qui etiam Notas, nomine ſuppreſſo, addidit, monuerunt viri docti. Ipſius Notas poſtea editioni ſuae, quam cum notis variorum curavit anno MDCLXV. inſeruit Jo. Fr. Gronovius.

1619. Francofurti, in forma octuplice.

Hanc denuo a ſe eo tempore recenſitam, et a tutoribus Fiſcherianis impreſſam eſſe, teſtatur Gruterus in praefatione editionis anni MDCXXVIII

1621.

1621. Lugduni cum Chronologia et Indicibus, in forma quadruplice.
Memorant hanc editionem Hearnius et Clericus.

1622. Genevae, in forma minore.
Refertur a Fabricio in Biblioth. Lat. pag. 186.

1625. Parisiis apud societatem minimam, in forma majore.
In calce libri hi quinque bibliopolae, tamquam socii, memorantur, Josephus Cottereau, Sebastianus Chappelet, Jacobus Quesnel, Dionysius Moreau, et Samuel Thiboust. Hi primam Gruteri editionem anni MDCVIII. et omnia in illam recepta, eo inscio et non consulto, tanta superstitione exprimere conati sunt, ut paginae paginis responderent. Verum pessime a librariis habita innumeris eorum negligentia commissis erroribus scatet; quos insuper Gruterus in Praefat. editionis tertiae anni MDCXXVIII. eo nomine traduxit, quod, curis suis secundis relictis, primas secuti sint, quasi frugibus repertis adhuc glandium amarore delectarentur. Insuper observat, nihil boni in tam vasti operis progressu exspectandum esse de illis, qui in ipso statim titulo, sive, ut loquitur, in frontispicii meditullio tantopere impegerunt, ut ridiculis soloecismis se prostituerint. In fine hujus editionis conspiciuntur *Excerpta ex Livii Decadibus moralia, politica, et historica, cum aliis Latinorum et Graecorum scriptorum locis et Eclogis collata ordine Alphabetico, Fed. Morelli Professorum et Interpretum regiorum Decani opera ac studio.* Perperam Hearnius hanc editionem retulit ad annum MDCXXIII. quum tamen secutus est Clericus.

1628. Francofurti ad Moenum typis Guolphgangi Hofmanni, impensis haeredum Jacobi Fischeri, in forma majori.
Est haec tertia Gruteri editio, cui Notae ejus criticae et politicae, et quinquaginta in Tacitum Discursus additi sunt, nec non observationes Godelevaei, et veterum historicorum fragmenta, per Franciscum (immo Antonium) Riccobonum col-

lecta. Parum huic editioni Gruterus supervixit. Nam praefatio ejus his verbis desinit: *Deproperabam animo ac corpore aeger, fine Augusti mensis CIↃIↃ CXXVII. Heidelbergae.* et obiit die xx. Septembris, eodem anno cIↃIↃcxxvii. In hac autem primum omnium Livii libri in capita divisi sunt.

1633. Amsterdami apud Guilielmum Blaeu, in forma duodecima.

1634. Lugduni Batavorum ex officina Elzeviriana ac recensione Heinsiana, tribus voluminibus, in forma duodecima.

Fabricius in Biblioth. Latin. testatur, Livium ex recensione Dan. Heinsii nitide admodum ex officina Elzeviriana Lugduni Batavorum vulgatum esse anno MDCXXIV. Nescio utrum vere, an operarum errore. Fatetur tamen Jo. Fr. Gronovius in Praefatione anni MDCXLV. Livium bis ante suam editionem ex officina Elzeviriana prodiisse.

1634. Francofurti, tribus voluminibus, in forma octuplice.

1645. Lugduni Batavorum ex officina Elzeviriana quatuor voluminibus, in forma duodecima.

Prima haec est editio, quae prodiit ex recensione Jo. Fr. Gronovii. Ejus autem tomus quartus continet Jo. Fr. Gronovii Notas in Livium.

1654. Lugduni Batavorum apud Elzevirium ex recensione Jo. Fr. Gronovii, tribus voluminibus, in forma duodecima.

1659. Francofurti ad editionem Gruterianam, additis notis Godelevaei, in forma octuplice.

1661. Amstelaedami ex recensione Jo. Fr. Gronovii, in forma duodecima.

1665. Amstelaedami apud Ludovicum et Danielem Elzevirios, cum perpetuis Jo. Fr. Gronovii et variorum Notis, tribus voluminibus, in forma octuplice.

1677.

1677. Romae prodiit Bibliotheca sacra et profana Latini Latinii: cujus parti secundae insertae sunt ejus Observationes et Correctiones in T. Livium, in forma majore.

1678. Amstelaedami apud Danielem Elzevirium ex recensione Jo. Fr. Gronovii, in forma minore.

1679. Amstelaedami apud Danielem Elzevirium cum perpetuis Car. Sigonii et Jo. Fr. Gronovii Notis, quibus etiam suas aliorumque Notas adjecit Jacobus Gronovius, tribus voluminibus, in forma octuplice.

1679. Cantabrigiae ad editionem Gronovianam duobus voluminibus, in forma octuplice.

1679. Parisiis sex voluminibus, in forma quadruplice.

Hanc editionem Interpretatione et Notis illustravit Joannes Dujatius, Antecessorum Parisiensium et Regiorum Professorum Primicerius, in usum Delphini. Accesserunt Supplementa Livii per Freinshemium, quae magna ex parte primum in hac editione in lucem prodierunt.

1694. Patavii quinque voluminibus, in forma octuplice, ut testantur Hearnius et Clericus, vel in forma duodecima, ut auctor est Fabricius in Biblioth. Lat.

Hanc editionem optimorum exemplarium collatione recognitam, et novis additamentis, chartis geographicis etc. illustratam esse, viri docti testantur.

1696. Francofurti apud Frid. Knochium, in forma octuplice.

Haec editio a Jo. Gerardo Arnoldo, Gymnasii Francofurtani rectore, curata esse dicitur, praemissa ejus dissertatione de Livii vita et scriptis. Vide Fabricii Biblioth. Lat.

1703. Londini duobus voluminibus, in forma octuplice.

Fabricius in Biblioth. Lat. testatur, hanc editionem Gronovianam recensitam, lemmatibus historicis ad paginarum oras notatis, tabulisque Geographicis instructam esse.

1707. Patavii quinque voluminibus, in forma duodecima.

Memoratur haec editio in Catalogo bibliothecae Huffianae, tom. III. num. 5920.

1708. Oxonii sex voluminibus, in forma octuplice.

Hanc editionem curavit Thom. Hearne, eamque Mstorum codicum collatione recognovit, Annotationibusque illustravit.

1710. Amstelaedami et Trajecti ad Rhenum decem voluminibus, in forma octuplice.

Haec editio, quam recensuit, et notulis auxit Joannes Clericus, insuper exhibet integra Freinshemii Supplementa, tabulas Geographicas, et Anonymi copiosum indicem.

1722. Londini sex voluminibus, in forma duodecima.

Is, qui hanc editionem curavit, nomen suum non adscripsit.

1735. Parisiis sex voluminibus, in forma quadruplice.

Hanc editionem, quae continet etiam Supplementa librorum amissorum a J. Freinshemio concinnata, recensuit et Notis illustravit, J. B. L. Crevier, Rhetoricae Professor in collegio Dormano Bellovaco Universitatis Parisiensis.

1740. Basileae tribus voluminibus, in forma octuplice.

Haec editio repetiit majorem Jac. Gronovii, et, quemadmodum illa, instructa est perpetuis Car. Sigonii et J. Fr. Gronovii Notis, quibus etiam suas et aliorum Notas adjecit Jac. Gronovius.

1747. *Prodiit Parisiis sex voluminibus, octonis, Opus Livianum, ex recensione Creveriana et cum notis ad usum scholarum accommodatis, ab ipso Creverio curatum.*

1752. *Edinburgi a Thoma Ruddimanno editum est Opus Livianum cum omnium librorum Epitomis ac deperditorum fragmentis ad optimas editiones castigatum. Voll. IV. octonis.*

INDEX

ETH Zürich
Bibliothek

RJ		75 262		3	=*				
Abt.	T	Nummer	U	Band	Teil	Aufl.	E	S	

BUCHKARTE
Bitte nicht herausnehmen!
38721/1
3174